

[Erdélyi Magyar Adatbank]

BALOGH EDGÁR

Hét próba

[Erdélyi Magyar Adatbank]

BALOGH EDGÁR

Hét próba

EGY NEMZEDÉK ELINDUL

SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 1965

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szakmailag ellenőrizte
DOBOSSY LÁSZLÓ
és
SÁNDOR LÁSZLÓ

(C) BALOGH EDGÁR, 1965

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Regösjárás

1

Ha csak arra akarnék válaszolni, hogy személy szerint én magam hogyan váltam kommunistává, akkor mondanivalóm elsősorban és főleg csak a két fiam számára volna érdekes és hasznos. Végeredményben ez az egyéni téma: családi ügy. Nagyobbik fiam ma huszonegy éves, végzős hallgató az építészeti fakultáson, s természetesen meggyőződéses kommunista. Ilyennek nevelte az otthon, az iskola, az ifjún munkás-szövetség, s az egész város, az egész ország. A kisebbik még középiskolás az utolsó magyar polihisztor, Brassai Sámuel nevét viselő iskolában, ahol azonban szintén a máról és a holnapról esik a legtöbb szó. Figyelem az érveit, az elhatározásait, s persze hogy ő is kommunista. Vagyis: olyan, mint a többi társa. Egyáltalán nem egyéni érdem és eredmény az, hogy belenőtt a szocializmusba, s így egész sztereotípiája, a dolgokhoz való szokványos viszonyulása is más, mint volt az én magatartásom ugyanebben a korban. Mindkét fiú ösztönösen, de már belső logikája szerint is, vagyis a tudás hőfokán, s még ezen is felül, az érzelmek kiforrásában egy új nemzedéket képvisel, amelynek már kiindulása az, ami számomra valamikor célt volt. Az én utam a szocializmus felé, az a folyamat, amelyen át a magyar középosztály gyermekéből a munkásmozgalom hívévé és sorstársává válhatott valaki, ez az egyéni pálya tanítványaim előtt is az egyetemen csak amolyan iskolai leckének számítana, s legfeljebb elvtársi köszönetét, ha kifejezné érte valamelyik soros ifjú.

Olvasóim figyelmét is igazán nem tudom, miért ragadná meg az olyasmi, hogy a fű zöld, az ég kék, s egy ma ismert és városában megbecsült, többféle kitüntetést hordó párttag, volt illegalista (Kolozsvárt van ebből ezerkétszáz) valamikor felcsapott kommunistának. Ha pedig valaki mégis belekóstolna az én históriámba, ráadásul mindenféle bonyolult helyzetekbe, ma már hirtelen át sem fogható ellentmondásokba ütköznék, s megérteném, ha nem is nagyon bolygatná

tovább a dolgot. Az én esetem egyáltalán nem tipikus, ama iskola számára tehát, mely a milliók feltörekvése és érvényesülése, a tömegek történelmi szerepe szerint gondolkozik és ítél (mint különben jó magam is), nem jelenthet komoly tanulságot. Kuriózum, amely legfeljebb egy anekdotát ér meg.

Ez az oka, hogy amióta a fiúk szobájában a családi nagyasztalon körülbástyáztam magam ifjúkorom emlékeivel (Ferkó nyári gyakorlatát végzi egy moldvai új építőtelepen, Andris Máramarosban üdül), s régi újságcikkeket forgatok, egy egész kis épen maradt levéltárat rendezek, s próbálgatom visszavarázsolni a negyven meg harminc év előtt voltat, bizony nemegyszer felgyül bennem a keserűség. Olyasmiket kotor fel az anyag, ami régen beépült életem későbbi szakaszaiba, ami már felitatódott magasabb gondolati formákban és érzelmi szférákba, s így, ilyen időtlen ősállapotban, nemcsak túlhaladott konfliktusokat, hanem egészen intim gyermekiességeket is elárul. Édesanyám sírva fakadt egyszer, amikor öregkorára a viszonyok visszakényszerítették a Zuna-házba, ugyanoda, ahonnan elindult, a régi szobákba, ahol az aranyrámás családi képek mindig kegyetlenül néztek rá, a millenniumi idők feministájára. Van abban valami halálos, amikor az ember saját múltjába fúrja bele magát. S hogy mégis osztályoztam az iratokat és cikkeket, próbáltam időrendbe szedni gyermekkort, diákkort, egyetemi éveket, s hogy elolvastam még egyszer saját leveleimet, melyeket az idő mélyéből Fábry Zoltán őrzött meg s adott vissza, sőt, hogy képes voltam végre elolvasni azt a regényt (a Kovács Endréét 1941-ből), melyet néhány véletlenül elkapott mondata miatt felvágatlanul hevertettem húsz éven át, bár – mint most látom – lelki csapongásainkat elég hüen jeleníti meg, s hogy végül is leültem az írógéphez, annak kizárólag az a magyarázata, hogy az ifjúságom nem volt az enyém.

Ellenszenvem saját életrajzom megírásával szemben, mondhatnám: szakmai. Írja meg a maga életét a művész, fesse meg az önportréját, vésse kőbe magát, hogy a maga modelljében a legteljesebben adhassa – belülről is, kívülről is – a kortárs embert. Én nem vagyok művész. Soha semmit sem dobtam át magamból irodalmi absztrakciókba, eszményi képsíkokba. A közügy hajtott mindig, s ha írtam, az tudatosan

publicisztika volt. No de a közügyér is megörökítheti magát. Tegye is. Általános érdek, hogy a győzelmes vagy bukott államférfi, a diadalmas vagy vert tábornok, a célhoz jutott vagy felsült diplomata, s ahány felfedező és tudós csak van, megnyissa a maga élményeit a publikumnak. Én nem voltam sem államférfi, sem tábornok, és diplomata, tudós vagy felfedező sem. S hogy a publicista önmagából próbáljon közügyet kivágni, miután egy életen át a közügy szolgáltója volt, az logikai abszurdum. Önéletrajzra nem adom magam. Ami azonban velem, körülöttem s általam is történt, az nem egy emberélet problematikája, hanem egy egész magyar értelmiségi nemzedék sorsa, eszmélkedése és próbája volt. Ez lényegesen más. Még ha muszáj is magamról beszélnem, akkor is másokról van szó. Mindnyájunkról, akik önmagunkkal és apáinkkal kerültünk szembe, amikor az első világháborút követő másfél évtizedben összeütköztünk a régi magyar úri és polgári társadalommal, egyházakkal és politikai pártokkal, egész államgépezetekkel. Voltunk elegen, s ha a harcok során meg is ritkultunk, ez az egész mozgalmasság beletorkolt a tömegek felemelkedésébe, az eszmék tisztulásába, s hozzájárult az egészhez, amiből a mi mai világunk megszületett.

Részes voltam, tanúvallomást kell tennem.

Ezért nem önéletrajz az, amire a fiaim asztalánál most felkészülök, hanem emlékirat. Kedves meghatározás; különösen erdélyi fülnek. A XVI. századbeli diákok „emlékezetének” megírásától Misztótfalusi Kis Miklós nyomdász-memoárjáig. Apor Péter „kedves maradványaink”-hoz címzett s Erdély változásait tükröző vallomásaitól a levéltáros Jakab Elek visszaemlékezéséig a szabadságharcra, s Tolnai Lajos sötét világot átkozó pamfletjétől Asztalos István katonanaplójáig, mely már az 1944-es és 1945-ös közlemények riportáza, Erdély különösképpen ontotta mindig az emlékiratokat, s ez nemcsak egy sajátosan városos magyar könyvműveltségéből, hanem bizonyára a sokoldalúan ingerelt közérzés többletéből is fakadt. Egy ilyen felfokozott izgalom, igen, a dolgok nyugodt szemlélésének és teljes eszmei kihordásának a hiánya, a lemaradottság, s ugyanakkor a behozás szenvedélyes vágya emésztett minket is a valamikori Felvidéken, amikor az Szlovenszónak emancipálta magát, s nekünk

kisebbségi magyar fiataloknak újonnan kellett megteremtünk az életformánkat. Az én életemből adódtak a dolgok, hogy Erdélyből tekintek most vissza csehszlovákiai eseményekre és emberekre, s ha közvetlen összefüggés oknyomozó alapossággal nem is volna bizonyítható (mert nem is egészen igaz), mégiscsak tetszik most nekem egybekapcsolnom az ottani emléket és az itteni hagyományt.

Az óhaj azonban Budapestről jött, s lett ennek az emlékiratnak a nemzője. A biztatás világos: írjam meg úgy a csehszlovákiai *Sarló* kiérlelődését, a sarlósok eljutását a munkásmozgalomig, s szerepüket a szocialista irodalom és közgondolkodás kialakításában, hogy ezzel alkalmat adjak a mai magyar ifjúság kommunista erkölcsének és öntudatának megerősítésére. Győry Dezső is, Ilku Pál is azzal érvelt 1961 őszén valahol a budai hegyekben, hogy a Magyar Népköztársaság diáksága megszokottan kapja az újat (akárcsak az én két fiam), s ahhoz, hogy meggyőződése valóban szenvedélyre lobbanjon, érdemes és hasznos megismernie egy népes ifjúsági csoport kommunistává válásának geneziséét. Miért éppen a miénket? Bizonyára azért, meri a legjártabb vonal kútfeje ismert: a szűkebb, de egyenes munkásmozgalmi úté (a fővonalé, amelyhez igazodik minden). Már a szélesebb áramlás, a népforradalmi kibontakozás, középrétegek örvénylése és átcsatlakozása, a kijutás minden úri fertőzöttségből csak úgy, belső felszakadásra, s a bonyolult leszámolás régi ideológiák egyoldalúságaival, a kommunistaságnak ez a tágasabb forrásvidéke éppen olyan ismeretlen, mint ahogyan az is jobbára titokban maradt, hogy régi szépből és jóból, hagyományos emberségből, a haladás örökségéből mi is volt átmenthető, mit hozhattunk magunkkal az új világba. Mindez Horthy-Magyarországon bajosan forrhatott volna ki. Ahogy egyszer Móricz Zsigmond mondta nekünk: ott üveg-búra alatt nevelkedett az új nemzedék. Ezt az egyetemesebb, nemzeti jellegű utat a kommunizmusig valóban nekünk, kisebbségieknek adott hamarább felismernünk.

És talán ennek a különleges útnak a felidézését sem tartanám már érdemesnek, ma, amikor a szocializmus felépítése hovatovább a kommunizmus társadalmi rendszerének távlatait nyitogatja, ha egy és más arra nem figyelmeztetne, hogy a múlt még mindig nem holt

hamvába. Űszkeiből, régi emberek, régi mentalitások lappangó jelenlétéből felcsaphatnak a Rákosi-éra hibái, de 1956 tévedései is, egészen az ellenforradalom bőszt fellángolásáig, s máig sem lehet elfelejteni, hogy az események káoszában saját fiainkkal és tanítványainkkal is nemegyszer össze kellett csapnunk. A szokvány nem minősült ellenállónak a kísértésekkel szemben, s máig jó, ha ifjúságunkat nemcsak nagy történelmi tablókkal akarjuk felvilágosítani, hanem élő-elevenen reprodukáljuk azokat a mindennapi gerillaharcokat is, amelyeken át valamikor a múlt minden mérgét, a reakció fondorlatait az összes árnyalatban paralizálni igyekeztünk. Egyszer s mindenkorra legemlékezetesebb a kommunisták és ifjúkommunisták hősi harca, nagyszerű taktikája és stratégiája, maga a párttörténet (Csehszlovákiában éppen úgy, mint Magyarországon vagy Romániában), de ma is éppen arról van még szó, hogyan érzékeltessük bárki és mindenki eljutását e harc belátásáig és vállalásáig, az egyetemleges felzárkózást egy új világ frontjára.

A szerep felcsigáz.

A *Sarló* specifikumának – a jobbról balra való eljutás lehetőségének, adott esetben szükségességének, no meg kalandjainak és merszének – lehetnek mindmáig és újra tanulságai.

Így igen, ha mai értelme van. Hogyne, erre belső omlások nélkül és szívesen vállalkozhatom. Már maga ez a közügyi aktualitás is, a mai fiatalok felé szóló szerep, megőrzi a múltba fúlástól, s arra sarkall, hogy az egész anyagon át új feladatokra törjek. Mert minden gyermekded kezdetlegességünkben is nagy volt a tét: a teljes emberség. Ez emelt, ez repített fel, s ez állított be végül is a kommunisták hadsorába. Életemmel és egy nemzedék értelmi gárdájának történetével igazolom, hogy a humánus becsületéért sokfelől lehet startolni (kereszténységéből, szabadelvűségéből, paraszti népiségből, nacionalizmusból, szociáldemokráciából, pacifizmusból is, mint az 1920-as évek fiataljainak legjava), de megtalálni a humánus valóságát, érvényesíteni a legszebb emberi eszményeket nem lehet mást, mint kommunisták között. Az út nem sima. A folytonosság minduntalan megszakad. Harcolnunk kellett, hogy átjussunk a vesztélyes fordulókön. Ez a harc lendített tovább a negációk erejével,

amint rátaláltunk – ösztön és tudat változásaiban – a történelmi fejlődés irányára, s újra meg újra megtagadtunk magunkból valamit, ami visszahúzott, anélkül hogy eldobálnók emberségünk már megszerzett értékeit.

Éppen a negációk váltak megannyi tanulsággá. Győznünk kellett társadalmi előítéleteken, szembe kellett kerülnünk úri-értelmiségi, kispolgári és paraszti osztálykötöttségeinkkel. S amikor már munkásmozgalmi emberségben éltük magyarságunkat, a dolgozó tömegek életét, még arra is rá kellett ébrednünk, hogy a belterjes nemzetszemlélet haladó formáiban sem reális, amint egy kétszeresen elnyomott nemzeti kisebbségnek – mert erről volt szó az esetünkben – sajátos helyzete szerint kell rátalálni legigazibb szövetségesére. Az adott csehszlovák államkeretben a cseh és szlovák proletáriátus és pártja jelentette a kisebbségi magyar dolgozók számára is a felszabadulás valódi biztosítékát, a kikecmergést a nyomorból, s a menekülést a sírtól, „hol nemzet sülyed el”.

Ma is, felszabadultan, kisebbségi magyar vagyok: a Román Népköztársaság állampolgára (egyéni sorsom az egyik „utódállam”-ból a másikba vitt el 1935-ben), s most abban a „román csodá”-ban élek, amely a Magyar Alföld és a Fekete-tenger között újjá váltotta a gazdasági alapokat, s korszerű színvonalat teremt nem is olyan régen még fájdalmasan elmaradt, szegény paraszti és proletár sorban vergődött embermillióknak. Ifjúságom kommunista álma valóságra válik körülöttem, s boldogító tudnom, hogy hasonló a metamorfózis Csehszlovákiában és Magyarországon is.

Az osztályharc történelmi menetében mindenesetre magyaroknak is, szlávoknak és románoknak is ki kellett emelkedniök a maguk nemzeti elszigeteltségéből, hogy származási előítéletek nélkül, teljes egyenlőségben bontakozzék ki a közös szocialista építkezés, s belülről készítse elő – az országok szintjének azonossá tételével – mindnyájunk következő fejlődésszakaszát: a kommunista társadalmat. Ha végiggondolom a *Sarló*-csoport és bele a magam útját a nacionalizmustól a szocializmusig, végeredményben azt tartom legjelentősebb próbánknak, hogy ez a mozgalom nemcsak a reváns-nacionalizmuson jutott túl, hanem (s itt szép szerepe volt Julius Fučík „cseh üd-

vözlet"-ének) nemzeti érdekeink és értékeink megőrzésével felszámolta egy morbid csak-magyar szemlélet irrealitását is, tanulságul nyújtván napjaink ifjúságának a gyakorlatban kiforrott tételt: bárhol is élünk, csakis egységesen, nemzeti különbség nélkül egybefonódva juthatunk előbbre.

Amíg azonban eddig a tanulságig az olvasóval együtt elérek, hadd játsszam el ifjúságom jelenéseit. Gimnazista koromban első – még csak titoknak szánt – írásomat Peer Gynt-névvel írtam alá (senki sem tudta meg). Előre jeleztem valómat, mely sohasem az enyém, mindig a másé, s éppen ez most emlékezésem öröme. Jogom van ehhez az örömhöz, mert Ibsen mindennapi emberéből ugyan végtére semmi nem marad, az én mindennapiságom azonban (annyi máséval együtt) új közösség felemelkedésébe itatódott be, s ami most felújul belőle ezzel a vallomással, az is csak az általánosat, de éppen ezért a legigazabbat szolgálja.

2

Játékkal kezdődött. Gyermekkoromban mindent megjátszottam. A világháborút és a blokádot hajókkal, ólomkatonákkal, színes építő-kockákkal. Még a forradalmakat is. Ekkor azonban már nem volt elég a szőnyeg-ország és parkett-tenger. Harmadikosok voltunk, s a gimnáziumból! parlamenti ülésekre siettünk. Én voltam például Lovászy Márton. Hosszas vita után Pozsonyban, osztálytársaim, Jankovics Marci gyermekszobájában, detronizáltuk a Habsburgokat. 1919 tavasza jött, olasz egyenruhás cseh légionáriusok őrizték az új rendet, de nagyanyám kertjében megszületett Új Magyarország, s én lettem az egy példányban megjelenő Hazafiak Lapja szerkesztője. Aztán: jött a béke, szüleim állás nélkül maradtak. Sovány kamasz lettem, tüdőcsúcshurutos és világbánatos, amíg 1921 nyarán egy elbocsátott magyar tornatanár, Hornyák Odiló, be nem szervezett mindnyájunkat

cserkésznek. Minden játékomat ünnepélyesen elraktam, s masíroztam a kürtszóra: megváltani emberséggel a magyarságot!

Ma azt mondanók: giccs. Akkor is az volt. Ércilíom és búr kalap. Sajó Sándor-vers zongorakísérettel s az én kappanhangú előadásom, a *Lovag és cserkész*. Még sincs igaza a gúnyolódásnak. A formák meszterkéltek, kispolgárian zagyvák, de nemcsak a gyermeki hév, a fiatalok lelkesedése volt őszinte, hanem csírájából készült itt valami új, egyelőre határozatlan is a társadalmi alakulások méhében. Mert más volt a cserkészlet Magyarországon, s más a kisebbségi életben, Csehszlovákiában. Ott: az ellenforradalmi szoldateszka tisztképző iskolája papos kenettel, itt – bármennyire utánoztuk is az angoltól Budapesten át kapott külsőségeket – éppen a hivatalos iskolai neveléssel, az államgépezettel szemben s az egyházaktól függetlenül érvényesült valamelyes autochton vonás, s ebbe könnyen belejátszhattott a spontán kamaszközösség is a maga esetlen és bájos, sokszor veszedelmeket rejtő romantikájával.

Számomra mindenesetre szabadulást jelentett a cserkészdesdi egy csomó feszélyből. Amíg apám a régi császári és királyi egyenruhát hordta, úrifiúnak számítottam, s meghívtak zsúrra Vermesékhez, ahol alispán volt a papa és Palugyay-lány a mama, vagyis a pozsonyi vármegyeházával a Kiskárpátok legnagyobb borpincéje párosult. Az államfordulat után azonban az alispánék földbirtokukra húzódtak vissza, mi pedig zálogba raktuk az ezüstneműt, s feketére átfestett tiszt kabátjában (melyet később én örököltem) apám maga is a zálogházba ballagott napidíjasnak. Anyám kikerült az előkelő Felsőbb Leányiskolából, s három helyre is járt órákat adni. Én korrepetítoroskodtam, s szemérmes szegénységünkben nem tudtam, hogy a cserkészcsapat öcsémmel együtt ingyen visz táborba, helyi kereskedőktől e kegyes célra gyűjtött pénzen. Mondhatnám: a cserkészlet demokratikusan kiegyenlítette az odavesztett úrifiúságot a tényleges helyzettel: testvér lettem ügyvéd-polgárok, kereskedők, tanítók, kisiparosok gyermekeivel, mindazokkal a diákokkal, akik azelőtt nem jártak Vermesék zsúrára. Nemcsak én, hanem a többiek is: engesztelhetetlen ellentétbe kerültünk az iskolával. Tanáraink állandóan cserélődtek, sőt maga az iskola is egyre változott. Előbb egy szlovák reálgim-

názium tagozata lettünk s természetesen áttolódtunk délutánra; aztán összecaptak egy másik magyar iskolával, a volt evangélikus líceummal. Itt is, ott is különnek számítottunk, vegetáltunk csak, a hagyományos atmoszféra kihagyott. Idegen lett az iskola, csak a cserkészek között – egy népkonyha időnként számunkra fenntartott éttermében – éreztük valóban otthon magunkat. Itt kimondhattuk (búsan borongva, melodramatizált feldolgozásban, tárogató mellett), ami éppen a szívünkön feküdt.

Magamba nyúlok, s megannyiunk bensejét tapogatom. Sok új és okos is volt az iskolában. Például a lélektan. Ezt már szlovák igazgatónk adta elő. Úgy gondolom, itt szereztem először benyomást arról, hogy racionálisabb lett a világ, s a feudális romantikán túl van egy modern, nagyon gyakorlatias polgári élet is. Ezek a lélektani órák gondolkoztattak el először, de még sértődötten védekeztem. Annál is inkább, mert a pozitivizmus és a fiziológia újdonságaival jelentkező csehszlovák polgári nevelés és az egész masaryki humanizmus olyan tapintatlan gépiességgel, az új államiság tüntető hangsúlyozásával szövődött egybe, hogy újra meg újra felszaggatta lelki hegeinket, s belső ellenkezésre ingerelt. Az etatista kapcsolás miatt maga a racionalizmus is sivárnak tűnt fel fájó emlékeinkhez képest, s a szappannal mosott agyvelők amerikanizmusa helyett bizony inkább süllyedtünk vissza letűnt szenvedélyek maradék hitébe. Az új azonban mégiscsak hatott, s a régivel való tarthatatlan ellentétet megint csak a cserkészélet oldotta fel. Utóvégre itt a szögesbakancs, termoszüveg és sátorlap praktikuma találkozott a kuruc pátosszal. Kिरándulásainkon magunk főztük a gulyást bográcon, s utána Végvári-verseket szavaltam a felkotort tűznél.

Pedig volt bennem is ellenméreg mindenféle legendával, vallási és nemzeti mítosszal szemben. Bár katolikusnak születtem, s boldogan éltem át a gyónás és áldozás katarziszát, anyám nem engedett sohasem a Mária kongregációba, elítélt minden felekezetieskedést, s az ő magyarázatai alapján lett ideálom Arató bácsi, házunk jó barátja s történetesen a magyar szabadkőművesség egyik vezetője. Anyától tanultam olyan felemelő erkölcsi fogalmakat, mint „szabad gondolat” és „emberség”. Amikor aztán a cserkészletünkben össze-

olvadt a kereszténység és kereszttyénség, sőt (ha nem is Pozsonyban) zsidóság is, én ebben a felekezeti köziségben máris abból az anyai humanumból véltem üdvözölhetni valamit. Szereztem is egy cserkészimát, melyet sokáig elmondtak a táborokban minden este, akkor is, amikor már név szerint átkoztak a parancsnokok. Így kezdődött: „Örök Isten! Napod leáldozott, de az ég egyre fényesedő csillagai bizalommal töltenek el. A tűz nem aludt ki, csak másutt világít, s holnap újra eláraszt aranyszínével...” Ezzel a megfogalmazással – tovább is: végig az imán – nemcsak hogy összekapcsoltam a katolikus, evangélikus, református és zsidó rítust (ez volt a bevett értékrend), hanem – úgy magamban – túl is adtam tételeiken, s bevitettem a táborozásba az én külön, titkos erdő-kultuszomat. Ez a lelki próbáimhoz tartozott. Tulajdonképpen a katolikus apologetika-órákon fogalmaztam meg először, amikor a sokféle cáfolt tanból kiválogattam kedvemre Spinozát és Darwint, szegény vallásánárunk megbotránkozására a halotthamvasztás mellett foglaltam állást, s a természetből jövő, a természetbe menés körfogásához pontosan és jól jött az erdők bejárása és megismerése.

Izzott-forrott a mi kis cserkészvilágunk, mint külön csillag. Én beleittasultam. Ez az emlékeim édenkertje. Egy losonci cserkészlapocskában 1922 őszére jelent meg első cikkem, s most csak nézem, mi minden került itt egybe ártatlan harmóniában a mi ifjú életünk-ből. Maga a cím (hogy *Gondolkozzunk!*) a racionalista iskolára vall, régi korok szükségszerű bukásának és új korok keletkezésének dialektikáját, persze, a Madách-műből vettem (két év múlva ebből a tételből érettségiztem is), a mindenkori pedagógia mint korjelző, s az a hit, hogy „a lovagok elejtett zászlaját a cserkész emeli fel”, éteri szűrésben Baden-Powell, viszont az isteni természet és „a ködös sötét város, az emberi rideg világ” szembeállítás az én külön erdei hitem (három év múlva ebbe az üszökbe kapott bele Spengler), s mindenek céljául kitűzött „magasztos eszme, a világbéke”, hát ez az anyám. Ha most elolvasom, a cikk minden szava és képe pontosan a hasadásig feszült: vagy a valóságra értelmeződik, s lesz belőle viharos életprogram, vagy menthetetlenül lapos frázissá foszlik szét az egész.

Pontosabban: minden attól függött, vajon a magyar úri világ kasztrendszeréből kivedlett és papokon túljutott, de az új, csehszlovák polgári államiságon innen rekedt ifjúsági csoportosulást a maga zseniségében magukkal tudják-e ragadni, tovább tudják-e vinni a társadalom feltörekvő erői, avagy a régi tulajdonosok parcellázzák fel és építik be gyermeteg álmaink grundját, s mi szétszéledünk, mint a Pál utcai fiúk.

Édenkertünk valóban nem maradt zavartalan. Valakik jöttek, valakik mentek körülöttünk, egy bécsi magyar pap-vendégnek nem tetszett az imánk, aztán Pestről érkezett tanácsadó, egyszer a táborból félrehívták egy tisztásra, nagyon rejtélyes volt az egész. Díszesen kifaragott dobozra állítottak fel, amelyben állítólag „hetvenegy vármegye földjéből van egy-egy darabka”, s megkérdezték, magyarnak érzem-e magamat? Ilyen kérdés! Hát hogyné! Az iskolában apám százsz nevén hívtak, de mindenkor, s itt is, anyám szólt a szívéből s a nyelvemen. Esküdnöm kellett. Úgy adódott azonban rövidesen, hogy magyarországi cserkészek látogattak meg bennünket, s együtt vándoroltuk végig a Kiskárpátok gerincét a Zergehegytől egészen Jókó váráig. Hazajövet Nagyszombat főutcáján szolvák cserkészek jöttek velünk szembe, éppen olyan búr kalapban és zöld nyakkendővel, mint mi. Boldogan tiszteltem – három felemelt ujjal – testvéreinknek (ahogyan az őrsi órán tanultuk), s ebből lett a baj. Előbb a pestiek vezetője háborodott fel, azután odahaza is elővettek, nem is a cserkésztársaim, hanem azok az idősebb, „öreg cserkészek”, akik engem ott a tisztáson a magyarságra külön feleskettek.

Ez volt az első félreértés.

Konokul ragaszkodtam a cserkészek világtestvériségéhez. A lovagregényekhez. A lilium tisztaságához.

A cserkész-frazeológia egyes elemei, a lovagideál, az új nemzedék testvérisége s az erdőhöz fűzött remények még sokáig elkísértek, fedezték előrejutásunkat. Az út azonban a miénk lett. A kamaszoké. Minél öntudatosabban hatoltunk előre, annál ellenségesebben riadoztak körülöttünk azok, akik ajkunkra adott szólamaikat maguk sohasem vették komolyan.

3

1924-ben még újszerű volt magyar diáknak érettségi után Csehszlovákiában folytatnia tanulmányait. Az előttünk jártak Pestre és Bécsbe mentek, vagy egyáltalán meg sem kísérelték a bejutást főiskolára. A mi járatunk azonban megtanult már annyira szlovákul, hogy nekivághatott szlovák, sőt cseh főiskolának is, én pedig – szinte egyes-egyedül – a prágai német egyetemre iratkoztam be.

Nemcsak a kisebbségi magyar polgári társadalom idegenkedett még a mi prágai tanulásunktól, hanem Prága is idegenül fogadott. A csehszlovák ifjúság szervezetei a maguk ösztöndíjaival, internátusaival és klubjaival kizáró nemzeti álláspontra helyezkedtek, a németek szintúgy, s még az akkortájt Csehszlovákia vendégszeretetét élvező emigráns orosz és ukrán, vagy a Törökországból menekült örmény, Lengyelországból kiszorított zsidó és más nemzeti csoportok is megalkották már saját köreiket. Ebben a nyüzsgő, Közép-Európa Párizsává színesedett Prágában én Krisztinus Dezsővel, a tallósi tanító fiával petróleumlámpa mellett vergődtem át az első évet, vízvezeték sem volt az öreg házban. Hetenként egyszer böjtnapot tartottunk, kifőzdébe jártunk olcsó étkezésre, s már az első év végére jelentkezett prágai betegségem, az ínyemet bevérző skorbut. Így éltek társaink is, komáromi, lévai, rimaszombati, kassai, beregszászi középiskolákról felkerült fiúk, legtöbbször parasztivadék, néhány lecsúszott dzsentrí (vagy csak dzsentrít játszó kispolgár), s persze, a régi intelligencia lassanként ide orientálódó gyermekei. Hasonló világot, új környezetben új alkalmazkodást irt le a bukaresti magyar diákok életéről Szemlér Ferenc, s már könyvének a címe is talál prágai viszonyainkra. *Más csillagon*. Először csak a véletlen hozott össze néhányunkat, aztán elindult a szervezkedés első hulláma. Megalakítottuk a prágai magyar egyetemi és főiskolai hallgatók (cseh mintára így mondtuk: „akadémikusok”) első egyesületét.

Az efféle szervezkedés szokványai nem volnának érdemesek feljegyzésre, ha fel nem bukkant volna hamarosan itt is mindaz a feszültség, amely már középiskolás korunk cserkészvilágát szorította.

Nemzedéki önállóságunkról, a saját élményeinkből vont következtetések szabad érvényesítéséről volt szó mindazokkal a régimódi fel-fogásokkal szemben, melyek gáncsolták reális behelyezkedésünket az új életviszonyokba. Az öregek még benne ültek a letűnt magyar birodalom bűvkörében, nem szívesen vették hozzá hasonulásunkat a változott környezethez, s ha mégis Prágában kötöttünk ki, legalább az új diákszervezeten át próbálták visszapányvázni bennünket a maguk idült eszméihez. Számunkra azonban az egyetemi évek a romantikus magyarkodásból való kiemelkedést jelentették. Éhezünk, küszködtünk nyelvekkel, sértődünk és magunkra maradtunk más népek fiainak boldogabb életében, de kinyílt a szemünk, s egyre inkább tudtuk, hogy a jövőnk most már tőlünk függ.

A feszültség, politikai és eszmei téren jelentkezett. Két magyar párt, Szüllő Géza keresztényszocialista és Szent-Ivány József (kisgazda-jellegű) nemzeti pártja Prágában közös szövet tartott fenn, ez volt a Szövetkezett Ellenzéki Pártok Központi Irodája. A főnök, egy szepesi jogász, Flachbarth Ernő, tulajdonképpen Szüllő embere volt, s kereken irredenta, vagyis visszautasította a körülményekhez való alkalmazkodást. A szervezkedéshez szükséges támogatást tőle és általa kaptuk, ami annyit is jelentett, hogy születő ifjúsági kereteinken belül kezdettől fogva ott volt önálló ragaszkodásaink állandó ellenpólusa is, az a szellem, melyet a Horthy-rendszer táplált, s amely a ránk súlyosodó csehszlovák nemzeti kizárólagossággal szemben hasonló nacionalizmussal, s végeredményben egy újabb államfordulat esetlegességére váró fenntartással élt. Ez az irányítás minél jobban el akart bennünket szigetelni a csehszlovák környezettől és a szudétanémet bajtársi egyesületekkel való kapcsolatok felé terelt. Ez már azért is lehetetlen igyekezet volt, mert a magyar fiatalok zöme egyszerűen nem tudott németül, cseh főiskolára járt, s otthon is a szlovák közéletben való reális helytállásra határozta el magát. Mégis: a kisebbségi körülmények folytán állandóan felkavart nemzeti önérzetünk, a magyar elem háttérbeszorításának minden fájdalomra ideig-óráig ennek a meddő ellenzékiiségnek, a – mint később kiderült – titkos budapesti körök befolyása alatt álló Központi Irodának szolgált ki.

Érvényesült azonban a prágai magyar kolónián belül egy másik befolyás is, s ez frissebben, éltetőbben hatott. A két magyar polgári párt közös napilapja, a *Prágai Magyar Hírlap* (vagy ahogy becéztük: a PMH), Dzurányi László főszerkesztésében inkább Szent-Ivány reálpolitikájához húzott. Szerkesztősége nagyszerű újságírógárdából tevődött össze, s ahogy a szervezkedés során feljáromattunk a szerkesztőségbe, majd közös rendezvények és bizalmas magánbeszélgetések során megízleltük egymást, a kulturális érdeklődés új lehetőségeire ébredtünk. Itt volt a szellemes és bőbeszédű Szvatkó Pál a maga Páneurópa-vágyképevel, s ellentéte, a gömöri rögbe kapaszkodó, de a kisebbség kínjából is általános emberi missziót fakasztó Győry Dezső. Itt volt a művészet finomságait élő s mégis az absztraktig tárgyilagos Neubauer Pál. Ady német fordítója, s a művészhajú Erdélyi László, a vidéket tagadó világpolgár, ebbe a társaságba járt Vozári Dezső, a polgári dekadencia undorából a kommunizmus tisztasága felé tapogatózó kassai költő. Egy-egy látogatás a szerkesztőségben, egy-egy közös este valamelyik kávéházban eszmei összecsapásokhoz vezetett, édes céltalansággal, csak a vita izgalma kedvéért, ezekben a lelki kicserélődésekben azonban mégiscsak a mi fiatal nemzedéki célirányunk vált tudatossá.

Később ki tudtuk már elemezni a bennünk és körülöttünk végbe ment objektív folyamatokat, s túl is jutottunk a generációs szemlélet minden befelészúfoltságán és öntetszésén, de akkor: éltük magát a sajátos menetet, egy új magyar értelmiség keletkezését az új viszonyok között. Egyfelől amit ellenzéki iroda eszmei korlátoltsága egy bukott impérium kódéval, másfelől a PMH szerkesztőinek egymástól is elektromosan taszító individualizmusa, ez a feltűnő ellentmondás az ancien régime kopott frázisai s az Európába merült írók pazar anarchiája között, óvatosságra készítetett néhányunkat, akik egy kis sé előre gondolkodtunk. Mind a keresztény nemzeti vonalon kibontakozó diákszervezkedés eleve gátló sablonjaival, mind a sokoldalú, kellemes, de konkrét célok nélkül való írói eszmerajzással szemben 1925 tavaszán megalakítottuk (minek tagadjam? összesen négyen) saját mozgalmi függetlenségünk zálogát, a cserkészkort. Öncélú műveleteink senki ellenőrzése alá nem eső támpontját.

Amaz édenkart varázsa élt és lombosodott tovább prágai magányunkban. Fedőszervül egy cseh öregcserkészklub szolgált, közösen kirándulató és a szabadban sátorozó fiúkkal és leányokkal, akik gondtalan életükben váltig nem értették, hogy magyar tagozatuk izgatott üléseivel, szaporodó levelezéseivel és a körülötte hamarosan kipattanó vitákkal és csetepatékkal voltaképpen mit is akar. Szó se róla, jó pajtások lettünk a cseh szerelmespárokkal, ami azonban bennünk amerikai típusú demokratizmus volt az egyén végtelen öncélúsága szerint, az nálunk népi szolidaritássá kristályosodott ki, az egyén erősen közösségi messianizmusával. Hogy mikor szakadtunk el egymástól, már nem is tudom. Soha többé nem láttuk egymást.

A prágai cserkészkor terveket forralt a szlovenszki és ruszinszki magyar cserkészcsapatok kapcsolatainak szorossá tételére s közös mozgalmak kiváltására. Ezekben az elgondolásokban éppen az lett az előbbrevivő, hogy valami szűz elfogultsággal hittünk a magunk jobb magyarság-, jobb emberségeszményében. Elkezdtük széles akcióinkat, nem a többnyire konzervatív parancsnokokra, még kevésbé az egyházaknak és hatóságoknak aláfekvő középiskolai tanári karra támaszkodva, hanem egyenesen úgy, ahogy a nálunk fiatalabbakhoz szóltunk, magát a fiatalságot mozgattuk meg. Ez tágította, szélesítette, a kisebbségi életben országossá fejlesztette eredeti kamaszközösségünket, s alkalmat adott mindenütt az ifjúság öntudatos fellépésére régi korlátokkal és fenntartásokkal, begyepesedett felfogásokkal szemben. Az a bizonyos falubarát-mozgalom, regösjárás, népi cserkészlet, majd – átlényegülten – a *Sarlós*-mozgalom a maga „etnográfiai szocializmusával” (ahogyan az egész népi kibontakozást egy *Korunk*-cikkében Fábry Zoltán elnevezte) éppen úgy innen eredt, mint az önképzőkörök megújítása, a szociográfiai felmérések és szociológiai szemináriumok rendszere, a független diáksajtó, a szláv-magyar testvériség programja és a kelet-európai népek szövetkezését jelképező Petőfi-koszorú.

Úgy neveztük magunkat: Szent György Kör, s mégis egy okos zsidó íróember értett meg bennünket legelőször. Ma már nevetséges az ilyen származási distinkció, de akkor ez jelképes volt, éppen

azért, mert lehetségessé vált. A keresztény burok nem jelentett nálunk semmi elutasítót, semmi köze nem volt a magyarországi ellenforradalom kurzusához. Inkább védekezés volt a saját hivatalos keresztényeink nyüggé váló sovinizmusával szemben, éles humánum-hangsúly nem a ételes vallások, hanem amaz erdei istenkérésünk szellemében. Volt azonban gyakorlatibb okunk is arra, hogy körünket Szent Györgyről címezzük. Mint történelemszakos, már az első évben lázasan kajtattam Prága magyar emlékei után, hogy átörjem magam az idegenségem, s így jutottam el a Hradzsin magyar emlékének, a Kolozsvári-testvérek 1375-ből származó kecses kis Szent György-szobrának öröméig. Erről a magyar eredetű cseh kincsről neveztek el magunkat, s emlékszem, a Clementinum meg-hitt barokk könyvtárában ültem, amikor az az okos ember, Fenyves Pál, a tanulmányait Prágában végző budapesti kritikus (a Franklin Társulat lektora volt) kezembe nyomta Lázár Béla műtörténész jeles tanulmányát a hradzsini szoborról. Így kezdődött a barátság, s azzal folytatódott, hogy Fenyves *Csak egy virágszálat!* címmel felkérte a kisebbségi magyar írókat, támogassák a losonci cserkészlapot, melyet a Szent György Kör terveibe vont, és általános feladatokra mozgósított. A kezdeményezés sikerrel járt, s a PMH írói voltak az elsők, akik tollukat a középiskolás ifjúság újszerű igényeinek szolgálatára felajánlották.

Más csillagról, Prága magaslatából, rövidesen ki is emelhetjük fiatalságunkat a provincializmus kerítései közül. Legutóbb itt Kolozsvárt, csaknem négy évtized múltával, elevenedett elém újra a prágai szimbólum: a kappadóciai sárkányölő finom bronzalakja. Azt hiszem, a millenniumkor kapta meg Erdély fővárosa a prágai szobor hű másolatát, s ez sokáig az Egyetemi Könyvtár előtt állott, alkalmatlan helyen a puszta égbe meredve. Most, hogy a Román Népköztársaság szocialista építésének iramában Kolozsvár újjászületik, a szobrot a műemlékbizottság, melynek magam is tagja voltam, megfelelőbb helyre állíttatta, a régi Farkas utcai református nagytemplom nyers gótikája elé. Utam sokszor visz arra, s megállok. A Clementinum csendes prágai órái óta csodálom az Anjou-kor két

kolozsvári mesterének remekét, s hozzáfűződik ifjúságom mozgalmás emléke is.

A lovag a Gonoszt szúrja le. Jelében mi a múlt bűneivel szakítottunk.

4

Ma már irodalma van annak a kérdésnek, vajon a világháborúközi magyar népi mozdulások közül melyik milyen politikai mozgásirányt vett, s legelsőnek feltűnt *Sarló* miképpen fordult át a baloldalra és érte el a munkásmozgalmat. Az már kevésbé vetődik fel, hogy magához a kiindulónak vett népiséghez hogyan ért el ez a csoport, pedig úgy gondolom, és vallom is emlékezőm őszinteségével, hogy a kommunista meggyőződésig való eljutás sodra nem narodnyik életszakaszunkban keletkezett, hanem régiebb eredetű, s már a faluszemlélethez, a parasztok közé való menetelhez is olyan belső és külső indítékok taszítottak, melyek a logikai lánc továbbfűzésében nem voltak megállíthatók. Idejénvalónak érzem tehát mindannak a feltárását, ami akár a tárgyi adottságok erejéből, akár ideológiai fejlődésünk rendjén szükségképpen a népiségig érlelte a csehszlovákiai magyar fiatalság első értelmiségi rajait, hogy már itt utalhassak minden becsületes társas-emberi szándék kommunisztává válásának törvényszerűségére.

Egyáltalán: hogyan keletkezik és forr fel, válik mozgalommá valamely értelmiségi csoportosulás? Sokszor tűnődöm ezen, nem mintha nem állana rendelkezésre a kellő tudományos magyarázat, hanem azért, mert a szóban forgó fejlődésmenet újra meg újra átszövődik legbensőbb személyi érzésvilágommal, mondhatnám: saját titkaimmal. Vajon a dolgok logikája nélkülünk is így erjesztett volna ifjúitábort, vagy hozott volna helyünkbe mást, jobbat? A lelkiismeretvizsgálat percei ezek, nem minden kétség és gyötörődés nélkül. Elsimul azonban minden aggályom, amint próbáink kis fodrait a törté-

nelem valóságos, nagy áramlataihoz mértem, s oda tisztulok, hogy minden tevékenységünk végső eredményét lássam: a személyi és csoport-esetlegességektől való megszabadulást, a feloldódást a valóban teljes emberiben: a kommunista mozgalomban. Mindannak, amit fiatal társaimmal együtt valamikor végigkísérleteztem, ez lett az egyetlen igaz értelme, s bizonyára ez az, ami – ahol szükség van rá – megismételhető.

Kisebbségi helyzetünkben az állam és a nemzet régebben egybeforrott fogalmaink szétválása éppen olyan természetes folyamat volt, mint az értelmiség új elhelyezkedésének kijelölése falun, a bekapcsolódás a magyar vidék gazdasági és társadalmi szövődményébe. A régi államgépezetből kihullott (s az újba be nem engedett) intelligencia talajkeresése volt ez a csehszlovák polgári demokrácia bármilyen kistávlatú, de annál reálisabbnak tetsző lehetőségei között. Az új célokat természetesen egyénileg külön-külön is fel lehetett állítani a szabad verseny törtetésében, s voltak is, akik ezt választották, elfogadhatóbb volt azonban az a vélemény, hogy a kisebbség új értelmiségi egyedei szaktudásukat hamarabb érvényesíthetik, ha együtt járulnak hozzá új közélet, fejlettebb gazdasági viszonyok, magasabb kulturális igények kialakulásához, különös tekintettel a falu elmaradottságára. Ez a felfogás sem volt mentes az illúzióktól, de legalább közös vállalkozásokra késztetett, s mozgásirányt szabott a nép felé. Ma ez mind nagyon szimplán hangzik, akkor azonban a konzervatív irányzatoknak a reváns-nacionalistáknak, a keresztényszocialista párt akciói mögött meghúzódó restaurációs törekvések híveinek ez szinte árulásszámba ment, zavarta a konszolidáció ellen irányuló manővereket. Nekünk, fiataloknak viszont a meddő passzivitás volt elfogadhatatlan. Az új viszonyokhoz mért munkafeladatok elhanyagolását veszedelmesnek éreztük nemcsak a magunk, hanem az egész – szívünkben hordott – kisebbségi magyarság jövője szempontjából is.

Józan felismeréseinket, amelyek különben még nem mentek túl a polgári reformizmuson, szerencsére mi magunk szereztük, saját generációs tapasztalatainkból és az öregekkel való állandó harcban, s így külön nyomatékot kapott bennünk a néphez való fordulás,

a népszolgálat, a nép közé menés és a néppel való azonosodás mozzanatainak láncolata. Fellépésünk lendületet kapott, s ez tovább lökött mindannál, ami egy időn túl megtarthatott volna osztálykorlátaink között.

Alapos prágai körütekintés után hozzá kellett igazítanunk ifjúsági mozgalmunkat ezekhez a világos feladatokhoz. Meg kellett találnunk a tovább vezető utat a cserkészetből a társadalmi szerepvállalás felé. Bár szinte a levegőben volt minden, az átmenet mégsem volt könnyű. Megint csak a magam lelki alakulására gondolok. Az első egyetemi esztendő végeztével boldogan siettem újra a táborba, a kis cserkészköztársaság utópiájába, viszont az is igaz, hogy nem találtam már helyemet az erdei idill gondtalanságában. Történetesen a Fátra-Kriván alatt ütöttük fel sátrainkat, a Jánošík-mondából ismert Tyerhova közelében. Itt nemcsak a fiatalokkal való viták ajzottak fel, hanem rányílt a szemem az erdő embereire is: pásztorokra és favágókra. Ilyen furcsa egy középosztálybeli fiú eszmei odisszeája: valahol a rengetegben fedezi fel magának Shakespeare „vad és idétlen” Calibanját, s az azonmód, bocskorosan és halinában, népmesét mond neki tollba... Most már nem a sziklák és a fenyves, hanem a hegylakók álomképével érkeztem haza Pozsonyba, s néhány ifjabb bajtársamat rávettem, hogy még ezen a nyáron induljunk el a csallóközi falvak meglátogatására.

Félórányira a város alatt, a Duna nagy és számomra mindaddig ismeretlen szigetén ígérkezett a lehetőség arra, hogy bepillantsunk a magyar Caliban ember-titkaiba, s feloldjuk végre az erdőkultusz és új társadalmi feladataink – a tábori fantomvilág és a reális magyar sorsproblémák – antagonizmusát. Számomra ez az első találkozás a vidékkel (városi fiú voltam ízig-vérig), jelentette a fordulatot. S amikor benyomásaimat cikkben és előadásban, szenvedélyes vitamodorommal másoknak is továbbadtam, tulajdonképpen nem tettem mást, csak éppen annyit, hogy feláltalánosítottam a velem történt esetszerűt, s ezzel kortársaim sorából is kiváltottam mindazt, ami már bennünk megfordult: a mindnyájunkban érlelődő vonzalmat falu és paraszt iránt.

Bármely eredő azonban több vektor bonyolult paralellogramma-

szabályának az eredménye. Nálam sem a csallóközi vándorlás volt az egyetlen tényező. Olvasom most *A Mi Lapunk* (a losonci cserkészlap) egy fakult számában rövid beszámolómat erről az útról, s ott van már az „örök falu” kitétel. Ez Szabó Dezső. Kit olvastam előbb: őt vagy Nietzschét? A sorrendet már nem tudom, de mindketten részt vettek formálásomban. Éjszakába nyúló olvasások voltak ezek, minden más eltűnt, s én a *Jenseits von Gut und Böse* tisztítóüzében hánytam le magamról minden filiszter szerepizonyt, s *Az elsodort falu* hullámhegyei és völgyei közt fogadkoztam, hogy egy nemzedéket mozgatok meg kisebbségi világunkban a faluért (melyet valójában még nem ismertem). Naiv és eklektikus olvasó voltam, mint minden igazi – és nem filológus – olvasó: magamat hoztam ki rajongó fájdalomban és gyönyörben az olvasmányaimból, s hol azonosultam, hol perbe szálltam a szerzőkkel, de mindig csak azt válogattam ki, ami sejtéseimet tudatfokra, vágyaimat akarattá emelte. Ebben az időben ért el Oswald Spengler is. Az *Untergang des Abendlandes* számomra dialektikus tornát jelentett. Az „intellektuális nomádok” rémképével szemben megint csak a falut éreztem támasztéknak, s a Nyugat romlásának pesszimizmusa helyett egy egészséges kelet-európai parasztvilág újjongására éledtem. Olvasmányaim mindenesetre hozzásegítettek ahhoz, hogy a régi természet-város ellentétpár fogalmait részben behelyettesítsem, s most már a faluban, a parasztban szépítsem ki magamnak mindazt, amit a természetben isteninek, nagyoknak, öröknek éreztem.

Bennem így, másban másként ment végbe a folyamat, de mindnyájunkra áll, hogy egy lépést tettünk a valóság felé.

Nemcsak gondolatban, hanem nagyon is gyakorlatilag. A tagságában felszaporodó Szent György Kör még 1925 novemberében pályázatot írt ki falusi magyar gyermekeknek rendezendő mesedélutánra. A versenyző cserkészörsöknek akár az iskolában, akár a szabadban „nevelő hatású” meséket kellett elmondaniuk a parasztyermekeknek, s közben dalokra és játékokra is meg kellett őket tanítaniuk. A pályázatnak váratlan sikere lett. Losonci cserkészek Rapp, pozsonyiak Hidaskürt ifjúságát látogatták meg, s ezzel meg is kezdődött az az évekig tartó kirajzás, mely a városi fiatalok szá-

zait vitte faluról falura és ismertette meg egyre mélyebben, egyre drasztikusabban a parasztság problémáival.

Nem tudom, kiket és hol ütök orron, amikor elárulom ennek a mesemondásnak a nyitját. De hiába is titkolnám, hiszen 1926 vízkeresztjén meg is írtam a dolgot minden kertelés nélkül *A falu barátai* címmel a *Prágai Magyar Hírlap*-ba, s ha most hallgatnék róla, a tudományos kutatók egyszer úgyis csak megtalálnák. Az igazság nem több és nem kevesebb, éppen csak annyi, hogy a hamarosan legmagyarabbá vált, sajátos népkincset, néphagyományokat feltáró és felkutató, faji megújhodást hirdető népi mozgalom a német Wandervogelektől kapta az első leckét.

Minék is teketóriázom? Itt az eredeti vallomás: „Vándorlásunk utolsó napján azzal fogadtak az egyik felső-csallóközi német községben, hogy éppen tegnap német testvéreink jöttek a vidékre. Messziről jöttek, csak azért, hogy felkeressék az idegenbe szakadt fajtájukat, és beléje sugározzák a tiszta német népleiket: azt a jókedvű, munkás életfelfogást, amely megelégedett talpigembereket termel a reális életnek. A lelkes német fiúk alaposan fölrázták a falut kisalföldi tunyaságából. A papkertben összecsisztították a gyerekeket, gitárkíséret mellett énekeltek nekik, játszottak, hancúroztak velük, valami Hans Sachs-játékot adtak elő, táncoltak, muzsikáltak, és amikor beesteledett, maguk köré ültették a vidám társaságot csöndes meseszóra. A falu rajong most értük. Azokba a lelkekbe, kiket többé-kevésbé kikezdett már a bomlott erkölcsű nagyváros közelsége, tisztán pezsgő életkedvet, népi öntudatot tudtak belopni azok a friss szemű, víg, nótás fiúk. Amikor a kisdunai töltésen tovább vándoroltunk Pozsony felé, összesűgtünk az imént hallottakról. Nagyon tetszett a német munka. Terveket csiholtunk, remények csillantak. Egyszeribe úgy éreztük, vagyunk olyan legények, mint a német fiúk. A falu barátai leszünk mi is. Kell, hogy azok legyünk. Szeretetre, barátságra vár minket a világtalan falu. Elhagyatott magyar gyerekek. Kis libapásztorok, csintalan rongylabdarágók, utcán nevelkedő, pöttöm parasztfiúk.”

Az az első vándorlás tehát nemcsak a magyar táj, a csallóközi falvak életébe avatott be, hanem megköstöltatta velünk egy – az

angolos magyar cserkészetnél sokkal szabadabb, romantikájában is reálisabb – német Jugendbewegung népi sajátosságait is. Vajon komolyan gondoltak-e a levonandó tanulásra vándortársaim, Brolly Tivadar, az utolsó pozsonyi magyar polgármester unokája, Babcsán Károly, az iparosfi, és az öblös hangú Décsy Aladár, akinek kint a mezőn a családi táblabírószagot kellett magából kiszellőztetnie? Avagy csak én voltam a nagy praktikus? Ami az egészből fakadt, mindenesetre túlnőtt rajtunk, s hovatovább mi igazodtunk áramához.

Később, a népi mozgalom teljessége szakaszán, szívesen eredeztettük már dolgainkat a nemzeti géniusból, s hittünk is valami belső ősnemzésben, már csak azért is, mert – Ady szép szavával – valóban megnyíltak lángolón előttünk a Bolyai- és Csere-sírok... Akkor azonban, az első gerjedéskor, nyilvánvalóan még pironkodás nélkül le lehetett ilyesmit írnom: „A magyar falu ifjúsági problémájának konkrét megoldása az, hogy átültetjük a magyar cserkészetbe a német Wandervogel-mozgalom népnevelő taktikáját, a falu-város barátság állandó érintkezésben adott praktikus megnyilatkozásait. Hozzuk szokásba a falulátogatásokat.” No de népi mozgalmunk megfogalmazásának ezt a német kromoszómáját nemcsak a nemzeti elfogultsággal szemben kell megvédenem, hanem azzal a balos előítéllettel szemben is, amely a völkisch-beütésre hivatkozva utólag lefasisztázná fejlődésünk népi szakaszát, s kételkednék szándékaink eredendő tisztaságában. Azokkal a rövid nadrágos német fiúkkal később is találkoztunk, még hozzá éppen azután, hogy eljutottunk a munkásmozgalomig, s Pozsony régi három nyelvűségében éltük át konkrétan a nemzetköziséget. A Hans Sachs-játékokból formált kéklúz-jeleneteket éppenséggel Berlinből importáltuk, s a bécsi munkásfiúkat gitárjaikkal együtt fogadtuk be magunk közé, amikor rájuk tört a Heimwehr. A Wandervogel-mozgalmat végül is felszámolta a Hitlerjugend, ifjúságunkba villant emléke miatt ma sincs okunk szégyenkezésre.

Különben is a mi falubarát mozgalmunk szaladt már, dagadt és áradt a maga magyar útján. A Szent György Kör nemcsak a pályanyertes cserkészőrsöket jutalmazta, hanem – a demokráciában átcsukló feudális gesztussal – a „regös” előnevet is adományozta a

mesemondóknak. A bírálóbizottságban már nemcsak Marczell Zoltán ült, a viharkabátos erdőjáró (körünk első elnöke), hanem Szvatkó is, az européer, s az aláírók közt látom Somos Elemért is. a nyitraegerszegi tanító fiát. Ő volt az, aki emlékezett gyermekkorából Kodály Zoltán malaclopó köpenyegére és népdalgyűjtő ládikójára. Jelentésünk szerint a cél olyan ifjúsági mozgalom, amely „összehozza a városi és falusi új nemzedéket, s így az egész magyar ifjúság egységes, egyirányú fejlődését biztosítja”.

Megvolt a koncepció, s a tartalma vonzott. Szíveket nyertünk meg mindenütt, s ez felbátorított arra, hogy haladéktalanul nekivágjunk az országos szervezkedésnek. 1926 tavaszán felhívást bocsátottunk ki egy közös Rákóczi-tábortűz gyűjtására (ugyanazon a napon és órában mindenütt), hogy ezzel is áthidaljuk a kisebbségi magyar cserkészcsapatok szövetkezése elé tornyosuló jogi természetű és bizonyos mértékig világnézeti – a katolikus parancsnokokat a szabadkőművesektől elválasztó – akadályokat, majd körlevélben közöltük a szlovenszkói és ruszinszkói magyar cserkészekkel, hogy Liptószentiván mellett a nyáron csapatközi tábort verünk.

Kezdeményezéseinkre óva intő célzások hallatszottak innen-onnan, de az ilyesmit nem vettük semmibe. A pozsonyi Toldy-Körben, a konzervatívok gócéban, nem tetszett Rákóczi-felhívásunk hangja: már hogy mi általános emberi szólamainkkal feloldjuk, gyengítjük a nemzeti eszmét... Felhívásunk tényleg a szlávokkal és románokkal való testvériség eszméjéhez kapcsolta a magyar hagyományt, de éppen a közös kuruckor adott erre alkalmat. A képlet megfelelt eszmemenetünk alakulásának, s nem volt egyéb, mint a régi cserkészideál – „az emberebb ember, magyarabb magyar” – történelmi mezbe öltöztetése, harcban mind a kisebbségi elnyomással, mind a reváns-gyűlölet meddőségével. Hát ezt rühellették valakik, persze, a titkosok. A liptószentiváni tábor hírére azután ellenakcióba léptek. Valaki magához hívatott, s közölte velem egy prágai szállodában (arra a hetvenegy megyényi rögöt tartalmazó dobozra hivatkozva), hogy játékaimat megelégtették valahol. Tábort verni éppen Szent-Ivány birtokán, aki a csehekkal paktál, egyenesen árusítás. Állítsam le azonnal az egészset.

Ez aztán eszem ágában sem volt. A csapatközi táborhely kiválasztásában nemcsak a közlekedés szempontja játszott szerepet (a kisebbségi magyarságnak a Csallóköztől a Tiszahátig ívelő karéjáról pontosan a Tátra-alj volt a legarányosabban elérhető), hanem az a növekvő szimpátia is, melyet bennünk Szent-Ivány polgári demokrata reálpolitikája kiváltott. Fokozta ezt az is, hogy Szent-Ivány még csak kísérletet sem tett sohasem a mi akciónk korlátozására. A tábor ügyében Győry Dezső ajánlatára fordultunk hozzá. Szívesen fogadott, s minden felesleges szószaporítás nélkül azonnal meghívott a birtokára. Nem szabott semmi feltételt, s mi éltünk is a vendégszeretetével. A titkosok néhány héttel a táborozás után megüzenték, hogy kizártak soraikból. Hogy ezek a „sorok” tulajdonképpen kik voltak és mit akartak, sejtem, de pontosan máig sem tudom.

Liptószentivánon különben nem láttuk a gazdát, még a kúriája közelében sem jártunk. A Biela patak mellett, fenyőerdő aljában ütöttük fel sátrainkat, s a magunk tákolta asztalok mellett tanácskoztunk. Egy sudár fatörzset zászlórúdnak faragtunk meg, erre került fel a zászlónk, mely *A Mi Lapunk* beszámolójában így szerepelt: „...több mint a főiskolás cserkészek jelvénye, ez a zászló ama merész iramú, új ifjúsági szellem szimbóluma, mely egészséges, embermagyar jövőbe vezeti árva fiatalságunkat”. Legutóbb budai lakásán Győry Dezső terítette elém a zászló rongyát. Máig megőrizte.

„Embermagyar” – ez a szó kirí a frazeológiánkból. A kommunista Fábry Zoltán kifejezése volt, s hozzánk a táborba Szalatnai Rezső hozta el. Ő olvasta Fábryt, mert mindent elolvasott, s bár nem volt cserkész, hanem eszmei magános, beállt mozgalmunk sodrába. Lehet, hogy hivatlanul jött, már nem tudom, de ott volt, s a bennünk kibomlott gondolatsorokat tovább fűzte. Elöttem néhány száma a tábori újságnak. Címe *Ércliliom*, egy példányban írtuk, s függesztettük ki naponta. Kétségtelen, hogy itt már rokokóba fordult, farsang végét járta régi terminológiánk „az új hegyi kisország”-ról, ahol „Jézus embernépe kis ideális munkaközösségben robotol magának utat az Erdők Atyja Úristen felé”. Azt hiszem, ez már inkább csak

védekezés volt a csapatparancsnokokkal szemben, akik gyanakodva lesték mozdulatainkat, de mélyebb énünk is kiborult, amikor egy tragikus diáköngyilkosság hírére már így fogalmaztunk: „...testvérünket az a rég avult középiskolai téglabörtön-pedagógia gyilkolta meg, mely nemcsak az itteni szegény magyar diákságot nyomja hitetlenségbe, az étellel való gerinctelen megalkuvásba, hanem közös veszélye egész európai társadalmunk jövőjének. Valami nagy, hites villogású szél kéne, ami ki tudja robbantani azt az ósdi iskolakaput”. Az elmosódó írás az enyém, a keserűség mindnyájunké volt. A vezércikkecske egy mondatát piros ceruzával húzta alá valaki, talán az a kutató, aki Stószon a Szent György Kör és a *Sarló* iratainak egy részét megtalálta. A mondat ma jelentősnek tűnik fel, bár akkori magamban nem is tudtam még elhelyezni. Pedig hát világosan itt áll: „Messze Szovjetországban új iskolatípus keletkezett: az őrsi rendszeren, praktikus nevelésen, önbizalomfejlesztésen, erdei bölcsességen alapuló pionír iskola”. Honnan csapódott le hozzánk, a liptószentiváni tábor elégedetlen polgárfiai közé, ez a hír? Hogyan keveredett vajudó fogalmaink közé, s vált érvvé az ósdi skolasztikával, maradi neveléssel szemben? Úgy gondolom, ezt is Szalatnai hozta magával az erdei tisztásra, olvasmányjaiból. Irt ő is vezércikket az *Érciliom*-ba s éppen a mentő és feloldó lényegre utalt: „Ha életet akarunk: oda kell menni, ahol az élet mint egy csodálatos izlandi gejzír előtör: a faluba, a néphez, a paraszthoz”. Az egyik tábortűznél szónokolt is (megszállottan, érzelmős hanghordozással), s kifejtette, hogy nem félig igazságos nemzeti sorsjavulást akarunk, hanem az egész emberiség boldogságát. Ott Liptóban, a csillagok alatt, tulajdonképpen ez a humánus hozott bennünket először össze (ha csak gondolataink kaleidoszkópjának ötletnyi konstellációiban is) Fábry kommunista „embermagyarság”-ával és a Szovjetunió pionírjaival.

Liptószentiván után a mesedélutánok kísérletét a tájak rendszeres bejárása, a regösvándorlás váltotta fel. Egy-egy őr faluról falura gyalogolt, egyes helyeken megelégedett szokások és mondások, dalok és mesék gyűjtésével, jellegzetes néprajzi tárgyak lerajzolásával, másutt kidoboltatta érkezését, a falu szélén estére össze-

gyűjtötte a gyermekeket. Az én csoportom újra a Csallóközt járta, majd Komáromból felkanyarodott a Vág-Duna és Nyitra völgyébe, s körüljárta a Kisalföld fölé emelkedő Zobort, ahol eldugott magyar falvak emlékeztettek a nagy királyok székely-telepítésére. A koloniak legényavatása mélyen belém vésődött. A Zobor alján meg kell szenvednie az ifjúnak, ha be akar kerülni a legények közé: meghajszolják, elfogják, megkötözik, felhúzzák a mestergerendára, s addig csavarják rajta a láncot, amíg meg nem nevez valakit legénykeresztapjának. Csak a legénypróba után avatják fel borral, persze – ő fizet! Hiába rajta a szenteltvíz, pogány szokás ez, s íratlan törvény élteti mindmáig: legénysorba csak az való, aki keménykötésű, aki bírja a bajt és szenvedést szívós önfegyelemmel.

Utamról *Magyar kincsek birodalmában* címmel számoltam be, s azt a dús élményt, amit a vándorlás mezőn és ligeten, tanyákon és községeken át egy városi fiú számára jelent, máig őrzöm. Fiaimat és tanítványaimat nemegyszer próbálom ilyen bátor nekivágásra bírni azzal a biztatással, hogy a vidék panorámája másként, mint gyalogosan meg sem figyelhető, ma azonban már másként lüktet minden, mint akkor, az én kalandozó ifjúkoromban.

Néprajzi jegyzeteim, regősnaplóim elvesztek az 1945-ös pozsonyi frontátvonuláskor, nem lapozhatom fel a címére olyan büszke regős Nemesszeghy Jenőnek, ennek az eredetileg maga is falusi östehetségnek, ügyes ceruza- és szénrajzait. A csallóközi tájszavak, Nyitra menti falucsúfolók, farnadi fejfa-feliratok, Zobor alji dalos gyermekjátékok azonban mélyen belém vésődtek, s amikor nemrég, több mint harminc esztendő elmúltával a csehszlovákiai magyar dalosok és táncosok művészeti bemutatóján a koloniak lakodalmi szertartását láttam, a csiszolatlan, őszinte hangok és mozdulatok láttára-hallatára sikongott bennem az 1926-os nyitrai vándorlás visszatérő öröme. Különben nem voltunk annyira ájultak még azon az etnográfiai szakaszon sem, hogy elzárkóztunk volna az új mozzanatok előtt. „Téved – olvasom akkorról –, aki azt hiszi: a falu a múltnak él. A földeken gőzekék szántanak, az új házak alapja beton, s a fényes vasutak mellett karcsú kéményű gyárok, malmok zakatolnak. A magyar falu okos: nem szórja el ősi kincseit, hanem megőrzi őket. De nem elég-

szik meg velük. Egészséges életvággyal egyre újabb és újabb kincseket akar.” Ami igaz is volt a külső látképben, éppen csak szociológiailag volt még felbontatlan.

A nyári vándorlások versenyének eredményét a bíráló bizottság élére meghívott Darvas János hirdette ki, szelíd lelkű költő, aki a PMH zsoldjában is megőrizte az orosz hadifogság és forradalom életető emlékét. Nyílt levélben üdvözölte a regös diákokat (ezt a kifejezést hamarosan át is vettük, hogy szabaduljunk a nyuggé vált cserkészformaságoktól), s tőle hallottunk először a valamikor falura, nép közé indult orosz egyetemi hallgatókról is. Hamarosan felavattuk az új regösöket, most már háromszori falusi szereplést véve alapul, s hivatalos közleményünk maga is meglepetéssel állapítja meg a visszhangot: „Ötven találkozás a városi és falusi magyar ifjúság között a falubarátság megindulta óta! A főiskolás cserkészek zászlaja a regösdiákok hatalmas munkája előtt mélyen meghajol.”

5

Nagy fiúk lettünk a saját erőnkből. A lipótszentiváni tábor – mint valami szuverenitás – táviratban üdvözölte Masaryk Tamás köztársasági elnököt, s levélben terjesztette a csehszlovákiai magyar cserkészek igényeit Baden-Powell, a világ főcserkésze elé. Az elnöki iroda válaszolt, s a sajtó közölte is a „táviratcseré”-t, Farkas Gyula pedig, a csallóközi származású, berlini magyar egyetemi lektor, kérésünkre továbbította üzenetünket a cserkészek világforumának. Az 1926 augusztusában Svájcban lezajlott nemzetközi cserkészkonferencia kötelezte is a Csehszlovák Cserkészszövetséget követeléseink elismerésére, s a lord Kanderstegből keltezett, energikus kalligráfiával írt levelét sokáig becsben őriztem is. Külön gondunk volt rá, hogy a katolikus egyházi körök mesterkedéseit elhárítsuk. Ezért hívtuk meg táborunkba – diplomatikusan – Mécs Lászlót is, a fehér reverendás költőt. *Hajnali harangszó* című verse (és kötete) valóban felülemelkedett a

nacionalista szüklátókörűsége, s nem véletlen, hogy a kulturális ébredésünkben oly jelentős szerepet játszó 1918–19-es magyar emigráció is megbecsülte. Ilyen pap kellett nekünk, s ha nem is keresett fel bennünket, legalább üdvözlő levelét népszerűsíthettük.

Némi izgalom előzte meg a magyar egyetemi hallgatók lévai első kongresszusát. Az egyes helyeken megalakult téli (egyetemi városi) és nyári (vidéki) főiskolás egyesületek szövetkeztek egymással, s a szervezkedésben a legkülönbözőbb elemek és irányzatok bukkantak fel. A lévai polgárság vezetője, Kersék János ügyvéd és költő, különösen egy prágai Ady-előadásunkat nehezményezte, de tudtunk mi is szívhez szólni, s hamar brúdert ittunk az öreggel. A konzervatívok a kongresszuson egy önjelölt nagy birtokos-fiút támogattak, aki azonban szerencsétlenségére nemcsak hogy a Szövetkezett Ellenzéki Pártok nacionalista strébere, hanem történetesen zsidó is volt, s ez a felemáság nem kedvezett népszerűségének. Így aztán a mi jelöltünk, a csendes Turi Nagy János orvostanhallgató lett az elnök, s a mi lelünkéből lelkedzett, senki részéről nem ellenőrzött programunkból nem egy kényes pont átkerült a Léván megalakított Csehszlovákiai Magyar Akadémikusok Szövetsége kulturális terveibe is. A részleteket már el is felejtettem volna, de figyelmeztet rájuk *Az Ország Útja* Dessewffy Gyula előszavával megjelent 1938-as csehszlovákiai magyar különszáma. Sinkó Ferenc szegezi itt le, hogy a Szent György Kör és a prágai diákegyesület „vezetősége azonos lévén, a parasztorientáció és a Páneurópa-kérdés belekerül a diák-közvéleménybe. A lévai kongresszus határozata nyomán a három egyetemi város körei magyar szabadegyetemet szerveznek, melyen az említett kérdéseket felvetik és tárgyalják”.

Ez több volt a soknál. Különösen Pozsonyban morogtak az öregek, s mögöttük a titkosok szívták az ellenállást az ifjúság lázadásával szemben.

Súlyra kellett szert tennünk Pozsonyban. A szervezkedésben megint csak megelőztük ellenfeleinket, akik még mindig a passzív rezisztenciát választották volna kívánatosabb nemzeti életformának. A szlovák Komenský-egyetem magyar hallgatóinak szélesebb érdekvédelmi egyesületét alapítottuk meg, s még ennek az első gyűlését sem

helybeli polgárfiú, hanem a csallóközi Csáder Mihály nyitotta meg, nyugodt, reális ember, aki már felmérte a kisebbségi magyarság valódi szükségleteit. Az országos szövetség részéről nekem jutott a szó. Meghatott, hogy a régi koronázó dóm mögött, abban a vastag falú, boltíves épületben gyülekeztünk, ahol valamikor a Szent Márton-hoz címzett elemi iskola tanulója voltam, s az érzelmek húrján több zengett a kelleténél. Éppen ez döntött. Mozgalmunk gáncsolok általában az jellemezte, hogy titkos irredentizmusuk kifelé túlzott alázkodással és alkalmazkodással párosult. Ők nem mondták volna ki mindazt, ami fájdalmas nosztalgiával az ajkamra tolult, viszont arra a fordulatra sem voltak képesek, amellyel én leszegezhettem, hogy „győztünk a halálon, mert kétséges évek gyötrelmeit kiheverve egészségesen gyökeret vertünk a rideg új talajba is”. Szerettem szónokolni világléletemben, s máig is úgy érzem, hogy publicisztikám csak másodtermés, el nem mondott beszédek kényszerű pótléka. Itt van előttem ama pozsonyi üdvözlét összevissza huzigált fogalmazványa, s nem csodálkozom, hogy a konzervatívok idealista bolondnak, a titkosok pedig egyenesen nemzetárulónak deklaráltak. Számukra az a formula nem volt elfogadható, hogy vágjunk merész utat a kölcsönös gyűlölködésből „a népek új humanizmusa” felé (nem is lévén konkretizálható, hogy ez voltaképpen micsoda), s még kevésbé az olyasmi, hogy „nem lehetünk folytatása a magyar dzsentrinek, mely önző magának élt”, kötelességünk az „önzetlen apostolkodás a néptömegben” (ami szintén megfoghatatlan általánosság). Egyesek viccet faragtak a frazeológiámból, a hallgatag többség azonban, a vidékről gyülemlő új diáktábor, egyetértett a mondottakkal. A dolgozó rétegek feltörekvő fiai megéreztek valamit. Ez volt a sikerünk titka. Kifejezői voltunk valaminek, ami több és más volt, mint a még idétlen szófaragásunk.

Bár nyíltan sokáig nem jelentkezett, tudtuk baráti beszélgetésekből, hogy a konzervatív körök hatására már a fiatalok között is vannak ellenfeleink. Az általános erjedésben nem lehetett pontosan meghatározni, hogy ki meddig megy velünk, ki fordul egyenesen ellenünk. Valahol azonban már tanácskoztak rólunk, bizonyára hoztak határozatokat is, éreztük a huzaton, hogy valahol ajtó nyílt. Egy fiatal költőt próbáltak velünk szemben kijátszani, az érsekújvári Ölvedi

Lászlót. Még érettségi előtt, a cserkészcsapatban találkoztam először nevével és verseivel. Pesten, Berlinben, Párizsban tanult, s csak látogatóba járt haza. Először talán a titkosok révén kerültünk össze, legalábbis sokáig leveleztünk egymással, s a téma mindig az irredenta és a humánus körül forgott: hol az Elzász-Lotharingiáért izzó francia reváns-mozgalmak, hol egy független és egységes Macedóniáért harcoló összeesküvő-csoport elveit és módszereit állította elem például, s főleg a Páneurópai-gondolatra fűjt tüzet. Valószínűleg tudott arról a konfliktusról, mely nőtt, nőtt, majd a lipótszentiváni tábor miatt szakításhoz vezetett, s vagy magánszorgalomból vagy megbízásra még a kizáratásom után is próbálta menteni a lelket (leveleink vaskos köteget halála után elküldtem egy barátjának, már csak kegyeletből is). Ölvedi egyben-másban kedvünkre kívánt lenni, szinte pártunkat fogta. Volt egy verse, *Az erdő fiaí*, ezt Párizsból ajánlotta nekünk, hogy erdei szabadságunkat Végvári-szerű sejtetéssel hungarizmusra értelmezze át, holott mi már az embermagyarságot éltettük a tábor-tüzeknél. Elkésett *Regösdiások* című versével is. Akikor énekelte meg falujáróinkat, amikor már Ady-harcunkat készültünk megvívni a Magyar Tudományos Akadémia becsületünkbe gázoló rozmáraival. Talán Adyról szólt Ölvedi doktori disszertációja is, mindenesetre Adyt nem utasította vissza, sőt, ellenkezőleg: a neonacionalizmus számára akarta kisajátítani. Ő volt az, aki a legtovább követte nyomunkat, csak hogy visszafordítson, de mert áldozó kisebbségi életünkben egy percig sem osztozott, nem volt sem hitele, sem sikere. Tudtam éveken át, hogy ellenjelöltem a csehszlovákiai magyar ifjúság mozgal-mában, amíg azonban ő a maga előkelőbb modorában politikai ve-zérszerepre készült, én bírtam a posztomat szegénységben. Így vesz-tette el már eleve a csatát.

Annyi bizonyos: mozgalmunk robbanó lírája nem lehetett meg költő nélkül. Hangunkat azonban más találta el: Győry Dezső.

Előttünk járt. A húszas évek elején Simándy Pállal, a sajátos ma-gyar filozófiát forraló író-pappal és Darkó Istvánnal, embersorsok reális novellistájával, megkisérelték már mindazt, ami a fiatalság tö-me-ges fellépésével évek múltán mozgásba jött, s így történhetett, hogy a költő a mi zsenge tapogatózásainkat is meglátta és kikiáltotta a tör-

vényszerűséget. Fábry Zoltán 1957-ben a válogatott Győry-kötet bevezetőjében nem ok nélkül vádol és követel: „Adassék tisztelet Győry Dezsőnek! Ki látta őt? Győry Dezső a poétanép ismeretlenje.” Nem szépíró-költőről van szó, hanem próféta-típusú poétáról, s amíg azt a darab történelmet, amelyből jött, amelyre hatott s amellyel emelkedett, kellő módon meg nem világítjuk a maga tragédiájával, felfakadt lehetőségeivel és máig ható tanulságaival, amíg a Horthy-rendszeren kívül fejlődő kisebbségi magyarság társadalom- és eszméletörténetében elemzően bele nem nyúlnak, addig Győry szerepét a maga teljességében le nem mérheti senki. Ady után és József Attila előtt: ebben a zavaros ellentmondásokba sűrűsödött, komor időszakban villant fel a viharfénye.

Ha a kibernetika módszerével próbálnak megállapítani Győry Dezsőnek az ifjúság mozgalmával, s mindkettőnek a kisebbségi fejlődésmenettel való gondolati kapcsolásait, mindazokat a konkordanciákat, amelyek valami bonyolult automatikus vezérlés szabályai szerint ütöttek egymásra, talán akkor bogoznók ki a költő, az ifjúság és a kisebbségi valóság megegyezéseinek és áthasonulásainak haladó mozgásban kifejeződő titkát. Tény, hogy mi még a falusi mesedélutánok első izgalmával bontakoztunk, amikor Győry *Prédikálók*-versében már az új nemzedék politikai önállóságát kérte számon: „Ti legyetek a sors és büntetés, mert ellenetek gázol s bűnözök... ne legyetek vállonvert szépremények, jó, résztvevő, megértő – emberek, ne legyetek bukott éltem vigyorja – győzni! győzni! – Erősek legyetek!!” A bomló kisebbségi magyar középosztály fiaként ő állította fel számunkra minden romlás ellentételét: a szegénységből való felemelkedés, a néppel való azonosulás, az új, küldetett magyarság messianizmusát. Verseinek minden ízében, izgalmában és izgágaságában ez a gondolat robog fel. Vonzott minket, s mi delejjel telítődve követtük.

A lipótszentiváni táborozás után Győry Dezső *Találkozás egy fiatalemberrel* címmel nyilvános vitát indított a cserkészlet válságáról, s színvallomást követelt, vajon diák-fokon rögződik-e és roppan meg a mozgalmunk, avagy életprogramként vállaljuk-e elképzeléseinket, s beleszólunk végre a közéletbe. A kihívás időszerű volt. Túl

kellott jutni a mozgalom pubertáskorán, el kellett végre szakadni az ifjúság ismétléseitől, férfivá kellett érní a nemzedéki váltásban. A vita sokáig folyt, s amolyan öregcserkész-magyarázkodássá laposodott, míg végül is megelégtünk az effajta infantilis önkielégülést. Kapóra jött Győry Dezső sűrített önvallomása, a *Kisebbségi géniusz*, s tulajdonképpen ez fakasztotta ki válaszungkat. Leszegeztük, hogy „a cserkészzet nem nevelési rendszer többé, hanem életvállalkozás. A kisebbségi géniuszban mi is hiszünk”.

Mozgalmunk kipattant burkából. A „cserkész” kifejezés járta ugyan még ideig-óráig, de az új tartalom hovatovább új terminológiát gyöngyözött magából. Reális szimbólum volt különben maga a „kisebbségi (géniusz” is. Jelölte mindazt, ami társadalmilag dúsitotta egy népéhez forduló értelmiség fantáziáját. Álljon ezért itt a Győry-mondta, mégis mindnyájunkat kifejező vallomás:

Hiszek a kisebbségi géniuszban.

Találkoztam vele. Azt mondta:

– Szeressétek az elnyomottakat, tegyetek úgy, ahogy akarjátok, hogy veletek tegyenek. Legyetek ti minden lelki és testi kifosztás legerősebb ellenségei. Ti legyetek a legszélesebb emberi szolidaritás, a leggazdagabb lélek, legszebb humanitás, a leghetőbb szabadság, legtöbb jog, legbátrabb becsület.

– S ahogy ti ilyen kisebbségi lélekre tesztek szert, ezt a lelket plántáljátok át az egész magyarságba. Ti Szlovenszón, Erdélyben vagy a Vajdaságban – az összmagyarság Európában: egyformán kisebbség vagytok. Új élet kell a magyarságnak. Nagy magyar reneszánsz. Akkor megválthatjátok a világot. Új Messiást adhattok a világnak: a földi élet Messiását. A jövő Messiását.

Ezt jelenti a kisebbségi géniusz.

Vallom és hiszem. És prédikálom szóban, cikkben, versben.

Nem alkudhatom.

Nagyon kell szeretnem és nagyon kell gyűlölnöm. Ó, végzetes szép „szent elfogultság!”

Szeretem a magyarságot, a becsületet és az emberek földi szabadságát, több, jobb és gazdagabb emberi életet.

Gyűlölök mindenkit, aki ennek ellensége.

Teljes férfi, értékes magyar, emberi ember akarok lenni.

Ez lett a belőlünk való, a szívbeli eskünk. Ha arra gondolok ma, hogy ebben az eszményi szférában milyen távol állottunk még a történelem valóságos erőitől, s mennyi buktatót rejtett magában a megfogalmazás nemzeti pátosza, akkor, persze, megtörik a varázs, de hiszen tudom, hogy feljebb jutottunk, s ezért mai magam is méltathatja ezt a lépcsőfokot. Végleges, nyílt, határozott hadüzenet volt ez annak a kalandpolitikának, amely a szentistváni magyar állam integritásának jelszavával kiélezte a Duna völgye nemzeti ellentéteit, régi, a kisebbségi életben szemünk láttára levitézlett úri kasztvilágot konzervált, s eleve lemondott a kisebbségi élet lehetőségeinek reális felhasználásáról népünk s benne az új értelmiség boldogulása javára. Anélkül jogos harcunk a kisebbségi elnyomás ellen sohasem lett volna megkülönböztethető a reakciós magyar nacionalizmus praktikáitól. Eljutásunk a Csehszlovákia dolgozóival való szolidaritásig s csatlakozásunk a nemzetközi munkásmozgalomhoz nem lett volna lehetséges a kisebbségi géniuszképlet nélkül, amelyet különben Kacsó Sándor Romániában esztendőnk múlva „kisebbségi humánus”-ként emlegetett.

Győry Dezsőnek adott válaszunak különben már a címe is jelképes volt: *A csata felé*. Számomra személyi vonatkozása miatt is emlékezetes ez a válasz. Ez alatt szerepeltem először anyai nagyanyám csallóközi magyar nevéen. Nem, mintha valaha is restelltem volna szász családi nevemet. Apám elvitt egyszer Nagyszebenbe, megmutatta a régi Kessler-házat s dédszüleim süppedt sírját az ótemetőben. Mondhatnám: büszkén hoztam magammal az ódon erdélyi város képét. Már amikor Becsben jártam apámmal, Arz bácsi, a Generaloberst, zavarba hozott azzal, hogy kacagott magyaros kiejtésem, s gulyást rendelt számomra a Sachsentschnél. Az erdélyi szász származás magyar úri körökben mindig negédesen kellett magát, juss volt magasabb értékelésre (a kaszt-skálán többet jelentett például, mint sváb vagy pláne osztrák eredetű lettem volna). Hát ezzel számoltam le, amikor cselédsorsból dragonyostiszt-feleséggé vált, de

paraszti vágását öregkorára is megőrző Balogh-nagyanyám nevét választottam. Erre késztetett különben nyiladozó stílusérezkem is. Magyar dolgok írődeákja lettem, s négyszáz évvel az ugyancsak szász Heltai Gáspár példája után úgy éreztem, jobban illik a közíráshoz magyar népbeli név.

Első férfi-csatánk az irodalom színterén bontakozott ki. Amíg kaszai liberálisok hívták meg és szerepeltették Móricz Zsigmondot, senki sem talált hibát, a kisebbségi életben kialakult egy bizonyos párhuzamosság kuruc-keresztény és liberális-zsidó polgári rendezvények között, egymás kölcsönös negligálásával, amint azonban a nemzeti diákmozgalomban és cserkészletben jelentkezett érdeklődés a hivatalos magyarságból kitudott Móricz Zsigmond iránt, rögtön fortyogni kezdtek az irodalmi provincializmus bugyrai. Mi Prágából levelet írtunk Móricznak, cikket kértünk tőle ifjúkori vándorlásairól, s az örömünkre azonnal küldött eredeti írás, a *Gyalogolni jó*, 1927 március elején meg is jelent *A Mi Lapunk*-ban. Erre parasztorientációnk leglelkesebb fókuszában, Érsekújvárt, Móricz új csehszlovákiai meghívását kezdeményezték a fiatalok. A hír tűzként futott végig az országon, s hamarosan megszületett egy egész előadó-korút terve, még hozzá a magyar diáksegélyakció keretében. Erre már felszisszentek a kaszinók. A diáksegély szervezéséhez a magyar pártok Központi Irodája nyújtotta a jogi alapot, s Flachbarth, aki éppen a segélynyújtás eszközeivel szerette volna ellensúlyozni eszmei hatásunkat az ifjúságban, kényes és kínos helyzetbe került. Nyíltan nem ellenezhette egy magyarországi író meghívását, jó arcot kellett vágnia ahhoz is, hogy alamizna helyett a diákok maguk akarják segélyalapjukat fejleszteni, viszont azonnal mozgósította minden befolyását, hogy Móricz után legalább Herczeg Ferenc meghívását is kicsikarja a diákvezetőktől. Ez számunkra mindennek a feladását jelentette volna. Akkor már inkább saját vidéki korifeusainkkal egyezkedtünk, s bár Győry Dezső ellenezte, merő sakkhúzásból meginvitáltuk a prágai Rákóczi emlékünnepeyre Jankovics Marcellt, a pozsonyi Toldy Kör elnökét.

Még ama gyermekkori zsúrok (s a Marci fiával együtt végigjátszott parlamentesdi) idejéből ismertem az öregurat, pompás régipénz-gyűj-

teményét és patetikus Kossuth-kultuszát. Régi 48-as és függetlenségi prókátorból lett az irodalmi provincializmus vezére, alpinista, útleírásoktól a szecessziós novelláig termett mindent, s meggyszín díszmagyarban vágta ki betanult szónoklatait. Meghívásunkra feljött (a díszmagyar nélkül, bár az is benne volt az egyezésben), s elszavalta Rákóczi-beszédét. Hogy azért mi se hallgassunk, én pohárköszöntőben pakoltam ki mindazzal, ami már a mi új Rákóczi-értékelésünket adta. A két beszéd – az öreg és a fiatalé – egymás mellett jelent meg a lapokban, a konfliktus egyelőre elsimult.

Jött Móricz Zsigmond, Simonyi Máriával. Fogadásuk, meghallgatásuk ujjongó tünetetessé vált. Komáromban még volt titkos ellenpropaganda a konzervatívok részéről, de az ifjúság öröme elöntött mindent, s Érsekújvárt, Léván, Losoncon, Rimaszombaton és Rozsnyón a Móricz-esték új alapon, a fiatalok reális népi szemlélete alapján fogtak egységbe minden oldalt és csoportosulást. Kuruckodók és szabadelvűek, keresztények és zsidók, urak és kispolgárok, öregek és fiatalok ellentétei – úgy látszott – eltűntek, s volt az egészben váratlan mozzanat is: az egység nem zárult önmagába, hanem a süllyedt, ismeretlen tömegekhez kerekítette magát, egyelőre a fiatal értelmiség belső katarziséval, forró állásfoglalásával a móríci műben is revelálódó népi magyarság mellett. Nem zavarta a diákokat, hogy Móricz tulajdonképpen megkerülte a legfontosabbakat, s közügyek helyett az író és az írás intim viszonyáról beszélt. Talán maga az író sem gondolt arra, hogy a *Sárarany*, a *Fáklya*, és a *Légy jó mindhalálig* kimondta már mindazt, ami hallgatóságát felszabadította, s amit az most bele is hallott minden édes szavába, óvatosan megválogatott novellájába és az irodalom ködfényében rengő, éteri Ady-idézésébe.

Pozsonyban, a körút végállomásán, saját kérésére Jankovics Marcell mondta az üdvözlő beszédet. Móricz Zsigmond nagyot nézett. A szánok a Móricz-regények címeiből hímezte ki díszes mondókáját, s a dikciónak ez a fajtája a kéthetes látogatáson másutt nem szerepelt. No de kedves mosoly és parola lett a vége.

Győztünk az első menetben.

6

„Faji triász” – ez a furcsa kifejezés Csehszlovákiában született. Ady Endre magyar próféciáit, Móricz Zsigmond művészi paraszt-idézését és Szabó Dezső mozgósító szenvedélyét kötöttük egybe így, s kapcsoltuk a mi népi elképzeléseinkhez. Nagy Péter mai marxista Szabó Dezső elemzése során e szállóigévé vált kifejezést a harmincas évek Magyarországaról keltezi, s az író hátrahagyott kézírataiból cáfolatot is idéz: Szabó Dezső életének utolsó heteiben fontosnak látta, hogy tagadja a triász „babonájá”-t. Az igazság az, hogy a hármas írói képlet a mi 1927-es népi betájolódásunkból fakadt, s már akkor széjjelfoszlott, amikor elvi demokratizálódásunk során valóban el is jutottunk a dolgozó tömegekhez.

Abban az esztendőben, amikor Móricz először köztünk járt, mindenképpen úgy éreztük, hogy a nép erejébe vetett hitének nyugalmit s még inkább a mosolya mögé rejtett tragikus elernyedést ki kell pótolnunk a *Segítség!* tette korbácsoló dinamizmusával. Ady volt a bennünk serdülő, lombosodó igazi élmény, az ő inkarnációját kerestük Móriczban is, s ami Móriczból nekünk hiányzott, azt próbáltuk Szabó Dezsőből beszívni, Szabó Dezsővel kifejezni. Amikor Móricz hazatért Budapestre, s a *Pesti Napló*-ban *Az új generáció* címmel beszámolt köztünk eltöltött két hetéről, megtisztelt a bizalma, mellyel bennünket álmovilágban élő apák modern reálpolitikus fiainak aposztrofált, s bizonyára ez az írás is hozzájárult közéleti felbátorodásunkhoz. Valami azonban kimaradt a cikkből: az új nemzedék céljainak felvillantása, a mozgalmi teendők – hogy Szabó Dezső-i szóval éljek – „megkiáltása.” Konkrét (vagy legalábbis annak tetsző) programot akkor számunkra nem ő, hanem Szabó Dezső adott, aki *Nyárra* címmel elküldte losonci lapocskánkba proklamációját (egy régebbi tanulmányának zárófejezetét). Igen, ezek a sorok felkavartak, belénk dobtak: „Menjetek szét a magyar falvakba. Járjatok szét a magyar paraszt között. Éljétek mindennapját, beszéljétek beszédét, figyeljétek meg élebe minden rezdületét. Szívjátok tele a tüdőtöket a lelkével. Hogy (bennetek legyen a magyar paraszt, mint a kenyér és hús

az erős testben, mint az erő a friss növényben, mint a hit a keresztes vitézben. A magyar paraszt legyen természetek gyökere s virágaitok mélyebb színei. A magyar paraszt legyen akaratotok ereje, küzdelmeitek egysége, harcotok hite. Itt minden igaz építés alapja a magyar paraszt. És sírboltot épít a magyarságnak mindenki, aki nem erre az alapra épít.”

A „faj”, a „faji”, a „fajiság” gondolatbokra egyre sűrűbben ült ki a nyelvünkre. Ezeket a szavakat elég szabadosan, antropológiai megkülönböztetések és kizárólagosságok nélkül, költői szókép gyanánt használtuk. Nemcsak a parasztot jelentette számunkra, mint származást és biológiai tartalékot, hanem mindazt, ami a parasztban és eredeti kultúrájában természeti és tájvonás, közösségi megnyilvánulás, a munka, életmód, nyelv, dal és szokás egységesnek tűnő hagyománya. A „faj” tehát eleve több volt a mi értelmezésünkben, mint genetikai adottság, s jelentett valami emanáció-félet is, amiben megfürödni, megújhódni lehet, amihez igazodhatik bárki, ha erősödni, fejlődni akar. Az isteni természet fogalom-szférája rögződött itt végleg a néphez, szemben a nagyváros emberi gyarlóságával, az urbanus tömegek romlásának, anyagi és erkölcsi csődjének, kultúrája elüzletiesedésének, a kozmopolititás stílus-anarchiájának kapitalista rémképével. Ha mindez be tudott volna tokosodni nálunk, s maguk az uralkodó rétegek és személyiségek használták volna fel jelszavait a maguk javára, amikor talán mozgalmunkat a fajvédelem, a jobboldaliság, a fasizmus felé lehetett volna taszítani. Nem így történt. Főleg azért nem, mert az egész népi mítosz (lényegében ez volt a „fajiság”) kisebbségi körülményeink között őszinte demokrata szükségletként jelentkezett, mint tényleges népi vonzalom és mozgalom az egymással vetélkedő cseh, szlovák és magyar burzsoázia népellenes törekvéseivel szemben. Fellépés volt a nemzeti elnyomás ellen, de a magyar életformán belül a lehanyatló úriság, klikk-polgárság, néptől elszakadt filisztségek nacionalista gyűlölködésének, passzív rezisztenciájának, beteges elszigetelődésének is tagadása lett. Gondolatvilágunk még kaotikusan gomolygó halmazállapotához kitűnően talált Szabó Dezső marsrutája, s csak azután, hogy lecsapódtak a ködök,

és átéltük, feldolgoztuk a valóságot, nőttünk ki a zavaros frazeológiából.

Tény, hogy a népi elmélet – a „fajiság”, irodalmi téren a „faji triász” kultusza – kezdetben sem fordított el minket a valóságtól, nem szolgált absztrakciók láncreakciójának elindítójául s misztikus burkolatául, hanem ellenkezőleg, tovább segítette reális gondolkodásunk kibontását. A „nép” és „faj” szinonimája a kisebbségi magyar felsőség s a mögötte álló magyarországi hivatalosság szűk „nemzet”-fogalmát váltotta fel, s szervesen illeszkedett be mind a fiatalok haladó gondolatmenetébe, mind mozgalmuk valójában demokratikus gyakorlatába.

Csöppet sem meggyőző az állításom, mihelyt egykorú ideológiánkat és nyelvi kifejezését eszmei önmagában mérjük a tudományhoz, de azt hiszem, helyesebb módszer, ha ifjúsági alakulatunk társadalmi mozgás menetében vizsgáljuk a változó jelszavak tartalmi értékét.

A Szent György Kör a társadalmi és a nevelő funkció elválasztása után felélénkült. A regösdiákok mozgalma mellett új pedagógiai feladattá vált ugyan egy külön falusi pajtás-mozgalom elindítása parasztgyermekkel (a terv nem sikerült) s a középiskolai diák-önképzőkörök kitörésszerűen jelentkező megújulásának felkarolása, ami azonban most már előtérbe került, az az új értelmiség jelentkezése volt a közélet küzdterein. Országos szervezetté váltunk. Prágai és brünni csoportunk után megalakult a pozsonyi is, tekintélyes orvosok, bírák, tanárok, s néhány predikátumos – bár régen földtelen – úri család fiaiból, s már ez a tény is megnyitotta előttünk a Toldy Kör hagyományos teremt. Itt tartottuk meg első kongresszusunkat, s foglalmaztuk meg az új, népi platformot.

Előttem a körlevél-formában sokszorosított, eredeti szöveg 1927. június 29-éről. Most már igazán nem én voltam az egyszemélyes sugalmazó és íródeák, mert kinyílt, minden szóra ügyelő, okos munkatársak vettek körül. A mozgalomban egyre döntőbb szerepet játszottak az érsekújvári parasztsarjak, munkásivadékok. Igen, a származás újra meg újra szerephez jutott, vagy mint gát, melyen át kell hatolni, hogy átmenthessük a családi örökség javát, vagy mint a mozgalom demokratikus céljaival való ösztönös ekvivalencia. Horváth Ferenc, a

tyúkfarmos parasztbölcs, aki mezőgazdasági holt szezonokban szökött fel a prágai cseh egyetem bölcsészeti karára, s Dobossy Imre, a vasutas fia, aki Brünnbe indult jogásznak, s legbizalmasabb társam lett a vezetés műszakában, gátlástalan népi odaadásával éppen úgy kivette részét a körlevél szerkesztéséből, mint a pozsonyi polgárfiúk, akik lázongtak a polgári életforma ellen, de azért megőrizték polgári mértéktartásukat is bármely szenvedély túlzásaival szemben, Dobossy például hiába értekezett Coudenhove-Kalergi Páneurópájáról, mint a nemzeti impériumokat feladó s így kisebbségi sorsunkból szabadulást ígérő közös európai államról, ez nem ment át a pozsonyi szűrőn, ellene volt még Győry Dezső is, aki verset szentelt a kongresszusnak, s bekapcsolódott tanácskozásaiba. Horváthnak már nagyobb sikere volt. A pozsonyi *Hiradó* tudósítása szerint „Ady Endre összeroppánó, fájdalmas magyarságáról, Móricz Zsigmond talajmegmutatásáról, a faluban rejlő magyar őserő feltárásáról és Szabó Dezső nagy lökéséről beszélt, mellyel ez a magyar apostol az ifjúságot a fájért, az egészséges falusi népért való munkához hajtja.” Az Ady-Móricz-Szabó triász ellen nem volt kifogás. Ebben az irodalmi csillagképben, s benne konkrét népi céljainkban, mindegyikünk hitt: osztozhatott jegyében akár a polgárból, akár a munkásból, parasztból jött fiatal értelmiségi.

A körlevél abból indult ki, hogy „a magyar közélet megújítása érdekében” céltudatos egyéni munkára van szükség, s hogy ki-ki tisztában legyen önképzése értelmével, kellő meghatározást is kapott a küszöbön álló társadalmi feladatokról. „Gondolkozásmódunk – olvasom – bizonyára ismeretes Előtted: a középosztály felett más osztályt nem ismerünk el, s a középosztályt, tehát a mi társadalmi rétegünket csakis akkor látjuk igazoltan szükségesnek, ha ez az osztály a munkás és paraszt tömegeket kiszolgáló jó vezető osztály akar lenni. A magyar tömeg a parasztság, amely nem más, mint az egészségesen természetes magyar talaj. Ennek az osztálynak akarunk első sorban az építő, útnyitó, javító intelligenciája lenni.”

Nagyképűség lenne most nekifognom az elemezésnek, s lelepleznem e valóban kispolgári álláspont idealista társadalomszemléleti kategoriáit, s különösen a „középosztály” vezetőszerpébe vetett hit

ellentmondásait (a bennük rejlő veszedelmekkel egyetemben). A mozgalom később éppen a tételeinek negációjával emelkedett tovább, s ennek ismeretében inkább arra hivatkozom, hogy annak idején milyen gyakorlati következményeket vontunk le.

Haladásunknak mindig a gyakorlat volt a mestere.

„Azt kívánjuk minden bajtársunktól – írja a körlevél –: vonja be a szociális érzést szaktanulmányába is. Karolják fel a most felnövő szaktehetségek a magyar tudományt, mely a kisebbségi területen szinte tönkrement, és készüljenek a magyar nép érdekében az egyéni praxison túli kollektív értékű munkára, elsősorban a civilizatorikus munkára is. Arra kérünk: keress módot már ma is szaktanulmányaidnak a magyar köz javára való kamatoztatására...” A Szent György Kör vezetősége a továbbiakban ígéretet tesz arra, hogy szakkönyvek és folyóiratok, tanulmányutak és a szakkörökbe való (bevezetés segítségével lehetővé teszi e célok elérését, azzal a megjegyzéssel, hogy különösen fontosnak tekinti a következő „közhasznú” tudományokkal való foglalkozást: „1. a jogi tanulmányok mellett: szociológia, kisebbségpolitika, statisztika, 2. az orvosi pályán: néphigiéna, testnevelés, 3. bölcsészeti pályán: folklór, szlovák-magyar kölcsönhatások kutatása és a nacionalizmus túltengéseit ellensúlyozandó az objektív fajismeret. Elsőrendű fontosságúnak tartjuk továbbá mindazt, ami bármely pályán a mezőgazdasággal és a parasztság kultúrájának, valamint szociális helyzetének emelésével összefügg.”

A követelmények ésszerűek, visszatérő motívumok a társadalmi munkára való tudatos felkészülés. Nemcsak az derül ki, hogy fiatalságunk másban nem bízott, hanem az is, hogy magát még felkészületlennek tartotta. Ezért sürgette a népszolgálat tudományos megalapozását. Szerencséjére. A jóhiszeműséget különben eleve igazolja az „objektív fajismeret” szembehelyezése a nacionalistákkal. Egy magyar értelmiségi csoportosulás elindul a narodnyik úton, parasztkok közt vállal hivatást, és „faji” programot tűz maga elé, de már in statu nascendi működésbe helyezi önellenőrzését is: nemzeti gyűlölködést nem vállal, s a maga gyökérrel és talajjal, természettel és egészséggel asszociált, a parasztra vonatkoztatott „faj”-fogalmát világosan megkülönbözteti, sőt szembeállítja a sovén, felsőbbrendűsége-

get és kizárólagosságot hirdető rasszizmussal. Nem tagadom: a prágai német egyetemen magam is érdeklődtem az embertan kérdései iránt, de alapvető humanizmusom megőrzött az eugenetika hamis értelmezésétől, s így fajteória helyett egy polgári egészségtan pozitívizmusát tettem magamévá. Barátaim, munkatársaim sem váltak sohasem fajvédökké, ellenben hol előbb, hol később rájöttek ők is arra, hogy a nacionalizmus babonáival szemben nem elegendő fegyver a tudományos antropológia.

Nem választható el a közéleti programtól, sőt, annak elmélyítése az irodalompolitikai rész. A körlevél a modern irodalom szeretetére figyelmeztette címzettjeit, s ezt az óhajt következőképpen indokolta: „Azt kívánjuk, hogy mindnyájan a közélet belső struktúrájának ismerői és dolgozói legyünk. Az irodalom ennek a belső struktúrájának az összegező vetülete, a vágyott célok különös kihangsúlyozásával. A vele való intenzív törődés tehát a céltudatos közéleti munkának feltétlenül üdvös. Nem az elvont irodalmárkodásra gondolunk, ami lehet személyi inger és érték vagy szakpálya, hanem az a válogatós irodalmi érdeklődés lebeg a szemünk előtt, melyre a céltudatosság kedvéért minden intelligens magyar embernek a mi táborunkban szüksége van. Az a magyarság, mely az emberiségig mély és igaz, a nagy faji triász: Ady Endre, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső művészetében objektíválta magát az új nemzedék elé. Bennük gyökerezik a mi új indulásunk is. Kérünk tehát, ha ezt eddig nem tetted volna még meg, igyekezz átélni Ady Endre verseit, olvasd el Móricz Zsigmondtól legalább a *Hét krajcár* és a *Sárarany* kötetét, Szabó Dezső munkái közül pedig *Az elsodort falu*, *Csodálatos élet*, *Segítség!* című regényeket és az *Ölj!* című novelláskötetet.”

Tessék, itt a „nagy faji triász!” Logikus érvekkel, egy falumentő, társadalomregeneráló kisebbségi programba beleágyazva. Az öncélú irodalomszemlélet és irodalomcentrizmus elvetése, az írás társadalmi jelentőségét felismerő funkcionalista szemlélet már itt sejteti, hogy ez a fiatalság nem fog eszmélkedésének első olvasmányainál megrekedni. Amilyen mértékben elmélyül a társadalom „belső struktúrája”-nak tudományos ismerete, olyan mértékben bővül és változik majd e struktúra „összegező vetülete” is a fiatalok felfogásában.

Ott s akkor azonban még a népbe-indulás volt soron. A körlevél szólt még – röviden – a nyári táborozásokkal és regösvándorlásokkal kapcsolatos teendőkről, célzott egy ifjúsági pályázatra, s végül arra kérte a fiatalokat, szenteljék a Gyóni Géza emlékezetére gyűjtendő, tábortűzet „annak az új magyar ifjúsági gondolkodásnak, mely a vér és a gyűlölet, az elnyomások és fegyvercsörgések hullaszagú világából napfényre vágyik, és az életet, a munkát akarja elfoglalni.”

A Gyóni-tábortűz szimbólumjátékát alapos irodalomtörténeti újraértékelés előzte meg: Horváth Ferenc prágai előadása a költő szibériai költészetéről. Talán véletlen a témaválasztás és a tábortűz célja? Dehogyan. Mint már a Rákóczi-ünneplés esetében, ebben az évben is saját fegyverüket fordítottuk vissza a konzervatívokra. Pozsonyban szívesen játszották ki Adyval szemben a lengyel mezők hadiköltőjét, hiszen az erkölcsösebbnek és hazafiasabbnak ítélt Gyóni Géza a helybeli *Hiradó* szerkesztőségéből indult el költői pályájára, s neve egyben az irodalmi lokálpatriotizmust is fémjelezte. Mi Gyóni hadifogságbeli háborúellenes versek, forradalmi üzenetét vetjük elő, megtérését a néphez és emberséghez.

Meg kell érteni ezt a tudatosan választott taktikát. A régi magyar középosztály fiainak – a már melléjük sorakozó mezei hadakkal, alulról feltört, családjukban első nemzedékbeli diákokkal együtt – saját szorongató körükből kellett magukat huszártalpakban kivágniok.

7

A regösvándorlásokkal megdöntöttük cserkészletünk egyoldalú, polgári jellegét. Máig sem vonom kétségbe, hogy a természetjárás és a táborozás kint az erdőn egészséges pihenés volt, s haladó hagyomány, az öntevékeny kis egységek, a belső fegyelem, a tábori munkaközösség nagyszerű pedagógiai fogása is, a mozgalom idealista eszményei mögött azonban imperialista körök osztályszámításai húzó-

tak meg, s maga az erdei kikapcsolódás is kaszt-szellemet, elit-nevelést szolgáltat (magyarban – hozzátehetjük – tisztképzést). Bár a kisebbségi helyzetben a cserkészet közvetlen birtoklása mind a magyar, mind a csehszlovák uralkodó osztályok számára eléggé kétséges volt, az ifjúsági mozgalom teljes kamaszfüggetlenségét mégiscsak a regösdiákok élvezhették. A falulátogatások, majd a regös-vándorlások nem vonták el többé a fiatalokat a közélettől, a társadalomtól, hanem kivitték őket a falvakba, munkahelyekre, a táj és ember problémáihoz. Ez a népbe-kapcsolás, ez a behelyezés a haza földrajzába és néprajzába, változó tájegységek gazdaságába és társadalmába, a gyaloglással, falusi és tanyai szállással, adatgyűjtő beszélgetésekkel járó, forró emberközelség, mindez pedagógiai újítás volt, s nem győzöm hirdetni: mai viszonyaink közt is használható, a cserkészetből átvett elemeknél értékeesebb hagyomány.

1927 nyarán már rendszeres adatgyűjtést, művészi visszaadást, énektanulást kértünk a regösdiákoktól, s irányítónak egy pályázati-írásunk pontokba foglalt falutörténeti vázlatát szolgált. Azt hiszem, ez volt a később oly sok változatban kidolgozott magyar szociográfiai kérdőívek őse, s az alapot hozzá a budapesti Néprajzi Múzeum szakembereitől szereztük levél útján. Ha arra gondolok, hogy Györffy Istvánék jó fél évvel később milyen csodálkozással fogadtak, amikor egyedül beültem hozzájuk, s elsőnek választattam szakul a magyar néprajzot, akkor még büszke is lehetek arra, hogy a magyar etnikum ápolását mi, csehszlovákiai magyar fiatalok, tűztük először az új nemzedék kulturális napirendjére. Etnográfiánk, persze, nem volt öncélú. Meg is mondtuk nyíltan a magyar népi kultúra ápolására kiírt pályázat indoklásában, hogy „távol áll tőlünk az a meddő tudományos gondolkodás, mely a magyar népben csak muzeális kincset lát. Mi a nemzet jövődjét látjuk a röghöz kötött osztályban, s a tudományos kutatás és megfigyelés sürgetése csupán céltudatos eszköz arra, hogy az új nemzedékkel a falu külön szerves életét, békevágó történelmi igényeit és egészséges talajosságát (a múltból való folytatódását) megismertessük.” A pályázat tulajdonképpen a falun lakó diákoknak szólt, akik saját családi helyzetükön, szomszédságukon át mintegy belülről tanulmányozhatják a falusi közösség minden-

napját, a kérdőpontok azonban alkalmasak voltak arra, hogy a falvakat járó vándordíjakok is betekinthesse a néphagyomány saját-ságaiba, a nyelvben, dalban, művészetben frissülhessenek a népi forrásból.

A folklór volt hadüzenetünk a középosztály szalonjaiból és kaszi-
nóiból ismert és megunt úri romantika, polgári giccs és kispolgári
sláger-kultúra ellen.

Tökéletesedett különben a falun előadásra kerülő anyag megvá-
logatása is. Tapasztalati igazság, hogy a gyermekek és a nép eszébe-
szívébe markoló irodalom megtalálásához meg kell járni a művé-
szet magasiskoláját. Pozsonyban Peéry Rezső, az előkelő gyermek-
szoba és a régi evangélikus líceum atmoszférájából indult hetedikes
reálgimnazista, Selma Lagerlöf legendáiból és Oscar Wilde költői
meséiből állított össze regösprogramot, Kafka Margit könyve, a
Kisemberek, barátocskáim, bátorította fantázia-nyitogatásra, s szépen
ki is fejtette *A Mi Lapunk*-ban, hogy a falusi mesedélután „a mű-
vészi szó szárnyán szent magasságokba repíti hallgatóit. A művelt-
ség ne legyen tabu, hanem közös kincs”! Így jutott el a legnépsze-
rűbb Arany- és Petőfi-versekig (*A fülemile, A tudós macskája* vagy
Arany Lacinak, Szeget szeggel és annyi más), amelyek az egyre kor-
szerűbben zajló iskolai önképzőkörökben elvesztették már elsődleges
szerepüket, a falusi tábortüzeknél azonban – parasztgyermekek színe
előtt – újra felfényltek teljes plaszticitásukkal. Más az atmoszféra
a kisalföldi gócban, Érsekújvárt. Itt az ötödikes Dobossy László egy
Ady falu-hívó és falu-ostorozó verseit ajánlja regöstársai figyelmébe,
s mesemondás előtt a Kisfaludy Társaság népköltési gyűjteményét
tanulmányozza. A népélmény itt nem a felülről-közelítés, hanem a
belülről-tudatosítás, s a módszer sem a leegyszerűsítés, hanem a fel-
fokozás. Az érsekújváriak össze tudtak forni falusi hallgatóságukkal,
s nem véletlen, hogy az 1927 nyarán felkerekedett négy vándorcso-
port közül hármat közülük való fiú vezetett.

Horváth Ferenc regösdiákjaival a Garam alföldjét járta keresztül-
kasul. Beszámolójában így festi le nyílt módszerük sikerét: „Ahol el-
zúgtuk a falunak a belőle szakadt szép magyar dalainkat, jó, kérges
markú öreg magyarok és hajlott hátú, mézes szavú öreg nénikék meg-

értő helyeslése dicsért. Soha el nem felejthető emlékeink lesznek azok a szép tábortüzek, melyeket a falu végén gyújtottunk esténként. Toborzónk hívására ünneplőbe öltözve jött tűzünk mellé a hátrából csak az imént hazatért falu népe. Színes, drága ruhájú fiatal lányok, megtermett, erős legények, várakozó csöndben álltak föl körünk. S akik talán a legjobban megszerettek, a legifjabb nemzedék: a sok okos szemű, szép kisfiú és kislány, egészen a tűznél helyezkedtek el... Igen, a falu primitív gondolkodású népe megértette és örömmel fogadta... legelemibb emberi jogokkal szentesített értékeinek védelmezését.” A kép merőben etnográfiai modorosságán, a Szabó Dezsőtől elsajátított kifejezéstechnikán is átcsendül a néppel való azonosodás őszinte élménye. A mese, a dal nem a leereszkedő szeretet ajándéka volt többé, hanem ügyes próba arra, hogy a vándordíjakok eltalálják a falu hangját.

Dobossy László vándorcsoportja a nyitrai Zobor falugyűrűjét járta végig, a Garam mentén ereszkedett le, s átcsapott az Ipoly völgyébe. Ahol a diákok összejöttek a falusiakkal, jóízű kacagással kezdődött a barátkozás, a fiúk tréfás anekdotákat mondtak el, köztük Heltai Gáspár igazságtevő történetét Mátyás király és a kolozsvári bíró esetéről. Az egyik vándor régi csikóstáncot mutatott be, ügyes volt. Játék következett, együtt a falusiakkal, s végül a kis vándorcsoport addig-addig váltogatta a nótát, amíg a falu fiatalsága is rá nem zendített velük.

Ezzel a közvetlenséggel hódított a hatodikos reálgimnazista Jócsik Lajos regöscsoportja is Gömörben. A domb tetején gyújtott tábortűz köré nemegyszer félezer ember telepedett (a regösnapló szerint olyan volt egy-egy ilyen este, mint valami „pogány magyar áldozás”). Itt már feltűnik a szociális él. A regösdiákok két cserkészbót közé lepedőt feszítettek ki, s Tichy Kálmán festőművész Rozsnyóból hozott színes képeivel az erős Toldi, majd az okos Ludas Matyi históriáját vetítették. A póruljárt Döbrögi uram esete már nemcsak röhejt, hanem hangos – és vaskos – megjegyzéseket is fakasztott a hallgatóságból. A regösök eredetileg az idősektől csak adatokat akartak gyűjteni, s a gyermekeket, fiatalokat nélkülük hívták a tábortüzekhez, a valóságban azonban körjük gyűlt az egész falu. Felfigyelt a csend-

őrség is, igazoltatások kezdődtek, de a regösök biztonságban találták magukat a tömeg karéjában. Jócsik Lajos *Az első gömöri regösjárás* címmel meg is írta később (akkor már nyolcadikos volt): „Mily nehéz vegyület a nóta, a ritmus. Egybegyúrja, összekényszeríti a szíveket, az öklöket az öklökhöz, és lesz belőle egy akarát, egy felkiabálás: Hej, az egész Sajó mentén, nincs több olyan legény, mint én! Nagyszerű az, ha a tömeg énekel, ha háromszáz parasztleány énekel.”

Volt az én csoportomban is ügyes érsekújvári fiú: Kardos Feri. Zsenge, lányképű gyerek, de ha rákezdett Garay *Az obsitos*-ára, megnőtt, és nem is szavalt már, hanem jeleneteket varázsolt meghökkennt hallgatói elé a tábortűz imbolygó fényében. Nem adta alább a komáromi Kőrös Pista sem, a játékmester (legutóbb egy fehér hajú, kis ember szólított meg a pozsonyi villamoson, ő volt, most igazgatótanító Ligetfalun.) Ahogyan ez a fiú rikkant, füttyentett, fordult és hüppent, forgószelet támasztott maga körül, s százan szaladtak tőle vagy hozzá.

Igen ám, de mi nem így kezdtük! Mielőtt elindultunk volna a Tisza felé, Ungvár mellett tiszteletünket kellett tennünk Korláth Endre kárpátaljai magyar nemzeti párti képviselőnél, aki természetesen földbirtokos volt és ügyvéd. Anyagival járult hozzá (nem a magáéból) utazásunkhoz, s vándorlásunk előtt látni akart bennünket. Előttem a kedves jenkei kúria sok vendéggel s egy hatalmas asztallal, ahol ebéddel vártak, de úgy, hogy az evés-ivás észrevétlenül átment a vacsorába is. Mindenki minket nézett, mint valami csodát. A társaság apraja-nagyja egy előző nap érkezett angol újságírónak éppen „az elnyomott magyar nemzet” gyászát magyarázta tolmács útján, némi izgalomban, mert az a faluban nem magyar, hanem „oroszlakosok” lakosokat talált. Mi jöttünk csattanónak (a nagyasszony, valahányszor ránk nézett, felzokogott). Este a kúria parkjában gyújtottunk tábortűzet. A faluból nem jött el senki (az idevalósi gyermekek különben sem tudtak magyarul), s nekünk házigazdánk vendégserege előtt kellett produkálnunk magunkat. Suta és idétlen kapkodás lett a dologból, végül maga Korláth Endre tanított nekünk érzelmes kuruc műdalokat. Kő esett le a szívünkről,

amikor telezabáltan, nehéz poharak ürítése után felszedelőzködhettünk, s erdőkön át bolyongva, valahol a Latorca partján végre magunk között cserélhettük ki gondolatainkat. Társaim egyszerű származású gyerekek voltak, akik csak iskolai olvasmányaikból, egy-egy Jókai-regényből vagy a már magánkézen forgó Móricz-kötetektől ismerhették a földbirtokosok világát. Szinte hihetetlen volt számukra, hogy ez a valóságban is létezik még, s csak, ahogy elértük s rendre bejártuk a magyar falvakat Munkácsig, onnan Beregszászon át a Tiszáig és fel a Tiszaháton Nagyszöllősig, s találkoztunk a táj és nép másik, paraszti valóságával, szellőztettük ki magunkból a jenkei uraság nyomasztó emlékét. Egyre több s több gyermek gyűlt tábor-tüzeink köré, s Thaly vagy Endrődi csinált sirámai helyett beléptünk a pentatonika sejtelmes birodalmába.

Néprajzi érdeklődésünk során közömbösségbe ütköztünk lépten-nyomon. A papok és tanítók nagy része, általában az intelligencia, nem tudott vagy nem akart tudni mindarról, ami falujában paraszti eredetű. Az is megtörtént, hogy letagadták, és egyenesen rászóltak a falusi gyerekekre, ha kérésünkre nem az iskolában tanított sablont játszották vagy énekelték. Hovatovább rákényszerültünk arra, hogy az értelmiségieknek még a háza táját is minél messzebb elkerüljük, s közvetlenül a parasztoktól hallgassuk meg, mit őriznek meg a sajátjukként őseiktől. Csáder Lászlóval, csoportunk fiatal pozsonyi művészeivel esett meg, hogy a faragott kiskapukról, fejfákról, ivószarukról készített rajzait lefitymálta az izсныétei tiszteletes. Még hozzátette, hogy különben sem eredeti az egész, ilyesmiben járt már az a csécei teológus is, aki aztán újságírónak csapott fel... így értünk Móricz Zsigmond nyomába, s már siettünk is Csetfálvára, hogy – szemközt az író szülőfalujával – mi is lerajzoljuk a templommennyezet virágos cifráit. Bökényben is előttünk járt: itt nótát tanult. Nekünk is elénekelték, ez tetszett Móricznak: „Lement a nap a maga járásán, Sárgarigó szól a Tisza partján...” Ekkorra már beregszászi fiúk is csatlakoztak hozzánk, együtt mentünk Nagypaládig, a román határra. Közülük írta le az egyik, hogy Móricz Zsigmond „a regös-eszme nagy mestere”, s ezt a gondolatot színesítettem én ki még a

vándorélmény hatása alatt a *Móricz Zsigmond és a regösdiákok* című cikkben. Igaz, abban már benne van a leányfalusi beszámoló is a vándorlásról.

A kör bezárult. Móricz Zsigmond bátorítására szerveztük új ifjúsági mozgalommá a gyaloglást, s most itt voltunk a forrásnál, ahonnan ő elindult.

A Tiszahát színpompás népi kultúrája romlásában is foszforeszkált még annyira, hogy megejtessen. Más a maga múltjából és környezetéből halmozhatta fel még egyszer a pusztuló kincset. Morvay Gyula például, néprajzi pályázatunk nyertese, faluját, az Érsekújvár közelében fekvő Tardoskeddet dolgozta fel, s a felkért bíráló, Solymossy Sándor, a Magyar Tudományos Akadémia tagja meg is írta róla: „Kifejezésre jut szeretete, szinte fiúi érdeklődése a régi hagyományok iránt, mintha azok családi ereklyéi lennének”. Úgy is volt. Már énnekem kívülről kellett behatolnom egy ismeretlen összefüggésrendszerbe, mely részeire volt bomolva, s éppen ezért adott könnyű alkalmat misztikus belemagyarázásokra. Szenvedéllyel éltem át a táj és ember ősi egységét ebben a felsőtiszai rezervátumban, ésszerűsége alapított praktikus humanizmusom azonban megőrzött az elrévüléstől, s arra törekedtem, hogy aprólékos gyűjtés és összehasonlítás útján logikai járatokig jussak. Nagyon sok – sajnos, odaveszett – jegyzetemből ki is emeltem egy témát, s ez a budapesti *Ethnographiá*-ban *A szűzgulyahajtás* címmel meg is jelent. A falvakban szétszórta talált szokásroncsokból kikövetkeztethető volt a húshagyókeddi leánycsúfoló egy jellegzetes alföldi magyar változata, ahol az idegenből származó elemeket a marhatenyésztésből vett jelképek helyettesítették be. Nemcsak a kérdés szakmai elmélyítése volt számomra fontos, hanem az a szélesebb feladat is, hogy magában az oszlásnak induló, de közösségből eredt s ízig-vérig paraszti hagyományokban igyekezzem megtalálni egy új, egészséges folytatás: a korszerű tömegkultúra csíráit, remediumnak minden bajra.

Ez az igyekezet tett narodnyikká, s ez ragadott is tovább.

Pedagógiai újításainkon egyelőre nem ütközött meg senki. A nyár harmincnyszolc regös-tábortüze elhamvadt, zshivaja csak a mi fülünkben zengett-bongott tovább, s a tájban annyi maradt utánunk, mint amennyi a harmat nedűjéből déli verőre. Mi rendszereztük a dolgot, Érsekújvárt értekeztünk is róla, csapatomként regösvezetőket jelöltünk ki, összeállítottuk a regösök kötelező kézikönyvtárát (Szabó Dezső publicisztikájából az *Új magyar ideológia felé* lett az alap), évi munkája eredményeként most már ötvenöt fiút avattunk regössé – s észre sem vettük, hogy hovatovább légbé sikkadó álom az egész. Nyíltan nem szállt velünk szembe senki, nem állított le senki semmit, éppen csak, hogy a mesedélutánok szűntek meg.

Hogy miért? Katolikus és szabadkőműves, ellenzéki és kormánypárti beállítású cserkészparancsnok megegyezett abban, hogy a hatásköreit áttörő regösjárással szemben elővigyázatos legyen, a harmincnyszolc tábortüzzről Prágába befutott harmincnyszolc csendőri jelentés pedig a csehszlovák állami hatóságokat intette óvatosságra.

Nevelésügyünkben akkor jutottunk holttérbe, amikor már azt hittük, miénk a középiskolák cserkészifjúsága.

Az egyetemi hallgatóság azonban mögöttünk állott. A diákszövetség második kongresszusát Rimaszombatba hívtuk egybe, hogy már a rendezéssel kialakíthassuk a magunk súlypontját. Gömör Szent-Ivány szabadelvűbb, realisabb, demokratikusabb polgári politikájának rezervoárja volt, Győry Dezső szűkebb pátriája, amolyan belülről megbolydult, reformokért kiáltó dzsentri-fészek, ahol még a kálvinizmus és Kossuth tüzéből is maradt valami, s adys, móríczos, szabós irodalmi ribilliónk a legcsengőbb visszhangra talált. Volt abban valami kedves és mulatságos gömöri couleur locale, ahogyan ott értünk korteskedtek. Volt itt tárgyalás kulisszák mögött, egyéni meggyőzés vagy lefegyverzés, ütőkártya a kellő pillanatra, talán még zsebkendő-lobogtatás is a szavazásoknál. Batyi lázban volt. Engem is ide-oda hurcoltak, diszkréten arról volt szó, hogy a „szentgyörgy-

isták” adják fel Páneurópai, s akkor az Ady-vitában támogatja őket a gömöri zöm.

A fiatalság soraiban tulajdonképpen nem is volt szükségünk ezekre az alkudozásokra, inkább csak arról van szó, hogy kedves öcsém megnyugtassa kedves bátyámat, ez esetben Törköly József prágai nemzetgyűlési képviselőt, Szent-Ivány pártjának zsinóros mentében járó fiskálisát. Gömör az ő politikai domíniuma volt, s vele megnyertük a helyi intelligenciát, a kisiparosokat és a kisgazdákat. Várt is minket Rimaszombat, mint a Messiást, apák és fiúk egységben.

A Páneurópa-ideára főleg keresztényszocialista elleneink s a pozsonyi titkosok vadásztak, jól tudták, miért. Sikerült is országszerte hangulatot kelteniök ellenünk, bár valójában soha semmi közünk sem volt a páneurópiáknak szektájához, még csak érintkezésbe sem jutottunk efféle szerzettel. Egy nemzetközi nagyállam elképzelése azonban kapóra jött elméleti vívódásaink közepette, amikor az idejelmúlt szentistváni magyar birodalom-szemlélettel már leszámoltunk, de a nemzeti javainkra törő csehszlovák polgári államot sem tudtuk magunkévá tenni. Itt rejlett a probléma kulcsa, s amint alkalmunk nyílt más módon is megfogalmaznunk nemzeti felszabadulást és néptestvériséget egybekötő – lényegében imperialista-ellenes – elképzeléseinket, könnyen és magunktól is túlhaladtunk Coudenhove-Kalergi absztrakcióján, s magát a reális igényt, nem pedig az eleve minket megkötő megoldást hangsúlyoztuk.

Jól megvilágítja gondolatmenetünk alakulását egy felszólalás melylyel Dobossy Imre joghallgató – ugyanaz, aki a Szent György Kör kongresszusán Páneurópáról adott elő – 1927 nyarán egy nemzetközi kongresszus figyelmét hívta fel tételeinkre. Csehország egyik sarkában, a Szudéta hegységben adtak egymásnak találkozót a „keresztyén főiskolások” (Magyarországról Ravasz László református püspök hozott küldöttséget), s itt borította fel a mi hivatlanul megjelent követünk az asztalt. Beszéde így hangzott:

Az az ifjúság küldött ide, mely bár a világháború után a legtöbbet szenvedett, mégis a leghamarább ocsúdott fel a becsületes munkához. Nekünk a nehéz kisebbségi sors csak azért is tette lendítő energiát

adott. Jogaink védelmében tunya beletörődés és meddő ellenzékieskedés helyett már régóta kerestük az utat, mely a népek közti kölcsönös megértés és megbecsülés felé vezet. Mégis, ha szerényen kopogtattunk: elutasítottak, ha igazunk tudatában felemeltük hangunkat és zörgettünk: kidobtak bennünket. Az állam mostoha gyermekként kezel minket, nemcsak kenyeret, morzsát sem juttat számunkra. Azzal a reménnyel jöttünk most önök közé, hogy ott, ahol Krisztus jegyében találkozik Európa fiatalsága, az árván maradt kisebbségi diákoknak is jut hely.

A lefolyt kilenc esztendő olyan magyar nemzedéket teremtett Szlovenszón, amely a testén érzi az emberi megértés eljövételének megváltó szükségét, s ezért a leglelkesebb híve minden olyan törekvésnek, mely a gyűlölködő sovinizmus és a nemzeti állami ideológia helyett az európai békét és az emberi testvériséget szolgálja. Nem panaszkodni jöttem, hanem büszkén vallani, hogy a kisebbségi magyar fiatalság a megpróbáltatás napjaiban is életerősen dolgozik, s szellemi testvére mindazoknak, akikben él az emberi eszme. Ha a magyarság sérelmeit mégis felhozom, ez önöknek: minden nemzet egybegyűlt ifjúsági vezetőinek súlyos tanulságul akar szolgálni ama nemes célok taktikai megvalósításához, amelyek önöket ide összehozták.

Bajtársaim nevében kérem: tegyék ezt a kongresszust a túlzó nacionalizmus leépítésének, s az összetartó új Európának bátor hangoztatójává, tiltakozzanak a nemzeti kisebbségek divatos elnyomása ellen, és viseltessenek megértéssel a csehszlovákiai magyar kisebbség iránt.

Az őszinte szónak váratlan sikere volt. Nemcsak a jelenlevő nemzetközi fiatalság, hanem a cseh diákok s vezetőik, Josef L. Hromádka és Emánuel Rádl egyetemi tanárok is állást foglaltak a nemzeti kisebbségek jogai mellett, elítélték az erőszakos elnemzetlenítést, s felajánlották szoros kapcsolatok létesítését a csehszlovákiai magyar ifjúsággal. Ködös Európa-képletek helyébe így tolult az együttélő népek közvetlen érintkezésének konkrétuma, nevezetesen a csehszlovák-magyar kapcsolatok igénye és ígérete. Ne kicsinyeljük le ezeket az apró lépéseket. Illúziók közt születnek, illúziók közé visznek, de aki ezekkel elindult, megtanult járni, s előbb-utóbb rá is találhatott a helyes útra. A fiatalok nőttek-fejlődtek, s a dolgok logi-

kája nem egyet elvezérelt közülük kisebbségi mondanivalójával az antiimperialista világtáborba, az antifasiszták frontjára.

Valójában nem is hátráltunk meg, amikor a rimaszombati diák-kongresszuson nem emlegettük többé Páneurópát. Erre a frazeológiára sohasem volt komolyan szükségünk, s tulajdonképpen egy álproblémát nyomtunk félre, amikor taktikai okokból letettünk róla. Páneurópa nem is került többé szóba sohasem (Kossuth dunakonföderációs tervéből fejlesztettünk ki magunknak későbbi nemzetközi államideált), viszont annál gáttörőbb volt az ifjúság tüntető fellépése a szociális népiség eszméje és írói mellett. A kongresszus a magyar ifjúság tanítómestereit üdvözölte Móricz Zsigmondban és Szabó Dezsőben, s táviratban köszöntötte Makkai Sándor erdélyi református püspököt, aki *Magyar fa sorsa* című könyvében megpróbálta a maga módján kivédeni az Ady költészetére szórt vádakat, s az ifjúság Ady-szimpatiáit támogatta.

Akár meg is dicsérhetném Szent-Iványékat, hogy másodszor is segédkezet nyújtottak egy új hivatástudattal felvonuló nemzedék kibontakozásának: először, amikor elfogadták az új viszonyokhoz való reális alkalmazkodást, népi munkavállalását a meddő irredenta önsorvasztás helyett, s másodszor, amikor most a fiatalság népi irodalom-kultuszát közéleti tekintélyükkel fedezték. Indítékaik azonban nem voltak kétségesek. Mellénk állásuk egyrészt a csehszlovák burzsoáziával egyezkedni kész magyar polgárok, földbirtokosok és kispolgári, főleg jobbmódú kisgazda-elemek aktivista reálpolitikájának kedvezett, s a magyar ellenzéki pártokon belül erősítette hadállásaikat, másfelől, azonban erkölcsi tőkét jelentett az olcsón megalkuvó, kormánybérenc elemekkel szemben is, az ifjúság nemzeti sorsvállalásának tisztasága erejével. Nem is számítottak rosszul. A fiatalság egy része – később – le is csapódott oldalukra, s amalgamizálódott osztálytörekvéseikkel. Amit azonban nem láttak előre, az a fiatal értelmiség legjavának eszmei továbbérése volt, éppen az elismert irodalmi orientációban rejlő szociális dinamika folytán.

Itt tévedett Makkai püspök is. Ady-könyve egy adott konstellációban, amikor a magyar diákság még belülről, az örökölt társadalmi korlátokon innen hadakozott Adyért, hasznos segítség volt a

konzervatívokkal s a konzervatív nemzeti jelszavak mögé helyezkedett reakcióval szemben, viszont az Ady-hév kegyes kanalizálása egyházi és polgári reformok szerint, Ady kiegyeztetése a vallásos ideológiával s pusztán erkölcsi meliorizálásra való felhasználása, ez már lepergett mindazokról, akik a népi orientáción s főleg Adyn át a társadalmi igazságot keresték, s szükségképpen el is jutottak a *Csák Máté földjén* proletár refrénjéig.

Mi Ady költészetén át tanultuk meg ellentmondásaira bontani a múltat, vádolni a jelent, és azonosítani jövőnket a nép, a dolgozók felemelkedésével. Ady reális szimbolikáján át tudatosodott bennünk a valóság, az ő magyarság-problémája segített át bennünket a nacionalizmus kicsinyes körein, s nyitott számunkra nemzetközi távlatokat. Ady teljes emberré-levésünk mestere, magyar emberségünk alakítója volt, irodalmából szereztük szociális tájékozódásunkat, a szembefordulást minden elnyomással s a teljes élet lobogó szeretetét. Az érzelmi hangolódás fejlődéstörténeti jelentőségét becsüli alá Révai József, amikor Ady-tanulmányai zárófejezetében (1949-es kiadás) némi iróniával megjegyzi: „A forradalmak veresége után fellépő »népi« irányzat Adyból társadalmi és politikai zászlót csinált, a »Sarlósoktól« kezdve a Bartha Miklós-társaságig Ady költészete minduntalan »mozgalmi« programmá vált. Voltak, akik ezt jóhiszeműen csinálták, és akik számára Ady költészete helyettesítette a magyar társadalom és politika kérdéseiben hiányzó tisztánlátást és határozottságot.” Igaz ez, persze hogy igaz, éppen csak be kell iktatni a valóság dialektikájába. Egy fiatal diáksereg, mely a lefojtott munkásmozgalomról mit sem tud, annak ideológusaihoz még el nem jutott, kisebbségi helyzetében kisvárosok és falvak lemaradt vidékiségét éli, s csupán nemzetiségileg elnyomott állapota folytán gerjed probléma-izzásra, nem Adyt fogja le és csiszolja át a maga használatára, hanem Adyn át fordul ki régi önmagából s formálja magát korszerűvé, újjá.

A folyamatban korántsem a tisztánlátás és határozottság helyettesítéséről, hanem mind e szükséges tulajdonságok megszerzéséről van szó, arról az érlelődésről, amely az ellenforradalom fejlett légköréből, tudati nyomottságából a tények igaza, az igazság vállalása

felé vezet a népi erők – a dolgozó tömegek – felemelkedésének áramlatában.

Ady-rajongásunk titkát mégiscsak ellenfeleink ismerték fel a leg hamarabb. Alig kezeltük meg az új egyetemi évet, gyűrűzni kezdett megint körülöttünk mindenféle vádaskodás. Ha már Páneurópa miatt nem kezdhettek ki, s poharazgatásunk Törkölyékkal elhárította rólunk az apagyilkosság gyanúját, belekaptak másba. Elhangzott valahol az az aggályos állítás, hogy a Szent György Kör irodalmi problémafelvetései szakadékot vonnak a csehszlovákiai és az anyaországi magyar fiatalság közé. A valóságban ekkor már Magyarországon is folyt a vita Ady költészete körül, hiszen Makkai a budapesti Soli Deo Gloria református ifjúsági egyesület kérésére vette védelmébe a költőt, és csehszlovákiai útja után Móricz Zsigmondot a felbátorodott magyarországi ifjúság is tüntetően ünnepelte. A hivatalos diákszervezetek azonban – s a szlovenszkói magyar kaszinók ezekre visszhangzottak – az ellenforradalom íróit kanonizálták, Herczeg Ferencet és Tormay Cecilt, s legfeljebb azoknak bocsátottak meg, akik valamilyen formában letették a garast a keresztény nemzeti kurzus mellett. Ezekkel a diákszervezetekkel kerültünk szembe. Ez volt ama szándék.

A kaszinók háborgására *A Mi Lapunk* novemberi Ady-émlékezése adott ürügyet. Ez a folyóirat a jámbor, régimódi, de szabadelvűségében minden új törekvésnek is helyet adó Scherer Lajos középiskolai tanár szerkesztésében ifjúsági erejedésünk egyik fókuszja lett, s az ellentétek sokszor mulatságos módon egyenlítődték ki benne. A lap önkéntes budapesti szerkesztője, a nemcsak okos, de egyben számító Fenyves Pál *Magyar Parnasszus* fejléc alatt a pesti vezérhangulatnak megfelelő verseket kezdett leadogatni, s így került vezérhelyre Reményik Sándor, Mécs László, Szabolcska Mihály. Nem szóltunk semmit, de Ady születése évfordulójára mi sajátítottuk ki ezt a helyet, s közreadtuk a *Mag hó alatt* borongós biztatását. Nem minden célzás nélkül búsmagyarjainkra, még kommentáltuk is a versközlést, s feltettük szónokian a kérdést: „Vagyunk-e már mi, a sújtó Mohács utáni új nemzedék, Ady Endre igazának sarjadása: emberivé tisztult, zengő, építő, víg magyarok?” A szám közölte Csor-

ba Géza rajzát a halott Adyról, s Szalatnai Rezső *Magyar messiások útján* címmel kivallotta mindazt, ami akkor a szívünkön feküdt. A háborút elítélő, halottak élén humánus zengő költő prófétasága, érkezése az ifjú szívekbe, életigenlése – az ilyesmi akkor még borzadályt váltott ki vidéken, s amit az egyetemi hallgatóknak még valahogy elnéztek, az itt, a középiskolások lapjában, botrányt keltett. Harcra mozdult hirtelen mindenki, aki a passzív rezisztencia likvidálásával s a dolgok reális alakulásával, az új értelmiség népi céljaival nem értett egyet. Szent-Iványék rimaszombati egyezkedésére Szüllőék s mögöttük a konzervatívok és titkosok ellenvágása következett.

A brünni magyar műegyetemi hallgatók ebben az időben helyezték el emléktáblájukat Kazinczy Ferenc börtönhelyén, a Spielberg kazamatájában. Szép gondolat volt megörökíteni a szabadságeszmék harcosának, nyelvünk és kultúránk fejlesztőjének áldozatát, s amikor mindnyájan, az egyetemi városokból egybegyűlt diákküldöttek, koszorúinkkal felvonultunk a várba, s fáklyák világánál lelepleztük a nedvező kőfalba illesztett fehér márványtáblát, nem gondolt még senki közülünk az elkövetezőkre. Az emléktábla adományozója és elhelyezője a német műegyetem hagyományos magyar egyesülete, a *Corvinia* volt, melynek többnyire szakmájába merült, közéleti kérdések elől elzárkózott tagságában ott volt nem egy népi felelősséget vállaló bajtársunk is. Legfeljebb néhány idegen arc tűnt fel, s a vendégeket körülvevő suttogás.

Hamar kiderült, kik ezek. Még az avatást követő ünnepély előtt behívtak egy szobába. Meglepetésemre néhány régi pozsonyi titkos ült itt, köztük a pesti vendégek. Elárulta őket a nálunk csak németeknél dívó Burschenschaft-sapka. Egy percre elámultam, zavart, hogy az idegenek a szobában is fejükön tartották a sapkát. Előzékenyen egy kérdést intéztek hozzám: vajon mindazzal, amit teszek, a magyarság érdekét akarom-e előmozdítani? Ahogy körülnéztem, megpillantottam a *Corvinia* vezetőit is, ismertem őket a diákkongresszusok éltető vitáiból. Jelenlétük felbátorított. Kivágtam az igazamat. Úgy éreztem, bebizonyíthatom, hogy mindaz, amit a néphez való közeledésünkért, a reális életcélokért, az új, népi öntudat ki-

fejlesztéséért társaimmal együtt teszek, igenis, a magyarság legszen-
tebb, legvalóbb érdeke.

Azt hittem, most termékeny vita következik.

Tévedtem.

Valaki nagyon udvariasan megköszönte szavaimat, s közölte, hogy
csak ennyit kívántak tőlem megtudni.

Kinyílt az ajtó.

Bizonytalan érzéssel léptem ki. Vajon nélkülem vitáznak majd?
s benszorult társaim igazat adnak-e nekem?

Csak jóval később, mire összeszedtem magam, sejtettem meg,
hogy a kérdését nekem szegező gyülekezet bizonyára már előre meg-
hozta ítéletét velem s mindnyájunk haladó tételeivel szemben, s meg-
hallgatásom voltaképpen kihallgatás volt: demonstrálása mindannak,
amit maguk között elleneim s félrevezetett híveik már eleve megta-
gadtak rögeszméjük, a régi magyar birodalom integrálása nevében.

Estére újabb meglepetés várt. A *Corvinia* Jankovics Marcellt
hívta fel Brűnne szónoknak, s még örvendtem is a választásnak, mert
az öreg valóban ismerte a reformidők nagyjait. Beszélt olaszul is, s
már fenn a Spielbergben osztogatta ragyogó tudását: a kazamata má-
sik neves rabjának, az olasz Silvio Pellicónak a történetét mon-
dotta el. Örömmel üdvözlöttük ott egymást – s most az estélyen el-
hangzott az a beszéd, amelynek sem Kazinczy, sem Pellico eszmei
örökségéhez nem volt semmi köze. Jankovics Marcell ezt a kegyele-
tes napot arra használta fel, hogy megtámadja irodalmi eszményein-
ket, s egy újkeletű, minden eddiginél vészesebben gomolygó reváns-
nationalizmus átkát szórja ébredésünkre.

Ez november közepén történt. S két hét múlva *A Mi Lapunk* ha-
sábjaírói olvashattuk a Toldy Kör elnökének brűnni dikcióját. A ka-
szinósok puccsa sikerült. Saját diáklapocskánk hasábjaírói szolt a
kioktatás: „Nyíltan vallom, hogy helytelennek tartom azt, hogy a
magyar ifjúság egyszerűen a legújabb magyar irodalomból kiválaszt
egy vagy akár kettő-három fényes nevet – egy vagy három írónak
kiválassza alakját, és ezek irányát, stílusát, szellemét állítsa föl egye-
dül követendő példának, egyedül üdvözítő vezércsillagnak... Írói

nevek jelszavá avatása nem hoz alkotó harcot, hanem, legfeljebb csak áldatlan guerilla küzdelmet nemes és értékes hagyományok ellen.” S ha csak ennyiben maradt volna, az irodalmi csetepaténál. A szónok azonban – minden félreértést elkerülendő – kifejtette, hogy az irodalmi nevek alatt folyó harc ellen valójában mi a kifogása. Az, hogy vele jár „a mai idők által ezerszer fölvetett romboló jelszó, a világnézeti kérdésnek nevezett probléma... – az, hogy hová húzzon a magyar ifjúság? Hajoljon az úgynevezett »általános emberi« irány felé, vagy kövessen megalkuvást nem ismerő nemzeti irányt?” Jan-kovics Marcell, aki maradiságában is Kossuth örökségének személyi letéteményeseként tetszódott, most modern pózban lépett elénk, s az olasz fasizmus példájára, a „föltámadó német nemzet gazdag embertengeré”-re hivatkozva ki akarta vetni az ifjúság érzésvilágából az általános emberi „nagy semmisségét”, hogy helyébe a nemzeti érzés kizárólagosságát ültesse el. A zárószavak kategorikusan leszegezték: „– és csak ilyennek fogadom el a mai idők magyar ifjúságát!”

A reakció egész összefüggésrendszere bukkant fel váratlanul Brünnben. Kétségtelen volt, hogy a nemzeti elnyomásnak kitett kisebbségi magyar ifjúság a nemzeti jelszavakra könnyen és gyorsan rezonál, s az „emberi” és „magyar” mesterséges szembeállításával, ezzel a közveszélyes fogalmi játékkal, könnyen visszájára lehet fordítani minden nemzedéki törekvésünket. Elleneink lezárták a vitát, s akcióba léptek. A *Corviniá*-ba fészkelődött reakció magyarországi kapcsolatokra támaszkodott, s kibontotta az új Európa német-olasz nacionalista újjárendezésének távlatait.

A csehszlovák kormányzat – Masaryk polgári demokráciája – naponta kompromittálta fiatalságunk s népünk előtt a humanizmus jelszavait. Ez is a pesti nacionalisták malmára hajtotta a vizet.

Egyetlen mentő ötletünk maradt. Nekünk is fel kell vennünk a kapcsolatokat Magyarország ifjúságával, mégpedig a Burschenschaft-sapkások népi ellenzékével, hogy a titkosok székhelyén, Budapesten adhassuk vissza a tromfot.

Magyar kisebbségi diáknak feljutni Budapestre, ebben benne van a legszebb kielégülés öröme, mély lélegzetvétele. S valami horkanás és hőkölés is: csalódottság és ellenkezés keveréke. Itt jártam végre, ahol minden az én nyelvemen zeng, ahol irodalmi fedezete van utcának és hídnak és szobornak és panorámának, ismerős korok és képek cikáznak át a pillanatokon. S mégis, mintha fakult őszi fény kapcsolna ki mélaságával a hans élet durvaságából. Talán a front-ról hazalátogató katona ödöng így üres délutánokon, értelmetlenül és feldúltam Enyém minden, még sincs közöm semmihez.

Doktori értekezésemet akartam befejezni Magyarországon. Baj volt az útlevéllel. Állampolgárságom rendezetlensége miatt csak hat hónapra szóló Nansen-útlevelet kaphattam, ezt kellett jól kihasználnom. 1927 decemberében már ott ültem nap nap után Győrffy István ideiglenesen átengedett íróasztalánál vagy a Nemzeti Múzeum olvasótermében, s böngésztem a kéziratos forrásanyagot. A Csallóköz történeti településrajza, Pozsony várjobbágyainak délen a Koros Dunáig, északon a Csalló sárrétjéig húzódó keskeny földcsíkhátára, a régi vízrajzi tájkép s az ebben sarjadt halász- és katona-életforma foglalkoztatott, mindaz, amivel visszautasíthatom Václav Chaloupecky cseh tudós *Staré Slovensko* című művének a magyar kisebbség ellen irányuló nacionalista állításait, de egyben átbökhetem a magyar nacionalizmus érveit szolgáltató nemesi szemléletet is, egészen az őstermelő parasztig. Történetíró-eszményem Mályusz Elemér volt, az ő népiségtörténeti módszere jelentette számomra a szakítást urambátyámék kaszinói történelemszemléletével, s disszertációm mintájául is *Turóc megye kialakulása* című munkája szolgált. Személy szerint azonban Bátky Zsigmond, a földrajztudós tárgyi-etnográfus támogatott tanácsaival nála, a Hungaria körúton, a Magyar Néprajzi Múzeumban találtam otthonra, ott ismerték fel és értékelték leghamarabb falusi vándorlásaink anyaggyűjtését és út-törését új népi kultúra felé. A tudományos munka csöndjében ta-

láltam életemben először (és utoljára) nyugalmat. Jóleső érzés öntött el a múlt könyvtári, levéltári és múzeumi kincsei között.

Mihelyt azonban kijöttem meghitt munkahelyeimről, nyakon vágott az idegenség. Ismerős fiúval találkozom az utcán, örvend, s meghív a „krasznahorkai várkapitányság” avatőünnepélyére. Hát ez micsoda kísértetjárás? Látja megöröknyödésemet, s biztatóan még hozzáteszi: érdemes eljönni, a ceremóniára „korhű jelmezekben” vonulnak fel. Egy otthonról hozott megbízatás elvisz a Vár alatt Kosztolányi Dezsőhöz. Elfogódottan lépdelek át egy zenélőórákkal zsúfolt termen, benyitok az író szentélyébe, ülök a tintatartói előtt, nézem fényképéről ismert, gyermekeg-szép arcát, s előadom, hogy diák-szövetségünk csehszlovákiai körútra hívja. Felelek kérdéseire, s amikor kedves írónknak Adyt mondom, az arc csúnyán összerándul. „Petőfi magyar ruhában is európai volt, Adyról frakkban is lerítt, hogy vidéki” – sziszegi az arc, s amikor Móriczra hivatkozom, s magyarázom, hogy a kisebbségi életben még inkább sorsunk, jövönk a paraszt, megint undor vonaglik a szép szájon. „Múltkor vadászni mentem, kisportolt, makk-egészséges úriemberrel. Hajnalban mentünk át egy falun. Benéztem egy nyitott ablakon, mintha barlangba tekintetem volna: ásított a paraszt. Rám nyitotta fogatlan száját... Ez maguknak az őserő?” – kérdezte a költő, s én hebegtem, helyette szégyelltem magam.

Egyik nap kint ültem (a Keleti pályaudvaron is túl) Solymossy Sándornál. Tea, felolvassa egy tanulmányát a csónakorrú fejfákról, északi örökség, a vogul halászok temetői szokása merevedett az Ecsedi láp vidékén kálomista faragásba. Örömmel kiáltok fel, hiszen ilyen fajta fejfa a Kerepesi temetőben is van! Láttam, ismerem, szeretem. A Kerepesi temetőben? Igen, Ady sírján! A professzor elhül. Ady? S már értem is. Az akadémikusnak elképzelhetetlen, hogy éppen a dekadens párizsi bohémnak, a nemzetáruló, zsidós divatköltőnek... mi köze lehet annak az ősmagyarok rítusához? Kár folytatnom. Farkas Gyula, a berlini lektor, Pesten volt, s mert tetszett neki a regös-munkánk, előadni hívott a Hárshegyi Cserkészparkba. Hogyne mentem volna? Nagy sereg sorakozott fel szabályos oszlopokban, talán őrsvezető-képző tanfolyam vagy hasonló, s én meg-

kísértem a szívekbe gyújtani vándordíákjaink tábortüzét, megeleveníteni a parasztyermekek hadát, a mesét, a közös vallást. Beszéltem a falu élő kincseiről, Pesten is megtalálhatók, múzeumi tárgygyá dermedve... Figyelmeztetést kaptam, hogy beszédidőm lejárt. Mehettem. Jött a csomókötés vagy a rangjelzés. Ki sem kísértek a kapuig.

Nehezen találtam megértő barátságra.

Volt az Eötvös-kollégiumban egy rozсныói fiú, ama „Vas fiakkéros” fia, akit Móricz Zsigmond örökített meg egy novellájában. Tudtam róla, hogy bejáratos Móriczékhoz, s egyike annak az „ötszázdiák”-nak, aki megszervezte az író munkálkodásának negyedszázados jubileumát. Szegény Vass László! Hallom, a mai Csehszlovákia fiatal kutatói közt most fordul feléje figyelem. Valóban ő volt élő kapcsunk a haladó magyarországi mozgalmak felé hosszú éveken át. Ő vitt el a Fővámterre, ahogy ő mondotta: Zsiga bátyámékhoz. Szecessziós ház, lift fel a magasba, polgári lakás sötét bútorokkal, de az íróasztal felett ragyogó Rippl-Rónai-kép. Az író mosolya mögött családi vita bujkált, ebbe cseppentünk bele. Voltunk annyira szívesen látottak, hogy jelenlétünkben sem simult el a vibráció. Gyöngyi ideges, és apja nem engedte az Ibsen-ciklusra, mert felizgatta az első előadás. Sajnáltam Gyöngyit, Vass Laci azonban megsúgja, nincs Gyöngyinek más baja, csak Simon Andor. Vele is megismerkedtem, széles arcú, barna paraszt-Apolló, drága pajtás, költő.

Megint a mozgalom líráját figyelem: hiszen Simon Andorból a mi nyugtalanságunk szól, s egészség az: az erdő, a tenger nyugtalansága. Sajóvölgyi fiú, rövid és velős szabad versei kínai finomsággal a hangulatnak csak a fodrát adják, s máris kiérzik belőle minden. S mert még Pesten is folyvást Pozsonyra gondolok, az érsekújvári fiúkra, komáromi regösökre, már kérem is, küldöm is *A Mi Lapunk*-ba a Simon Andor-verseket. Számomra ez a költészet újabb reveláció. Szintézisre készítet ifjúságom egész ívén, az intellektuális nomádságtól a szociális ébredésig. Eltúlzom? Lehet, de őszintén vallom róla: „...a természeti ember bő egészsége csordul ki minden frissen egyszerű során. Hamvas tisztaságú képeiből a néplélek csodálatos sejtelméi szólanak, mint a világ isteni egységének ősel-

ményszerű felvillanásai” (ez a buborék Simon Andornak is tetszett, rárakatta egy kötete borítószalagára). Méltatom a költő részesedését Kassák Lajos irodalmi forradalmában, ez az értékelés is pesti szerzemény. „Ez a forradalom – folytattam akkor – nyitott utat Simon Andor ős egészségének, amely most izmos életkedvvel keresztülnyomul minden világvárosi fülledtségen és zürzavaron, minden vasbeton vértelenségen, az árnyas nagy kertvárosok, a rádiós falvak, a nagy tisztaságok, az ember és a természet új nagy találkozása felé.” Megtaláltam tehát Budapesten is a magam poézisát, s ma már mindegy, hogy Simon Andor miért nem fejlődött tovább, s el is hallgattott. Úgy igaz, hogy Vass Lacin át hozzám, tőlem határokon át futott már a gyöngye. Győry Dezső gomolygó, problémákkal terhes viharfelhői közt (éppen akkor csattant el az *Újarcú magyarok* fényostora) ezt a bíbor-narancs szivárványt is a magunkénak tudtuk szeretni.

Vass László erélyes utánjárása segített be engem is az Eötvös-kollégiumba, a szent helyre, ahol szellemóriások hagyománykörében forgott egy külön kicsi magyar világ. Fennkölt liberalizmus, ezüstbevert klasszicitás, parnasszien formajáték, bővérű népiség, szocialista konstruktivitás – minden alkotó békében megfért itt, csak egy maradt kívül: a hivatalos giccs, az ellenforradalmi Burschenschafter várkapitányság romantikája, az irredenta frázis. Igaz, akkoriban Klebalsberg Kunó sznob neonacionalizmusa nyaldosta körül, az Eötvös-kollégium azonban a kultuszminiszteri udvarlás közepette is a szabad gondolat fellegvára maradt. Kint a porondon csörtettek a tányérsapkások, s nőtt, dagadt a neobarokk hierarchia, s mi a Ménesi útról újra meg újra Móriczékhoz indultunk, mások útja Babits Mihályhoz vezetett, s volt egy csoport a kollégiumban, azok nyakkendő nélkül jártak, kedves tréfával úgy becézte őket mindenki: „Kassákkatonák”.

Kniezsa István, a szlovenszkói származású nyelvész fogadta be szobájába a mi csoportunkat: Móricz Zsigmond híveit. Hogyan ismertünk egymásra? Nem tudom. Egyszerre csak együtt voltunk, egy kis bort mindig becsempészett valaki, s nyúltak a viták éjszakákon át. A szoba gazdája már aludt, s mi még mindig forrtunk, próbál-

tunk felszállni a kollégium Délszigetéről, vitattuk a lehetőségeket, hogyan lehetne a kisebbségi magyar ifjúság néphez-állását megerősíteni a magyarországi új értelmiség demokratikus zászlóbontásával.

Itt, az Eötvös-kollégium szabad eszmei platformján kapta meg értelmét – túl a Csallóköz múltjáról szóló disszertáción – az én magyarországi tartózkodásom, mégpedig a Jankovics-féle brünni beszéd óta sakkba szorult kisebbségi diákmozgalom javára.

10

Mit értett félre Berzeviczy Albert? Miért támadta meg az akadémiai elnökség szószékéről ifjúságunk Ady-hitét, Ady igéiből gerjedő lelkületünket? Nyilvánvalóan összefutottak valahol a kaszinói értesülések és vélemények Pozsonytól Kolozsvárig és vissza. A vádemelés éle a csehszlovákiai magyar ifjúság ellen irányult, most kaptuk meg a magunkét a Móricz körútért is s mindazért, amin a csehszlovákiai konzervatívok fringája már kicsorbult. Berzeviczy, a magyar reneszánsz ragyogásának s az abszolutizmus magyar borulatának történetírója, ezúttal vaktában vagdalózott: azzal akarta visszarettenteni a fiatalokat, hogy az Ady-kultuszt a cseh hatóságok sugalmazzák a kisebbségi magyar ifjúság elnemzetietlenítése és az „anyország”-gal való szembefordítása végett. Az otromba rágalom bizonyosan nem egyéni ötletből eredt, hanem az ellenforradalomból konszolidálódott új nagybirtokos-burzsóá szövetség (a Bethlen-éra) kiszámított taktikai mozdulata volt az új értelmiség reális tájékozódásával szemben, ríposztként arra, amiért az imperialista vágyálmok helyett a néphez fordult, s Ady átkaival ítélkezett az úri múlt felett. S éppen a hazug beállítás durva képtelensége rázta fel – most már Magyarországon is – a fiatalokat. Szinte meg kellett volna köszönnünk Berzeviczynek, amiért maga ellen ingerelte a pestieket és szegedieket, debrecenieket és miskolciakat, pécsieket és soproniakat, az egész Horthy-Magyarország egyetemi hallgatóságát, s ilyen tökéletes kihívással mozgósított a maga országában egy egész nem-

zedéket a Budapestről hátba támadott szlovenszkói és erdélyi Adyhívők védelmére.

Mi az Eötvös-kollégiumban még mindig csak tapogattuk csínját-bínját az új, különb magyarországi ifjúság öntudatra ébresztésének, amikor bevágott a Berzeviczy-féle bomba. Egy percre sem lehetett tovább késni, itt volt az alkalom a felbolydult lelkek egybefogására. Megszületett a közös pesti Ady-manifesztáció terve. Stószról hozott iratgyűjteményemből hiányzik a listában szereplő 12. számú tétel: „A budapesti Ady-ünnepély Eötvös-kollégiumbeli előkészítő bizottságának körlevele”, szerencsére azonban az Irodalomtörténet 1959. évi I. számában Zolnai Béla egészében közreadja *Ady-émlékek* címmel ezt is. Szerinte a sokszorosított, gépírású ív „az Ady-kultusz történetére fontos mozzanatokat idéz föl”. Ez igaz, de ebben a kis dokumentumban nemcsak az Ady-kultusz története rejlik, hanem az is, ami e kultusz mögött volt, az, amit ez a kultusz akkor kifejezett. Benne volt népi irányzatunk elérézése az első állomásig, ahol az eredetileg kisebbségi indulás az egész fiatal magyar értelmiség mozgalmi közösségévé erősödött fel, innen és túl az országhatárokon.

Az Eötvös-kollégiumbeli csoport körlevele (szövegezésében benne van Vass Laci helyzetismerete s még négy társunk hozzájárulása is) *Felhívás a magyar diákalakulatokhoz* címmel a tanácskozásainkban részletekig kidolgozott tervet hozta nyilvánosságra. Szövege ez:

A tavaszra tervezett budapesti Ady Endre-ünnepség előkészítő tanácsa nevében azzal a kéréssel fordulunk minden magyar diákalakulathoz, hogy ennek az ünnepségnek nagyarányú előkészítésében és megrendezésében minket megértő igyekezzel támogasson.

Tervünk szerint az Ady Endre-ünnepség az új nemzedék most bontakozó új magyar öntudatának egyetemes jellegű megnyilatkozása lesz. Nincs szó irodalmi szakszerűségről és nem is a halott költő emlékét akarjuk megülni, mert ezekre nem a fiatalság hivatott. A bennünk élő ifjú Magyarországot akarjuk kibontani, azt a szellemiséget, mely Ady Endre halhatatlan költészetéből életrevaló súlyos tanácsokat merített. Meg kell már szólaltatnunk azt a népi eszmét, mely a zárt középosztály-öntudatot az ifjúságban a magyar munkás- és paraszttömegekért való szo-

ciális felelősségérzetté olvasztja át, és az új magyar öntudat gerincévé a faji mélységek talajos egészségét teszi. Széles hatású ifjúsági mozgatóerővé kell tennünk azt a természeti magyar nemzeti érzést, mely a magyar nemzet is államiság jogi egységének széthullása ellenére is építő harmóniába fűzi össze négy világtáj egyetemes magyar ifjúságát.

Az Ady Endre-ünnepség védnökei Magyarország, Csehszlovákia és Románia tekintélyes magyar vezéregyéniségei közül kerülnek ki. Az egyetemi és főiskolai hallgatókból álló ezertagú rendezőség pedig az állami határookra való tekintet nélkül minden magyar diákalakulat jelöltjeiből tevődik össze. Ezek a jelöltek személyes voltukban kerülnek be a rendezők jegyzékébe, és így az Ady Endre-ünnepséget nem a diákalakulatok rendezik, hanem ezer diák a magyar világ minden részéről. Az ünnepségre többek között Babits Mihály, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Mécs László, Molnár Imre, Móricz Zsigmond, Ódry Árpád és Szabó Dezső írókat és művészeket kérjük fel.

Az Ady Endre-ünnepségek jelentősége ezek után megfontolóan hármas:

1. Tudatossá teszi az új nemzedékben azokat a népi-szellemi forrásokat, melyekből a határokon innen és túl is, a kisebbségi területeken az új magyar öntudat táplálkozik. Közelebb hozza az ifjúság tömegeihez Ond vezér unokáját, aki a magyar problémát kiáltó fájdalommal fölvetette. Összekapcsolja az ifjúságot a magyar népi mélységekből feltörő irodalmi megújulás élő nagyjáival. Megsejteti műsorában a népi kultúra őszerejű ígérését.

2. A fiatalság gondolkodásának homlokterébe a szabad szellemi kutatás és a szociális haladás, az abszolút európai kultúrerdeklődés és a reális magyar sorsmegoldás parancsát állítja.

3. Elviselhetőbbé teszi a magyar szétszóródás szomorú tényét, mert a befelé forduló népi magyarság jegyében közös szellemi és munkairányzatba hozza össze minden államszervezet magyar ifjúságát.

Bízunk abban, hogy hívő szavunk eleve eloszlat minden félreértést, és a mély gyökerek felé orientálódó új magyar öntudat és az ebben feszülő szociális felelősségérzet minden magyar diákalakulat tagjaiban az adekvát gondolkozásmód helyeslő feleletére talál. Az új nemzedék gondolkozásmódja szintétikus, nem folytatódik benne az idősebb nemzedékek

*széttagoltsága, de összetalálkozik benne mindaz, ami az előtte járó generációk különféle irányában és oldalaiban jövőépítő jelentőségű. Hisz-
szük tehát, hogy az Ady Endre-ünnepség sehol sem kelt felesleges bizal-
matlanságot, csupán megértést és helyeslő szeretetet.*

*Kérjük a tekintetes vezetőséget, nevezzen be az államközi ifjúsági
rendezőségbe öt-tizenöt komoly magyar életfölgóságú egyetemi vagy
főiskolai hallgatót.*

A felhívás aláírói (közül Vass Lacin és kívülem még a csöndes, magában lázadó Mohácsy Endre és az amerikás lelkész, Tóth Kál-
mán is Eötvös-kollégista volt, két aláíró azonban máshonnan vontunk
be: Kertész Dánielt, az előző évi Móricz-ünnepség egyik főrendező-
jét a Hársfa utcai diákkollégiumból, s a szlovenszkói származású
Aradi Zsoltot a regösmozgalom mellett kiálló magyarországi főiskolás
cserkészek közül. Levélcímnek az Eötvös-kollégiumot adtuk meg. Ez
hiba volt, hamar jelentkezett az ellenhatás.

Az egész körlevél merésznek tűnő szervezési anticipáció. Előírja
az ezertagú ifjúsági rendezőséget, amelyből egyelőre hatan van-
nak, közli, hogy az ünnepség védnökei három ország tekintélyes
vezéregyéniségeiből kerülnek ki, de ezek egyelőre mit sem tudnak az
egész dologról, mint ahogyan a felsorolt író- és művész-szereplők is
előlegezettek. Bizonyos csak egy volt: a magyar ifjúság népi tájéko-
zódásába vetett hit. A hivatalos bajtársi egyesületek nem ölelték fel
az egész egyetemi és főiskolai hallgatóságot, s tudtunk arról, hogy
vannak – főleg református és többnyire vidéki – diákkörök, ahol
ha lassabban is, mint a kisebbségi területeken, erjed az érdeklődés
paraszti kérdések iránt, s ahol örömmel fogadták a mi csehszlovákiai
kibontakozásunk hírek. Pesten a Bartha Miklós Társaság fiatal írói
és szakemberei értekeztek földkérdésről, modern társadalomtudo-
mányról, ide Vass László vitt el. A lelkes titkár, Fábian Dániel or-
vos, megértette és elfogadta ellenvetéseinket az irredentizmus kataszt-
rófa-politikájával szemben. Benne találtuk meg azt az értelmiségit,
aki Magyarországon is osztani tudta bizalmunkat a csehszlovák de-
mokrácia haladó elemeivel való együttműködés iránt, vagyis velünk
együtt feltételezte egy demokratikus kisebbségi politika és az egész

magyarságra kiható új, szociális átalakulás egymástól elválaszthatatlan lehetőségét. Ahogy most elgondolom: mi voltunk akkor az elkésett magyar polgáriasodás utolsó eszmei bajnokai és diplomatai, csak úgy csórén, hiszen sokszor még egy feketekávéra sem volt pénzünk, s probléma volt nap nap után az országos akciókhoz szükséges levélbélyeg előteremtése.

Álljunk csak meg. Közvetlen fellépésről a hivatalos magyar külpolitika ellen, a szentistváni birodalom restaurálásának nyílt tagadásáról éppen úgy nem lehetett szó, mint ahogyan oktalanság lett volna Budapesten emlegetni a mi kisebbségi surlódásunkat az elnyomó csehszlovák nacionalista törekvésekkel. Az ilyen provokációk még jobban elmérgesítették volna a helyzetet, s csak fokozták volna mind a tényersapkások, mind pedig a csehszlovák nacionalista körök és alakulatok kölcsönös – de velünk szemben közös – gyűlöletét. 1928 tavaszán az volt soron, hogy a szlovenszkói és erdélyi magyar nemzeti kisebbség új értelmisége a maga tapasztalatai és felismerései alapján kölcsönviszonyba lépjen Magyarország haladó fiatalságával, s egymást támogassák a rájuk meredő ellentmondások megoldásában. Az a „természeti magyar nemzeti érzés”, mely a körlevél szerint „építő harmóniába fűzi össze négy világtáj egyetemes magyar ifjúságát”, mai szemszögünkből, amikor már régen szocialista országaink együttműködéséből indulhatunk ki, nemzeti szeparatizmusnak, pánmagyar elkülönülésnek tetszhetik, valójában azonban a maga korában éppen a kisebbségek reális érdekeit feláldozó, szláv- és románellenes magyar irredenta úri öncélúságát fékezte.

Vidékről érkeztek az első lelkes csatlakozások. A szegedi Bethlen Gábor Kör agrárszociológiával foglalkozó s művészeti kérdésekben a folklór felé fordult csoportja kezdte a sort, utánuk Pécs, Debrecen, Miskolc, Sopron következett. A fővárosban azonban zavar támadt valahol. Aradi Zsolt – azt hiszem – kétfelé játszott, legalábbis bennfentes volt az ellenkörökben is, és közvetíteni, egyenlíteni próbált felfelé, amit egyáltalán nem kértünk tőle. Mindenestre az ő rémhíreiből tudtuk meg, hogy „baj van”, és „jó lesz vigyázni”. Rá akart venni arra, hogy vele együtt keressem fel Teleki Pál grófot, tehát éppen azt a politikust, akinek a kezében a magyar

úri-polgári társadalom összes szervezeteinek bonyolult szövénéye szálanként összefutott. Nem mentem el. Aradi Zsolt erre visszavonult, s az Eötvös Kollégiumban is megindult a sugdolózás. Egy szakmájában neves, politikai magatartásában ósdi nyelvész-professzor idegesen felhívta a kollégiumot, s kifogást emelt az ellen, hogy onnan dirigálják az Ady-ünnepségeket. Tényleg: vendég voltam s Vass Laci is az, csehszlovák állampolgár, nem volt okos erőltetni a törékeny pallót.

Ilyen előzmények után került át az akció irányítása a *Hid* című folyóirat szerkesztőségébe, Hajdu Déneshez. Tűző szemű, szívós székely, s társai is ilyenek: a szótlan Csoma Jenő és a belső lánggal égő Gergely Pál. Hát itt, a Magyarországra vetődött székely fiúk társaságában találtam fel magamat egészen. A dolgok logikája keleten ugyanazt hozta ki belőlük, mint amit én északról hoztam ide. Így éltem én is Prágában, teán és szalonnán, mint ők a pesti köregetegben. Ők oldották meg a rendezés legkínosabb kérdését is: a pénzügyet. Javaslatukra a kívánt ezer rendezőtől személyenként egy pengő hozzájárulást kértünk. Ez kereken ezer pengő, olyan summa, amiből levelezés, nyomtatvány, terembér, koszorú, minden kikerülhet. A székelyeknek igazuk volt. Ezer diák hamarosan beküldte az ezer pengőt.

Már csak azért is tetszettek ezek az erdélyi fiúk, rokonaim a kisebbségi tapasztalatban és józanságban, mert nem maradtak a szavaknál. Mit ér egy körlevél, ha mi magunk nem megyünk ki a hely színére? Megkezdődött az apostolkodás, jártuk a kollégiumokat Pesten és Budán. Nem felejtettem el, hogyan vágta földhöz tányérsapkáját toborzó beszédünk hatására egy parasztdiák kint a Horthy-kollégiumban; a Sashegy alatt, s hogyan szedte össze nyomban vagy nyolcvan kollégájától az egy-egy pengőt.

Hajdu Dénessel szerkesztettük ketten az ünnepély röpiratát, *Ifjú szívekben élek* címmel. Tömöríteni akartuk Magyarországról mindazokat, akik őszintén és félreérthetetlenül a nép, népiesség, népi irodalom mellett állanak ki, s Ady tanítását fogadják el vezérlő fonálnak. Úgy tudom, ez a kötet lett is az új irányzat első gyűldéje. Egyik szerzőnek még nem sok köze volt a másikhöz, úgy kellett

Kodolányi Jánost Pestről, Erdélyi Józsefet Pápáról, Féja Gézátt Esztergomból Juhász Gyulát Szegedről belevelezni, megnyomni, közös nevezőre hozni. Mindnyájukban a „népi”-t kerestük, áthúzva minden külön kotériát. Tóth Aladár, a zenekritikus, ismertetett meg Erdélyi József írásaival és azok sorsával, a cenzúra kegyetlen nyeseiseivel (néhány ügyészségileg nehezményezett vers kézírata birtokomba került, s velem jött Csehszlovákiába), s ahogy nála nem bántuk, hogy a szerző a *Népszava* írója, úgy Makkai Jánosnál sem vetjük figyelembe, hogy a jobboldali *Magyarság* munkatársa. A kolozsvári püspök unokaöccse volt, s nekünk az volt fontos, hogy – mint maga is úrigyerek – hadat üzenjen a kegyelmeseknek és méltóságosoknak. Kodály Zoltán székely kesergő kottáját adta, Rudnay Gyula a magyar képzőművészet népi gyökeréről vallott. Vezércikket Szabó Dezsőtől kértünk, s ez az alkalom vitt el íróideálunkhoz, a budai Philadelphia kávéházba.

Lelkesedésünk Szabó Dezső iránt korántsem volt határtalan. Írásainak volt egy olyan sarkulása az önistenítés és mások személyi agyoncsapása között, ami bizarrságával, mániás töltöttségével, pamflet-ízű túlzásaival irodalmi bennfentesek családi (botrányának tűnt fel. Mi nem ezt kerestük. Egy másik polarizáció azonban szembesítette a keresztény nemzeti kurzus hamis irredenta bődületét a magyar paraszt társadalmi hivatásával. Ez volt az, ami a mi logikánkból is következett, ezt válogattuk ki Szabó Dezsőből a magunkénak, s tettük nemzedéki programmá. Az író személyét annyi rossz hír, mendemonda vette körül, hogy nem siettem felkeresésével, az Ady-ünnep ügye azonban sürgetett. Meg kellett köszönnöm a brünni Sarló meghívására adott levélválaszát is, melyben lemondotta ugyan az utazást, és megírta a legokosabbat, amit nekünk mondhatott: „Kérem megmondani Csehszlovákia magyar ifjúságának, hogy figyelem munkájukat, és nagy szeretettel és hálával nézem mindazt, amit csodálatosan szép magyar nyelvünkért tesznek. Ebbe a nyelvbe kapaszkodjunk minden erővel, mert ez az élet számunkra.”

Egyszerű és higgadt volt a Philadelphia-beli találkozás is. Az író meghallgatott, kikötötte magának, hogy mindenről értesítsük, lesegezte, hogy cikkét a röpiratban elsőnek kell hozni (annak is

szántuk), s átnézte, ki szereped írásával. Kiderült, hogy a névsor neki is szimpatikus, ellentét köztünk nincs. Mindez most már annyit is jelentett, hogy Szabó Dezső élére állt a mozgalomnak. Egy ideig sűrűn jártam asztalához diáktársaim megbízásaival, egyszer magával vitt az *Előörs* szerkesztőségébe, és bemutatott Bajcsy-Zsilinszky Endrének (ennek az ismeretségnek csak jóval később, a második világháború idején láttam mozgalmi hasznát), amikor azonban egyszer rám förmedt, hogy „maga még mindig Adyban utazik”, más összekötőnek adtam át a helyemet. A kézirat azonban befutott, s röpiratunk élére került. Röviden – s ez nála nagy szó volt – úgy fogalmazta meg a magyar demokrácia szükségét (parasztemancipációként, az értelmiség vezető szerepével), ahogyan szellemi állásunk szerint kértük is tőle. Ami hiányzott általánosságából, azt beleértette a fantáziánk.

Nehezebb volt megegyezésünk Móricz Zsigmonddal, erről azonban szerencsénkre az író sohasem szerzett tudomást. Egyszerűen az történt, hogy a Hajdu Dénesnél székelő szerkesztő bizottság Móricznak a röpiratba szánt írását (*A költő és az ifjúság* volt a címe, az irodalomról és művészetéről szóló Móricz-cikkek gyűjteményében 1959-ben újra megjelent) nem fogadta el. Hogy Móricz történelmi fatalizmust hirdet, azt mondja, minden nemzedék megreked a maga ifjúkori ideáljainál, s ahogy belenő az életbe, szükségképpen maga is elhülyül... Vittem vissza a kéziratot, fel a Fővám téri lakásba, remegtem, hogyan mondjam meg a rendezőség elutasító véleményét. Mivel biztassam fel, hogy minket többre becsüljön, mint más generációkat? Ha már a szlovenszkói fiatalságot megdicsérte, miért nem látja ugyanezt a jelentőséget a hozzá és Adyhoz talált magyarországi ifjak éledésében is? Csengettem, vártam, csengettem. Nem volt otthon senki. Megkönnyebbülten fordultam vissza. Este az Eötvösben aztán újraértelmeztük a cikkben foglaltakat, s most már úgy fogtuk fel, hogy a hangsúly ezeken a sorokon van: „A mai generáció, amelyik most éri el a húsz évet, ismét egy új világot visz magával. Azok, akik a mai iskolák gyermekei, húsz, negyven s hatvan év múlva ennek a mai kornak a szellemét fogják élni.” Helyettesítsük be – mondtuk egymásnak – ebben a for-

mulában a mai korszellemet a mi új korszellemünkkel, s megy az egész. Mégsem olyan rossz arra gondolni, hogy öreg korunkra való-ság lesz mindabból, amin most ábrándozunk, még ha az író szerint bele is öregsünk majd a magunk igazságaiba. S a cikk megjelent.

Amaz elképzelésünknek megfelelően, hogy Berzeviczy akadémiai kirohására Magyarország íróinak, művészeinek és diákságának kell Ady-tüntetéssel válaszolnia, kisebbségi írókat a röpiratban alig szerepeltettünk (éppen csak Győry-vers került bele), s az én szerkesztői hozzájárulásom is hallgatásban maradt. Ady jelképesen kivirágzó csónakorrú fejfáját azonban a címlapra pozsonyi művész rajzolta: Dex Ferenc.

Május huszadikára, Martinovics kivégzése napjára tűztük ki az Ady-sír megkoszorúzását. Még május elején lehívtak a kollégium fogadószobájába. Padányi Gulyás Béla jelent meg, a bajtársak egyik vezére, aki Brünnben is ott ült tányérsapkásan a kihallgatásomon. Most derűs, kedves ember, s mintha nem is lennének ellenlábások, meghív: Teleki Pál kéret magához. Kínos helyzet. Ha én most oda elmegyek, lesz abból kedves öcsém, kedves bátyám, túljár az esze-men, s kiegyezünk egy csomó dologban, élet veszi az egész Ady-rendezvény. Visszariadtam, s szabódni kezdtem. Nem, tévedés az egész Ady-ügyben másoké a szó, én csak belekapcsolódtam, és már jár is le a Nansen-útlevelem. Jobb lenne talán Szabó Dezsővel le-ülni vagy a Bartha Miklós Társasággal, esetleg éppen az ezer diákkal... Kölcsonös udvariasság, Padányi Gulyás elköszön, s én tudtam: attól a pillanattól kezdve nem vehetek többé részt semmi-ben. Három nappal az ünnepély előtt ültem vonatta, vitt a gyors haza Komáromon át. Egyedül voltam, néztem a rohanó tájat. Az ezer járt a fejemben. Ezer marsalai vörösinges és ezer Ady-hívó diák. A történelmi analógia, persze, túlzás, a belső hőfok, a demokrácia hite azonban a mi akcióinkban kétségtelenül ismétlődött.

A többit hallomásból tudom. Az ünnepség a régi országházban kezdődött, ahol Szabó Dezső vette ki a tomboló fiatalságból egy mindennél különb, a világtalan falut megváltó népi megújulás fogadalmát. Micsoda hevületek és megszállottságok! Micsoda szó-csokor-extázisok! A sírnál azonban már Juhász Gyula szók a holt-

hoz: „Elhoztam Hozzád a Te életed értelmét, az új magyar ifjúságot. Vezess minket a magyar kárhozát ugaráról a magyar szabadság és haladás termő televény földjére.” A koszorúzást a zeneakadémia nagytermében Ady-est követte, vers és dal jelenítette a költőt Csorba Géza Ady-maszkja előtt. Itt már a kisebbségi ifjúság is csatlakozhatott. Győry Dezső üdvözölte a magyarországi fiatalokat, s Adyt kapunak jelezte a magyar múlt és jövő között, Kolozsvárról pedig Jancsó Béla jött el, az új mondanivalóval kísérletező író-Tizenegyek szervezője. Különben a védnöki kar is az egész magyarságot képviselte úgy, ahogy Berzeviczyéknek nem tetszhetett, s mi előre megterveztük. Pestről Bartók Béla, Kodály Zoltán, Rudnay Gyula volt az élen, Debrecenből Ady Lajos és Oláh Gábor, Szegedről Zolnai Béla (aki erről a szerepéről Ady-émlékei leírásakor – úgy látszik, már megfeledkezett), s ezt a névsort kerekítette ki az ifjúság Romániából Benedek Elek és Kemény János, Csehszlovákiából ama diákbarát Törköly József meghívásával.

Ma azon gondolkozom, hogyan is hiányozhatott ebből a forrongásból a munkásság? A diákságnak az a része mozdult meg, amely elégedetlen volt a Horthy-rendszer társadalmi berendezkedésével, életformáival és úri-polgári kultúrájával, vagyis felszámolta magában az ellenforradalmat. Szemben állott ez az ifjúság az irredenta nacionalizmussal is: ellenezte a magyar imperializmus háborús reváns-törekvéseit, s itt vált el lényegileg az uralomra jutott olasz fasiszta vagy kibontakozóban levő német jobboldali mozgalmaktól. Minden adottsága megvolt tehát annak, hogy ez az ifjúság a munkásság történelmi feltörekvésével is találkozzék (hasonló helyzetben 1937-ben a *Márciusi Front*-ról, 1942-ben a *Magyar Történelmi Emlékbizottság*-ból a munkáspárti tényező nem is hiányzott). Akkor, 1928-ban azonban a mi ismeretkörünk még nem ért el a marxista tudományig, s a munkásosztállyal nem volt semmi érintkezésünk. Egyszerűen nem is járta meg az eszünket ilyen tudatos kapcsolat, s nőtt, gömbölyödött népi szemléletünk magától, mint a gomba.

Egyet-mást azért tudtunk a munkásirodalomról, hiszen érdeklődéssel figyeltük már Kassák Lajos téma- és stílusforradalmát, viszont lapja – a nyomdatechnikai művészettel kiállított s az anyagot,

a tömeget heroizáló, a szocializmust gondolati konstruktivitásnak eszményítő *Munka* – egyelőre még hidegen hagyott. Nem csigázta fel érdeklődésünket Tamás Aladár és Gergely Sándor folyóirata sem, a 100%. E lapok túl voltak a mi szféránkon, mint nap és hold keringtek felettünk. De ezek a folyóiratok abban mindenesetre hozzájárultak fejlődésünkhöz, hogy perspektívákat nyitottak bennünk falu és város magasabb kiegyenlítődése, a jövőbeli tömegélet lehetőségei, egy világszocialista fejlődésfok szépsége felé, s ellenmérget halmoztak fel gondolkozásunkban mindenfajta fasiszta fertőzéssel szemben. Az az ádáz és személyeskedő harc azonban, mely a két lapot egymásba akasztotta (mi még nem tudtunk közöttük ideológiai különbséget tenni), elriasztott bennünket a baloldaltól, s hozzájárult ahhoz, hogy népi mozgalmasságunk lázában figyelembe se vegyük a konkrét munkásmozgalmat a maga honi harcával és világeredményeivel.

Csak a véletlen figyelmeztetett másra is.

Volt az Eötvös-kollégiumban egy zürjén – ahogy ő mondta: komi-diák a Szovjetunióból, Vaszilij Litkin. Hogyan, hogyan nem, itt élt közöttünk, már tudott magyarul, nyelvész volt, s amikor a permi s-képzőről tartott előadást, sokan elmentünk az Akadémiára, hogy meghallgassuk. Hát ez a csendes, magabiztos ember izgatta a képzeletünket. Köréje ültünk egyszer, s megkérdeztük: hogyan fér össze az ő kommunista nemzetközisége olyan nemzeti tantárggyal, mint a finnugor nyelvészet? Ha kommunisták lettünk volna, bizonyára nem tettük volna fel ilyen kihívóan, még kevésbé ilyen értelmetlen vagy-vagyra bontva a kérdést, no de ő, a tajga fia, nem jött zavarba, s szemünkbe mondta az őszinteséget: „Minket elnyomott a cár, s egyszer csak olyan oroszok jöttek, akik bevezették hozzánk a villanyt. És iskolát adtak, a saját anyanyelvünkön. Nem voltunk nemzet, s a nemzetköziek – ahogy ti nevezitek őket –, ők emeltek minket nemzetté. Engem is azért küldtek ide, hogy majd az első komi főiskolán tanítsam a magyar nyelvet!”

Hát ez hatott. Egy életre. Vaszilij Litkin volt számomra az első látható és hallható szovjet ember, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom személyes követe. Hazaérkezve Pozsonyba s a kisebb-

ségbe, zúgott képzeletemben az ezer diák fogadalma, s kivirágzott bennem a zürjén fiú egyszerű és igaz vallomása is egy másik világról.

11

Rozsnyótól délre kiszélesedik a Sajó völgye, s a keleti hegyvonulat még jóval Pelsőc előtt patkószerűen behajlik. Erdő és mező találkozásánál, elhagyatott kertben rejtőzik Gombaszög, az Andrásnyak régi tanyája. Egyetlen ütött-kopott épület mindössze, 1928-ban még itt lakott az Andrásny-ménes utolsó csikósa. Táborhely-keresőben itt szállottunk meg Dobossy Imrével, ezt a csendes zugot találtuk megfelelőnek. A kert teraszáról belátni a völgyet, rögtön alattunk a Fekete forrásból előbúvó, jéghideg patak, felettünk a hegykanyar pompás amfiteátruma... Szemközt Szalóc, s a fennsíkon Szilice és Szádvárborsa tiszta palóc világ. Itt nem zavar senki, magunk között vagyunk a népünkkel. Ide hívtuk meg mindazokat, akik három év óta keresték velünk együtt az új kisebbségi magyar pedagógia módszereit, s ezen a témakörön túl az értelmiség szerepének kijelölését a közéletben.

Mögöttünk volt a pesti Ady-ünnep erkölcsi sikere, egy időre mentesültünk a konzervatívok vádjaitól, s megszilárdíthattuk szövetségünket Szent-Ivány reálpolitikus garnitúrájával. Soha, egy szóval nem volt szó arról, hogy belépünk a Magyar Nemzeti Pártba, vagy hogy elfogadjuk annak konkrét programját, viszont szabad fejlődésünk elvével megfért az alkalmi együttmenés mindazokkal, akikkel bizonyos vonatkozásban és adott méretig egyetértettünk. Győry Dezső vitt el Losoncon Szilassy Bélához, az egyetemi hallgatók segélyezésére alakult bizottság valamilyen külön és hosszú címmel rendelkező tagjához, egy angol műveltségű, szerfelett gyakorlatias földbirtokoshoz, aki azzal a bemondásával szerzett magának súlyt és tekintélyt, hogy a magyar intelligencia ne legyen többé melegházi orchidea, hanem erős gyökerű tápnövény, s ezt a hason-

latot nemcsak református egyházkerületi nagygyűléseken, párt- vagy pártközi értekezleteken és fehérasztal mellett ismételtette, hanem még cikket is kanyarított ebből *A Mi Lapunk*-ba *Fiúk, menjetek reális pályákra!* címmel. Mindenesetre Flachbarth, a Herczeg Ferenc-barát pártközi igazgató helyett benne találtunk új Maecenasra (ő sem a magáéból áldozott), s ráadásul imponált nekünk, hogy került a bátyám-öcsém tegeződést, s szigorúan urazott bennünket. Lényegileg azt a polgári demokráciát testesítette meg, melyet Szabó Dezső népi robbanással, Masaryk Tamás kispolgári etikával szuggesztált belénk. A vele való szövetkezést atyai jóindulattal áldotta meg Söröss Béla, a szabadelvű losonci református püspök, s hamarosan megismerkedtünk Tarján Ödönnel, a mérnök-gyártulajdonossal, akinek az ipari és bank-programja Szent-Iványék számára a pénzt csinálta. A nemzeti demokrácia vágyálmának e losonci atmoszférájában, ahol Ady-idéző radikalizmusunk józan polgárok számításaival lépett egyensúlyba, logikusan jelentkezett jelképnek a cserkészek számára hirdetett Kossuth-tábortűz. „Július 15-én este nyolc órakor gyűjtük meg közös tábortüzeinket – adtuk ki a felhívást – Kossuth Lajos emlékének tiszteletére, aki egész életével a magyar demokrácia ügyét támogatta. Idézzük örökbecsű szavait, tanuljuk meg tőle a magyar nép gazdasági igényeinek demokratikus szeretetét, tegyük őszintén magunkévá haladó szellemét.” Ebben a megfogalmazásban Szilassy, Söröss, Tarján urak tökéletesen egyetérthettek Győry úrral -és Balogh úrral, ebben megfér a parasztrómantika a kisebbségi realizmussal és szabadelvűséggel, a kisgazda-és kisiparos érdekvédelem az iparosítással és bankpolitikával. Ilyen társadalmi háttérre támaszkodva elmehettünk már Gombaszögre, s odadobhattuk a kesztyűt bárkinek, aki az urambátyám-tegeződésnél és úri raccsolásnál, passzív ellenzékiésnél és bús keresztény kurucodósnál, megrekedt.

A gombaszögi cserkésztábor felvonta még – utoljára – a Szent György Kör liliomos lobogóját, de sátrai elé már a mozgalom új jelképével, a vörös sarlóval ellátott, tájneves örsi zászlókat tűzött. Öt tábori örs alakult Csehszlovákia jellegzetesen magyarulakta vidékei szerint: a pozsonyiak „Csallóköz”, az érsekújváriak „Mátyus-

föld”, a losonciak „Ipolyvidék”, a rimaszombatiak „Gömör” s az eperjesiek és beregszásziak „Tiszahát” gondját és nevét vállalták, köztük oszlottak meg Prága, Brünn és Pozsony új jelvényükről ezen-túl sarlósoknak nevezett öregcserkészei. A szimbólumok felcserélése ésszerű követelmény volt, ezt még táborparancsnok-társam is meg-értette, Szombathy Viktor, a fanyar palóc tréfacsináló. A mozgalom kinőtt az ifjúsági érdeklődés, a pedagógiai önisméltés szakaszából, feszélyezte már a cserkész-keret, s a Kolozvári-testvérek Szent Györgye sem mondott már semmit, viszont halmozta a félreértéseket. A parasztsággal azonosított népért, az elmaradt faluért vállalt társadalmi szerephez valóban jobban illett az ősi – s a mezőgazda-ságban még jócskán használatos – sarló, mint a Bourbon-liliom, s bizonyára hatott ránk a kommunisták sarlós-kalapácsos valóság-szimbolikája is. Hiszen a vörös, mint az élet, a vér, a nyugtalanság, a forrongás és forradalom színe sem származhatott máshonnan. Egy egészen tudatos válogatás, pontosabban: kiválasztás műveletére (sarló a kalapács nélkül, s a vörössel is csinján bánva a fehér mező-ben) már nem emlékszem, de úgy sejtem, több volt még bennünk a polgárriasztásból, mint a baloldaliságból. Játszottunk a tüzzel, csakhogy szabaduljunk a rozsmárainktól.

A kiemelkedés a cserkészzetből éppen abban a törekvésben jutott legvilágosabban kifejezésre, hogy a megszülető új *Sarló* (mindig a jelképet mondtuk, soha körnek, társaságnak, egyesületnek el nem határoltuk) most már kívülről és felülről foglalkozott a cserkészettel, mint népi alapon megreformált ifjúsági életkerettel, a „történelmi értelmű nagy magyar megújulás sajátságos pedagógiájá”-val. A sarlósok a cserkészzet átalakításakor mozgalmuk utánpótlását kíván-ták biztosítani. Ezért vált Gombaszög első programpontjává a népi cserkészzet új nevelési rendszerre való proklamálása s tennivalóinak meghatározása szabad vita alapján, egy tábori regösiskola keretében. A táborozás alkalmából Rozsnyón kinyomott röpiratunk, a *Vetés*, első lapján hozta összefoglalómat erről az iskoláról *A magyar cserkészzet megújítása* címmel, s ha leszámítjuk a szabódezsős szó-és gondolatvirágokat, máig is kitetszik fejlődésünk lényege: a polgári demokratizálódás. „Az új magyar cserkészzet – mondtuk ki akkor –

...meg akarja teremteni a népi gyökerű, igazán magyar ifjúsági életet. Ki akarja vinni a földtől elszakadt osztályok, elsősorban az intelligencia gyermekeit a magyar föld, faj és falu ősi gyökereihez, hogy megismerjék a magyar nép lepányvázott lelkét, és tele szíva mozgalmukat a súlyos természeti metszésű népi kultúrával, egy népi valóságú magyar tömegkultúra erjesztő intellektuális rétegévé váljanak. Az igazi magyar cserkésztypus a regösdiák, mert nem külsőségekben és államjogi vagy osztálynacionalizmusban magyar, hanem a magyar falu és faj bujdosó, megváltásra váró lelkével terhes. A regösdiák, a népi gyökerű magyar cserkészlet ügyes legénye, a falu és a vidéki kisváros, a paraszt és a kisiparos, tehát a termelő, dolgozó magyar nép ezernyi ezer baját is megismeri, és a falu ismeretén nevelődve férfikorában dolgos agyú, és ha kell, sujtó öklű harcosa lasz a magyar demokráciának...”

Magamnak sem árt ezt még egyszer elolvasnom. A gombaszögi manifesztum (mindnyájan vallottuk, én csak megfogalmaztam) végső elemzésben narodnyik program, még ha akkor nem is annak tudtuk és mondtuk, s ha nem is irányult a munkásmozgalom ellen. Lényege mégiscsak az, hogy a termelők érdekeit a kistermelő, tehát a kisgazda (a paraszt) és a kisiparos szempontjából akartuk képviselni. Ezen az ideológiai kereten belül azonban olyan konkrét kisebbségi mag és pedagógiai módszer húzódott meg, mely sokkalta realisabb volt, mint a frazeológiánkba szívódott szabódezsői „megkiáltás”. Bármilyen jelentős ugyanis az érzelmi szembehelyezkedés a feudális úrisággal, a szoldateszka-klikkel, az ellenforradalmi kurzus-morállal, parasztorientáció a polgári és munkás Budapesten mégiscsak kivívóan ellentmondásos, a csehszlovákiai magyar kisebbség esetében viszont, ahol jelentősebb ipari góccok, metropolis hiánya folytán a falu és kisváros kistermelő társadalma szinte fedte a nemzetiség fogalmát, ugyanez a támaszkodás a vidékre az utópolgáriasodás szükségszerű nemzeti követelménye, s a nemzeti elnyomással azonban egy plebejus forradalmiság programját vezeti be. A sarlósok narodnyicizmusa tulajdonképpen demokratizálódás volt, a tömegekkel való azonosulás és közös sorsvállalás legközvetlenebb lehetősége a kisebbségi élet elkerülhetetlenül provincializáló tényezői között.

Csoportunk a nemzetközi munkás osztályhoz is aligha juthatott volna el máshogyan, mint éppen a kistermelő fokon elakadt és a gazdasági válságokban elnyomorodó nemzeti kisebbség elégedetlen szószólóiként. A mi viszonyaink között a népi cserkészlet pedagógiai kísérlete is több volt, mint narodnyik romantika, mert voltaképpen az egyedül reális alkalmat adta arra, hogy a cseh nagyipari Prága és Brünn vagy a szlovák és (akkor még) német többségű, iparosodó Pozsony fiatal magyar diákjai vidéken élő paraszti népünk kérdéseit megismerjék, s egyedi pályájukon is közösségi munkára készülhessenek fel. Ami Budapesten csak részizgazság, csak ideológiai és politikai felemáság lehetett, ugyanaz a népi irányzat a csehszlovákiai viszonyok között szinte az egész magyar kisebbség problematikáját hordta ki.

A reális mag jutott érvényre azon a tábori ankéton is, melyre hosszú autósor hozta el a kisebbségi magyar polgári élet politikai és társadalmi vezetőit. A parasztbarát népiség konkordanciáját a kisebbségi valósággal nem szabad elfelejteni, mert a sarlósek demokratizálódásának éppen az volt a sajátossága, hogy nem kerülte el a polgári utat, hanem arra rálépett, s csak a kísérlet csődje ragadta tovább a fejlődésben. Gombaszögön megjelent Szilassy Béla s vele a két magyar párt személyiségeiből alakult Ifjúsági Nagybizottság. A sátrak között, árnyas fák alatt telepedtünk le mindnyájan, ez volt a társadalmi vezérek és az ifjúság első közös vitagyűlése. A kaszinókon kívül találkozni, a szabad természetben palóc falvak karéjában leülni a kiterített pokrócokra, s az egyenrangúság alapján kipakolni mindennel kölcsönösen, ez is jellegetes volt, elárulta az új nemzedék körül kialakult légkört.

Tarján Ödön azt ajánlotta felszólalásában, hogy állítsuk fel a magyar főiskolai ifjúság kataszterét, s ezt egészítse ki ama elhelyeződési lehetőségek katasztere, ahol a végzett magyar ifjak „a magyar kollektivitás keretén belül” munkát találhatnak. A fiatal magyar szakértelmiség elhelyezkedésének intézményes biztosítása ilyenformán a nemzeti kisebbség belső adminisztrációs kérdésének tűnt fel, valójában azonban sem ilyen közület, sem annak önkormányzata nem létezett, s így legfeljebb helyi protekció érvényesítéséről lehetett

szó akár a szabad pályákon, akár az állami közigazgatás keretében. A Komáromból érkezett Ivánfy Géza is eszményi premisszához, a magyarság „nemzetvagyona állományának őrzéséhez és gyarapításához” keresett konklúziót, s a nemzetmentés konkrét lehetőségeit „a kis cipész-, lakatos-, kovács-, asztalos-, bognár- és annyi más mindenféle műhelyekben” fedezte fel. – „Ide hozza be – hirdette – a magyar ifjúság a maga tudását, munka- és fajszeretét, fogja kezébe a munka szerszámaint, s mutassa meg, hogy az ipari pályán is megállja helyét úgy, mint az ebben a tekintetben annyira előttünk haladó német, angol tanult, maturázott, talán még egy-két szemesztert is végighallgatott, okos, s a társas-életben is s minden kulturális munkánál használható, sőt abból részt követelő iparos.” Ez a kisserűség is orron ütött. Ismertük már a cseh nagyipar térhódítását, s erős kétely emésztett, vajon Gandhi kecskéje elég támasz lesz-e kisebbségi önvédelmünkben a híres cseh–morva cipőgyárak, textilüzemek, bútorgyárak, az egész történelmi iparvidék legázoló fölényével szemben?

A *Vetés* második száma így foglalta össze az öregekkel való gombaszögi tanácskozás eredményét: „Egy megoldás van csak: okos belátása annak, hogy nincsenek úri és nem úri pályák, hanem a magyar közérdek parancsa: a tanult ember amerikai egyszerűséggel teremtsen magának pályát, önálló munkakört és vagyonszerzést, és maradjon itthon, hogy önálló egzisztenciával a magyar közösség szolgálatába állhasson.” Közhely az egész formula, hiszen a „magyar közérdek” és „magyar közösség” kifejezést másként értelmezték az öregek, és másként mi: a frazeológia nem fedett konkrét fogalmat. Ami Szilassyék számára elvont eszmény volt, megfoghatatlan valami, amiből végül is csak az egyéni érvényesülés programja maradt, az számunkra – ugyancsak a *Vetés* definíciója szerint – magát a dolgozó tömeget jelentette, s ebből vontuk le a reális konklúziót, hogy a magunk boldogulása csak az általános népi felemelkedés függvénye lehet. „Ifjúsági törekvéseink még csírában élő, de kibontakozásra hivatott célja – mondtuk ős írtuk –, hogy szaktehetségeink ne csak egyéni praxisuk és legfeljebb családi érvényesülésük számára tanuljanak, hanem szaktanulmányaik szociális ágait is művel-

jék. Szaktudásukkal a sarlót és a kalapácsot tartó testvéreink: a magyar munkások és földművesek mellé akarunk állni, hogy szerves egész legyünk velük a kisebbségi magyar közösségben. Modern mezőgazdaságot, fejlődő ipart, tiszta kereskedelmet akarunk, de úgy, hogy mindez magyar földön magyar kezekben legyen, és intézményes biztosítások mellett az egész magyar közösség érdekek, minden dolgozó osztály javát szolgálja. Orvosaink, mérnökeink, gazdászaink a magyar vidéki élet fellendülésétől várják érvényesülésüket. A viszony kölcsönös. Ők hozzák a szociális kultúrát. Ifjúságunk hatalmas jelmondata: a demokrácia tiszta jogrendjében egyetemes magyar gazdagulás!” Bár itt a kalapácsos munkás is, a szöveg nem hagy kétséget afelől, hogy álláspontunk a közügyekben a kistermelő – vagyis a kisebbségi valóság – felől láttatja a megoldást, s ez a vágykép (egy osztályharc nélkül elképzelt „szervesülés” az értelmiség szakmai nevelő hatása és irányítása alatt) merőben illuzionista. Mégis: elárulja mozgalmunk szociális felelősségét, azt a rugót, ami az öregek kihúlt, merev állóképével, picinyes individualizmusával, apró realizmusával szemben bennünket dinamizált. A „magyar földön magyar kezekben” pedig itt nem azonos a fasiszta idők faji kizárólagosságával, hanem a jogos kisebbségi önvédelem jelszava volt. Nyugodtan vallhatta, vallotta is magának velünk és köztünk a gombaszögi táborozók lajstromában szereplő regös Weinberger Tibor is, akit szombaton keresett fel a táborban kiskereskedő-rokonsága a szomszéd faluból.

Gombaszögön nem a Szilassyékkal közös formula győzött, hanem annak népi értelmezése. Mi tűzön-vizen át a tömegekre aposztrofáltuk az eszményi nemzetiséget, egy incidens azonban magán az ankéton óvatosságra kötelezett, mondhatnám: diplomáciai taktikára. A megbeszélés keresztényszocialista résztvevője ugyanis, Grosschmid Géza kassai ügyvéd (Márai Sándor apja) felszólalásomra sírva fakadt. Mi is volt a baj? Homályosan emlékszem a dologra. Az ifjúsági tábor nevében beszéltem, s valami olyan odamondás csúszott ki a számon, hogy a búsmagyarkodás nekünk már nem kell, az öregek eljátszottak egy országot, s mi fel akarjuk támasztani a népet... Szóval ezredszer ismételttem ugyanazt, ami már a levegőben volt:

elindulásunk értelmét. Grosschmid, a prágai szenátus tagja s diák-életünkben a Magyar Menza vezető bizottságának elnöke, most itt a fűvön, a gombaszögi fák alatt, összes funkcióiban megsértődött. A síró öregember körül felbolydult az egész gyülekezet. Valójában nem is rá céloztam, amikor ütöttem egyet (mindnyájunk nevében) a múltba-nézésen, kaszinó-klikken és passzív rezisztencián. A kellő kimagyarázkodás megtörtént, ebben az esetben a Szilassy–Tarján csoport is nekünk gagszult. Viszont: megrekedtünk az általános frázisoknál (értse mindenki a magáét). Kölcsönös üdvözlések után visszafordultak az autók a földbirtokok és kisvárosok felé.

Magunkra maradtunk a gömöri rengeteg alatt s vitagyűléseken próbáltuk tisztázni, mi is a teendőnk a néppel azonosított „magyar közösség”-ben. A reális helytállás egyéni szüksége az adott kisparszti-kispolgári környezetben nem lehetett vitás, no de mi éppen ennek a kisformátumú életnek a felvirágoztatásában, az elmaradt kisebbségi magyar népállomány egészének felemelésében kerestük a jövőnket. Az a fából vaskarika-okoskodásunk, hogy ésszerű belemenyúlással valóban „kollektivitás”-sá igazíthatnók a körülöttünk tántongó társadalmat, nem sokkal volt különb Szilassyék liberalizmusánál, de feltétlenül demokratikusabb, s évek múltán éppen a kísérletformával való kísérletezés kilátástalansága ugratott ki bennünket a narodnyik szemlélet szorító pántjából.

Első olvasásra a tábori viták szertelen csapongása, zavaros terminológiája, az öblös általánosság és veszélyes tájékozatlanság szúr szembe. Van itt a *Vetés*ben fajiság-szimbólika és művészeti átértékelés, szabódezsői stílusfodrozat, általános nemzeti megújhódás-komplexum, sőt kelet-európai missziós tudat is, s az olasz, a török, az orosz politikai és társadalmi változások elkeveredése. Mégis: van a hangzavarnak újra meg újra visszatérő, egyre erősebb motívuma, a káoszból melódia gyűrűzik elő. A sok részlet-felismerés hatásláncba áll, bizonyos gondolatok a dolgok logikája szerint fűződnek egymásba. Szabad ma válogatni? Kiragadni a tetszót, ami ma is megfelel, s elhagyni az idejemúltat? Igen, szabad. Mert lehet. A mozgalom tisztulási folyamatában később lemaradt mindaz, ami nem volt szükségszerű, ami pedig előbbre vitt, az megtalálta a maga

felsőbb, tudományos reprodukcióját kellő időben. A bonyolult ellentétek játékát nem korlátozza senki, s mindig nagyszerű az, ha valahol egy maroknyi ember szintén az igazságot keresi magában és maga körül.

Már a fajiság vitájánál jelentkezett a hatásirány. A tábor meghatározása szerint a „magyar produktív munkában teljesül meg az igazi magyar fajiság, mely nem vérbiológia, nem névcikornya, hanem maga az egészséges és igaz értelmű magyar demokrácia...” Hogyan értelmezte ezt Csáder Mihály szigorló orvos a népegészségügyről szóló előadásában? Szerinte „az orvosok nem élnek egy bizonyos szociális kollektívizmusból a paraszttal. A legtöbb orvos nem gondolkodik szociálisan, s a paraszt az orvos iránt bizalmatlan. E káros viszonyból a közre sok baj háramlik.” Javaslatára a sarlósok elhatározták, hogy a nyári vakációban ismeretterjesztő előadásokra küldik az orvostanhallgatókat faluról falura. Ebben a tervben nőtt át a diákok regösjárása az öregdiákok szociográfiai vándorlásává.

És Morvay Gyula? Figyeljünk csak fel erre a zömök, megszállott parasztfiúra. Akkor talán még tanítóképzős, ő a gombaszögi tábor szakácsa. Előadásának címe (a *Vetés*-ben): *Az új orosz paraszt*. A vitagyűlések beszámolója rövidesen csak annyit mond, hogy ez az előadás arról a parasztságról szólt, amelyet „a Lenin forradalma óta bekövetkezett nagy orosz népi megújulás váltott meg évszázadok halálos csöndjéből. Az orosz nép nagy reneszánszát a szociális kérdés rendezése okozta, amely megnyitotta az utat a feltörekvő ősi erejű parasztság történelmi szerepe számára.” Ezt mi írjuk, az előadás hallgatói és magyarázóai, s a frazeológia észrevehetően egybefolyik egyéb gombaszögi mondanivalónk szókincsével s szóképeivel. Maga az előadó így beszél: „A durva, álmodozó lelkű orosz parasztot felébresztették az idők változásai: nem térhet vissza többé a régi élethez. Új történelmi hivatást betöltő paraszttípus épül. Ez az új embertípus... támogatja Steinach kutatásait, megérti a villamosítás óriási értékét, elfogadja a nemzetgazdász tanítását, belátja, hogy minden faluba kell jó orvos. Új történelmi emlékezés jelentkezik nála, más életet kezd; új eszmék, gépek, dolgok létesülnek nála, melyeknek feladata megkönnyíteni és megszépíteni életét. Megismeri

a könyv hatalmát, átszervezi iskoláját, hogy abba az élet reális dolgai is belekerüljenek; életre hívja mesevilágát, és újra dalol, de most már nemcsak szomorúan.” Az eredeti Morvay-stílus sokkal tárgyyszerűbb, s mint bevezetéséből és befejezéséből kiderül, Csehovtól Gorkijig, Gladkovig és Jeszenyinig a régi és új orosz irodalom ismeretén alapul. Mi a vita során oda hajlítottuk a problémát, hogy „magában a forradalomban... a munkásság is nagy szerepet játszott, de a jövő legnagyobb osztálya Sztálin Oroszországában az orosz parasztság” (amit a marxista elemző, Kovács Endre, méltán tekint narodnyik szemléletnek), Morvay viszont valamivel másabban céloz a valóságra, s ezt mondja: „Leninnél még csak statisztál a muzsiktömeg, Sztálin már nem lehetne nélkülük”, vagyis az új paraszttípus, a kolhozparaszt nélkül.

A lipótszentiváni táborban még csak a szovjet pedagógia korszerű módszerére történt elismerő utalás, itt Gombaszögön azonban már a történelmi megoldás szocialista konkrétuma jelentkezik az érdeklődés skáláján, népszerűtetünk biztató távlataként. S ez a döntő. Szétolvasthattuk még a hallottakat a magunk ízére, átmagyarázhattuk tételeit akkoros tudásunk szerint, de a mondanivaló itt volt, peckesen célként kitűzve. A szakács jött, megtartotta az előadást, s nem vitatkozott. Az okoskodást nem szerette, inkább elmondott egy-egy komisz huszárviccet (az volt, huszár a katonaságnál), s ránk hagyta, hogy tisztázzuk a tisztázandókat a református teológusokkal, akik erre a vitagyűlésre megtisztelték táborunkat. Ő visszasurrant a kondérok közé.

A nagy perspektívák előtt mi sem hunyorogtunk, szíves-örömet vállalkoztunk bármire. Ami a kisebbségi kicsiségben, a csökkent kisparaszti-kispolgári életformákban szorított, azt fantáziánk hamar ledobta rólunk, s onnan hirdettük meg, az Andrássyak tanyájáról, egész Duna-völgyi metamorfózisunk paraszti szépség-álmát. Így már bizonyos volt előttünk: a kisebbségen belül kérdéseinket megoldani csak úgy lehet, ha egyben kiharcoljuk a közös felemelkedést is, melynek ritmusában találkoznak újra – magasabb fokon – a szétszakadt szláv, magyar, román részek. Hogy hogyan és miképpen, azt egyelőre még csak népi hitünk, demokratikus emberségünk sugallta, illeténkép-

pen: „...a magyar megújulás csakis úgy következhetik be, ha Kelet-Európa egyrészt Oroszország, másrészt a nyugati nagy kapitalista államok közt fekvő területen a magyarság az itt élő egyetemes szociális szükségletek élére áll, mert helyzeténél és mély paraszti energiáinál fogva erre a magyar nemzeti erőkkal induló egyetemes emberi feladatra hivatott.”

Azt hiszem, megint a magam szövegét idézem. A Vetés cikkei a tábor forgószél-körében íródtak, a más névvel jelzettekbe is beleírtam a magamét (a szerzők nem kifogásolták a szerkesztői önkényt), s a névteleneket hol Peéry Rezső fogalmazta, hol én. Kollektív munka volt a lapcsinálás, s ez magától értetődő volt, ahol mindnyájan úgy osztottuk meg egymás terhét-gondját, hogy végül az eszünk is, szavunk is azonos járatokon csavarodott. Mégis: parancsnok voltam (ez volt a szokásos tábori kifejezés), úgy viszonyultam az egészhez, mint legérzelmesebb gyűjtőpont, bennem futott össze minden. Posztomban nem volt semmi különös, más tanárjelölt is vezetett cserkész-tábort, itt Gombaszögön azonban térben Pozsonytól Beregszászig, korban nemzedékileg, eszmében világfeszültségek ellentéteivel lobogtak a problémák, s ehhez szükség volt az én fantasztikus realizmusomra. Mindig az álmaimból beszéltem, megszállottan, mint költő, akinek azonban kevés a vers, és mozgalom-erjesztően, a tények kulcs szerint való átcsoportosításával fejezi ki benső lázát. A kulcs (mondhatnám így is: a jambus) mindnyájunkban közös volt: a népszerűtet, a felelősség a népért. Tudatosan játszottam a közös mértékegységgel, ez volt a titkom. Agitáltam a lemaradók felé, tanultam azoktól – sokszor a fiatalabbaktól is –, akik látásban-tudásban megelőztek, s csak arra vigyáztam, hogy ne függjek soha senkitől. Egyedül is voltam, olyannyira, hogy mindenki vakon számíthatott rám a közösben, de szükségképpen szembekerült velem, amint egyéni, családi vagy bármely más anyagi, eszmei kötöttség fékezte teljes odaadását. Ezért szerettek is, tiszteltek is társaim (a tiszteletben volt mindig egy kis félelem is attól, aki kívül helyezte magát a gátakon és gátlásokon). Álltam tehát az ütközőponton, s minden vezetői igyekezetem az volt, hogy akár nélkülöm is minél jobban forogjon a masina, s érvényesüljön a dolgok igazsága.

A kisebbségi géniusz Gombaszög lankáin nemesak hogy népivé érett, hanem távlatai is konkrétizálódtak kelet-európai kitekintésünkben. Győry Dezső ott volt velünk, a *Költő beszél* sorai Gombaszögön születtek. Vitáinkba nem elegyedett, s mint kis-magyar-ságunk Adyja, ön-szimbólumának Mózes-székéről adta ránk az áldást:

*A szemetekben szárnybontó sasok,
vert szűzi fegyver mindnek vállain,
s a messzi síkon csodaszarvasok:
elöl nyargalnak az én álmaim.*

*Űzzétek őket: valótlan valók,
ne marasszon meg ígérő orom,
megálmodott szent keresnivalók,
s én stigma leszek homlokotokon.*

*Ó, szent feloldás ilyen hegytető,
s betelt sors itten oldalt-állani,
de mindent, ami bátorság, erő,
fölvezényelni és megáldani.*

12

„Alig egy negyed-emberöltő” elteltével, amikor a szovjetellenes rablőháború idegsokkja már általános keserűséggé idült, Vass László Gombaszög emlékéhez fordul a *Kelet Népe*-ben, Móricz Zsigmond lapjában. Csurom nosztalgia vezércikkének minden sora (a cím is *Gombaszög*), a kisebbségi ifjúság megfogalmazásai az érett és csalódott férfi fájdalomával csendülnek újra, s ez a fájdalom már nem is csak a fiatalok, hanem egy egész nemzet legszebb elképzeléseinek csődjét hánytorgatja fel. „Hitetlen kor, te rideg világ – írja 1941-ben Vass László –, idézzük hát savós szemed elé ezt a messiási

lelkületű, hívó ifjúságot! Gyűjtsuk meg újra a gombaszögi tábor-tüzt, fénye hadd szórja be a csillagoltó éjszakát.” Az író a fasiszta borulatban Gombaszög népi hagyományához hajlik vissza, újabb húsz esztendő múltával azonban, 1961 egyik szép őszi napján, egészen más Gombaszög-idézéssel is találkoztam. Mégpedig az eredeti színen, ott a Sajó fölött, az erdős kanyarban. Aki elvitt a régi táborhelyre, még meg sem született, amikor mi ott táboroztunk, s ma lelkes szervezőutód: Szabó Rezső, a csehszlovákiai magyar közművelődés egyik élembere. Tud mindent ifjúkorunk próbáiról, s még többet arról, hogy a szocialista Csehszlovákiában milyen új hagyományok kerekedett Gombaszög lombjai közül.

Még Rozsnyón mutogatták a fényképeket, s most idehelyezhettem a gombaszögi találkozók tízezer és tízezer látogatóját a bágyadt fény fűrésztötte tisztásra. Látom a színpadot az erdőszélen, hallom a dalt, élvezem a népviselet pompáját, súlyos mozdulatokra, táncfigurák játéka figyelek, és zsibong bennem a taps robaja. Munkások, parasztok ifjúsága gyűl ide évről évre, s a népművészet szeregszemléje egyre kifejezőbben adja vissza az ország építésében részvevő magyar dolgozók életének és munkájának freskóját. Aztán elsétálunk a régi gyümölcsösbe, feleségemnek lépésben kimérem ama húsz és egynéhány sátor közét: szűk helyen elfértünk, itt állt a zászlórúd, létszám ötvenhárom... inkább nem is mondanám, oly elenyésző az egész emlék a mai Gombaszög tömegrendezvényeihez képest. Az ide zarándokló csehszlovákiai magyar fiatalok bizonyosan nem a faji romantika és kispolgári demokrácia népi együttesét fogadták örökbe, s ha felidézük 1928-at, a Sarló kommunista fogamzására gondolnak: egy reálisan gondolkozó magyar ifjúsági csoport kiválására fojtogató kor és köd gyűrűiből, s elindulására a ma győzelmes igaza felé.

Annyi bizonyos: két Gombaszög nem volt. Most, emlékeim értékelő összegezésénél a népi irányzatnak eleve tovább-rendeltségét, a népsors vállalásának már ott, a sarlós-induláskor meghatározott következményét, romantikánk vasmagját, minden logikai fűzésnek a kommunista felfogásig való szükségszerű eljutását feltételezem. Hiszen így is történt. Micsoda hullámokba kerültünk ott a gyümöl-

csösből, hogyan reagáltunk a vitázó párok feszültségére! Egy nagyszerű kettős a képzőművészet síkján emelgette egymást, s az irodalom platformjának is megvolt a maga izgalmas akrobatikája. Eszmei magatartások polarizálódtak, s eleve kirajzolták a csapás egyenesét.

Vendégünk volt napokig Gwerk Ödön, a szlovák hegyek és népi erők művésze. Hogyan is került közénk? Fél szeme (másik felén fekete kötés) kutatón nézi ifjúi hevünket: felismert egy nyomot a káoszban, egy áramlást, s most azt követi. Brogyányi Kálmánnal jött el, a pozsonyi művészettörténésszel. Vitájukat már hozták magukkal, s ez a vita végigszikrázott a táboron. Gwerk, a Réti-tanítvány, Selmebányából egymaga teremtett Nagybányát táj és atmoszféra, természet és embersors roppant művészi egységbefoglalásával, s úgy ragyogott köztünk, mint örökké való dolgok és eszmék görög istene. Miért fojtsam el az illő szókat, amikor múltamon át hasít a fénye? Ez az egész peripatetikus módszer, a közügyek megtárgyalása szabad ég alatt, séta a mezőn és pihenő kidőlt fatörzseken, közben a nézetek védő és támadó suhintásai, ez volt a szalonja, műterme, művész-iskolája. A művészetbeli hitről és erőről tartott nekünk előadást, s ilyeneket mondott: „A művész... nem marad a felületen, belenéz a dolgok mélyére, amennyire lehet, elmegy a dolgok végső okáig, s nem elégszik meg az előtte álló okozattal. A dolgok belsejét igyekszik adni, azt a belső struktúrát, melyen a természet fel van építve; a természetnek ritmikusan lüktető, mindenben és mindenütt megnyilvánuló erejét hangsúlyozza”. Az erők e kozmikus felfogása láttatta meg Gwerk Ödön képeiben a Szitnya geológiai boltozódását, a Fáttra-vonulat tektonikus zenéjét. Bennünket ez a valóság szemlélet filozófiai általánosságban is a szerkezeti elemzés szükségére figyelmeztetett.

Gwerk Ödönnel ellentétben a közülünk való vitapartner, Brogyányi Kálmán, úgy ért el „a látás és sejtés ormára”, hogy a föld és éghajlat, munka és kenyér dinamikus egységéből a magyar öncél különlegességét hegedülte elő. A valóság művészi megragadásáról folyt előttünk a vita, emberi és nemzeti, egyetemes és sajátos ütközött, s visszatekintőben a mából nemcsak Gwerk Ödön emberi fel-

magasodásának – a felszabaduláskor vállalt pártos szerepének, szocialista alkotó szenvedélyének – látom „végső oká”-t a gombaszögi megfogalmazásban, hanem értem azt az irtózatot tévedést is, mely Brogyányi Kálmánt azóta közös pályánkról kivágta az idegenbe.

Lázba hozott mindnyájunkat egy másik vitaduet is: a két Rezső – Szalatnai és Peéry – irodalmi mérkőzése. Az idősebben több volt a lángoló pátoz. Szalatnai Rezső Gombaszög népi mámorában élt, s magáról vallotta, amit rólunk mondott: „az ifjúság forradalmasította magában Szabó Dezsőt, hogy az író útmutatása benne életosztó, dinamikus erővé sűrűsödjön az építő erejű magyar forradalom holnapjai felé.” Nem, a nagy szavak nem kongtak üresen. A zsúfolt hímzés mögött ott feszült a mi első nyújtózásunk. Ezért tudott Szalatnai reális célirányt találni. *A kisebbségi magyar kultúra és az ifjúság* című előadásában kulturális decentralizációnk „óriási erejé”-t szólaltatta meg. Két, egymással folyton kapcsolódó, egymásra ható kultúráról beszélt, egy magyarországbeli és egy utódállamokbeli magyar kultúráról, s felfigyeltetett arra, hogy a kisebbségi magyar ifjúságban jelentkező új öntudatnak „már adnivalója van a magyarországi ifjúság számára is”, mégpedig azért, mert ez az ifjúság „hiszi a leg-erősebben a magyar társadalmi és kulturális megújítást, az építő magyar forradalmat.” Érzelmi áttételekben, stílusfordulatokban itt tulajdonképpen a történelmi szükség villódzott, demokratizálódásunk a kisebbségi megpróbáltatásban és szembekerülésünk a Horthy-féle ellenforradalom számunkra katasztrofális távlattalanságával.

Annál racionálisabb volt a vitabeli másik: az alig érettségizett Peéry Rezső. Számára a mi heveny Ady-kultuszunk időben és térben korlátozott aktualitás, mint ahogyan a költő alkotásai is „csak egy bizonyos időben eleven, teljes egészükben ható értékek...” ez a történelmi kategorizálás elismerés volt, de egyben figyelmeztetés is az értékek relativitására. Mindenesetre akkor, Gombaszög eszmei koordináta-rendszerében, ez a pozsonyi polgárfiúból szóló hasznos kértely továbbmozdító tényező volt. Ő látott messzebbre, a szemébe hulló szőke fürtöt kamasz-mozdulattal félresimító, s máris hideg-kék szigorral magát a dolgoktól distanciáló gyermekember. Olvasmányai már túlvezették a kispolgári-népi és polgári demokrácián, s eszmé-

nyibb csúcsokat rajzoltak elébe. Irodalomban élt (Laczkó Géza Anatole France-tanulmányát idézi a *Vetés*-ben), s irodalmi látomásokat bontott ki újabb távlatokat. Számára Ady nem beteljesülés, hanem „út a sallangok és frázisok, tirádák és banalitások nélküli, tisztult, gyökeréhez hajló magyarság, európai perspektívájú kultúra, talajból kiépített magyar szocializmus: az egyetlen igaz jövő felé.”

A népiségben való eszmei megrekedésből, a kispolgári állásponton valóban az irodalom segített bennünket tovább. Volt egy felismerésünk, az a tétel, hogy „az irodalom...mindig a magyar jövő kialakulásának üstje volt.” Így írja a *Vetés*, s ha ezt nem idealisztikusan értelmezzük, hanem úgy, ahogyan az irodalom tényleg a valóságot tükrözi, s hozzásegít a felismerés és cselekvés realizmusához, akkor igaz. Vass László 1941-ben hiába próbálta visszaparancsolni a *Sarló* szellemét a palackba, amikor rögzíteni akarta Gombaszög népi elfogását. A valóság az, hogy irodalmi vitáinkban már akkor és ott jelentkezett a népi látókör áttörésének lendülete. A *Vetés* (már az első szám, amelyet még a táborozás alatt szerkesztettünk a csikós házában) világosan megírja a modern magyar irodalom vitájával kapcsolatban, hogy Ady, Móricz és Szabó mellett „már a rajtunk is túlhaladó újabb irodalom sok új igazsága és problémafölvetése” foglalkoztatja az ifjúságot, s ugyancsak a *Vetés* (a kassai diákkongresszus alkalmára szerzett második szám) adja közre – még mindig 1928-ban – azt az ifjúsági könyvjegyzéket, amelynek tételei közt feltűnnek már a szocialista irodalmi érdeklődés kezdetei.

Az értelmiségi csoportosulás gondolkozástörténetének felvázolására vállalkoztam, s kapóra jött ez a könyvjegyzék, mint eszmei alakulásunk 1928-as keresztmetszete. Mi magunk kalauznak neveztük ezt a címtárat, hivatkoztunk arra, hogy „nagyon szigorú válogatással készült”, s azt állítottuk, hogy olyan olvasmányokat tartalmaz, melyeket „tanulmányul minden diáknak a magyar megújulás táborában ismernie kell”, no de nem kétséges, hogy a lista összeállítása spontánul alakult, érdeklődésünk kapkodása, véletlenszerű konstellációk, a rendelkezésünkre álló anyag hevenyészett keverődése szerint. Mégis: a tételek mögül kitetszenek alakuló közgondolkodásunk egybevágásai. Ady, Bartók és Kodály, a Gragger-féle berlini magyar népballada-

gyűjtemény, Kodolányi, Móricz, Simon Andor, Szabó Dezső, a Kisfaludy Társaság népköltési sorozata, az *Ethnographia* – *Népélet* természetesen népi tájékozódásunknak felel meg. Győry, Darkó, Mécs, Simándy, *A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve*, a lugosi Magyar Kisebbség helyzetünkből adódik. Babits és Kosztolányi, az akkor még szürrealista Déry Tibor írása, néhány Szakfü-kötet, a *Nyugat* és a *Magyar Szemle* számunkra színvonalánál fogva lehetett értékes polgári anyag, míg a *Kazár földön* Bartha Miklóstól és a Bosnyák-féle társadalomrajz Oros községről (a Galilei Kör kiadásában) falukutató munkánkhoz tapadt. Itt be is zárulhatna a kör, s mondhatók: szűk, de logikája van. A többit már nem a gombaszögi álláspont, hanem csak a továbbfejlődés dialektikája magyarázza.

Mert felvonul a jegyzékben a gombaszögi vitákon még oly kurtán „talajtalan”-nak és „hazátlan”-nak bélyegzett 1918-as és 1919-es magyar emigráció is: Jászi Oszkár a nemzeti államok kialakulásáról és nemzetiségi kérdéstről írt nagy művével, Szabó Ervin az 1848-49-es magyar forradalom társadalmi és pártharcairól Bécsben kiadott marxista elemzésével és Barta Lajos *A sötét ujj* című szocialista regényével (azon frissiben, amint megjelent). És itt van Kassák Lajos, itt Max Beer sorozata, *A szocializmus és a társadalmi harcok története* (Népszava-kiadás), s a folyóiratok közt Dienes László *Korunk*-ja Kolozsvárról, Tamás Aladár *100 %-ja* Budapestről.

Sohasem érdektelen, hogy egy társadalmi alakzat vagy csoportosulás önmagáról mit gondol és mit tud. A sarlósok így magyarázzák könyvtári kalauzruk közzétételét: „Sokan fogják a fejüket csóválni, amikor ezt a könyvjegyzéket kézhez kapják. Kinek ez, kinek az nem fog tetszeni, s vádjaik újabb bizonyítékát lelik majd fel azok, akik zavarosnak minősítik a haladó ifjúság lelkét, mert ezt a diákságot semmilyen kész világnézetbe, politikai vagy szellemi irányba, pártba vagy egyéb mozgalomba nem lehet beskatulyázni. De ez nem baj. Tudjuk mi jól, hogy mit akarunk: minden magyar szó szintézisét, az egyetemes emberi haladásba természetesen beilleszkedő öncélú magyar harmóniát. Tudjuk, hogy ennek a magyar megújulásnak szellemi termékei (bennünk érnek, de csakis úgy érhetnek meg, ha magunkhoz ölelünk minden olyan könyvet, mely a mi szintézisünkhöz

valamit hozzáadhat.” Ahogyan a filodendron légygyökeret ereszt, hogy még a pusztá levegőből is magához vonja a kellő csapadékot, úgy kerestük mi is a valóság és tudás nedűit vidéki életünk, kisebbségi sorsunk, az ellenforradalom szűk esztendeiből sarjadt eszmevilág sívó kárhozatában. Tapogatóztunk minden irányba, kerestük a „szintézis”-t, a „harmóniá”-t, s felgyült bennünk a kor minden ellentmondása: Szekfű Gyula és Szabó Ervin, Szabó Dezső és Bartha Lajos, Babits Mihály és Tamás Aladár.

A vágyak szintézise, az álmok harmóniája, ez volt fejlődésünkben Gombaszög. Összegeződött benne alkotó életakarunk, eltakarítván utunkból a titkosok irredenta összeeküvését, a szűk klikk-magyarodást, úri körök poshadt műkedvelő- és kaszinókultúráját, s megnyitván a néppel való azonosadásunk egyelőre derengő látóhatárát. A kép romantikus összhangzatában valóban szépnek színeztük a jövőt: „...nem begubózkodás a nemzetiségbe, hanem egy mélységes természeti gyökerű magyar összetartás jegyében új emberi szépségek és jóságok életrehívása Kelet-Európa nemzetállami acsarkodásokkal széthasogatott, de testvéri egységre váró területén. A magyar kéz komoly nagy nyújtózkodása a szláv és román testvérnépek földből jövő megújhodása felé.” Csak a következő évek mutatták ki, hogy az ilyen korai szintéziseket cserepekre töri a durva valóság, s milyen könnyen oszlik szét minden vágyalom-képlet.

Ami a tények komoly kontrollja után is megmaradt, az éppen az ellentétek játékából felülkerekedő tudományos világnézet lett, a gombaszögi előadásokban és vitákban, a *Vetés* könyvjegyzékében is felbukkant szocialista elem. Gombaszög éppen ezzel a belső rugóval lehetett a kezdete kavargó cikcakkban robbant fejlődésünknek, amely a narodnyikizmus bűvöletéből viszontagságos kerülőkön át munkások és parasztok harcos tömegébe vezérelte el kis csapatunkat, s alkalmat adott vágyaink és álmaink újrafogalmazására a történelem szükségének és lehetőségeinek teljes felismerése és vállalása szerint.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Sarlósok

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1

Bármennyire igyekeztünk is magunkat új nemzedéknek, tehát egy szélesebb és egész korjáratnak feltüntetni, a valóságban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy legfeljebb élgárdát jelentünk az ifjúságban. Egyetemi társaink többsége, ha rokonszenvezett is velünk, gondolatmenetünket nem mindig tudta követni. Míg a sokaság az előírt tananyagba temetkezett, számunkra az volt az intellektualizmus, hogy újramérjük a világot, új kapcsolódásokkal értékeljük mindazt, ami körülvesz, merész változatokkal kísérletezzünk, s miután szabadjára engedték a lehetőségek számbavételének játékait, kiválogassuk felelősen a történelmileg szükségeset és igazat, a népünknek valót. Eszmei erjedésünk, az álmok és felismerések láza, újra meg újra ütközött a szokványos kollokviumokkal és doktrinákkal, nemcsak nemzeti szempontból (sehol sem volt Csehszlovákiában felsőfokú magyar oktatás, még magyar irodalmi és nyelvészeti tanszék sem működött), hanem a szaktárgyak idealista elvontsága, a tömegek életétől, szociális hivatásunktól való idegensége miatt is.

Az egyetemi tanulmányok önnevelő kiegészítése semmiképpen sem volt alaptalan követelmény, a cseh és szlovák tudományosság bármily jelentős polgári haladásának voltunk is szemtanúi. A kérdést mindenestre felvetettük, s amikor 1928 őszén Kassára Gombaszög programjával és a *Vetés* különszámával bevonultunk, a diákkongresszus körül bábáskodó szenátoroknak és kanonokoknak, kaszinó-elnököknek és nemzeti pártkorifeusoknak azon főtt a fejük, vállon verjenek-e, vagy ledorongoljanak? A zárt ajtók mögül kiszivárgott Szüllő Géza egy bizalmas mondása: a sarlósoknak csak az a bajuk, hogy bezárták a nyilvánosházakat, ezért nem is kell olyan szigorúan venni a dolgaikat, pubertáslázadásuk majd csak elmúlik... Valóban, csak valahol vidéken, a *Komáromi Lapok* zugában pukkant egy elvétett bomba (az öreg Alapy Gyula *Ifjú titánok* címmel

készítette ki a frazeológiánkat), egyébként azonban senki sem állt ellent ama javaslatunknak, hogy minden egyetemi városban létesítsünk magyar szakszemináriumokat. Az öregek bizonyára nem is gondoltak arra, hogy a tudományos elmélyülés még az annyira gyanús és gyűlölt irodalmi modernizmusnál is veszedelmesebb lehet számunkra, s megnyugodtak abban, hogy jól van, no, lírai proklamációk helyett végre tanulni fogunk. Voltak, főleg a fürge klérusban, akik már is felkapták a tervet, s maguk is hozzáláttak tulajdon témáik szeminarizálásához. Jófiúságban rekedt diáktársaink keresztény és nemzeti sajtójukban még a nagy szakítás után is javunkra írták, hogy valódi pezsgést a *Sarló* hozott a diákmozgalomba, amikor Kassán a Magyar Szemináriumot kezdeményezte. Nem is lehetett volna ezt letagadni, mert a prágai, brünni és pozsonyi egyetemek és főiskolák magyar hallgatósága ettől kezdve valóban saját anyanyelvén egészítette ki tanulmányait, hogy felkészülhessen a kisebbségi tömegek érdekeinek szolgálatára.

Kassán mindenki mindenkivel koccintott és ölelkezett, s újabb zűrök csak akkor támadtak, amikor a kényes sorskérdések újszerű értelmezése a szemináriumi szakosítás után sem ült el, sőt éppen ezekből a mélyfúrásokból kapott új tápot. Hamar kiderült, hogy annyiszor nehezményezett irodalmi lobogásaink tudományos átszerelése még nagyobb eszmei feszültségekhez vezet. Ami nagyon is érthető. A dolgok szociológiai kapcsolásából egyre határozottabb világnézeti magatartás volt kialakulóban.

Legelőször Pozsonyban született meg a Magyar Szeminárium, négy szakcsoporttal a szlovák egyetemi tanulmányok kipótlására. Csáder Mihály egészségügyi szemináriuma egy szociális orvostudomány körvonalazásával a falusi orvoshivatást helyezte előtérbe, s már az első gyűléseken Lángh Jenő az egyke kérdésével, Aich Nándor az orvosi etikával foglalkozott (örömmre szolgál, hogy harmincnégy esztendő múltán mindhármukat Szlovákia szocialista egészségügyének felelős posztján találtam). Dobossy Imre jogi csoportja a kisebbségi kérdést elemezte, súlyt helyezvén – a szeminárium vezető saját szavai szerint – „mind a szakirodalom előítéletektől mentes összeválogatására, mind a tág látókörű témafelosztásra, egészen az abszolút

emberi szempontú ideális megoldási teóriák ismeretéig.” A tárgyilagosság már nemcsak ott mutatkozott, hogy a bibliográfiában az emigráns Jászi és Ormos Ede együtt szerepel Szekfű Gyulával, vagy hogy a magyar kisebbségi jogvédelem kiadványaival együtt tanulmányozták a Masaryk-irodalmat. Mindennél feltűnőbb volt, hogy az eszményi megoldások irodalmának felsorolásában Csekey István észt kultúraautonómia-ismertetésén és a Páneurópa-problémakörön túl ilyen tétel is szerepel: „A nemzetiségi probléma a tanácsköztársaságokban. A szocializmus és a nemzeti kisebbségek.” A vitagyűléseken Berecz Kálmán a történelmi Magyarország nemzetiségi kérdésének fejlődését ismertette, bevetvén a kisebbségi eszmélkedésbe Mocsáry Lajos elfeledett nevét, Peéry Rezső pedig felolvasta Engels tanulmányát a Habsburg-monarchia nemzetiségi kérdéseiről s Kossuth szabadságharcos alakjáról.

Az én bölcsészeti szakcsoportom a magyar néprajz alapjaival foglalkozott, különös tekintettel arra, hogy a kisebbségi ifjúságnak nem volt alkalmja saját nemzeti történelmébe behatolni, s magyarországi tanulmányutakra sem volt kilátása. Amint a programból látom, nyakig merültem Hans Naumann a népi kultúra kettős eredetéről szóló lipcsei – akkor még friss – tanításába, és a magyar népi kultúra keletkezésének „primitív közösségi gyökerei”-t és „a magyar népre lecsapódott felsőbb kultúrák”-at próbáltam kihántani. Bár teljes mértékben igénybe vettük a magyar néprajztudomány egykorú anyagát, minden faji kizárólagossággal ellentétben a mai magyarság finnugor, bolgár–török, szláv és germán „eredetéről” beszéltünk (ha nem a parasztság tömegeivel azonosítottuk volna a népet, ugyanezzel a logikával bevontuk volna az eredetképletbe a magyar zsidóságot is), s hogy minden turáni elszigeteléssel szemben ide értünk, azt Róheim Géza *Magyar néphit és népszokások* című, akkoriban megjelent munkájának köszönhattük: anyagából a freudizmus torzításai ellenére is kitetszett a magyar népi kultúra szerves fonódása az európai egészhez. Gyakorlati munkával a szemináriumban falusi fiúk szerepeltek. Morvay Gyula a hagyományos tardoskeddi nyomtatást és étkezést dolgozta fel, a gömöri Deme Lajos pedig a palócok eredetéről értekezett.

Ideológiai forrásunkban legtovább jutott a pedagógiai csoport, melybe – az akkor még divó megkülönböztetéseket áttörve – nemcsak az egyetemi hallgatókat, hanem a tanítóképzősöket is bevontuk. Forgách Béla, az érsekújvári kohóból jött szegénydiák, e szakcsoport élén olyan tanítónemzedéket követelt, amelynek két legerősebb fegyvere a modern pedagógiai reformok ismerete és a társadalomtudományi műveltség. A felekezeti tanítóság maradi gondolkodásával szemben már az állami tanítóképzőben érvényesült ugyan materialista befolyás, de hogy itt a korszerűség túlment a csehszlovák iskolaügyet jellemző szociáldemokrata frazeológián, azt eléggé elárulja, hogy a Sarló ifjú pedagógusai Adler individuálpszichológiáját és az osztrák két- és feles szocialista iskolareformokat a szovjet pedagógia vívmányaival próbálták egybekapcsolni.

Tanulékony, kedves fiú volt ez a Forgách Béla Perbetérői, sajnálatos máig, hogy tanulmányai végeztével eltűnt egy faluban, soha többé nem hallottam róla. Akkor, köztünk így vallott programot: „Az új iskolában megszűnik minden lelki fojtottság, minden gátló félelem. Az új iskola otthon-iskola. Nekünk, fiatal tanítóknak, egy fölszabadult kis nebuló, az orosz Kosztya Rjabcev egy egész életre szóló tanulságot adott. A legszabadabb egyéni diákélet pedagógiája egyúttal a legszociálisabb társadalmi nevelést is jelenti, mert az egyéni munkában érvényesülő tanulóifjúság fölött ott áll a tanító-anya szociális szándéka: a társadalmi beirányzás, mely a fiatalság kollektív érzékére épít. Ugyanakkor, amikor a középiskolákban a diáktanács, a fali újság, a diáksajtó, a szavalókórus, a cserkészesapat, és az önképzőkör a pedagógia legerősebb tényezőjévé válik, a mi népiskolai pályánkon is a fiatalság mozgása, a játék és a dal, a sport, a szlőjd és a kézimunka kerül előtérbe.”

E nevelési elveknek megfelelően a pedagógiai szakcsoport arra az álláspontra helyezkedett, hogy az új tanító-típusnak már nemcsak egyénetet, hanem tudatosan „osztályokat” is kell nevelnie: öntudatos parasztokat és munkásokat. A csoport állást foglalt a nemzeti öntudat kérdésében is. Ezzel elkerülte azt a veszélyt, hogy a szocialista érdeklődés – a szociáldemokrácia és a csehszlovák polgári pártok koalíciója szellemében – egyben lemondást jelentsen a kisebbségi

élet szükségszerű nemzeti követelményeiről. A varázsige, amellyel akkoriban nemcsak a jobboldali nacionalizmus, hanem a baloldali anacionalizmus ellen is védekeztünk, még mindig a nemzeti megújodást ígérő népiség volt. Így került egymás mellé a pedagógiai szemináriumban a regősjárás és „az új típusú orosz népiskola tízéves fejlődése” (megint csak Morvay Gyula előadásában, aki ekkorra már saját szorgalmából oroszul is megtanult), vagy a falusi népdalgyűjtés. Bartók és Kodály nyomán a Nyikoláj Ognyev *Kosztya Rjabcev naplója* című munkájának felolvasása a *Korunk*-ból.

A szépen kibontakozó szemináriumi munka közepette is veszélyt szimatoltam. Különleges érzékem volt az ellenséges bekerítő mozdulatok felismerésére, sőt, kikezdhető taktikai gyengéinket is hamarabb megláttam, mint maga az ellenfél. A reakció mozgalmunk utánpótlását fenyegette. Nem véletlen, hogy a komáromi bencések cserkészcsapata szép csöndben kiállott a regösmozgalomból. Gyengült másutt is a falulátogatás. Krammer Jenő érsekújvári tanár, a csupa szív és lélek európeér-humanista (Prágából elvitt egyszer egy kis cseh vidéki városkába Bulgakovhoz, Tolsztoj egykori, titkárához), összekötötte ugyan a regös-témát fiatal francia írók művészetével, s élő kapcsolatot teremtett André Chamson és a mi regösdiákjaink között, a *Sarló* azonban az új esztendőre mindössze azokat avathatta regössé, akik a gombaszögi tábor kurzusán vettek részt, mert 1928-ban a falvak bejárása elmaradt. *A Mi Lapunk*-ban külön cserkész melléklet indult egy bizonyos Krendl Gusztáv baljós szerkesztésében, ahol megint a régi búr kalap s a csomókötés szokványai kerekedtek felül, csak egy csípős rovatvezetői üzenet közölte 1929 februárjában, hogy „A regölést és a mesedélutánok tartását állítólag egy belügyminiszteri rendelettel beszüntették.” Íme, a pap és a csendőr, a maradi cserkészparancsnokok és a polgári demokráta hatóság, a titkos magyar klikk-politika és a csehszlovák burzsoánacionalizmus összefogása egy zsenge ifjúsági kezdeményezés, a magyar cserkészlet demokratikus reformja ellen.

Mit tehattünk az árral szemben? Egyelőre csiszoltuk tovább a szép gondolatot. Cikkeztem *A magyar mese hivatása* címmel, s istenigazában kirukkoltam a társadalmi céllal, bár nem tudtam még

szabadulni egy sajátos magyar ősnemzés lelki görcsétől. Mintha esztendőket öregedtünk volna a bajban, most már kertelés nélkül megmondtuk: „Emelni akarjuk a magyar földművesek és földmunkások gyermekeiben a magyar parasztság szellemi és társadalmi osztályerejét és öntudatát... A magyar népmese, népköltészet, népzene és egyéb kulturális jelenségek ápolása falun részünkről azt a célt szolgálja, hogy a magyar falusi új nemzedék gyermekkorától kezdve öncélúan és sajátosságosan a maga életét, a maga osztályát, a maga föladatait élje. A népi kultúra a magyar parasztság földrajzi és szociális helyzetéből adódik, a magyar falusi osztálynevelésnek szellemi téren innen, nem pedig más osztályok, népek és országok szellemiségéből kell kiindulnia.” Volt bennem (és legbizalmasabb társaimban) annyi megátalkodottság, hogy a fő csapás irányában vágjunk vissza. Addig vádoltak lázítással, hogy végül is vállaltuk, hogy igenis, azért is, persze hogy több kell nekünk, mint az intelligencia átnevelése faluvezetővé. A népiség legyen a nép vállalása, emelkedjék csak fölénk a paraszt, s mi szívódjunk fel a társadalmi lávaömlésben. Ez a jövőnk, akárhogy ellenzik is a vaskalaposok. „A szociális haladás, egy erősebb munkástársadalom szelleme – hirdettük – kibontakozásra fogja készíteni és segíteni a dolgozó parasztosztályt, és ezzel a társadalmi fejlődéssel párhuzamosan meggazdagodik és hatalmas tömegkultúrává válik a mai rejtetten és elhanyagoltan lobogó parasztszellemiség is.” A baj az volt, hogy mindez a pusztta levegőbe hullt, hiszen a falu népével nem volt már kapcsolatunk.

Ebben az előnytelen helyzetben veszélyes lett volna a mozgalomra bárminemű belső hasadás. Márpedig előbb Peéry Rezső, utána Brogyányi Kálmán is felcsapott Kassák-katonának. Az irodalmi élménnyel nem volt hiba, a *Napok, a mi napjaink* Fréidijével nem volt nehéz azonosítanom magamat. A regény mindnyájunk előtt feltárta a legközvetlenebb utat a dolgozók felé: a diákok és munkásifjak szövetkezését, s minél tovább merészkedtünk szemináriumainkon a társadalmi kérdések elemzésébe, annál szívesebben fogadtuk Kassák Lajos Pozsonyban is terjesztett *Munká*-ját a maga utópista ragyogásával, sokoldalú művészi konstruktivizmusával.

Ami ellen azonban berzenkedtem, az a feltétlen meghódolás volt az új mester előtt, s ami akkor ezzel kitapinthatóan együtt járt, valamiféle szociáldemokrata befolyás növekedése sorainkban. Mintha összecsapnának fejünk felett a hullámok: egyfelől a reakció és a kormányzat fellépése falumunkánk ellen, másfelől most belülről is fenyegető likvidálása mindannak, amit – Ady, Móricz és Szabó égisze alatt, de belülről fakadó, őszinte szeretetünkkel népünk iránt – eddig önállóan próbáltunk elmében és cselekedetben. Meghökkenett az a hév, ahogyan Peéry és Brogyányi rapszodikus egyéni úton befarolt a kassáki szocializmusba, s csapat-papot magára hagyott volna közösségünkben. Magamhoz sem tértem még, s egy pozsonyi szociáldemokrata értelmiségi csoport közvetítésével máris külön tárgyaltak Kassákékkal, terjesztették a *Munká*-t, szervezték a lap útját saját erőnkéből kiépített mozgalmi vonalainkon, s legyintettek, amikor valahol még faji triászról, népi megújulásról, parasztdemokráciáról, s pláne, ha folklórról volt szó.

Annyi bizonyos, hogy a szociológiai elmélyedés hovatovább tartahatalanná tette egyoldalú parasztszemléletünket, s ami Gombaszögön még csak csírában rejlett: egyre összefogóbban láttuk a társadalom egyetemének problematikáját. A régi frazeológia értelmét veszítette. A paraszt-valóság egészének semmibe vévése azonban egyszerűen magának a magyar vidéknek, a kisebbségi tömegek túlnyomó többségének, addig elért eredményeink összegének feladását, mozgalmi állományunk válságba sodrását és szélnek eresztését jelentette volna, s objektíve a reakció és az elnyomó kormányzat ellenünk irányított mozdulatainak kedvezett.

Ha nem nyúlok közbe, már akkor szétporzik a *Sarló*. Egy része elidül narodnyikizmusában, más része pedig egyénekre tagolódva belehull a szűk, szektás szociáldemokrata értelmiségi keretekbe, ahol minden sznob kulturális éhség nagyszerűen kiélhető, éppen csak a népi-nemzeti gondok, a tömegérettel való kapcsolat feladásával. A szabadkőműves polgárookra, néhány intellektualizált s osztályon kívül került munkásra, s főleg az alárendelt tanügyi személyzetre támaszkodó csehszlovákiai magyar szociáldemokrácia valójában kormány-függvény volt, s ha nyakló nélkül engedünk a szociál-

demokrata körökben dívó Kassák-kultusznak, kisebbségi hivatásunk semmivé válik, mint a sarkatörött bolognai üvegcsépp. A magyar szigetöncélúság Szkhüllája és a kormány-behódolás Kharübdisze között csak partizán-fogással, a portyázó-harc külön szabálya szerint lehetett csatát nyerni. Engedtem a belső nyomásnak, feladtam a régi hadállásokat, elfogadtam szövetségesnek a *Munká*-t, de megszabtam a feltételeket, s ezekkel elvágtam Peéry és Brogyányi mögött jóidőre a szociáldemokrata elemek praktikáit. A megegyezés Kassákkal – közvetítők nélkül – erősítette belső kohéziókat, s átsegített a pillanatnyi válságon. Mulatságosnak tetsző örvénylés és áramlás ez kanálnyi vízben, s csak annyiban történelem, amennyiben a fizika törvénye is azonos tengerben és vízcseppben egyaránt.

Ihol Kassák Lajoshoz címzett levelem fogalmazványa (kelt Pozsonyban, 1929. január 5-én):

Kedves Uram,

még szeptemberben megígértem, hogy a *Munká*-t nemcsak terjeszteni fogom, hanem a mi diákságunk s egyúttal a magam őszinte véleményét is elküldöm néhány szám megjelenése után. Most, hogy három számot ismerek, és ezek hatását megfigyelhettem társaim között, nem is késem ígéretem beváltásával.

A *Munka* nem az a folyóirat, mely a mi diáktömegeinket aktív értelmi munkába fogná. A *Munká*-t csak a diákság vezető rétege értette meg és szereti. Oka pedig ennek nem az, mintha diákságunk szélesebb körei szociális szellemi érdeklődése és építő új munkaakarat híján volnának. A *Munka* azonban a nagy diáktömegek számára idegen. Idegen azért, mert nemzetközi horizontot ad, nem pedig a közvetlen magyar részletmunkát. Nekünk, a diákvezetőknek, s általában az itteni ifjúság szellemi előőrsének a *Munka* ma már nélkülözhetetlen felső irányadó, de ugyanakkor tisztában vagyunk azzal is, hogy azon élünk vagy bukunk: mennyiben tudjuk a *Munka* egyetemes horizontjának igazságait a mi különleges viszonyainkra lavonatkoztatni, és magyar adottságaink közt érvényre juttatni. Ezt a munkát a *Munka* nem végzi el, itt megint egyedül maradtunk.

A nagyobb diáksereg a nemzetközi igazságok közvetlen átvételére

és magyar realizálására nem képes, az átlagos diáktípusnak egyenesen a magyar életbe vágó feladatokat kell megadni. Ismerem az erdélyi és a magyarországi diákságot is, és tudom, hogy hatalmas tábor az, melyben Ady Endre, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső a maga nagy történelmi feladatát elvégezte. Ez a fiatalság mentes az előítéletek legtöbbszörétől, nem él már a kispolgári nacionalista romantikában, telve van szinte fanatikus magyar szociális szándékkal, de tanácstalan, és a további utat nem látja. Ilyen a mi itteni ifjúságunk is. Ezt a tábort magára hagyni bűn, a tényleges magyar regenerálódásba pedig csakis úgy lehet bevonni, ha a helyi adottságok fölötti szocializmust sajátos és öncélú magyar részletfeladatokban adjuk eléjük! A Munka nagy-szerű nekünk vezetőknél, de a diákság nagy tömegéből csak akkor szerezhetne állandó vásárló és dolgozó közönséget, ha további fejlődésében a magyar munkaszükségességek felé különösen elmélyülne.

A Munkára vonatkozó véleményünk tehát részint teljesen elismerő, részint pedig kiegészítést kívánó:

1. A Munka új és reális nemzetközi horizontot, egy kollektív munkatársadalom műveltségét adja. Működése magyar történelmi jelentőségű és hatása, mert bekapcsol minket egy új világ vérkeringésébe. A Munkára így, a mai formájában, változtatás nélkül is nagyon nagy szükségünk van.

2. A Munka nem száll le eléggé a magyar adottságok közé. Ha ez nem feladata: akkor is nagy a szerepe. De akkor szükség volna egy másik orgánusra is, mely a szocialista világnézetből kiinduló Munkát az adott magyar viszonyokból és szükségességekből egészítené ki. Kérdésünk: várjunk és sürgessünk-e egy ilyen külön orgánomot, vagy pedig megvan a remény arra, hogy maga a Munka ide egészül ki a további fejlődés folyamán? Kérésünk: egészítse ki magát a magyar realitások szocialista boncolójává, kritikusává, a magyar szükségességek közvetlen megnyilvánítójává is a Munka!

Sacco és Vanzetti tragédiája mellett szólaljon meg a magyar szocializmus mártírtörténete is. A kínai szociális helyzetkép se maradjon el, de tudjunk a magyar földmunkások mozgalmáról vagy a magyar kivándorlásról és városaink proletárnyomoráról is. A magyar szociográfia, a statisztikai magyar helyzetbemutató, gazdasági életünk pontos

taglalása, mindez ugyanolyan fontos, mint a fasiszta mérleg. Folytatni ezt persze a végtelenségig lehetne. A magyar falu kérdése hiányzik még a Munká-ból. Pedig, ahogy éppen a Munka Illyés Gyulája írja a Nyugat-ban: a földtelen, félnincstelen parasztság egyetlen útja nem a gyárakon át vezet a jövő felé! A kizsákmányolt négerkardala mellett miért nem szólalhat meg mondjuk Erdélyi József sajtóságon magyar parasztszocialista költészet, vagy éppenséggel a szociális tanulmányokat rejtő, nyers magyar népdal?

Nagyon szeretnők, ha a Munka egyrészt a magyar szociális helyzetet igyekezné jobban feltárni, mégpedig a magyar falu helyzetét is, másrészt bevonná írógárdájába a speciális magyar részlet-szocializmus olyan embereit, mint Kodolányi János, és azokat a költőket is, kik falusi, sajtóságon magyar determinációból szólaltatják meg a haladás szellemét vagy vágyát. Ilyen a már említett Erdélyi Józsefen kívül, például a nálunk nagyon kedvelt sajtókazai Simon Andor is.

Amint azt már Brogyányi Kálmán megírta, az itteni diákságot szemináriumok útján a maga szakmáján keresztüli akarjuk szociális magyar értelmiséggé nevelni. Orvost a néphigiéniával, jogászt a társadalomtudománnyal, tanítót a szociális iskolareformmal és népi kultúrával, és így tovább. Mindenütt a magyar tapasztalati helyzetkutatással kapcsoljuk össze a szaktudományi munkát. Ebben a tevékenységben segítséget ígért a budapesti Századunk szerkesztője, Varró István és a Bartha Miklós Társaság is. Most építjük ki a cseh haladó körökkel való kapcsolatainkat. Budapesti kapcsolatainkban megbízottunk Csáder László iparművészeti főiskolás, aki fel fogja kedves Uramat keresni. Akármiben rendelkezésére áll.

A Munka hatása alatt Pozsonyban diák-szavalókórust szerveztünk és a munkássággal keresünk kulturális érintkezést. Brogyányi, aki a Munká-val nevünkben hivatalosan érintkezik mint kultúrreferensünk, erre a kórusra vonatkozólag megfelelő, bevált verseket fog kérni (Tamás Aladár könyve és néhány alkalmas Simon-vers megvan). Szeretettel üdvözljük a Munká-t, kedves Uramat és munkatársait, különösen Illyés Gyulát, akit nagyon megszerettünk.

Megkapta-e Kassák Lajos ezt a levelet? Válaszolt-e rá? Már nem emlékszem. De nem is fontos. Egyenes érintkezésünk kialakult, a közvetítő klikk kiesett a játékból, fenntartásaim érvényesültek a *Sarló*-ban, s ezentúl mindenki saját alapunkról ítélte meg a *Munka* számait. Ez az alap – a néphez való ragaszkodás – lehetőséget adott arra, hogy óvatosan fogadjuk a szocializmus hozzánk ért első változatában az elvontat, a realitások felett lebegő virtuálist, a konkrét viszonyokon kívül valót, a tömegektől, faluitól, népi és nemzeti sajátosságoktól idegent. Miközben gazdagodtunk nemzetközi anyagával s felemelő távlataival, egyben el is határoltuk magunkat tőle. Arról, hogy a *Munka* balfelől, a kommunisták következetes szocializmusa részéről is állandó bírálatban részesült, legfeljebb pletykákat hallottunk, s mivel személyi torzsalkodásoknak fogtuk még fel az ilyen ellentéteket, nem bocsátkoztunk beléjük. Legszívesebben – s ezt a közölt levélfogalmazvány is eléggé elárulja – közös frontra szólítottuk volna az Ady-ünnepély óta jelentkező népi tábor a munkástáborral, Kassákostul és Tamás Aladárostul. Csak hát akkor még tudományos alapfogalmak hiányában spontánul kívántuk ezt, pusztán a dolgok logikája alapján, a történelmileg szükséges általános érzékeléséből. Ezért volt javaslatainkban és kezdeményezéseinkben még annyi a gyerekes vonás. Elképzelésünk azonban egészséges volt.

2

Sok keserűség gyülemllett fel bennem Pozsonyban. Állandó hergeltségben éltem.

Egyetemi tanulmányaim formailag befejeződtek, és államvizsgát nem tettem, nem is lett volna értelme, állampolgárságom rendezetlen volt, s kilátásom sem lehetett tanári pályára. Különben sem akartam részletmunkába forgácsolódni, még kevésbé az alárendeltség hámját vállamra venni. A magyar pártok és egyházak szűk partikularizmusai s az állami hatóságok versengtek egymással fojtó,

bürokratikus kicsinyességben, szócséplés volt minden ütközésük és egyezésük. Álmodom az volt, hogy közíró legyek, a nép ügyének szószólója, újságíró erkölcsi poszton, s ennek megfelelően érdeklődésem, tanulmányi anyagom mindent felölelt. Prágába már csak készülő disszertációm érdekében járogattam fel, egyébként otthon ültem, egykori gyerekszobánkban, ahová az albérletbe kiadott ebédlő- és írószoba nehéz és szegletes bútorait zsúfoltuk össze. Anyám kosztján éltem, hogy úgy mondjam: mozgalmi eltartásom az ő vállára nehezedett, azon kívül, hogy műegyetemi hallgató Ernő öcsémet s kis Lygia húgomat is ő tartotta el óraadó-tanárnői fizetéséből. Ez nagyon megalázott, s szinte penitenciaként viseltem állampolgárság és nyugdíj nélkül elhalt apám katonakabátját. Voltak tanítványaim, hébe-hóba egy-egy cikkért honoráriumot is kaptam, s egy kicsit eltartogattak a barátaim. De nem ez keserített. A célok ragyogtak és felemeltek, szinte nem is láttam magam körül a középosztály-bukást és úri nyomort. Ami újra meg újra felháborított, az legközvetlenebb munkatársaim szellemi individualizmusa volt. Igen: a szellemi élet mozgalmi tervek, ambíciók, cselekvés nélkül. Tűz nélkül. Ezt nem bírtam, a polgári önzést, a csak-tanultságot és csak-műveltséget, amelyből hiányzott az egészért, a nemzeti kisebbségért, az elmaradt faluért, népért való kiállás, az akciózás, a kiszállás a terepre. Amelyből hiányzott a belső hajtás ingere.

Könnyű volt szememre vetni, hogy hát a falujárásnak úgylis vége. A cserkészettől kikoptunk (ama Krendl Gusztáv már enunciálta *A Mi Lapunk*-ban: „Programom három pilléren nyugszik. Ezek: a tradíciókhoz való ragaszkodás, a mély vallásosság és a magyarság!”) A prágai Szent György Körben távollétem idején túlsúlyra tettek szert a hívő katolikus diákok, s egy szép napon Pfeiffer Miklós kassai kanonok tartott ott előadást a „modern szociális problémák”-ról, most már a maga módján ismételvén mindazt, amiről mozgalmunkban annyi szó esett. „Emelni kell a földművestársadalmi törekvéseinek elérésében, támogatni kell a munkásokat, meg kell teremteni az önálló magyar kereskedelmi osztályt, hogy általuk megvalósíthassuk népünk gazdasági és kulturális virágzását...” íme, Ézsau mondanivalóját most már Jákob adta elő,

kezén kecskegödölyék bőrével. A gyűlésen meglegedetten szólalt fel Grosschmid Géza szenátor is. Győry Dezsőt álnok sakkhúzással Mussolini Rómájába küldték tanulmányútra, hadd élvezze generációs mámorában a *Giovinezzá*-t. Hiába voltam ifjúságunk mozdulásaiban az elsőszülött, mindazok után, hogy más találta fel, ki evett volna már az én vadászatomból?

A *Sarló* hovatovább elszigetelődött szemináriumai zárt körébe.

Kedves öcsém-barátom és eszmetársam, Peéry Rezső egyben játzó-ellenfelem is volt az idegfeszültségig. Tiszteltem és szerettem szüleit, apját, a német nevű nőorvost, aki aranyos kedélyével rózsát tenyésztett és színes fényképezés amatőrje volt, s anyját, a kardos Peéry Annát, aki a századvégi feminizmus lángolásával nevelte kis lánycserkészcsapatát. S féltékeny is voltam rájuk, valahányszor az ő nevelésük keresztezte az én átható barátságomat. Bióval (ez volt Peéry Rezső beceneve) gyermekkorunktól mardostuk egymás gondolatmenetét, elválaszthatatlanul javígtattuk egymást. Ő hamarabb találta meg urbánus eszmeképletében a munkást, mint én, s *A Mi Lapunk*-ban cikke jelent meg *Fiatal munkások között* címmel, amelyben már mindennapjainkra realizálódott az irodalmi Kassák-élmény. 1928 karácsonyát a pozsonyi *Sarló* téli táborban töltötte, sí-túránk után a Kiskárpátok egyik menedékházában szálltunk meg. Erről emlékezett meg az írás, érdekes élményünket adta vissza. A menedékházat munkás-természetbarátok építették. „Bámultuk a szervezett munkásfiatalság öntudatát – írja Peéry –, handabandázások és frázisok nélküli céltudatos alkotóképességét, mely házat épít négyszáz méter magasan és forrást nyit az elhagyott völgyekben, azt a plakátot a falon, amely büszkén mondta: munkások, kivívtuk a munkaszünetet, töltsétek azt a szabadban, azt az elárusító leányt, aki azt mondta, hogy a vasárnapi túlórázásért nem áldozza fel a szíest, azt az intelligenciát, amellyel tudják, hogy ha nem különbek, teljesen egyenrangúak vdünk.” Az emlékezés néhol egyénileg elszíneződött, itt már lélegzetfojtva figyeltem a célzást. „Kissé félszeg szégyenérzet is támadt bennünk: titokban arra gondoltunk – vallja a cikkíró –, hogy mi, középiskolát, egyetemét végző, ereinket száz korhadt barikád elleni harcban tékozló fiatalság milyen messze

vagyunk az ifjúnunkások hatalmas cselekvőképességétől, kollektív akaratótól, tényleges tömegeitől! Lelkiismeretfurdalást is éreztünk, hogy eddig nem kerestünk kapcsolatot ezzel a fiatal réteggel, melytől a tornát és sportot nem is számítva, szorgalmat, akaratot és kitartást tanulhatnánk.”

Szép és igaz volt a szóemelés, új alap szerzéséért, mozgalmunk átépítéséért harsogtak az igék. Mégsem szabadulhattam attól a gondtól, hogy mi is itt a cél? Menjünk vissza az erdőbe, most már a cserkészek helyett a Természetbarátok Egyesületével? Életstílus-e az ifjúnunkáság, amelybe helyezkedve szocialista szférába lépünk, anélkül hogy vállalnunk kellene továbbra is harcunkat „száz korhadt barikád ellen?” Izgatott a hegybeli menedéképítés menekülésformája, a kikapcsolódás eltúlzott elvi jelentősége, a kisszerűség a turista-eszményképben, a néptől-országtól elvonatkoztatott életöröm, a szociális mezben is antiszociálisan felrémlő kozmopolitaság.

A Peéry-cikk után mindenesetre már magam előtt is groteszknek tűnt jegyzetem a felső-tiszai „tönkös kapu”-ról, még ha Móricz Zsigmondot is idéztem néprajzi adatgyűjtésünk igazolására. Az ifjúnunkás-apoteózis és a fatönkös kapuszerkezet furcsa is volt ugyanabban a lapszámban, a jelenségen mások is fennakadtak. Fel kellett oldanom az ellentmondást. Hajlamos vagyok lelki katarziszra (ha nem is voltam kongreganista, úgy tizenhat éves koromig mélységesen tudtam gyónni és fonségesen áldoztam), s most Juhász Gyula melankóliájából erősödtem fel. Szalatnai Rezső idézte köztünk sűrűn, Szokolcáról hozta kultuszát magával – most olvasom *Juhász Gyula hat-száz napja* című új monográfiáját, íme, hű maradt egy emberöltőn át a kedves témához –, s neki volt köszönhető az is, hogy a költő fájdalmas Ady-verse nálunk, *A Mi Lapunk*-ban jelent meg először. Juhász Gyula földhőséget idéztem a szellemi párbajban, magamba fogadva már azt is, amivel társaim megelőztek (ez kölcsönös volt a viadalunkban). *Földanyánk hívó szava* címmel vágtam vissza minden meddő világfi-abszolútumra, anélkül hogy lazítottam volna eredeti állásfoglalásunkon a nacionalizmussal szemben. Lelki egyensúlyomat találtam meg az ilyen megfogalmazásban: „A magyar diák azért tanul, hogy kint az életben az értelmi pályákat elfoglalva a

magyarság tömegeinek szellemi és gazdasági haladását mozdíthassa elő. Erre a nagy hivatásra egy földjétől és népétől elsodort, talajtalan diáknemzedék nem alkalmas. Hiába cicomázzuk magunkat nemzeties sallangokkal, mégiscsak hazátlan bitangok vagyunk, ha a magyar munkást és parasztot, a magyar társadalom fontos kérdéseit, a magyar föld kiaknázatlan értékeit, a magyar tájból és a magyar történelemből fogant szellemi kincseket nem ismerjük, és a magyar nép iránt szociális felelősséget nem érzünk. Földanyánk hívó szava: ne temessük idegen álmokba a lelkünk. Tanuljunk az egész világtól, de éljünk a mi földünkön, ismerjük meg a magyar tömegek életét és szükségleteit, de készüljünk hivatásunkra. Adjunk egy bensőségesen kulturált, nagyszerű magyar népet a világnak.”

Még mindig merev külön kategóriákként éltem magyarságot és emberiséget, szülőföldet és nagyvilágot, de hiszen éppen a kettő egyesítését kerestem, s amíg féltennem kellett az elsőt a másodiktól, visszahúzódtam fenntartásaimba. Sem a kassági *Munka* ibolyántúli szocializmusa, sem a sízó ifjómunkások turista-konstruktivizmusa nem jelentette még számomra a megoldást, bármennyire imponált is tiszta szépségével mindkettő. Tulajdonképpen nem is ezekkel volt a bajom, hanem a velük példálódzókkal, akik hajlottak arra, hogy a világra nyíltan hátat fordítsanak a segítségre váró nyomorult, szegény, sötét vidéknek. Üzenetem nekik szólt: „Ha a magyar diákság száz százalékgig be tud kapcsolódni a magyar életbe, akkor nemzetközi műveltségi anyaga is a magyar haladás javára esik. Egy elsodort nemzedék nemzetközi műveltsége azonban az értelmi osztály és más osztályok között csak szakadékot von.”

Amiben őszintén bíztam, amire teljes szívemből támaszkodtam, az éppen a vidék volt, az új értelmiséggé beérő munkás és paraszt fiatalok. Nemhiába figyeltem mindig Érsekújvárra, a Sarló törzse innen regrutálódott, a Kisalföld embersűrűjéből. A regösmozgalom elbicsaklása után itt forrott ki az új önképzőkör is.

Ha büszkén emlegetjük Kolozsvárt, ahol egy századdal a mi nemzedékünk előtt az unitárius kollégium olvasótársasága a reformkorszak erdélyi jeleseit indította útnak egy diák-zsebkönyv – a *Remény* – kiadásával, s ha hivatkozunk a pápai diákok önképzőkö-

rére, ahol Petrovics Sándor Petőfivé érik, miért ne jegyezzük meg Érsekújvárt is, ahol az ellen forradalom és a kisebbségi elnyomatás súlyos körülményei közt már 1927 őszén az első szabad tanulmányi körök szociográfiai és szociológiai önképzése megindult. A nyolcadikos Dobossy László függőnyt húz a régi „tudákos társaságnak a szócsépbadarására”, és az unalmas deklamációkba fült önképzőkört, egyéni nevelésen alapuló szakosztályrendszerrel újítja meg. Ha időrendben veszem, itt az érsekújvári magyar reál gimnázium Cuczor Gergelyről elnevezett önképzőkörében fordul először a népi ifjúság – fülében még Ady, Móricz és Szabó igéivel – a munkásság felé. Alig néhány héttel Gombaszög után Dobossy László ezeket írja a *Sarló*-nak: „Minden városban gyárak vannak: zúgó, sivitó, modern szörnyetegek; ezernyi Jónást nyelő cethalak. És mi, a műveltnék cégérezett diákság, távolról sem ismerjük a gyárak embergépeinek problémáit, életküzdelmét. Kacagtató, tréfára torzult jel-szavakon át ismerjük megoldandó feladataikat, a szocializmust, a bérvizonyokat, a szakmunka titkait, a szervezett és szervezetlen munkás közti különbséget és sok mást. Karinthy karikatúráiból ismerjük csak irodalmukat, hogy ne vessünk rajta. Pedig ez már nagyszerű valóság, amelyet nem szabad csak csöndes kézlegyintéssel félretenni. Számolnunk kell vele, mert az újkor küszöbén álló új életünk ezt megköveteli tőlünk.”

A másik nyolcadikos diák, Jócsik Lajos ebben az önképzőkörben szervezi meg az ifjúság első szociográfiai értekezletét a „vidéki önképzőkörök kamaszos poétáskodása helyébe”. Tizennégy fiatal érdeklődő fut szét a Nyitra parti mezővárosban, hogy választ kapjon a feltett kérdésre: mely tényezők adják össze városunk műveltségét, illetve műveltség-nélküliségét? A feldolgozásokat százötven ifjú vitatja meg, s kikerekedik a kisváros szellemi életének őszinte keresztmetszete az operettkultúrában, amerikai filmslágerekben élő középosztály önteltségétől a munkásság kulturális lehetőségeinek hiányáig. Jócsik Lajos *A Mi Lapunk*-ban kiemeli, hogy a proletariátus kérdéseire hozzászóló fiúk apja valamelyik érsekújvári üzemben dolgozik, s így a dolgozatok szerzői „közvetlen tapasztalatokat szerezhettek a munkásság mai helyzetéről. Ezzel egy csapásra a mi

időnk forró levegőjébe ikerült bele az önképzőkör, és áporodott levegője egyszerre felfrissült.”

Az önképzőköri ankét kiterjedt a moziműsorok elemzésére, a fiatal hírszerzők megfigyelték a helyi társadalom kasztszerű elkülönülését úri és iparos elemre a dalegyletekben és más intézményekben, külön feldolgozást kapott a zenei élet, s bőséges statisztikai adatok szólnak a könyvtárak működéséről, ahol a legdivatosabb szerző Courts-Mahler. Mérlegre került a rádió, a sportélet, s a közművelődés csődje kártya és sör mellett. „Semmi tényleges eredmény, néhány szórványos és kegyetlenül viaszszoritott kísérleten kívül. És mindezt senki sem merte eddig megmutatni nekünk” – összegezi az ankét vezetője, de bizakodva hozzáteszi: „Két óráig vitatkoztunk a feldobott kérdéseken... Forradalmat jelentett a gyerekeknek: szabad szólni. A mai idők eleveenségébe álltunk bele.”

Hát ezért érdemes volt élni. Ezeknél a fiúknál nemcsak művelődési toldalékként, nem stílusként bukkant fel a szocializmus, hanem saját sorsunk felemelt gondjaként.

Pozsonyi vitáinkban, súrlódásainkban megszületett a szándék, hogy együtt látogatunk ki a vidéki városokba, új problémáinkkal. Legokosabb lett volna az érsekújvári út: ott vártak minket. Mi Komáromba mentünk. Miért? Mert ott voltunk gyengébbek. Mert ott prédikáltak ki minket a bencés tanárok. Mert Alapy Gyula, az egyházkerületi főgondnok, ott ócsárolta a *Vetés*-t. Győzni akartam; bíztunk az ifjúságban és az értelmiségben, s titokban egy kissé ellenségeinkben is, akik tőlünk a magyarságot féltik, holott lássák meg, hallják meg, értsék meg: amikor a néppel megyünk, ez a magyar jövő!

A csallóközi motoroson leszaladt Pozsonyból az egész vezető gárda. Útigazdánk a lelkes ifjúsági sportszervező, Terebessy János, törvényszéki bíró fia, a kalokagathia megszállottja: ő vitt el minket a Kiskárpátokba is sízni, most Komárom fűgét mutató nemtőjét akarta megcsúfolni, megostromolni Alapyékat, s hősi pózban kitűzni a várra fiatalságunk sarlós lobogóját. Az első benyomás nagyszerű is volt. Bazilideszék fogadtak, ez is törvényszéki bírócsalád, hasonló lázadó fiúkkal, mint mi vagyunk. Megnéztük Bazili-

desz Barna olasz derűt sugárzó, boldog-szép festményeit, s a kisebb fiú, Iván, Ady-szavallatait próbálta előttünk cifrázatlan kamasz-stílusában. Esténkre azonban nem került sor. Nem volt előadóterem. A megrendeltet lemondták. Az összes többi foglalt. Zárt ajtók mindenütt. Hogy egyáltalán lett volna-e közönségünk, sohasem tudtuk meg. Nem gyűlt, nem gyűlhetett össze. Erre az estére Alapy uram, aki az egyházban viselt szerepén kívül tartománygyűlési képviselő, múzeumigazgató, főlevéltáros, lapszerkesztő és a Jókai Egyesület elnöke is volt, lefoglalta a város minden termét. Tisza István korabeli trükk vagy eredeti ötlet volt-e ez, nem tudom, mindenesetre sikerült.

Rajtunk kacagott Komárom.

A megsúfolt sarlós-vezetők egy része hazament a következő vónattal, néhány ott maradt, bevágta magát egy mulatóba, és ivott, és énekelt. Kiestünk a forgásunkból, kikapcsolódhattunk végre, úgy mulattuk el magunktól ezt az éjjelt.

3

A csapások szétvernek egy mozgalmat, ha belső szerkezete nem idomul a helyzetek reális felismeréséhez és a mindenkori szerepvállaláshoz. Minket megerősített a komáromi vereség, sőt, valójában csak ezután állott talpára a *Sarló*.

1929 márciusában programadó estét szerveztünk a pozsonyi Prímáspalota tükörtermében, ott, ahol Napóleon a Habsburg-házat megálázta, s ahol V. Ferdinánd az új, polgári Magyarország törvényeit kihirdetni kényszerült. A mi korunkban már bárki kibérelhette a bélyeggyűjtőktől a Toldy Körig, most azonban azok a haladó pozsonyi polgárok töltötték meg a termet, akik bennünk régen elakadt szabadelvűségük ifjú és bohó változatát akarták üdvözölni. Érdekes is lehetett egy ifjúsági csoport, amely nemzeti, de nem nacionalista, demokratikus, de nem szociáldemokrata, keresztény fiúkból

áll, de antiklerikális, egyetemes magyar kultúrát hirdet, de nem irredenta, ellenzéki sem, kormány-bérenc sem, amolyan új Galilei-kor, bár nem olyan veszedelmes, s éppen most botránya volt Komáromban. A tükörök játéka ünnepélyes jelleget adott fellépésünknek, s ami engem különösen meghatott: a karzatról tanítóképzős fiúk és leányok lesték az eseményt.

Ma már némi iróniával gondolok erre a zászlóbontásra. Nem a programunk miatt, amelyet hévvel és mégis az öntudat méltóságával adtunk elő, hanem a pillanatnyi konstelláció készlet mosolyra: az előttünk ülőkre gondolok, akik menten szétfutattak, mihelyt szavunkat realizáltuk, s a magunk irányában haladtunk tovább. Akkor és ott, a tükörtermi fényben, mi nem is ezt a közösséget láttuk magunk előtt, hanem egész ifjúságunkat képzeltek oda. Nemcsak az értelmi pályák fiataljait, hanem mindazokat az ifjúságunkat, parasztleányeket és lányokat is, akikkel jövőnket meg akartuk osztani.

Fellépésünk egységes volt, a megrázkódtatás egybeközpülte nézeiteinket. Brogyányi Kálmán megnyitójában a nemzeti hagyományokba való temetkezés helyett korszerű történelmi szerepet követelt az új nemzedéktől. Peéry Rezső az ifjúság és az irodalom termékeny kapcsolatáról beszélt: Ady tisztítótűzéről, melyen át emberségünk magára ébredt, Móricz boldogság-kereséséről, ahogyan egy vad és buja ösztönvilágban kultúrát sűrget, a Szabó Dezső hasznos destrukciójáról, amely kiábrándított a nacionalizmus szokványaiból. Az előadó azonban itt nem állt meg, hanem leszegezte, hogy első nagy mestereink iskolája után immár Kassák Lajostól tanuljuk egy új, emberibb társadalmi rend kiformalását. Nyíltan kimondta, s most már mindnyájunk nevében: „Mit tanult a polgári fülnek még mindig kellemetlen hangzású Kassáktól az ifjúság? A magyar adottság és hivatás mély lírai érzékelése és a szükséges destrukciók után a lehiggadást, az építő munka fanatikus szeretetét, a szaktudás megszerzésének vágyát – s hogy ez nem vágy és sóvárgás többé, mutatják a kisebbségi magyar diákszemináriumok és előadás-sorozatok, ahol az intellektus és az agy pengéi élesednek azokra a munkákra, melyekkel a fiatalság napjaink jobb sorsát akarja alakítani.”

Dobossy Imre a társadalomtudományi szemlélettől, Forgách Béla az új tanító paraszt-öntudatosító szerepéről beszélt. Pozsony és Érsekújvár, város és vidék egymásra talált mozgalmunkban, irodalom és szociológia, munkás- és parasztorientáció egybefonódott. Eredményeinkből semmit fel nem adtunk, mégis levetettük gyerekcipőinket, és előbbre léptünk. Ez volt az én örömöm. Szívesen vállaltam akkor is, máskor is a belső szervező, a strukturális alakító, a mozgalmi kristályosító házi szerepét. Egyesületesdi? Volt, aki idővel szabadulni akart a Sarló kötelékétől, én ragaszkodtam hozzá, az értelmi fókuszhoz, melyben történelmi tanulságaink gyűltek és gyúltak. Én voltam örökké a mozgalmista, nem elégedtem meg a dolgok külső logikájával, hanem a felismerés és szerepvállalás belső törvényét is dologivá akartam rögzíteni, nehogy elröppenjenek a szavak, s maradjon minden a régiben. Záró előadásom ennek megfelelően összefoglalás volt, a munkakörök áttekintése és szervezeti irányadás.

Pozsonyi fellépésünk anyaga a szemináriumi munkabeszámolókkal együtt a *Vetés* harmadik számában jelent meg. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött példány fotokópiái hevernek előttem, s ahogy olvasom *Az új nemzedék programja* című régi mozgalmi krédómat, önkéntelenül is megpróbálom, hogy más – bármely mai értelmes olvasó – személyével mélyedjen bele a sorokba. Hieroglifa. Tartozom titkával már csak azért is, mert ezt az írást rajtam és a belső sarlógárdán kívül csak egyetlen helyen értették meg, s elég furcsa, hogy hol: Szekfü Gyula folyóiratában, a *Magyar Szemlében*. Mi is „a munkásság centripetális szerepe”, és mi fán terem a „centrifugális parasztmisszió”? Gúnyolták a kifejezések miatt eleget, pedig csak a mozgalmunk tervrajzául szolgáló konstrukciós elképzelést kell elővenni, hogy megkapjuk a magyarázatot sajátos körülményeink és hivatásunk egyesített nemzeti és osztályértelmezésére. Matematikai pontossággal született a képlet, feleúton Spengler és Marx között, s tetszik, nem tetszik, nemcsak az én huszonkét éves koromnak, hanem erjedésben lévő értelmi nemzedékemnek is adott szakaszban ez a mechanika rejlett a tudata mélyén.

A stílus valóban gépies elképzelésre utal: az új nemzedék „cél-

szerű felépítéséről van szó, egyrészt a dolgozó tömegek fiatalságának osztály-”alapokon” való modernizálásával, másrészt egy új értelmiség „felvillanyozó áramá”-nak bekapcsolásával. Megokolás: „A tudatos osztálypedagógia tudja csak biztosítani, hogy minden magyar dolgozó történelmi intenzitással bent éljen a maga osztályának és szakmájának fejlődési vonalában. A szociális intelligencia-termelés pedig azért fontos, mert a ma még sokszor felelőtlenül individuális magyar értelmiséget fokozatosan egy osztályalapokon szervezkedő magyar tömeg élet munkaközösségébe ágyazza be.” Ez eddig még egyszerű, igen ám, de a továbbiakban kiderül, hogy kereken négy osztályról van szó, s ezek közül a két városi (a munkásság és a kisiparosság) a körnek vagy gömbnek felfogott „magyarság”-fogalmon belül ellenkező szerepet tölt be, mint a két falusi (a földmunkásság és a kisközgazdaság), s e szerepek kiegyensúlyozódásától függ, vajon a magyarság pozitívan vagy negatívan illeszkedik-e be a többi nemzet közé. Egészen pontosan: „A munkásság és a modernizált kisiparosság a maga városi osztálykultúrájával centripetális szerepet játszik a magyarság életében. A nemzetközi haladás kollektív eredményeit vezeti be a nemzet testébe. Ugyanekkor egy modernül kiteljesedő kisközgazdaság és földmunkás osztálymozgalom a faj élő orgánumának földrajzi és történelmi tényezőkből fogant sajátos vitalitását sugározhatná szét a magyarság egyetemes életébe. E centrifugális parasztmiszió nélkül elsodródunk, és egy tényleges nemzet egészséges termőképessége helyett másoló, tehát könnyen elmaradó, negatívvá, reakcióssá váló szerepet játszanánk a produktív népekkel és a népek faji autonómiájú nemzetközi tömörülésével szemben.”

Hát ez: a társadalmi valóság önkényes becsoportosítása egy eszményi nemzet-keretbe (a bűvös körbe vagy gömbbe), örökölt magyarság-képletünk megtöltése osztályvonalakon mozgó, külön szerepekre galvanizált nép-részlegekkel, a mi saját gyártmányú óraműszociológiánk tetszett meg Szekfü Gyuláéknak, akik nem is késtek méltatni, sőt idézni is a *Vetés*-t. Érthető. Aki *A magyar állam élet-rajza* megírásakor az állam Ding an sich-fogalmát ruházta fel szerves élettulajdonságokkal, nem tagadhatta meg tőlünk, a nemzeti

államból kiesett magyar fiataloktól, hogy agyunkban a faj vagy nemzet fantomját materializáljuk valóságból vett elemekkel. De talán nemcsak az az érdekes, hogy kiknek tetszett akkor a mi filozófiánk, hanem az is, hogy ki volt az az ideológus, aki például ebben az időben nekem tetszett? Talán Karl Mannheim volt az, a Magyarországról elszármazott tudós szociológus, aki bármely helyzetből levezetett egy-egy külön mentalitást, s a maga elvont tudományossága szempontjából közömbösen ítélte meg, vajon kapitalista vagy szocialista alapokon építi-e ki saját társadalomtudományát valamely csoportosulás. „Oppositionswissenschaft” – a Prímás-palotában kihirdetett sarlós-világnézet a maga szociológiai problematikájával ennek a feltételnek is megfelelt. Amíg azonban a Mannheim-féle tan lényege történelmi fatalizmus, mi csak átbújtunk ezen a kényelmes formulán. Kaleidoszkopikus megfogalmazásainkat nem rögzítettük iskolává, szerencsénkre azok tovább változtak-gomolyogtak a helyzeteket állandóan felmérő és szerepünket újra meg újra tisztázó népi realizmusunk szerint.

Négyrétű osztálypedagógiánkból nem lett persze semmi, viszont az a vágykép, hogy „a munkásság osztályfalakba zárt és pártpolitikai síkra kényszerült szocializmusának ki kell terjeszkednie az elmaradt többi dolgozó osztályra s így a nemzet életrevaló egyetemére is”, szükségképpen maga után vonta fokozódó érdeklődésünket a munkásság és a szocialista tan iránt, most már nem egyoldalú csak-a-munkásságba-pillantással, mint Kassák *Munkájá*-nak első divatbajövetelére, hanem ellenkezőleg, az egész magyar társadalomnak a munkásproblémákhoz és munkásideológiáihoz való viszonyításával. Ez lett szellemi továbbjutásunk hajtóereje, ez repítette szemináriumi munkánkat is „a Csehszlovákiába került magyarság szociális jelentőségű, modern tudományos akadémiaja” felé (mert alább nem adtuk a mozgalmi célok kitűzésében).

Májusban köszöntöttük körünkben Kassák Lajost és csoportját. Simon Jolán kórusa piros és kék pompában, a közösségi eszme tisztasága és tömegenergiák fensége töltötte most be a Prímáspalota tükörtermét. Elvi kérdés volt, hogy a méltató előadást ne Kassákatona tartsa, hanem az, akiben az egész mozgalmasság (ez is akkori

szavunk), maga a Sarló-komplexum szól hozzá a Kassák-témához. Így került megint rám a sor, a mozgalmistára. Nem kis feladat volt közös nevezőre hozni fejlődésünk régebbi és újabb szakaszait, kikényszeríteni magamból az összhelyzet és a távlatok újabb képletét. Vallomás lett belőle, nem baj, ilyesmi rugalmasabb a tétel-faragásnál. „Hátunk mögött a volt erdők és ó nádasok kísérteteivel – mondja a fennmaradt kézirat –, egy egyetemesen érzékelt magyar tragédia rázkódtató sírásával, immár vagyontalanul és bérvizonyokba kényszerülve, az eltűnt állam gondfeleltető karjai nélkül, íme, milyen állapotban kaptuk az önmarcangoló felismerések óráit Kassák Lajostól és a minden determinációkkal szemben álló, acélkemény szocialista irodalomtól!” Csak a mélybe-jutás és mélyből-emelkedés pózaiból igazolhattam így a világnézeti tisztulást: „Úri körök lila ködei evődtek belénk vérrel és szellemmel, pedig erőtlén, bérelt osztály vagyunk, látszólagos osztály, lényegünkben öntudatra nem ébredt, kóc illúziókban ringó szellemi proletárok. A sorakozó tömegek történelme most kezd feszülni. A mi utunkat párhuzamba egyenesíteni ezzel a reális történelemmel csak a szociális világszükségletekből áradó művészet és társadalomszemlélet tudta. Most éljük színünk változását és készülődünk.”

Nem mindegy, hogy egy intellektuális csoport mikor és hogyan ér el a tudományos szocializmushoz, függetlenül attól, hogy annak maradéktalanul teljes megértéséig és vállalásáig még mennyi utat kell megtennie. Mindig is úgy tudtuk, hogy a döntő szót a nemzetközi szocializmus mellett akkor mondtuk ki, a pozsonyi Kassák-estén. Két ív – Kassák művész-pályája és a mi fejlődésünk – metszette egymást, s ezen a tényen mit sem változtat, hogy később túljutottunk Kassákon, és éppen a szocializmus nevében ráztuk le magunkról hatását. Magamban mindenesetre a Kassák-üdvözlés alkalmából jutottam el először olyan megfogalmazáshoz, melyben már nem feltételként szabtam a szocializmus elé, hogy oldja meg a nemzeti és emberi, a falu és város forgalmköreinek ellentmondásait, hanem fordítva, a szocializmus nevében vállaltam kötelességnek e követelményeket. A kézirat beszél: „Amikor középiskolai és egyetemi tanulmányaink közepette új magatartást vállalunk a

világproblémák sűrűjében, és mi is kihozzuk magunkból a száz százalékosan fegyelmes és etikus embert, új horizontba szublimálódik történelmi múltunk determinációja is. Duna-medencei tegnapiaink magasult folytatásaként ígérjük a nemzetközi haladás magyar aszszimilációját, a magyar nádasok behordását és lecsapódását, a magyar városok és a magyar vidék, a magyar nyelvközösség és vajudó szellemiség gyökeres és helyhez idomult szocializmusát.”

Megszabadultam végre külön szociológiánk vasgombócától, az új hangot azonban már nem dicsérte meg a *Magyar Szemle*.

Egyelőre, persze, a szocializmus az ellentmondásainkat feloldó vágyképet jelentette számunkra, de hozzájárult ahhoz is, hogy sorainkban a nem úri, nem középosztálybeli, nem polgári és nem is paraszti származásúak felbátorodjanak, s a maguk adottságait is kibontsák. Megrendeztük – ugyancsak a Prímáspalotában – a fiatal szerzők estjét, s a két érsekújvári munkásdiák, Jócsik Lajos és Dobossy László mellett most már Pozsonyból is munkásivadék jelentkezett: Kovács Endre, a költő és novellairó, nyolcadikos diák. Nehezen gördülő, klasszikus szóképekkel tűzdelt lírája, így a *Munkások* című vers, először képviselte köztünk – s *A Mi Lapunk* hasábjain is – nemcsak az új mondanivalót, hanem magát az új osztályt.

Válaszul mozgalmunk világnézeti elmélyülésére a konzervatív-klerikális reakció magán az ifjúságon belül kezdte meg az ellentámadást. Az még hagyján, hogy a Csehszlovák Cserkészszövetség újonnan szervezett magyar tagozatából kihagytak, s váratlanul a középiskolai önképzőkörökkel való kapcsolataink lehetőségét is elválták (Érsekújvárt a Czuczor Gergely önképzőkör titkos feljelentésre főigazgatói felügyelet alá került). Közvetlenebb veszélyt jelentett, hogy Prágában ekkorra már kettészakadt a régi Szent György Kör, s külön szerveződött a szocialista Sarló és a Prágai Magyar Cserkészek Köre, ahol a kassai klérus tehetséges és szívós neveltje, Rády Elemér rendezkedett be. Brünben, ahol a régi titkosok járszalagjára került *Corvinia* állandó érintkezésben volt a magyarországi bajtársmozgalommal, egyre kínosabb konfliktus támadt a *Sarló* elveivel rokonszenvező műegyetemi hallgatók s a diákegyesület vezetői között. Legjobb embereinket kitűrták a tagság meg-

szavazta tisztségekből, így Hornyánszky Istvánt azon a címen, hogy apja – a pozsonyi evangélikus teológia nemzetközi nevű hebraistája – *A Reggel* című kormánylap liberális és szabadkőműves szerkesztői között szerepel. A diákélet e surlódások következtében Brünnben annyira elfajult, hogy maga a magyar menzák támogatására létesült Társadalmi Nagybizottság is szükségesnek látta ankét rendezését, s erre meghívták mindkét tábor híveit az ország minden egyeteméről.

1929 június havában erre az ankétra mi gyanútlanul vonultunk fel. A magyar népelet tanulmányozására kidolgozott munkaprogramunk, a szemináriumi rendszer, egyetemes magyar tematikájánál fogva felül állt a világnézeti különbségeken, s jóhiszeműen feltételeztük, hogy a felfogások kölcsönös tiszteletben tartásával bárkivel összefoghatunk a magyar kisebbségi tömegek szolgálatára. Sohasem kerestük az ellentétek kiélezését az ifjúságban, sőt, elkerültük a kihívásokat is. Prágában a régi Szent György Kör balfelé és jobbfelé ágazásakor együtt és barátsággal megállapodtunk abban, hogy a kialakult világnézeti ellentétek ellenére is fenntartjuk a közös kisebbségi magyar diákérdekvédelmet, s én még Baden-Powell lord hozzánk címzett kanderstegi levelét is elküldtem az új cserkészkörnek, tudván, hogy jobban megbecsülik. Már csak azért is nyugodtan mentünk Brünnbe, mert a magyar polgári értelmiség jelentős része, beleértve a Társadalmi Nagybizottság számos tagját, velünk szimpatizált, s Szvatkó Pál a *Prágai Magyar Hírlap*-ban éppen ebben az időben írta rólunk kolumnás cikkeit. Valóban: ismeretszerző módszereinkkel, a kisebbségi élet szociografizálásával és a szaktudás szociális kiegészítésével híveket, saját szociológiánk hirdetésével hívőket szereztünk a magyar értelmiség régóta szellemre, színvonalra, tudományosságra váró köreiben. Szvatkó Pál már vagy egy év óta kísérletezett az *Új Munka* kiadásával (prospektusa szerint ez „a szlovenszkói magyarság mikrokozmosza akar lenni, szellemi teljesítményeinek, boldogulási vágyainak, erőinek, különleges problémáinak keresztmetszete, aktuális magasabb rendű útmutató, a szlovenszkói magyar kultúra selejtezője és csoportosítója”), s bár terve nem sikerült, annál lelkesebben üdvözölte bennünk a „magasabb rendű útmutató”-t, s mozgalmunkat nemzetközi összehasonlításban egyenesen az ifjútörökökkel hozta

kapcsolatba. Nem utolsó sorban azért, mert ismerte rokonszenvűnket Kemál Atatürk Keletre támaszkodó, imperialista ellenes, Nyugat ellen Nyugatot hozó nemzeti reformpolitikája iránt.

Brünnben váratlan meglepetés ért. Az ankéton megjelent Alapy Gyula, s túlzott következtetésekkel telített vádiratot olvasott fel, melyben istentelen marxistáknak, nemzettagadó kommunista ügynököknek bélyegezte meg a sarlósokat, guruló rubelről beszélt, s a kisebbségi magyar társadalom nevében kizárásunkat követelte minden ifjúsági szervezetből. A tendencia nyilvánvaló volt: az öreg úr kompromittálni akart bennünket nemcsak a maga konzervatív katolikus és keresztény-szocialista körei, hanem Szent-Iványék s általában a szabadelvű polgárság előtt is.

Megpróbáltató pillanatok következtek.

Mi lesz ebből?

Barátaink szorongva lesték, hogyan reagálunk mi?

Elsőnek szólalt fel Terebessy János. Sértődötten utasította vissza a nemzetietlenség vádját, s új, reális, a tömegek társadalmi érdekét szem előtt tartó értelmiséget követelt, de mire a társadalmi és nemzeti felszabadulás szocialista álmát méltatta volna, hirtelen abbahagyta a szót. Izgalmában sírva fakadt.

A hallgatóság megdöbbsent, s mintha ez a jelenet korbácsolta volna fel a lelkeket, sorra pattantak fel a szónokok, olyanok is, akikre nem számítottunk, s rendre kiálltak a Sarló igazáért. Brogyányi Kálmán erős szavakkal bírálta „az apák bűneit”, ezer év úriságát támadta, s szinte önkívületben tett fogadalmat a magyarságnak a munkásságból és parasztságból való megújhodása mellett. Az egyik érsekújvári – Dobossy Imre volt-e vagy Horváth Ferenc? – kurtán bejelentette, hogy eddig ugyan nem ismerte a marxizmust, de most, hogy Alapy képviselő úr ezzel vádol minket, kötelességének tartja a hiányt pótolni, s első dolga lesz elolvasni a marxista irodalmat... A diákok sorából senki ellenünk fel nem szólalt, s hogy ez a rokonszenv jele volt, kiderült, amint utolsónak Vermes Samu műegyetemi hallgató állott fel, s bejelentette, hogy a sarlósok felszólalásai után kéri a brünni *Sarló* megalapítását, s abba tagnak jelentkezik. Megtapsolták. Azt hiszem, ez a felszólalás fájhatott a legjobban a származására

büszke Alapynak: a budai Vermesek éppen úgy Csallóköz törzsökös honfoglaló nemzetségeire vezették vissza nemességüket, mint az Alapyak (a felszólaló különben kisebbik fia volt az utolsó pozsonyi magyar alispánnak).

A *Sarló* kiállta a próbát. Erkölcsileg megerősödötteen került ki a vitából, s hamarosan meg is alakította brünni szervezetét. A bajtársak igyanak csak, Hornyánszky Istvánék azonban a modern építészet szemináriumát vették tervbe, s a *Korunk* hatására a dessauai Bauhaus-mozgalommal kerestek kapcsolatot. Egyedül Szvatkó Pál hallgatott el a dicsériádákkal. Óvatosabb lett. Meg is mondta: munkánkkal egyetért, de a szenvedélyeinkből nem kér. Azt hiszem, hévvel vallott szocializmusunk volt az, amire nem volt szüksége.

4

Amíg a szocializmus csak gondolat és szó, ragyogás és jelkép, utópia és fogalom, addig nagyon sokfélét jelenthet. Aszerint, hogy ki mit akar vele. Ahogyan most mérem és értelmezem a mi kezdő szocializmusunkat, körülbelül annyit tudok kihozni belőle, hogy a munkásosztály nemzetköziségében megnyilvánuló általános emberit kaptuk fel eszménynek, s konkrét kisebbségi szükségleteinknek megfelelően a szláv-magyar érintkezésben, egyenlőségben és megegyezésben próbáltuk ezt az eszményt erkölcsi normává rögzíteni. „Etikai szocializmus” – ez a kifejezés különben is járja a cseh – részben a szlovák – értelmiség köreiből, s hamarosan használható pallóvá is vált kölcsönös érintkezésünk számára.

Amikor a pozsonyi Komenský-egyetemen megalakult a Népszövetségi Főiskolás Liga, mégpedig azzal a hangzatos céllal, hogy közösen mozdítsuk elő a nemzetek érintkezését, és ápoljuk a világbéke gondolatát, szívesen ragadtuk meg az alkalmat arra, hogy régóta le-szegezett erkölcsi nemzetköziségünknek tanújelét adjuk, s bekapcsolódjunk a szervezkedésbe. Illetve hát: csupán egyesületalapításról

volt szó, amúgy protokolláris módra, választmánnyal és jegyzőkönyvvel, néhány szakosztállyal és évi közgyűléssel. Mindegy, mi a szívünket adtuk hozzá. Peéry Rezső is, Terebessy János is hozta a maga szocializmusát, s akadt köztünk egy mindig mosolygó gyakorlati jogász, Nagyidai Ernő Kassáról, aki már járatos volt a csehszlovák diákélet masaryki derúvel töltött, valójában problémátlan és formális szokásai között. Az ő kezdeményezésükre ugrottam be én is a dologba, természetesen ünnepi beszéddel s mint mindig: szenvedélyesen. A középszerűt, szokványost utáltam, ha már szövetkezünk, akkor legyen az nagy és szent kiállítás, most, ebben a percben kezdődő új történelem! Így került bele a szlovák diákok előtt elhangzott magyar beszédbe a szocializmus. Mármost a mi szocializmusunk.

A beszéd nemzedéki kötelékeinket hangsúlyozta, azt, hogy csehek, szlovákok, magyarok, németek, zsidók, ruszinok együtt indulnak el egy új közélet felé. Ezt a generációs szándékot neveztem el a „korszerű idealizmus” befogadásának és realizálásának, s hogy ez mi legyen, azt is megfogalmaztam: „...nem egyéb, mint a mainál etikusabb társadalomszemlélet, a tudományos és etikai értelemben vett szocializmus hite. Ez a hit hoz minket össze, ez az idealizmus akar testvérekké tenni bennünket.” Tulajdonképpen örülök, hogy gondolkozásunk csavaros fejlődésmenetét éppen ezzel a szöveggel jellemezhetem, mert nem volna semmiképpen sem őszinte, ha az 1929-ben már egyre sűrűbben és makacsabban ismételt kiállást a szocializmus mellett, melyből hamarosan Budapesten is eszmei viták és összecsapások következtek, most utólag a kommunizmushoz való érkezésünk közvetlen előjátékának minősítenők. Valójában nem ez vitt előbbre, hanem a téma, amelyet a szocializmus eszményének magasságába emelgettünk: maga a kisebbségi kérdés, de csak abban a mértékben, ahogyan az elvont erkölcsi körökből és értelmezésekből visszamerészkedtünk a nyers valósághoz. Mert a kisebbségi sors nemzeti és szociális bajait nem hallgattam el akkor sem, ott sem, sohasem. Éppen csak feltornáztuk a megoldást a masaryki diszkusszióig, amely – a cseh államférfi-filozófus szerint – mindent megold. Nem hinném el, ha más vágná a fejemhez, de itt áll, akkor így is hittem: „Tudományosan kutatnunk kell... a nemzeti ellentétek okait Szlovenszón,

hogy az igazság, a mi etikai igazságunk fényénél kianalizálhassuk a mai ellentétek történelmi csíráit. A mi friss, generációs tisztaságunk foghat csak elfogulatlanul olyan bajok teoretikus orvoslásához, amelyek a mi leendő közéletünkben meg nem tűrhetők.” Konklúzióm természetesen nem is lehetett más, mint a kisebbségi kérdés „nyugodt és józan” megtárgyalása a Népszövetségi Főiskolás Liga gyűlésein és szemináriumában.

Hiába kutatok irataim és könyveim között, nyomát sem találok annak, hogy ez a diákliga valaha is, valahol is előbbre vitte volna akárcsak a megvitatását a kisebbségi kérdésnek, nemhogy annak megoldásához hozzájárult volna, bár szegény Nagyidai Ernő, akit valósággal becsuktunk erre a sóhivatali őrhelyre, még évek múlva is szorgalmasan jelentgetett mindenfélét, amire ma már senki sem emlékszik, ő maga sem.

Annál élesebben vésődött emlékezetünkbe a *Korunk* kritikai fellépése szocializmusunk egyéni értelmezésével szemben. Fábry Zoltán *Etnográfiai szocializmus* címmel cikket írt gyengéinkről, s éppen akkor vette bonckés alá szabódezsős falu-romantikánkat, amikor legjobb meggyőződésünk szerint már túljutottunk ezen a szakaszon, s a szocializmus magasabb értelmezését, erkölcsi megfogalmazását kerestük, humanista nemzetköziséget vallottunk. Furcsa időbeli eltolódás: Fábry Zoltán stószai íróasztalán a *Vetés* legelső, gombaszögi számát sillabizálja, rádöbben a közben országos vita-üggévé vált *Sarló narodnyik* gyökereire, vissza egészen a budapesti Ady-röpiratig, majd utoléri Alapyval való komáromi mérkőzésünket, mire azonban reagálásai Kolozsvárt nyomdafestéket látnak, mi már Kassákat is átértük, s belerévedtünk az „etikai szocializmus” masaryki paradicsomába. A bonyolult idő-kereszteződésből következett, hogy a *Korunk*-cikk megállapításai meg is döbbsentettek, nem is, úgy, hogy meg is sértődtünk, nem is. A bírálat utólag talált (ezt elismertük), mozgalmunk önállóságát azonban nem ismerte fel (itt haragudtunk), az irányvonal viszont, amelyet előnkbe tárt, nem volt azonos azzal az úttal, amelyen éppen elindultunk (ez meggondolkoztatott).

Etnográfiai szocializmus? Ebből nőttünk ki, igaz. „Íme, szociológusok, milyen egyszerű az egész – gúnyolódott Fábry. – Egy kis ba-

zsarózsza, bicska a csizmaszárban, és megvan az öntudat. Csapj fel, öcsém, regösnek, és tied a szocializmus, az egész Sajó mente, a megváltás, az új világ, »a magyar forradalom holnapja«: Szabó Dezső kegyelme. Mert, és ezt nyomatékosan ki kell emelni, a szlovenszkói magyar fiatalság »forradalmi« mentalitását nem a forradalmi szocializmus, és még csak Ady sem determinálja, de egyes-egyedül – Szabó Dezső!” Annál kevésbé vontuk kétségbe Fábry igazát, mivelhogy magunk is túladtunk már a gombaszögi vadregényességen. Lenyesni a maradványokat, ez nem baj, csak elevenbe ne vágjon a kés. Amikor bírálónk a sarlósock erkölcsi önállóságát vonta kétségbe, s azzal vádolt, hogy nacionalizmusunk csak a régi bőrét vedli, de ugyanazoktól függünk továbbra is, mint azelőtt, amikor már felszisszentünk.

Fábry azt írja: „A mi fiataljaink fiatalos lendületükben mintha felismernék a kórokozót: a kapitalizmus determinálta nacionalizmust, eltemetnek egy ábrándot, de az elhatározó tett helyett újra csak egy bizonytalant lépnek. A nacionalizmust nem dobják el végleg maguktól, hitese szép szavakkal tisztult formáját ígéretelve, főszentségnek újra megtartják, hogy természetéhez híven újra piszkolódjon és piszkítson. Elszakadni egy ábrándtól és végeredményben újra csak melléje társulni, mi más ez, mint egy önmagába visszatérő lelki és szellemi görbe? A valóság hüen tükrözi ezt a fonák helyzetet, mert ennek a híres és legalább jó akaratban szociális mozgolódásnak itteni védnökei, szentesítői, barátai és mecénásai a legreakciósabb és legszürkébb díszmagyar pártvezérek és háttéri kapitalisták. A valóság: a védnökök ellen nem illik lázadozni, tehát: kompromisszum! Épp ezért: nemzeti köntös, lantpengetés, magyar géniusz mindenekelőtt: meseködbe, szófelhőbe burkolni az eredeti és egyedül igazolódó célt: a valóságot, a szürke szociális munkát. A szocializmusból fából vaskarika lesz: *fajdetermináltsága révén csak nacionalis jelentősége van*, tehát: semmi.”

Igaz ez? Szorongva olvastuk újra meg újra, s akárhogy vajkáltunk magunkban, mégsem fogadhattuk el a beállítást. Hát ami magyar, az csak póz lenne bennünk, hogy össze ne kapjunk a Társadalmi Nagybizottság minden tagjával, még ama kevés haladó polgárral is, aki legalább szabad szellemi tájékozódásunk pártját fogta? Ellenke-

zöleg: úgy éreztük, hogy a mi magyarságunk a néphez, a tömegekhez való ragaszkodás és csatlakozás, s éppen ez az, amiért sorra szembe szálltunk bárkivel, ha utunkba állt. Tiszta lelkiismerettel vallottuk, hogy népünkért tanulni akarunk, s csak addig egyezünk bárkivel, amíg ebben el nem gáncsol. Ha kompromisszumról van szó, az is csak eszköz, átmenetileg, hogy el ne szigetellessenek bennünket a diákok többségétől, a sajtótól, a közélettől. Szóval: védekeztünk. Nem tudom, később – amikor már együtt gondolkoztunk, dolgoztunk, harcoltunk – hogyan dolgozta fel magában ezt a cikk-belövést Fábry Zoltán, s talált-e magában ultrás túlzást, belemagyarázásokat. Lehet. A lélektani siker azonban kétségtelenül megvolt. Nem úgy reagáltunk, hogy igenis, új nacionalizmust akarunk, megegyezésekhez ragaszkodunk, vagyis nem arról az állásponttól vitatkoztunk, amelyre Fábry állított minket, hanem éppen azt róttuk fel Stósznak, miért és hogyan nem köszönti bennünk saját magát, miért nem látja meg, hogy vele és érte küzdünk, csak hát nem remete-posztról, hanem zajlásban, hullámok közt, árral szemben, még hozzá kötelékben, mozgalmi és nemzedéki közösségben!

Végeredményben tehát méltatlankodásunk nem akart sem többet, sem kevesebbet, mint közös erkölcsi alapot Fábry Zoltánnal, az „embermagyar” szocialistával, s lapjával, a *Korunk*-kal, melynek buzgó olvasói voltunk. Felvetődött tehát újra különleges szocializmusunk revíziója, mint már Kassához való viszonyunk rendezésekor, amikor hidat teremtettünk a magunk kisebbségi követelményei és a *Munka* égbek etikája között. A különös azonban ebben az volt, hogy most Fábry állott az erdő felől: a reális népi követelményekre ő támaszkodott: „A gyomor, a kenyér: ez a falu, ez a nép, ez a földmunkás valósága – szegezte velünk szembe. – A néphez etnográfia védnöksége alatt már nem lehet közeledni, ez legfeljebb »kultúrpolitikát« igazol, de nem *kenyérpolitikát*: szociális aktivizmust. A regösöknek nem kapufélfákat kell lerajzolni, de nyomort hallgatni, nyomorstatistikát felvenni, és okos képű gyerekarok, bazsalikom-menyecskék helyett a regösnaplóba bevezetni: ugyan hány gazdasági sztrájk is volt az idén Szlovenszkóban, és ugyan miért? Ez lenne az út, ez lenne a meglátás.” Íme, most – Kolozsváron át – Stószról mi kaptuk

a bizatást, hogy ragaszkodjunk a valósághoz, a mindennapok népeletéhez. Amit Kassáktól követeltünk, velünk szegezték szembe. Itt már volt min évődnünk, s ha szívesen is fogadtuk a jókor jött tanácsot, amely eredeti vonalunkra hívott vissza, őszinte és teljes találkozá-sunkat továbbra is húzta-halasztotta a szocializmus másféle magya-rázása.

Mi a legjobb akarattal értelmeztük a magunk képzelte szocializmus erkölcsiségét. Javában erősítettük új kapcsolatainkat a cseh és szlo-vák ifjúsággal, melyet Masaryk eszmeisége fűtött: úgy véltük, ez a nemzetköziség elvezet a nacionalista ellentétek feláldozásához az ér-telmiség közös akaratából megvalósul az osztálytalan társadalom. Fábry Zoltán azonban egészen más szocializmust követelt, amikor kimondotta a maga konkluzióját: „A kísérletezésnek, tapogatózásnak nincs értelme, amikor célegyenesen meg van húzva a működés, a segítő munka mai szociális iránya: *osztályharc!*” Ki a hibás, hogy mi ezt akkor még nem fogtuk fel? Eszünk ágában sem volt ugyan ta-gadni az osztályharcot, éppen csak nem tudtuk, ki és hol, hogyan vív-ja, s mi mit is tehetnénk a sikeréért? Nyitott kapunkon nem tévedt be közénk akkor még senki, aki szentől szembe kimondotta, megma-gyarázta, ha kell: szemünkbe vágta volna Fábry Zoltán egyszerű té-telét. Maradtunk abban a hitben, hogy a tömegek szociális igényei-nek tudományos vállalásán s a polgári állam erkölcsi meghódításán át eljuthatunk a munka és erkölcs szocialista birodalmába. Zökkenőt csak az államgépezet nemzeti egyoldalúságában találtunk, de ezen is átsegített a nemzetközi állam külön kisebbségi igénye, az a plusz, mellyel hozzá akartunk járulni mind Kassákék, mind cseh és szlovák kollégáink szemléletéhez, hogy feloldjuk egyfelől a talajtalan elvont-ság, másfelől a nacionalista kizárólagosság kínos ellentmondásait.

Bizony, azon a nyáron szociográfiai felmérések, helyszíni kutató-sok, a nép mélyébe való ereszkedés helyett elmentünk Északkelet-Csehországba, a cseh és szlovák egyetemi hallgatók Etikai Mozgal-mának nagy táborába, s ott pakoltunk ki a kisebbségi kérdéssel. Nem üres kézzel mentünk. Úgy gondoltuk: kulturális hídszerepet kell vál-lalnunk a szláv népek felé, s így nyerhetünk szíveket, kapcsolhatunk egymásba nemes rokontörékvéseket. Valami szerzetesi vonás, igen,

áhitat volt az elszántságunkban, ahogy egy más nyelvű, múltú, hangulatú, de emberiséget hangoztató értelmiség megnyerésére felkerekedtünk.

A *Vetés* egyik cikkét vittük tarsolyunkban, Duka Zólyomi Norbert *Magyar-szláv kultúrkapcsolatok* című írását. A szerző, tisztösök leszármazottja, akár csak jó magam (egyszer azzal dermesztett meg, hogy ezüst-hamutálcájuk a Lánchídon megölt Lamberg császári biztos tulajdona volt), mélyről szakította fal az érzéseinket, amikor így kezdte: „Az emberiség örök Kain-tragédiája lerontja a közös emberi értékeket, és a silány egoizmus az érdekközösség fogalmában véres harcok vízióit látja a künnálló érdekék ellen, de talán nem utópia az a gondolat, hogy összeharapódzott tézisek és antitézisek alkonyán egy derűs szintézis sugárzik majd át a világon, melyben tudományosan és esztétikailag öntudatos faji kultúrák egymást nem lerontani, alacsony eszközökkel kiirtani, hanem gazdagítani és jótékonyan erősíteni fogják.” A kitűzött cél egészen reális volt, cseh-magyar irodalmi csere, műfordítások szorgalmazása, kölcsönös előadások, a zenei háttér azonban bibliai sirám és felmagasztalódás. És ott Észak-Csehországban, a cseh diákok amerikásan berendezett víkendtelepén, bizarrul hatott. Úgy nézték ránk, mint valami egzotikumra, amikor felvonultunk a kisebbségi kérdés sokszorosán árnyalt problematikájával, s váltig nem értették, honnan az a szenvedélyesség, amely minket egy jól elrendezett, békés és biztonságos világban olyannyira felborzol.

A cseh szokás ötletes volt. Ott találtuk a táborban, egy tisztáson az Orlice folyócska mellett, a cseh írók, főszerkesztők, zeneszerzők, festőművészek, egyetemi tanárok legjavát, s a jókedvű lányok és fiúk válogatott társasága egy-egy kézilabda-játék vagy fagyalt-parti között okos, szellemes kiselőadásokat hallgatott és vitatott meg. Mint csizma az asztalon, úgy hatott a mi témafelvetésünk (itt, ahol mindenki színes fürdőszandálban járt). Zordonan súlykoltuk tételeinket: „... az új magyar értelmiség etikája az építő szocializmus, kultúrprogramja az elmaradt magyar vidék gazdasági életének és faji kultúrájának tudományos fölfejlesztése egészséges Duna-medencei kert-

város-kultúrává, és történelmi koncepciója a fokozatos kelet-európai konföderáció.”

Udvarias csönd fogadta megnyilatkozásainkat, de mi nem engedünk a proklamációs stílusból, s folytattuk: „A szláv–magyar találkozás horizontja és jelentősége szélesebb, mint a szlovák és magyar nemzet. De hogy ehhez a találkozáshoz elérkezhessünk, a szlovák fiataloságnak is óvakodnia kell építő nemzeti életében a merev nemzeti állam traumájától, és szintén a tudományos szocializmus, a szerves társadalmi életrend műveltségébe és egyetemes emberi szellemébe kell beágyaznia faji energiát. A szláv-magyar érintkezés problémája megkerülhetetlen annak, aki részesedni akar a történelem további lehetőségeiben a modern nyugati világnépek övétől keletre, az agrár-körülmények közt maradt kis nemzeteik Dunája körül.” A nemzeti állam gondolata mindenképpen gyűlöletes volt számunkra: magyar formájából eredeztettük átkos örökségünket, csehszlovák változatából kisebbségi elnyomatásunk minden bánatát. Ezért is bélyegeztük meg hol „fikció”-nak, hol pedig egyenesen „traumá”-nak, lelki hibadtságának, sérülésnek. (Kedves anekdota, hogy Csanda Sándor 1959-ban megjelenít munkája, *a Magyar-szlovák kulturális kapcsolatok*, freudista műszavunkat „Traum”-nak olvassa, a nagynémet terjeszkedés jóslatát vélvén felfedezni a sorokban).

Felbukkant hamarosan a német veszély is, akkor és ott azonban még magának a nemzeti állameszmének és a nemzeti kisebbségnek a súrlódását vitattuk. Az egyik neves táborozó, Alois Háha zenetudós, egy kis utóbeszélgetésen – vikendházacskáink előtt állottunk – belemerészkedett a témába, s óvatosan tudunkra is adta a magáét. A magyar zenére terelődött a szó, s Bartókra hivatkozott, arra, hogy Prágában mindannyian szláv zenészek is átszellemültek, amikor benne magukra ismertek, Bartók művészetében a maguk rejtett zenei tartalékaira. S hogy azért határt is vonjon, Kodályra is célzott. Nem, a Kodály-zene a maga egyházi és feudális motívumaival annyira csak magyar, hogy abból nem érezhettek ki közös népiséget... Ilyesfélétt erősített irodalmi viszonylatban a vita cseh írótanúja, Vladislav Vančura is, érveire nem, finom szkepszisére fellépésünkkel szemben máig emlékszem. Legmesszebb ment megértésünkben Zdenek Peška

magántanár, jeles jogász, aki megígérte, hogy ezentúl a kisebbségi kérdésről is előadásokat tart a Komenský-egyetemen. Számára az egész probléma pusztára statisztikai és demográfiai adathalmaz, állampolgári szakkérdés volt, szemináriumi anyag, s olybá is vett minket, mint szakmai illusztrációt, barbár érzelmi zöngék nélkül.

Fellépésünk után sugdolódzás indult körülöttünk, s időbe telt, míg – megint csak nagyon udvariasan – valaki kérdés formájában ki nem pattantotta a titkot. Óvatos, de célzó volt a kérdés: végeredményben lojálisak vagyunk-e a csehszlovák köztársaság iránt, s mi a véleményünk az irredentizmusról? Válaszolhattunk volna tömondatokban is, de mi ezt újabb alkalomnak véltük a lélekosztásra és történelemcsinálásra. Érdeklődnek a felfogásunk iránt? Tessék, tudjanak meg mindent. Rögtönzött válaszom megvan a *Vetés*-ben, s ha mai szemmel mulatságos is az az idealista gondolatjáték, melyet a gyors reagálás akkor kiváltott, mégis, felfedezem benne a rugót, mely végül szükségképpen más pályára, a történelem tényleges erőterébe lökte át mozgalmunkat. Így történik ez a kényes kérdéseknél. Aki a dolgot magát szemléli, annak valóságához őszintén ragaszkodik, fantazmagóriából is rátalál végül az igazságra. A nemzeti kérdés eszményi megoldását kerestük, s tárgyi hűségünkben gyakorlati gyökeréhez jutattunk közelebb.

A válasz megtagadta a régi, sok nemzetiségű magyar birodalom területi integritására törekvő irredentizmust, s leszegezte, hogy a kisebbségi magyarság érdeke az új adottságokra helyezett politikai és kulturális kibontakozás. Az állam és a nép fogalmát már régóta elváltasztottuk, s a reváns romboló kalandorságával ellentétben a nép jogos nemzeti igényeinek építő történelmiségét bontottuk ki a politikai aritmetikájából: miközben a kisebbségi magyarságot szembeállítottuk az utódállamok merev nemzeti felfogásával, egyben azt mondtuk róla, hogy a Duna-völgye népeinek közeledésén át „autonom nemzeti egységek békés konföderációja felé gravitál.” Megint itt voltunk tehát a magyarság kelet-európai missziójánál, ez esetben azonban már – a csehszlovák ifjúság és értelmiség színe előtt – magyar előjog, fölény, vezető szerep igénye nélkül.

Függetlenül attól, vajon a tények megfelelnek-e az elméletnek, el

is jutottunk egy tetszetős végkövetkeztetésig: „A népek között a magyar kisebbségek alkotnak hidat, azok a kisebbségek, amelyek reális együttműködést keresnek az utódállamok vezető népeivel. A kisebbségi magyarság nyomására előbb-utóbb az anyaországbeli magyar új nemzedék is tudatára fog ébredni annak, hogy a ... magyarság nagy megújódása és egységesülése nem a környező népek rovására, hanem csakis Kelet-Európa fejlődési irányában, az itt élő népek közös érdekeinek javára történhetik. Mind a régi magyar állam, mind a nemzeti utódállamok merev fikciói ellen szövetkeznie kell a közös történelemre utalt dunai kis népek fiatalságának, hogy háborítatlanul virágozzanak itt a boldog nemzetek.”

Itt, a cseh táborban, ahol kilúgozott agyvelők fantáziátlanúsága uralkodott, bajos lett volna bármit is megértetni szavaink bővületével, de saját továbbfejlődésünk kiberneikájában mindez az információ – nemzeti forradalom és nemzetközi konföderáció, szemben a kapitalista államok elnyomó szerepével és kölcsönös kizárólagosságával – növekvő szerephez jutott, s végül is a Szovjetunió nemzetiségi politikájának elismerésébe és a nemzetközi munkásmozgalom harcának vállalásába torkollt.

A józanodás folyamatát különben egy fehér hajú bécsi vendég, az egyre sűrűbben Pozsonyba érkező s kéziratokat sürgető örök szerkesztő, Barta Lajos siettetete meg. Annyi ribillió volt már körülöttünk jobbról balról, hogy nem csoda, ha a magyar forradalmak emigrációja végre felfedezett. Csak szavakat és előítéleteket kellett félretenni, hogy megértse valaki, mi megy bennük végbe, s bizalmával ajándékozzon meg. Barta Lajos, a szocialista irodalom magyar úttörője, élő klasszikusa, kommünbeli hőse és koldus emigránsa a mélyérzésűek biztonságával pontosan a mi politikai és lélektani konstellációnkra, dinamizmusunkra, ellentmondásaink mágneses mezejére akart új lapot alapozni, s hamarosan körülötte ültünk Pozsony kávéházaiban. Legtöbbet a Stefániában, a régi fahercegi palotával szemközt. Először Szalatnai Rezső és Peéry Rezső gyúlt lánggra érte, s tüzük hozám is hamar elért. Ugyanúgy problémája volt a pincér, már ami a kávék árát illeti, mint nekünk, ugyanazzal a szent rajongással kereste a dolgokban a törvényszerűt, a tektonikus rengések titkát, mint

mi, éppen csak, hogy tisztább fogalmakkal operált, a történelem eszmekincsével és tapasztalataival gazdagabban. A kassági konstruktivizmus, amely olyan könnyed ívben libbent át nálunk a masaryki kispolgár etikai szocializmusává, s egyáltalán mindaz, ami minket Szabó Dezső és Fábry Zoltán között – a faji mítosz és a népi valóság buktatóin és kaptatóin – izgatott, benne talált mérnökére: elrendezte bennünk a dolgokat és gondolatokat érték, valóság, szükség szerint.

Hogyne lennék neki hálás mind a mai napig, amikor képes volt éjjelente utolsó bécsi villamosjáratáról is lemaradni, de vitát abba nem hagyott, amíg a helyes, az igaz ki nem derült. 1929 nyara főleg ezzel telt el: készítette elő lapját, az *Új Szó*-t, s együtt gyúrtuk a cikkemet, hogy találjon végre minden szó a valósághoz, vagyis: szocializmusunk ne csak szállongó dialektika legyen, hanem kemény anyagelvűség is. Barta Lajostól kellett megtanulnom, hogy az élet realitása nem tűri meg az idealista spekulációt, viszont éppen a materialista gondolkozásból árad a legtöbb, a legnagyobb, a legszebb eszményiség: az új társadalom humánuma. *Az új nemzedék szava* címmel adta nyomdába az én első szocialista mesterem az én első szocialista írásomat. Melyik szót javasolta ő, melyiket hagyta épen kéziratomban, ma már nem tudom. A cikk első része az érsekújvári diákkongresszusra jelent meg, második része közvetlenül a konzervatívokkal való újabb összecsapásunk és győzelmünk után. Forгатom a lapokat, s meglelégedéssel állapítom meg magamban: tíz év fordulatával itt és ekkor kapcsolt rá a mi ifjúságunk először az 1919-es hagyományokra.

Barta Lajos nem kérte a múltunk, egyes fejlődési szakaszaink megtagadását, s nem is emelt ki természetes kisebbségi, értelmiségi környezetünkéből. Hagyta, kívánta: írjak meg mindent úgy, ahogy egymásból következett, s csak arra ügyelt, hogy a jelenségek értelmezése többé ne a mi saját, külön – „etnográfiai” vagy „etikai” – szocializmusunk esetlegességével, hanem már a tudományosan érvényes, történelmileg helytálló tanítás, a marxi szocializmus következetességével történjék. Különben ez egyáltalán nem volt olyan lehetetlen feladat. Barta Lajosnak csak a bennünk meglévők, a mozgalmunkban és gon-

dolgozásunkban megadottak megfelelő kifejezését, marxi terminológiáját kellett segítségül adnia. S ehhez volt esze, szíve és türelme.

Az irányításával megfogalmazottakból már nyugodtan – ironikus fintorok és kétkedések nélkül – jegyezhetem ki a szocializmust értelmező vitáink újabb eredményét. Nem, az osztályharchoz még nem értünk el, legfeljebb gondolkozásunk technikája próbák igazodni hozzá, imígyen:

A fiatalság most kezd felszámolni fejlődésének régebbi stádiumaival. Világossá válik előtte, hogy magyar fajisága nem egyéb egy földrajzi és történelmi tényezőktől magyarrá specifikálódott emberi vitalitásnál. Biológiai tény csupán, amelynek önmagában történelmi formája még nincs, nem is lehet. A fajiság csupán állapot, amely az emberi problémákat még meg nem oldja. Történelmi ereje az emberi vitalitás, amely a szociális kérdésen keresztül egyetemes emberi megoldást, egyetemesen mindenütt helytálló történelmi életformákat keres. Ez a magyar vitalitás, amelyből az új nemzedék is megszületett, éppen most minden eddiginél hatalmasabb erővel keres a szociális válságon át új történelmi formát, új emberi életrendszert!

A csehszlovákiai magyar új nemzedék a munka társadalomszemléletében, a szocializmusban találta meg a maga reális kisebbségi programját. Ez a program a dolgozó magyar tömegek tudományos érdekszolgálatára. Az új értelmiségnek ki kell bontania a tudomány minden eszközével a tömegek gazdasági helyzetében rejlő történelmi erőket. De a dolgozó tömegek érdekvédelmében sem felejtkezhetik meg az új nemzedék a kisebbségi önvédelmi front fenntartásáról. Egy nemzeti adottságaiban súlyosan veszélyeztetett kisebbség önvédelmi harca a szocializmus leg-
elemibb tantételei közé tartozik. A csehszlovákiai magyar egyetemi hallgatóság időszaki röpirata, az érsekújvári országos diákkongresszusra kiadott negyedik Vetés 1929 szeptember havában a szocializmus alapjaira helyezi a kisebbségi magyarok harcát. S ezzel a fiatalság fejlődése elérte a teljes jövő-koncepciót! Az új nemzedék a kispolgári ideológia primitivitásával indult el, s a néppel való autoszuggesztív azonosodáson keresztül érkezett el az érzelmi szocializmushoz. Míg végre tisztázta a maga reális helyzetét, és megtalálta a maga szociális lelkiismeretét a

tudományos szocializmus társadalomszemléletében, valamint a magyarság védelmének és haladásának legteljesebb biztosítékát a szocializmusért folyó világharcban.

Ez a vallomás az új nemzedék szava.

5

Volt otthon egy tulipántos ládánk. Nagyanyám azzal jött fel szolgálni a Csallóközből, de miután Frau Rittmeisterin lett, s csizmás öccse-hátyja sem léphetett be a házába, a ládikó a padlásra került. Anyám színes rongyokat gyűjtött benne faldozáshoz. Én levelesládának használtam. Megtelt. Istenem, ha megvolna! Benne volt egy egész író-nemzedék. Jöttek a levelek nemcsak a mi kisebbségi városainkból és falvainkból (sokszor inkább a falusi kúriákból), hanem Budapestről, Szegedről, Debreceniből, még távolabbról: Kolozsvárról is, és borítékostól kerültek a kékszínű, piros virágos ládácskába. 1945-ben, amikor húgom pusztán hagyta a lakást, valaki hóna alá vette, s elvitte az egészet. Ki volt az? Máig keresem.

A levelezés forró közvetlensége elillant, s csak a folyóiratok, ifjúsági kiadványok cikkeiből érzem az érdeklődés melegét. A *Sarló* indulása, a regösmozgalom, a népi zászlóbontás, a szakszemináriumok falu-programja, sőt még a szláv-magyar testvériesülés és a konföderációs dunai álom is visszhangot, állásfoglalásokat, lelkes rokonszenv-mozgolódást keltett Magyarországon és Romániában. Különös csak az volt, hogy mire visszaérkeztek hozzánk a dolgok, tulajdonképpen már túl is haladtuk a legtöbbjét. Csakugyan: hol voltunk mi már az első falu-élménytől, a folklór pazarságától, amikor híret vettük, hogy valahol Magyarországon is próbálkoznak már regösjárni, vagy hogy Szabó Dezsőért harcol egy diákcsoport. Jócsik Lajos például 1929 őszén a *Vetés* negyedik számában meg is írja (*A regösmozgalom helyzete* címmel), hogy „a túli regösök gyökértelen programjában semmi nyoma sincs egy új élet vágyának, a nagyváros asz-

faltszellemiségétől sugallt beteg ambíció fűti mozgalmunkat a középosztály érdekei szerint. A mesélés, esetleg a fejfarajzolás a legfelső határ, ameddig mehetnek ... mert bajokat látni, nyomorúságot kutatni, zsellérsorsot megismerni és ezekből következtetni nem kívánatos.” Itt már a társadalmi igényesség tör pálcát a Magyar Cserkészszövetség első falujárói fölött, akik az etnográfianál szeretnék elvágni a regösmozgalmat, ott, ahonnan mi már tovább jutottunk a szociális kérdés elemzéséig. „A regösmozgalom eme ellenreformációja következetes és alapos munka” – panasolja fel a mi regösből jött szociográfusunk, s ez igaz is: a magyarországi másodvirágzás nem termelt gyümölcsöt, amíg hivatalos keretek közt folyt az átplántálás.

A tulipántos ládában nem is hivatalos átiratok gyűltek. Itt voltak Vass László magánjelentései a Bartha Miklós Társaság hasznos kezdeményezéseiről, a magyar parasztkérdés sokoldalú megvitatásáról. Itt őrződtek Fábian Dániel érdeklődő és bíráló cserlevelei, s talán, mert vidék hamarabb érti meg a vidéket, a legtöbb magyarországi levél Szegedről futott be, ahol Buday György, Ortutay Gyula, Tolnai Gábor és sok más társuk a tanyakérdés megoldására esküdött fel, minta- agrártelep létesítésével próbálkozott, s mindezt a népi törekvést (hatalmas művelődésprogramba, a falu és város ellentéteit feloldó új magyar tömegkultúra távlatába ágyazta be. Számunkra különösen tanulságos egyeztetés volt ez: rurális lendület urbánus kiegészítéssel, mondhatnám így is: népi városvállalás. Ugyanaz a tábor járt ki a tanyavilág sötétjébe, mély dráma és líra világfényét fogta Szeged fókuszába. A szegedi Bethlen Gábor Kör – vagy amivé kinyílt: a Szegedi Fialatok mozgalma – a maga népegészségügyi munkájával és agrársettleméntjével, népnevelő rádióállomásával és népi színházterveivel közel állott a *Sarló* induló szakaszához, s kiforrása is a szocializmus biztatásait mutatta fel.

Nem tudom, ki illeszti majd be a magyar művelődés általános történetébe a Szegedi Fialatok gócpont-szerepét, de bárki legyen, ne felejtkezzék majd meg Pozsony és Szeged párhuzamáról. Buday György, balladáinak grafíkusa mint szervező nyíltan meg is mondta egyik levelében, melyet szerencsére kivettem a ládából és közreadtam: „...a *Vetés* számainak megérkezése után hivatalos helyisé-

günkben még heteken át is mindenki azt kereste, s a beszédtema azóta is igen gyakran ez a szép munkátok volt. Határozottan mondhatjuk, hogy a mi törekvéseinkben is meglátszott azóta annak a bátorságnak a hatása, mellyel Ti – szakítva a jelenlegi magyarországi divat követelményeivel – nyíltan és objektíve mondjátok meg véleményetek és terveiteket a legkényesebb kérdésekben is.

Nálunk alig több, mint másfél esztendeje annak, hogy határozottan felvettük körünk ifjúságának célkitűzései közé a magyar alföld és tanyavilág minden nyomorban küszködő népe viszonyainak s problémáinak kutatását, minél szélesebb körű és minél alaposabb megismerését, ezek tudományos rendszerezését és publikálását – a jövőt egyedül biztosító és ígérő magyar parasztság iránti egységes társadalmi szolidaritás felkeltését és propagálását, és végül, de legfőképpen gyakorlati közreműködést a testi-lelki nyomor, elmaradottság enyhítésében. Így indult meg a mi tanyai akciónk...”

A szegedi ifjak megéreztek a korszerűtlenül pompás új Fogadalmi Templom, a Dóm téri árkádsorban történelmet idéző panteon kiáltó ellentétét a környező táj analfabetizmusával, a külterjes gazdálkodás, gyermekhalandóság és gyógyíthatlan trachoma csapás-láncolatával, s a népdalgyűjtéstől a dokumentációs fényképezésig, az agrártudománytól és az agitációs színházig harcba vetették tehetségüket az újért. Ők a mi cikkeinket, mi az ő írásaikat, egymás ízét izleltük, együtt vettünk lélegzetet. S még ennél a kialakuló táv-szimbiózisnál is bensőségesebb volt új s újabb találkozásunk az erdélyi magyar ifjúsággal. Itt már a kisebbségi élmény közössége azonosította vágyainkat és szétekintésünket. Magyarországon is erdélyi fiú, a kolozsvári Rohonyi Vilmos műegyetemi hallgató kapta fel először a mi szláv-magyar érintkezésünk „etikai szocializmusát”-t s a belőle és rajta át nyiladozó sorsézés nemzetközi hangulatát. *Válaszúton* című cikke a *Diákvilág*-ban (a Pro Christo Diákszövetség Pápán kiadott lapjában) a mi gondolatmenetünkkel nagyjában egyezően leszámolt a dualizmus „szomorú magyar korszaká”-nak nemzetiségi politikájával, s ha áttételekben is – a néplélek és a vallás tükörjátékában –, de rátalált Kelet-Európa parasztságának „érintkezési pontjai”-ra, felfigyelt „az új orosz gondolat”-ra, s fölvetette egy összefoglaló Kelet-

Európai Szeminárium megszervezésének tervét. A cikk nemcsak nekünk tetszett, átvette Emánuel Rádl cseh egyetemi tanár új kereszténységet, nemzetközi barátkozást hirdető, a kisebbségek iránt rokonszenvet tanúsító folyóirata is. Ami engem illet, én mindig szerettem az ilyen – másnak komplexitásával, nekem a dolgok egyszerű logikájával feltűnő – jelenségeket, mint amilyen egy romániai ifjú-publicista Magyarországon megjelenő írásának cseh sikere. Az ilyesmi-ben csatározásaink sikerét láttam, még ha a szóban forgó írás a szocializmus reális társadalomszemléletét a keresztény világnézettel hozta is párhuzamba. A vallás problémaköre tőlünk mindig távol állt. A velünk szimpatizáló csehszlovákiai református magyar ifjúság küzdelmét a maradiság ellen s építő faluszeretetét, ami a Losoncon megjelenő *Baráti Szó* hasábjain is megnyilvánult, nem becsültuk le, ezt a harcot azonban érthetően a mellékhadszínterek zajlásának véltük. A Rohonyi-cikk esetében azonban a keresztény frazeológián már nem egy absztrakt emberség, hanem a mi konkrét kelet-európai adottságunk ütött át, s ezt hatványozta a cseh visszhang.

Bent Erdélyben ekkor már az *Erdélyi Helikon* és a *Pásztortűz* szabadelvű transzilvanistái cikkeztek mellettünk. E folyóiratok polgári szemlélete azonban csupán a humánusot, az eszmélkedés művességét, lírai pátozát értékelte mozgalmunkban, a generációs fellépést, anélkül hogy a régi szemléletekkel s ezek hordozóival való megütközéseink tartalmi részét, társadalmi vonatkozásait komolyan számbavette volna. Míg a *Korunk* bírálata átforrósított bennünket, s vitára ingerelt magunkkal és mással, addig a két előkelő polgári orgánus dicsérete meglehetősen hidegen hagyott, alig is volt érintkezésünk (Kuncz Aladár szép levelére emlékszem a tulipántos ládából, felkért, magam fejtsem ki nézeteimet, s vallomásomat a *Sarló*-ról a szerkesztőség véleményének fenntartásával közre is adta az *Erdélyi Helikon*-ban). Annál élénkebb volt levelezésünk egy még csak bontakozó ifjúsági csoporttal, mely már a népiség álláspontjára helyezkedett, s ugyanúgy fogalmazta meg irodalmi eredményeit, mint mi az első szakaszban. A Jancsó-fíúk, Béla és Elemér, váltak legelső kolozsvári barátainkká, általuk futott szét a romániai magyar diákok internátusaiba, eszmei őrhelyeire a Vetés.

Ez a hömpölygés, régebbi magunk vissza-visszatérése s kölcsönös kicserélődésünk a rokonmozgalmakkal mintha akadályozta volna továbbjutásunkat. Megint parázs vita és ellentét támadt a sarlós-vezérkarban. Barta Lajos körül a legbennfentesebbek szívesen szakítottak volna már mindennel, ami nem szocialistákhoz, kisebbségi burzsoákhoz és ideológiájukhoz, ellenzéki pártokhoz és menzákhöz, nemzeti problematikához, s pláne Magyarországhoz köt. Eszmeileg engem nem volt nehéz meggyőzni, szívvel-lélekkel vállaltam a marxizmus feloldó, a dolgokat végre megmagyarázó tanítását, éppen csak a fiatalok szélesebb rétegeinek cserbenhagyására nem voltam hajlandó. Váltig abba makacsoltam bele magamat, hogy ha nem vagyunk előrelátók, akkor velünk a proletariátus egy kávéházi asztalt nyert, de a reakció ráteszi kezét az ifjúságra, s ölébe hull mindaz, amit eddig elértünk, nemcsak Csehszlovákiában, hanem lám, Magyarországon s Erdélyben is. Nem tagadom: ezzel az aggályommal én lettem a fék. Bent maradni mindenütt, részt venni a következő évjáratok átnevelésében és irányításában, fel nem adni egyetlen pozíciót sem – ezt az érvelést szegeztem szembe társaim türelmetlenségével, ezzel támadtam elfordulásukat mindattól, ami mozgalmunk nemzedéki szövetségese, híve és uszálya volt.

A vita különösen az érsekújvári diákkongresszus küszöbén vált élessé. Engem provinciális nacionalizmussal vádoltak, én marxista doktrínába bugyolált liberalizmust emlegettem. Barta Lajos egyeztetni próbált, de az ő szocializmusa legszívesebben az összes haladó erők egyesítését szolgálta volna, beleértve a népi irányzat felemelkedő íveit is. A baj csak az volt, hogy a marxizmust az egész szellemi együttesben a mi neofitaságunkon kívül legfeljebb régi Galileiköri mókusok képviselték, szabadkőművesek és szociáldemokraták kisdud csoportjai, s persze, csak a maguk külön beállításában. Barátságukért bizony nem adtam cserébe a szélesen hullámzó, sokfélés magyar ifjúsági tábort.

Súlyosbította helyzetemet a népi cserkészletet megőrző utolsó kísérlet csődje is. Győry Dezsővel együtt kicsikartunk még egy cserkészzankétot Eperjesen, ahol Fábry Viktor evangélikus lelkész hajlandó volt az ifjúság érdekében közvetíteni az ellentétes irányzatok

között. No de hiába beszéltük mi ott ki a lelkünket, hiába hivatkoztunk arra, hogy a regösjárás élménycserkészetét már Magyarországon is felkapják, hiába hátráltunk irodalmi és világnézeti téren, hogy megőrizzük a pedagógiában a népismeretet. Azok, akikkel vitánk lett volna ott sem voltak, s akik meghallgattak, maguk sem játszottak már jelentős szerepet a konzervatívok kezére sikkadt cserkészetben. Az Olaszországból hazaérkezett Győry Dezső a cserkészet válságáról beszélt, közben saját elomlását, keserűségeit adys borozással és istenességgel, a mozgalmunkból szerinte még hiányzó „transzcendentális vonás” követelésével fedezte. Az eperjesi sikertelenség is az én hátamon porzott Pozsonyban, s már-már úgy látszott, hogy azok győznek, akik szerint oda sem kell szagolnunk Érsekújvárra.

Kapóra jött Kodolányi János pozsonyi látogatása. Íme, itt volt a kellő katalizátor: úgy képviselte köztünk a szocializmust, hogy az egybeessék kisebbségi törekvéseinkkel, vagyis ne szakítson el az ifjúságtól, hanem még jobban beleveessen az érte vívott harcba. A pozsonyi nyomás alól különben úgy értem ki, hogy megint az érsekújvári sarlósokra támaszkodtam. Azok reálisabban fogták fel a mozgalmi haladást és megmaradást. A *Vetés* negyedik számát is itt szerkesztettük, a munka oroszlánrészét most Dobossy Imre és joghallgató-társa, Berecz Kálmán, a diákkongresszust előkészítő helyi akadémikuskor elnöke vállalta. Itt nem volt vitás, hogy a csehszlovákiai magyar egyetemi és főiskolai hallgatók országos találkozásán részt kell vennünk, mégpedig teljes odaadással, mozgalmunk szocialista szintjén. Mindenképpen jól jött Kodolányi János állásfoglalása a szocialista program és a nemzeti tennivalók összeegyeztetése mellett, s nem is mulasztottuk el vezércikket íratni vele. A *Vetés* *A kisebbségi magyarok harca* cím alatt az ő szavaival fogadta a kongresszusra érkezőket:

...ez az ifjúság osztályharcot akar – hangzik a vád. Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy valóban van-e szükség az ifjúság mozgalmaiban osztályharcra, s ha van, jelenti-e ez a fajtság megtartását is, amelyre az ifjúság törekszik?

A csehszlovák köztársaság kapitalista organizáció, ami annyit jelent, hogy a termelő eszközök és a termelvények bizonyos osztályok birtokában vannak. De jelenti azt is, hogy nem csupán egy osztály, hanem egyszermind az állam uralkodó nemzetéhez tartozó osztály birtokában is vannak. Mint tudjuk, a magyar kisebbség harca nemcsak a kultúra területén folyik a megmaradásért, hanem a kapitalista államélet területén is. De vajon azért induljon ez a harc, hogy a termelőeszközöket most már a magyarság sajátítsa ki? Nem, ez abszurd harc lenne. A kisajátítás elnyomást eredményez, s mint ahogy a magyarság fajiségének védelmében kénytelen mindennemű gazdasági és osztályelnyomás megszüntetését kívánni, úgy ő maga nem használhatja fel az elnyomás eszközeit más nemzetekkel, fajokkal szemben. Az elproletarizálódott magyarságnak a megmaradásért folyó harcban a proletariátus eszközeit kell használnia.

Itt tehát szükségszerűen adódik az osztályelnyomás megszüntetésének követelménye, mert ez az egyetlen lehetőség arra, hogy az itt egymás mellett vagy összekeverve élő fajták békén s egymás kulturális fejlődését nem akadályozva virágozzanak, hogy az elnyomás eszközeinek hiányában ne is nyomhassák el egymást, és egyszer s mindenkorra véget vessenek a fajok bujtogatott súrlódásának. Mert csak gazdasági érdekeiket védő s azokat kiterjeszteni óhajtó organizációk súrlódhatnak s ütközhetnek egymással, kultúrák nem. Demokrácia nem képzelhető el a termelőeszközök demokratizálása nélkül, s mindaddig, amíg azok bizonyos osztályok monopolisztikus tulajdonai lesznek, lesz elnyomás és lesz élethalálharc a fajok között is.

Szlovenszkon tehát igenis fokozottan a magyarság védelmét jelenti az osztályok megszüntetésére irányuló mozgalom, s mert ez az egyetlen pont, amelyben minden nép életérdekei – a csehé, a szlováké, a németé, a magyaré – egyaránt találkoznak, létjogosultságát, sőt szükségességét el kell ismerniök azoknak is, akik az osztályok megszüntetésére irányuló munkától a magyar fajiség megmaradását féltik.

Egyenesen csodálatra méltó, sőt történelmi jelentőségű, hogy a szlovenszkoí ifjúság az itt vázolt szükségszerűségeket felismerte, s ez éppen magyar fajiségük hallatlan életerejét bizonyítja. Annak az ifjúságnak, amely a mostani nehéz viszonyok közepette világosan látó teoretiku-

sokat, a magyar szellemre annyira jellemző realitással dolgozó s mérlegelő szervezőket s annyira önfeláldozó és tiszta szívű, a népet – minden népet – egyaránt szerető vezetőket választott ki magából, s ezeknek a munkáját irigylésreméltóan támogatja, minden elismerést meg kell adnunk. Ez az ifjúság kovász lesz, ha ugyan máris nem az, egykor majd együtt dolgozik a szlovák és cseh értelmiséggel, s megértvén azt, magamagát is megérteti. Ez a vitalitás kell, hogy megnyugtasson mindenkit, akinek a magyarság fenntartásával szemben aggályai vannak. S ezt a munkát támogatni s nem hátráltatni kell. Főlébe emelkedve múlandó dolgoknak, s az örökké azonos és örökké fejlődő magyar kultúra szolgálatának örömeivel...

Főhadiszállásunk Érsekújvárt Anikóék házában volt. Mi már csak így neveztük a kedves, családias Szporni-házat a város sűrűjében, kolléganőnkéről, Anikóról, akibe mindnyájain szerelmesek voltunk, s aki már akkor Dobossy Imrét választotta. Szporniéknak különben többszörös kapcsolatuk volt a magyar irodalommal. Móriczék itt szálltak meg, ha erre jártak, lévén Simonyi Mária rokonságban a háziakkal, s hogy rátértünk a Kassák-dívatra, hát akkor is kiderült, hogy régi itt az ismeretség, mert Szporni bácsi valamelyik rokona volt a Kassák-gyerek kovácsmestere, szerepel is az író önéletrajzában. Ez a tanyánk mindenesetre valóság-közelebb volt, mint Pozsonyban, a Stefánián. Nagy fába vágtuk a fejszénket. Tudtuk, ide gyűl most nemcsak az ifjúság, hanem a Társadalmi Nagybizottság egésze is, s úgy kell világnézetünknek érvényt szereznünk, hogy magát a kisebbségi életkeretet – ez esetben a diákszövetséget a maga intézményeivel – kockára ne tegyük. Az érsekújvári fiúk ragaszkodtak Szabó Dezsőhöz, pusztára taktikai elgondolásból: az ő lehengerlő tromfja verheti vissza legsikeresebben az ellenünk készülődő nacionalistákat. A viharfellegek gyűltek. Híre jött, hogy Grosschmid Géza szenátor nemzetárulásnak minősíti barátkozásunkat a cseh és szlovák ifjúsággal, s főleg az én magyarázatom az irredentizmusról – a csehszlovák államiság elismerése a kulturális magyar egység fenntartása mellett és a konföderációra való törekvés – háborította fel. Megveszekedett öreg ellenfeleinknek szántuk

Szabó Dezső kiállítását a levitézlett magyar úriság ellen... Nemcsak a Szporni háziban folyt a készülődés. Érsekújvár kiscigája város volt, zöld lobogós, itt Szent-Ivány szemével néztek minket, s az egész város értünk szorongott, hogy Alapyéknak visszaadjuk-e a komáromi és brünni kölcsönt?

Valljam be? Lázban voltam. Hiszen itt két csatának kellett eldőlnie: a haladásnak általában győznie kellett a konzervatívok felett, s a haladó táborban is szabad kezet kellett kapnunk mind Szent-Iványék egyoldalú polgári, kispolgári és kiscigája osztályszellemeivel, mind a minket Érsekújvárról visszatartani igyekvő szociáldemokrata és liberális elemek behódoló csehszlovákizmusával szemben.

Az első menetben majdnem pórul jártunk. A kongresszus már egybegyűlt, plakátok hirdették az ünnepi est fénypontját, Szabó Dezső beszédét, az író azonban nem érkezett meg. Előbb zavaros üzenetet küldött, hogy nincs cipője, s Berecz Kálmánék voltak olyan gyermetegek, hogy szaladtak néki cipőt venni, vitték is Pestre... Hiába, végül is Szabó Dezső nélkül maradtunk a már zsúfolt színházteremben. Nem volt más megoldás, rögtönözni kellett, pár sejtelmes célzással kimentenem az író *s* helyébe lépni. Ha bizonyára nem is olyan szórakétás-ragyogóan, talán viszont bővebb helyi ismerettel, s azzal a többlettel is, amellyel tulajdonképpen már meghaladtuk Szabó Dezső szertelen falunosztalgiját, elmondtam én a várt Szabó Dezső-beszédet, s bár erre nem számítottunk: ezzel a díszszókimondással máris javunkra billent a mérleg. Elleneink azzal akartak felvonulni, hogy nemzetietlenségünket, a magyarságot feladó internacionalizmusunkat, suttogó szóval „becsehelésünket” leplezik le, de ez a beszéd eleve szétvagdalta csehszövésüket. Bár nem voltam már egyetemi hallgató, s így a kongresszusnak csak vendége lehettem, a szónoki beugrás lehetővé tette, hogy mindent az ifjúság elé tárjak, úgy, ahogyan azt lángolóan hittük, s tudományosan is felmértük. Még a nemzeti elnyomásról is nyíltabban és őszintébben szólhattam, mint a rejtett és éppen ezért óvatoskodó irredenták, s fűtött is a harag a pozsonyi akadékoskodókkal, mozgalmunk álbarátaival szemben, akik páholyaik mélyéről már egyre kellemet-

lenebbül próbáltak minket dirigálni, s a csehszlovák polgári demokráciát kínálgatták.

A kongresszuson osztottuk szét az új *Vetés*-t Kodolányi cikkével, s erre az alkalomra jelent meg Barta régóta készülő lapjának, az *Új Szó*-nak az első száma is. A nyomtatványok özöne, a helyi fiatalok állásfoglalása (a Czuczor Gergely csapat és önképzőkör a mi programunkat köszöntötte), Győry Dezsőék írói felvonulása, végül pedig Fábián Dániel megjelenése és a javunkra eső budapesti üdvözlés szóhoz sem engedte jutni a vádaskodókat. Mint vajban a kés olyan könnyen ment át minden javaslatunk. Szabad és közös érdekvédelmi alakulattá nyilvánítottuk a diákszövetséget, amelynek fórumán minden világnézeti csoport a maga igazának tudományos bizonyítására demokratikusan felvonulhat. Grosschmid „tata” (ahogy hamarosan becézték, nem minden ironia nélkül) arra kényszerült, hogy ügyes gesztussal kezét nyújtsa a sarlósoknak. Persze, elfogadtuk, hiszen ez taktikai győzelmünket jelképezte.

A két magyar párt erre a kongresszusra már a pártvezérek dezignált utódaival vonult fel: fiatalokkal. A mulatságos csak az volt, hogy – bizonyára budapesti utasítások szerint – mindkét ifjú gróf volt: a kedves, csacska, barátkozó Esterházy János és egy zárkózottabb, hogy úgy mondjuk: arisztokratább Csáky. Azt hiszem, ez a felvonulás is hozzájárult sikerünkhöz, mert ha voltak is diákok, akik nem osztották nézeteinket, különösen, ami a szocializmust illeti, grófbarát azért nem akadt köztük sem. A két fiatal földbirtokos különben igyekezett a leghaladóbb lenni. Valaki félrehívott. Egy asztalnál ott ült „az igazi utód, s nem gróf, hanem gazda”, na, ez a kongresszuson meg sem nyikkant, ült a háttérben és figyelt. Baljós arc, ama mosoly is hiányzott róla, amely ismerkedéskor, s pillanatnyilag a győztes ifjúsági vezérrel szemben kötelező lett volna. Cseh neve lepelt meg: Jaross Andor. Gondoltam, az ilyen se hús, se hal ember helyett akkor már jobb volt a „tata”-val paroláznom. A komáromcsehi „gazda”-földbirtokossal nem találkoztam többé.

A kézfogas Grosschmid Gézával felhördülést váltott ki a magyar nyelvű kormányajtóban, s kétkedést, elégedetlenséget abban a szabadkőműves és szociáldemokrata értelmiségben, amely az *Új Szó*-t

abban a hiszemben támogatta, hogy utánpótlást szállít soraihoz. Ide nyúlnak vissza a gyökerei mindannak az ellentétnek, amely később oly változatosan kibomlott, s útunkat a szocializmus tág fogalmán belül tisztázta. Én lettem a rossz fiú. Pedig hiszem és vallom: a politikai életben nem merev állásfoglalás visz előre (ez még szóképpen is lehetetlen), hanem csakis az a rugalmas taktika, amely megakadályozza, hogy a haladás képviselőit leválasszák a tömeg törzséről, s minél szélesebb táborot kanyarít köréjük. Érsekújvárt nyíltan hangoztattuk a reális igazságot, hogy a kisebbségi ellenállásnak a csehszlovák burzsoázia nyomásával szemben a tömegek osztályharcára kell támaszkodnia, s miközben érvényt szereztünk ennek a világnézeti tisztázódásnak, az életkeretül szolgáló diákszövetséget megosztottuk minden más világnézetet valló kortárrsal.

Vagyis benn maradtunk mondanivalónkkal a diákéletben.

Ez volt a cél. Frontvezetésünk spontán művészete helyet biztosított számunkra a közönsben, szabaddá tette elvi propagandánkat, s leszerelte az ellenünk irányuló manővert: a reakció ama számítását, hogy bennünket igéinkkel együtt kiszorítson az egyetemi ifjúság életéből, s azt az ellenzéki pártok kizárólagos befolyása alá helyezze. Ezzel azonban hoppon maradtak azok is, akik szűk kotériák törvénye szerint ugyancsak ezt akarták: kiugratásunkat a kisebbségi élet egészéből. S volt az érsekújvári napoknak még egy fontos eredménye. Nemcsak nálunk tört át minden akadályt a szociológiai érdeklődés, a most már Prágában is érvényre jutó Magyar Szeminárium-rendszer, hanem Magyarországon is felbátorodtak kortárs-barátaink. Tulipántos ládámba csak ezután zubogott igazán a sok levél.

6

Aggódva lestük Budapestről az Ifjúsági Parlament híreit. A Bartha Miklós Társaság „angol szokás szerint” (így jelentették be jó előre) Magyarország ifjúságának nagygyűlését akarta összehívni, főleg a szociális kérdés széles körű megvitatására, s olyan reformjavaslatok kidolgozására, amelyekben társadalmi és világnézeti különbség nélkül az egész nemzedék egyetért. Minden ifjúsági szervezetet be akartak vonni, s az volt az eredeti elképzelés, hogy a diákok mellett parasztfiúk és munkásfiatalok is megjelenjenek az üléseken. Nekünk tetszett, hogyne tetszett volna a kezdeményezés, de már a *Vetés*-ben megjegyezte Brogyányi Kálmán, hogy az előkészítő bizottság alapszabály-tervezete veszélyes ellentmondásokat rejteget. Különösen két pont „előre kivégezhet minden építő akaratot. Az egyik a szavazattöbbség perdöntő jellege, a másik a feloszlatói szankció, ha a parlament »hazafiatlan«. Az első a szótöbbséggel rendelkező hatalmi diktatúra veszélyével fenyeget... A második pont... alkalmat nyújt arra, hogy a törvények keretei között, de a fiatalság szabad lelkéből fakadó osztálytalan egységre-vágyás forrongását és tisztulását felelőtlen elemék mindenkor a napi politika relatív értékű hazafias súlyain mérjék le.”

Túlságosan jóhiszeműek voltunk. A szóban forgó felelőtlen elemek ugyanis nem várták be, hogy az Ifjúsági Parlament alapszabályszerűen legyen felosztható, hanem előre elgáncolták az akciót. Amikor a rendező MEFHOSZ (Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége) kiáltványban bejelentette, hogy az Ifjúsági Parlament első ülésének tárgya „a mezőgazdasági, az ipari és a szellemi munkásság helyzete és az ezzel kapcsolatos szociális kérdések megvitatása”, a bajtársi egyesületek visszautasították a meghívást, a maguk embereinek megtiltották a részvételt, s megüzenték a Bartha Miklós Társaságnak, hogy abban az esetben, ha a parlament bármely határozata az ő irredenta és antiszemita elveikkel ellenkezik, hatszáz fokkal felfegyverzett diájkjuk szétveri a gyűlést.

A tízéves ellenforradalom szakállas diákvezéreit az izgatta fel, hogy a bajtársaik egy kaptafára fegyelmezett tömegén kívül volt már egy másik diáktábor is, és ezt közös érdeklődés jellemzi a magyarság problémáinak gerince: a szociális kérdés kánt. Volt még egy jellemző vonása ennek a még formátlanul gomolygó, sokféle elem-ből egybeilleszkedő új diákfrontnak: minden csoport élénken reagált csehszlovákiai munkánkra, rokonszenvezett velünk. Ez a vonzódás az érsekújvári kongresszus óta még nyíltabb lett, s most már leplezetlen szolidaritásként jelentkezett.

A magyarországi öregcserkészek közölni kezdték első regösjárásuk eredményeit, s kiderült, hogy ellentétben a mi aggályainkkal nemcsak gazdag néprajzi anyagot gyűjtöttek, hanem – különösen a Tiszazug községeiben – vagyonbeli és társadalmi eltolódásokra is felfigyeltek, sőt áttértek szociográfiai eredményeik közlésére is. Itt is beütött az „angol gyökerű mozgalom végleges átformálása”, amint erről *A Mi Lapunk*-ban Szenczi Szalay Mihály, az első magyarországi regösút szervezője, pontosan be is számolt. A pápai *Diákvilág* már elvileg is egyetértett velünk. Vezércikkírója, Kertész Dániel szerint a Sarló „...a parasztságon és munkásságon, a dolgozók széles tömegein felépülő, új élet felismerésében és az ilyen irányú munkafolyamatok elindításával sokkal tovább jutott, mint az itteni diákság. Munkájuk nem maradt elzárt, és most éppen az forr a mozgalmukban, hogy azt az egyetemes magyar diákság hatótényezőjévé és munkairányává tegyék.” A cikkíró ezek előrebocsátásával foglalt állást az Ifjúsági Parlament mellett, mint amely Magyarországon is hivatott lesz a magyarság egészére kiható diákmunkára. Ugyanitt egy cikk legmesszebbmenő vágyainkat kapta fel: Olt Károly az új nemzedék nagy tervéről, a Kelet-európai Intézetéről írt, s kelet-európai tájékozódást hirdetett. Az út Adyn, a parasztvilágon, szláv-magyar közeledésen, szocialista társadalomelemzésen át itt is, mint nálunk Csehszlovákiában, feltartóztathatatlan logikával vezetett a szovjet-barátság felé (mert lényegében ez rejlett a szavak árnyalatában).

A régebbi és újabb hatások különben kereszteződtek. A *Diákvilág* említett sarlós-száma közli a magyar cserkészek megújulásáról szóló első vezércikkemet a *Vetés*-ből, telve Gombaszög „súlyos természeti

metszésű népi kultúra"-jával (melyért olyannyira kikaptam a *Korunk*-ban), s ugyanakkor az *Új Magyar Föld*, a Bartha Miklós Társaság röpirata átvette a pozsonyi *Új Szó*-ból azt az írást, amelyben már a regőlésből való kinövést, s a szocializmushoz való elérést jelentem be. Itt volt persze, újra Szeged, Debrecen, sőt már Miskolc és Pécs is érdeklődő barátságával, s most sem hiányoztak az erdélyiek: a négy *Vetés*-t például a székely László Gyula ismertette a *Diákvilág*-ban, cikkről cikkekre menő gondossággal, bár anélkül hogy az első és utolsó szám között végbement belső változásunkat érzékeltetné.

Akarva-akaratlan a pesti diákesemények forгатagába kerültünk minden érvünkkel és álmunkkal. A hatszáz bajtárs fenyegetésére nem válaszolhattunk másképp, mint hogy mi is beálljunk az eszmék és fokok párbajába. Szaladtam útlevelért, de mire a Nansen-paszszus megint kezemben volt, s jelentkezhettem budapesti összekötőknél, Vass Lászlónál, az Ifjúsági Parlamentet már lefűjték. Kárpoztul a Múzeum-kávéház különszobájában egybegyűlt a forrongók vezérkara, hogy megvitassa beszámolómat a csehszlovákiai magyar fiatalságról. Kísértetiesen jelképes volt ez a zárt összejövétel. Egy kis szobában elfértünk, akik fel akartuk vetni a magyar sorsproblémákat, de tudtuk, hogy az ifjúság széles tömegei figyelnek már szavunkra. Csak ez a szó, ez a szó! Ez nem tudott tisztán, félreérthetetlenül elharsanni.

Az egybegyűltek egy része lelkesedett ugyan a mi kisebbségi munkánkért, mint valami csillogó aranykőért, de távol volt még saját viszonyainak reális felmérésétől. Meg is magyaráztam, hogy ne tölünk várják a csodát, hanem forduljanak Magyarországon is ugyanazokhoz a forrásokhoz, melyekből mi merítettünk: a népismerethez és a társadalomtudományhoz. Ha már felszámolják a magyar glóbusz babonáját, ne ültessenek helyébe egy ugyanolyan elvont, nem a valóságból indukált Kelet-Európa-ideált, mert az is hamis lesz. Ezért valamelyes láncban próbáltam egymásból következtetni kisebbségi magyar ifjúsági munkánk szakaszait, a ténykutatást, a szakszemináriumok feldolgozó munkáját és a szocialista világnézet kialakítását, s ugyanezzel a logikával elmondtam, hogy az út a kelet-euró-

pai népek konföderációja felé csakis a szomszéd népekkel való teljes és bensőséges megegyezés, az egyenlőség kölcsönös elismerése alapján lehetséges. A hozzászólóknak tetszett a konkrét szociológiai program, de a cseh és szlovák néppel való megegyezés gondolatával szemben már felébredt a beléjük nevelt előítélet. Így történt. A haladó diákság legbensőbb körében forrpontra lett a nemzeti kérdés. Minden más vitaanyag ide futott össze, s itt robbant.

Több felszólaló ezeréves történelmi előjogok alapján a pontos régi államhatárokat kívánta vissza, s magát a társadalmi haladást, a szociális kibontakozást, a harcot a tőke ellen is csak a feldarabolt történelmi állam helyreállítása végett vélte szükségesnek. Elképedtem. Ezeknek a fiataloknak fogalmuk sem volt arról, hogy a szlovák népnek is van történelmi öntudata, s a maga módján akar élni. „A magyarság uralkodásra termett faj, s szociális megújulásán át megint be kell töltenie államfenntartó hivatását a Kárpátok koszorújában” – hangzott mindig újra és újra a tétel, ebbe az irányba főleg a frissen alakult Wesselényi Reformklub szónokai terelték a szót.

Válaszoltam. Ma tudom, mennyi utópia keveredett még az én vágy-programomba, de a régi magyar állam szláv- és románellenes restaurációjának örületével szemben érdemes és helyénvaló volt a nemzeti kérdés végsőbb megoldásaira való kitekintés. Abból indultam ki (szerencsére az egész vitaanyagot megőrizte a Barta Lajos lapjában közölt *Diákparlament és magyar jövő* című cikk), hogy a magyarság szociális megújítása, tehát „az osztálytalan társadalom világtervgazdálkodása felé való törekvés „nem régi államhatárok visszaállításán, hanem minden merev nemzeti államhatár fokozatos felszámolásán át az együttélő népek megegyezéséhez kötődik. A világháború után – hangsúlyoztam – a még kielégítetlen szláv és román nemzeti erőknél létre kellett hozniuk mai nemzeti államukat, hogy átessenek fejlődésükben a nemzeti állam stádiumán, és így a konföderációra megérjenek.” A dolgozó tömegek gazdasági érdeke mindenütt ugyanaz lévén a régi államkeret anakronizmusa helyett korszerűbb volna szintézisbe vonni a háború után szükségszerűen egymástól eldifferenciálódott kis nemzeteket. Más nép a kelet-európai konföderációtól csupán szociális haladását várja, mi magyarok

más államokba kényszerült kisebbségeink teljes jogú kibontakozását is nyerhetjük a népek találkozásától.

A *Sarló* nézeteit a szocialista Munka-kör néhány jelenlévő diákja és a Bartha Miklós Társaság tagjai osztották, s hozzánk állt még néhány erdélyi származású diák ama Pro Christo Diákszövetség kötelekéből. „Bizony nagyon szomorúan hadakoztunk ott a Múzeum-kávéház kis szobájában – írom 1929 novemberében –, mert magyarországi testvéreinket új szellemi és politikai tragédiába láttuk belezuhanni. Tíz esztendőse kisebbségi voltam, nyugdíjtalánul meghalt apám, robotoló anyám és állampolgárságtalan jövőm minden keserűségével küzdöttem. És ők is szomorúak voltak. Hát másként gondolkoznak a csehszlovákiai és erdélyi társak, éppen azok, akikért örült nekirohánással akár az életüket is odaadnák? Ez a rádöbbenés nagyon lesújtotta őket... Ez a fiatalság szereti népét, metafizikai rajongással cselekedni akar érte, de műveletlen, vak és torz nézetek mérgével van átitatva. Forradalmat akar az urak ellen, földosztást akar, és magyar szent háborút. Nem világforradalmat, amiben még lehet realitás, de forradalmat az egész világ ellen, ami magára a magyarságra és az egész világra is veszélyes irrealitás.” Hát ezért lehetett az Ifjúsági Parlament frontját olyan könnyen áttörni. Itt volt a repedés. Egyfelől a nacionalisták, akik csak más eszközökkel, modernebbül akarták a Turul-bajtársak programját megvalósítani, másfelől a szocialisták és a kisebbségiek, s néhány paraszt-keresztény kiseded zászlóalja. Így bizony kétséges maradt, vajon győzhet-e a népi munka a bajtársi magasivás ellenében?

Ért még néhány meglepetés Budapesten. Vass Lászlót megkértem, vigyen el Oláh Györgyhez. Akkoriban jelent meg a *Három millió koldus* Miskolcon, ez a könyv kézről kézre járt köztünk, felkavart, megrázott, munkára ingerelt. Egy jobboldali napilapnál kerestük a szerzőt, nem találtuk. Helyette a főszerkesztő Milotay István szobájába vetődtünk be, aki így ismerkedett: „Á, te vagy az a Balogh Edgár? És mondd, a szocializmus – jó dolog az?” Ez esetben nem éreztem szükségnek, hogy magyarázkodjam.

Másnap este Fábíán Dániel összehozott barátjával, József Attilával. Akkor még megvolt a Tabán, egy kis kocsmájában éjjeleztünk

hármában. Kedves, szemérmes gyerekeembernek láttam a költőt, azt hittem, fiatalabb nálam, s mint ifjúsági vezér, mozgalmi nagyság és előkelő vendég leereszkedő szívélyességgel hajoltam hozzá, s beszéltem, beszéltem neki, azt hiszem, még a versíráshoz is adtam tanácsokat... Már ismertük néhány versét Pozsonyban, s volt egy titkom: mozgalmon kívül – csak úgy magamban – áldoztam az én költőimnek. Rilke volt köztük a legkedvesebb, de akadt már József Attilától is egy vers, a *Tüzek éneke*, ebben élni, lobogni tudtam. S mégis, most megint a mozgalmi énemnek állott feljebb, akciót sürgettem, költői hatékonyságot, azzal a dühvel, ami a Múzeum-kávéházi vita óta mart. Falusi tapasztalatainkat, a kisebbségi magyarság lemaradását, elszegényedését öntöttem ki magamból, s Fábrián Dani még biztatott is: vegyük közre, ne hagyjuk Attilát, legyen az egész dunai megújulás apostola! A bajszos ifjú egyszer csak összecsuklott, és elsírta magát. Elnémultam. Fábrián Dani intett, hagyjuk, előfordul, magához tér. Attól félttem, hogy talán túlságosan is sötét látomásnak festettem fel a kisebbségi széthullást, pedig hát ez a mindennaposság készítetett minket mozgalomra, s arra, hogy a magyarországi ifjúság okosabb fellépését várjuk népeink ügyében. Vagy talán tapintatlan voltam? Rám zuhant az egész mozgalmasságunk kétsége. Nem nyaképesség-e az egész? És én megbántottam volna az érzékeny költőembert?

Mégis ő védett meg.

Jóval távozásom után Szekfű Gyula egy lapalji jegyzetben kisserkesztette szocialista állásfoglalásunkat, s engem is név szerint megbélyegzett a *Magyar Szemlé*-ben. Az *Új Magyar Föld* népi kultúratételét támadta egy fiatal cikkíró, s ehhez fűzte a maga megjegyzéseit a szerkesztő az én „különösen elrettentő” írásommal kapcsolatban, mely a szocializmushoz való eljutásunkat hirdette. „Amennyire szívesen láttuk a sarlósock népművelő működését, mely hazai cserkészletünknek is új ideákat szolgáltatott – fejezte be korholón Szekfű –, annyira sajnálatos eltévelyedésnek tartjuk a mozgalom ez új irányát (ha ugyan az ottani ifjúság követni fogja zavaros tudású vezérért). Manapság, mikor Nyugaton a »tudományos szocializmus« rég nevetség tárgya, ifjainkat ehhez a beszakadt, zavaros vizű kúthoz

közeledni látni: elég szomorú dolog, és mindennél inkább illusztrálja, hogy elvész a nép, mely tudomány nélkül való.” A támadásra felhorkant Vámbéry Rusztem, az első kemény választ ő adta meg, de a *Századunk* a maga tiszteletreméltóan agg liberalizmusával nem pótolta számunkra a hiányzó ifjú erőket. Annál közelebb állt hozzánk József Attila forró népi szenvedélye, rokon lángolása. Ő *Magyar Mű és Labanc Szemle* cím alatt lőtt vissza az *Új Magyar Föld*, új, 1930-as kötetében, s gyilkos gúnnyal leplezte le mind a cikkíró parasztelenes szellemtörténeti barbárságát, mind a kihívó toldalékot. „A szerkesztői jegyzet – magyarázza – teszi némileg mégis érthetővé a cikk megjelentét. Eszerint a *M. Szemle* hanyatt-homlok iparkodik megóvni ifjúságunkat a nevetséges szocializmustól – tehát lepocskondiázza a népköltészetet úgy, hogy attól koldul. A »nevetséges szocializmus« igen bajos (fogalmi kapcsolat, meg is oldom akként, hogy a nevetségstől óvakodjék a Méltóságos *Szemle*, a szocializmusra pedig majd figyelmesen és népünk jövőjét nyitogató szeretettel vigyázunk mi magunk.”

A bátorítás későre ért hozzánk, amikor is az Ifjúsági Parlament összeomlása, a fenyegető hatszáz fokos, Milotay gúnyolódása és Szekfű dőfése, a síró költő, ez az élmény-drapéria már jócskán közénk ereszkedett. Fázik az ember, ha arra gondol, hogy kisebbséginek lenni a polgári világban nemcsak kétszeres elnyomást jelentett, hanem elárvulást is – kétfelől.

7

Akárhogy csűröm-csavarom, mégiscsak az a valóság, hogy magunkra maradtunk, s minél elvszerűbben akartuk megformulázni az érveinket, annál inkább belegabalyodtunk az ellentmondásos világ fonadékába. Mögöttünk nem állt senki hivatalos, erre büszkéek is voltunk, de ha nem akartunk elszigetelődni a serdülő értelmiség-től, s igyekeztük elkerülni a lecsatlakozások csapdáit, akkor kisebb-

nagyobb kiegyezésekkel mégiscsak kellett teremtenünk magunknak valamiféle támasztékot.

Hogyan álltunk például sajtó dolgában?

Míg a keresztényszocialista sajtó támadott, a *Prágai Magyar Hírlap* csak részben – mondhatnók: Szent-Ivány részvényei arányában – támogatott, már ott, ahol egyetértett velünk, a kormány sajtó pedig, élén a pozsonyi *A Reggel*-lel, megkörmékezett ugyan, s különösen, ami a magyarországi jobboldallal, a bajtársakkal való torzsalakodásunkat, a demokrácia, a szocializmus, a szláv-magyar közeledés, a néptestvériség jelszavait illeti, szolidaritást is hangoztatott, de ez a báránként bégető farkaspolitika, a nemzeti elnyomásnak falazó hamisság, idegen és utálatos számunkra. Saját sajtónk, a *Vetés*, alkalmi volt, amolyan házi kiadvány. Pénzünk sem volt rá, nem tudtuk folytatni. Maradt a losonci diáklap. A *Mi Lapunk*, utánpótlásunk biztosítéka, a szellemi fronton pedig az *Új Szó*. Csakhogy Barta Lajos látogatta ugyan a fő vonalunkat, de csatározásainkba már nem ment bele, holott az élethez éppen ezek a sokszor személyi csetepaték kerültek legközelebb. Így szorultunk közkérdéseink jó részében a bulvársajtóra.

Egyesek nem értették meg, hogy mire jó ez, pedig hamarosan hasznosnak bizonyult a taktika. Volt egy részeges gróf Pozsonyban, bizonyos Zay Károly – s ez – állítólag azért, hogy trencsényi és árvi erdősegeit megóvja az állami kisajátítástól – A *Nap* címmel élénken szerkesztett napilapot alapított külső kormánytámogatásra, ami valahogy úgy volt értendő, hogy nem irányította magát a kormány egyes pártjaitól, de persze, független maradt az ellenzéki magyar pártoktól is, s az államhűség általános légkörében ficánkolt, már ameddig elmerészkedhetett.

Hogyan jött ki a gróf a maga számításaival, nem tudom, annyi azonban bizonyos, hogy ennek a lapnak a hasábjain vonulhattunk fel aránylag a legszabadabban a magunk ügyének mindennapos védelmére.

Végeredményben: az állammal, mint olyannal, akkor még mi sem kaptunk össze. Adott szervezetnek tudtuk, melyet etikával és tudománnyal belülről meg is lehetne javítani, demokratikusan megtölteni

szebb és jobb tartalommal, sőt, össze is lehetne – éppen a mi hídszerepünkben – kapcsolni a hasonlóképpen belülről megújuló szomszéd államokkal. Lényegében humanista utópizmusunk a szocializmus győzelmét a tömegek értelmi megnyerésétől várta, a demokrácia parlamentáris érvényesülésétől a tőkével szemben s általában minden emberi gonoszszággal, korlátoltsággal, elnyomó gazemberséggel szemben. Nem is az elv különböztetett meg a szociáldemokratáktól, hanem az a gyakorlati tény, hogy a népelet ismeretében elítéltük azok kompromittált koalíciós kormánypolitikáját, mint a mi tündérien ragyogó szocialista eszménk elárulását. Így igaz. S íme, a sajtódzsungelben felfedeztük ezt a rést, *A Nap*-ot, a maga kis magánérdekével vagy üzletével, mindegy. A gróf különben láthatatlan volt, egyszer ha beszéltem vele, ő nem is szólt semmit, csak nyekergett. Helyette ott volt a lap élénk, sziporkázó, eszes főszerkesztője, a régi Holnapos, Antal Sándor. Egy lap amely nem kívánt tőlünk semmit, s leadta, amit írtunk. Hiába hallgatott el bennünket a magyar polgári ellenzék és a kormánypártok reggeli sajtója, vagy hiába próbálta belőlünk kisajátítani azt, ami éppen neki tetszett, mi délben kint voltunk a magunkéval az utcán. Ha bárki fintorgott, én egy császár göggyével vágtam a szemébe: „Non olet!”

A Reggeleknek persze érthetetlen volt, hogy miért verekszünk mi a magyar konzervatívokkal és a pesti reakcióval *A Nap*-ban, s nem náluk. Ráadásul még kínos is volt számukra, hogy a politikai tájékozatlanságában – ráadásul: írói elvontságában – ideig-óráig ellenem kijátszott Szalatnai Rezsőre teljes erkölcsi pózzal! *A Nap* hasábjain ütöttem vissza. Az újságírók s közöttünk kávéházi ismeretségek szövődtek, oda is ült mellém valaki, s mind magyarázta, hogy *A Nap* sem különb a Deákné vásznánál. Ha már – akkor miért nem az intellektuálisabb, gazdagabb, hatékonyabb (mármint a kormánynál bennfentesebb) *A Reggel*-be írok? Az ok hamarosan kiviláglott. Amint sérelemről volt szó, *A Reggel* hallgatott, *A Nap* viszont itt sem hagyott cserben. Külön engedélye volt-e ilyesmire, nem tudhatom. Nem is érdekelt, hiszen a kihasználás a legrosszabb esetben is kölcsönös volt, mi fel nem adtunk semmit, s azzal, hogy szabad fórumot kaptunk, még mindig többet nyertünk.

Itt volt a Scherer-ügy. A losonci tanár-szerkesztőt váratlanul ki-dobták az állásából. Miért? Hogyan? Nem volt kétséges, hogy helyettünk ütök. Előbb a keresztényszocialisták, az Alapy-féle konzervatívok, a komáromi bencések helyezték anatómia alá, s most egyszerre: csehszlovák miniszteriális oldalról, szociáldemokrata kézből csapnak le rá. Cseh professzor barátunk, Emánuel Rádl járt közbe érdekében, hiába. Annyit megtudtunk tőle, hogy az öreget irredentizmussal vádolják, egyszerűen azért, mert részt vett a gombaszögi táborozáson. Már 1929 nyarán beadtuk tiltakozásunkat tizenöt melléklettel a szlovenszkói Országos Hivatalhoz (a teljhatalmú megbízott, egy Ország, pontosan abban a szobában fogadott, ahol valamikor apám dolgozott a k. u. k. hadtestparancsnokságon), de üres udvariaságon kívül nem kaptunk egyebet. Érdeklődtünk az országos tanfelügyelőségen is, ott magyarul valaki szemem elé rakta *A Mi Lapunk* egy számát, ahol egyebek közt Kossuth életrajza jelent meg, Szabó Dezső levele a csehszlovákiai magyar ifjúsághoz, az én cikkem. Móríc Zsigmondról és Nemes Zoltán magyar parlamenti gyorsíró szaktanulmánya – nézem közelebről, hát a számban piros ceruzával mindenütt, ahol csak előfordul, alá van húzva ez a szó: „Budapest”... A szerencsétlen Andorka Lajos (ez volt Scherer írói álneve) addig szállt szembe a hivatalos budapesti nacionalizmussal, amíg végül is Csehszlovákiában verték el rajta a port. A dolog nem is volt olyan ártatlan és mulatságos. Kerülő úton, utólag tudtuk meg, hogy a Komáromban előkészített *Tábortűz* című katolikus ifjúsági ellenlap egyik kezdeményezője jelentette fel irredentizmus vádjával tanárkollégáját.

Feltétlenül helyt kellett állnunk, Scherer bácsi ügye tekintélyünk próbája lett. Valójában nem is volt a mi emberünk, ahol csak tehetett, a kényelem nyomtatékával visszatáncolt, képes volt bármikor egy nekünk küldött Illyés Gyula-verset Prohászka Ottokár-idézettel, Kodály Zoltán eredeti írását Kosáryné Réz Lola versével ellensúlyozni, de az is igaz, olyan kívánságunk nem volt, melyet ne teljesített volna. S most a mellettünk vállalt szerep áldozatává vált ország-világ előtt. Igazán nem várhattuk meg eszméink győzelmét, azonnal cselekednünk kellett. Az Országos Hivatallal és az iskolaügyi minisztérium-

mal szemben hol keressünk védelmet? Szorultságunkban született meg a terv, hogy egyenesen a köztársaság elnökéhez fordulunk panaszunkkal. Bejelentettük magunkat, s amiben magunk sem hittünk, bekövetkezett. Értesítést kaptunk, hogy Masaryk Tamás 1930. január 17-én fogad. Egy kistermetű, mongol képű, szlovák tiszt foglalkozott a pozsonyi rendőrigazgatóságon a mi ügyeinkkel, ő cenzúrázta előadásainkat, ott ült rendezvényeinken, s hivatását mindig érzékeny gratulációkkal toldotta meg. Valósággal udvarolt nekünk, előbb címeres gyűrűjét mutatta, s régi magyar nemességére hivatkozott, majd azt állította magáról, hogy meggyőződéses buddhista, s belső lelki világának indítékai szerint bennünk látja a jövőt. Az elnöki iroda értesítését is ő adta tudunkra, széles mosollyal.

No de most! Egyikünk sem érezte elegendőnek, hogy egyszerűen csak kérvényt nyújtsunk át a Hradzsinban, nem, panaszirat sem elég. Ha már a cseh polgári humanizmus tudós államférfia elé jutunk, gondoltuk, vágjuk is ki a rezet, s ne szűkítsük le a mondanivalót egyetlen tételre, hanem bontsuk ki egész világunkát, tessék, ha – éppen az ő híres szállóigéje szerint – „a demokrácia diszkusszió”, ám vitatkozzunk! Túl a Scherer-ügyön tudományos elképzeléseinket kell a mérlegre dobnunk, mindazt, ami a pillanatok fölé emel. Két jogászunk, Terebessy János és az agrártárgyú előadásaival, paraszt-témáival akkoriban jelentkező Boross Zoltán kidolgozta a Scherer-memorandumot, én meg egy köszöntő megszerkesztéséhez fogtam, amelyben kifejthetem a köztársaság első emberének, hogy az ő nemzedékének alkotó szakasza után már valami újnak kell következnie, olyasminek, ami feloldja a jelen egyre kínzóbb ellentmondásait. A szöveget együtt csiszoltuk a *Sarló* plénuma előtt, ne legyen se több, se kevesebb a kelleténél, s Szalatnai Rezső fordította le szlovákra. Idő már alig volt, a két jogással siettem Prágába, vittem a beszédet magammal, még a vonaton is gyakoroltam a helyes szlovák kiejtést. Emlékszem, útközben javígtattam is a Szalatnai-féle fordításon. Azt írta egyhelyt, hogy „hazánk” – nem, ez túlzás, még talpnyalásnak tetsződnék... Hiszen éppen az a baj, hogy ez az állam nem tudott hazánkká válni! Fogtam a ceruzát, s beleírtam a szövegbe az eredeti kifejezést, tárgyilagosan: „a Csehszlovák Köztársaság”. A hazafiság

érzelem. Előírni nem lehet. Van, ha az államban megtaláljuk a szabadságunkat, másként pusztá frázis.

Terebessy, úgy is mint örökös szertartásmesterünk, kölcsönbe szerzett számomra fekete ruhát és új cipőt, így alkalmazkodhattam az ő mindenkor kifogástalan eleganciájához, amely különben Boross Zoltánt, a szép feledi oszlopos kúria (bár már nem földbirtok) jövőendő örökösét is jellemezte. Azt hiszem, együtt eléggé illő benyomást keltettünk egy legfelsőbb fokon is tárgyalóképes magyar ifjúságról. Fél órával a fogadás előtt autóba vágtuk magunkat a Vencel téren, fel a várba, a Hradzsin egy kis kocsmájában megittunk egy-egy jókora csésze feketét, én mormoltam a szöveget, s pontosan tizenegy órakor beléptünk a díszkapu Herkules-szobrai közt a régi királyi kastélyba. Olasz katonaruhás cseh legionáriusok álltak őrt, libegő fácántollal, úgy, ahogyan 1919-ben láttuk őket a pozsonyi bevonuláskor. Kissé szorongtunk is, no de már vártak a belső bejáratnál, s felvezettek.

Az elnök magas, kissé görnyedő alakja megjelent a fogadóterem ajtajában, kézzorítások, az öreg úr egy kisebb szobába tessékelt, ez bizalmasabb, itt ültünk egy asztal köré. Milyen csend volt itt, magasan a város felett. Lassan olvastam beszédemet, s közben átcikázott rajtam az a furcsa második érzékelés, hogy a szemközt ülő ősz professzor felfogásával hallom és érzékelem a magam mondókáját. Váltakozva futott rajtam végig a hideg és meleg. Vajon mit érthet meg belőlünk a cseh polgárság filozófus-nagyja? Persze, most átlát rajtam, s a hegeli formulát figyelni: a régi monarchia mammut-téziséről beszéltem, amelyet szükségképpen szét kellett bontania a nemzeti utódállamok antitézisének (ez ő!), de magasabb fokon létre kell jönnie már a szintézisnek is szocialista konföderáció alakjában (ezt hozzuk mi!), mégpedig a teljes nemzeti egyenlőség és nemzetközi összefogás elve szerint (ez volna a mainál magasabb humanizmus!) S jött a konkrét munkaterv is mindehhez. Egyszer kisebbségi szociográfiát alkarunk, való helyzetünk és minden népi erőnk pontos felmérését, amihez legkevesebb egy kisebbségi akadémiára van szükségünk (első követelés, elég logikus), ez kevés, be akarunk kapcsolódni a cseh és szlovák életbe, s hogy ez magas fokon történjék, Szláv-

Magyar Kutató Intézetet javasolunk (második követelés, különös, de nem rossz), s hogy elébe vágjunk a jövőnek, amely nem parcellázható szét országhatárok szerint, kívánságunk egy Kelet-Európai Intézet felállítása is (harmadik követelés, na ez már sok, de legalább dialektikus a sorrend, s kapcsolódik a történelmi koncepció hármasságához). Végére értem. Mint a tanár a dolgozatért, úgy nyúlt felém az elnök, az ing keményített, hófehér mandzsettája kibújt a fekete zakó ujjából. Már adom is a kéziratot, s belepirulok. Most maga elé tette, még észreveszi, hogy kihúztam a „hazánk” szót, Megérti-e, miért?

Először németül szólt hozzám. „Ja, ja, es war schön, dieses Magyar-ország, aber Sie haben recht, wenn Sie jetzt, Ihre Lebensform neu aufzubauen trachten...” – s már fejti is ki, hogy a magyar fiatalság csak törjön elő a honi egyetemeken, az új keretek közt is juttassa diadalra a maga kulturális haladását, a magyar nép tudományos szolgálatát. Szétnéz, most Terebessy és Baross van soron. Nem, sajnos, ők nem tudnak németül, de annál jobban szlovákul, hogyne, tökéletesen. Előkerül a Scherer-ügy, ajándékot adunk át, a négy *Vetés-t*, a nyolc *Új Szó-t*, *A Mi Lapunk* pirosba kötött utolsó évfolyamát, igen, ez a losonci tanár lapja.. Az elnök váratlan kérdést tesz fel: más hibát nem észleltünk-e, csak ezt az elbocsátást? Már veszi is elő csöpp noteszét, aranyceruzáját. Felbátorodtunk, s volt mit a noteszba írnia. Beszéltünk a Slovenská Liga erőszakos elnemzetlenítő politikájáról, a legionárius-telepekről, állompolgársági mizériákról, a félelem atmoszférájáról, nemzeti uszításokról. Kifakadt belőlünk minden, s nem is mint panasz, inkább csak fölvilágosítás, bizalmas közlés volt, ahol reményünk van megértésre és változtatásra. Az elnök ráncolta a homlokát, jegyzett. Végül megint a nemzedéki logika. Valahogyan meg akartuk különböztetni magunkat a siránkozó és bosszút forraló nacionalistáktól, bevetettük tehát a magunk erkölcsi konklúzióját is, s leszögeztük, hogy harcban a ránk törő sovinizmussal minden nemzeti elnyomás ellenségeivé váltunk, eszményünk a népek testvéri egymásratalálása.

Háromnegyed óra telt el. A közben benyitó magas rangú tisztet Masaryk erélyes mozdulattal kiküldte, s közénk felejtkezett. Vajon

jártak-e már nála előttünk is magyarok? Nem tudom. Felemelkedtünk, indulnánk, s Boross nekiront még egy kérdéssel (ebben nem állapodtunk meg előre): mit üzen a kisebbségi magyar ifjúságnak? Az elnök előbb felkapja az asztalról lapjainkat és könyveinket, s búcsúzóul csak ennyit mondott: „Én soha nem leszek önök magyarok ellen!”

Ami üzenetnek nem is volt rossz. Scherer Lajos Losoncon visszakapta állását, a siker pillanatnyilag visszaadta nimbuszunkat. A lapokon végigfutott hosszabban-rövidebben a hradzsini fogadás híre. A *Nap* triumfált, A *Reggel* az egészről későn értesült, főszerkesztője tombolt a lemaradás miatt. A magyar ellenzéki lapok pár sorban elintézték a dolgot, gyanakodtak vagy nem is vették komolyan. Melyiküknek volt igaza? A rakéta elsistergett, sötéten ránk szakadt megint a csend.

8

A munka csendje áldott, de a belenyugvásé rothadás. Dolgoztunk mind, a magunk művelődési forradalmában éltünk, s voltak okos barátaink, akik gondoskodtak arról, hogy a Nyugat legjobb tudósait, humanista gondolkodóit hallgassuk hetente. Kik fordultak meg annak idején Pozsonyban? Két szabadkőműves páholy is versengett egymással abban, hogy melyikük hív meg nevesebbeket Berlinből, Párizsból, Londonból, nemcsak azért, hogy a sznobok élvezhessék előadásait, hanem azzal a céllal, hogy a mi ifjú táborunk, a pozsonyi magyar diákság is gazdagodjék válogatott élményben. Kállai Ernő, a művészettörténész, Moholy Nagy László, az építész, Georges Politzer, a lélekbúvár filozófus, Róheim Géza, az etnográfus és még néhányan mások mutatkoztak be a Primáspalota tükörtermében, s az észnek, az ötletnek, a mesteri remeklésnek ebben az özönében hovatovább olyasféle suttogás indult el saját körünkön belül, hogy

hivatásunkat már teljesítettük, a fiatalságot bevezettük Európába, s ami kicsinyes helyi vonatkozás, azt már nyugodtan elhagyhatnók.

Mindennél kihívóbb volt a régi magyar emigráció nyílt jelentkezése lelkeinkért. A Masaryk-látogatás felkapta hírünket, s *A Reggel* hasábjain egyszerre csak feltűnt az 1918-as magyar polgári forradalom egyik politikusa, hogy megdicsérjen, felkapjon s egyben beleszóljon mozgalmunk alakulásába. Bonyolult szövödmény volt ez a kapcsolat a csehszlovák kormányajtó, a szabadkőművesek és az emigráció októbristái, a kommünön innen maradt polgári radikálisok és szociáldemokraták között, mi belőle csak a sürgés-forgást, a személyi vonatkozásokat vehettük észre. Pozsonyban járt Szende Pál, a Károlyi-, majd Berinkei-kormány volt pénzügyminisztere, megszállt olyan értelmiségieknél, akik mozgalmunkkal rokonszenveztek, összejött *A Reggel* újságíróival, akikkel már nem voltunk ilyen jóban (velem ugyan a mozgolódás során senki sem keresett kapcsolatot), s egyszeriben itt volt a Szende-cikk. Az emigráció kimagasló egyénisége jól felépített szillogizmusával arra óhajtott bennünket rávenni, hagyjuk abba a szerinte meddő kisebbségieskedést, s álljunk be a Horthy-rendszer ellen küzdő nemzetközi arcvonalba. Egyidejűleg magában a *Sarló*-ban is felütötte fejét a kisebbségi defétizmus, az a kételkedés, vajon helyes-e továbbra is a „helyi érdekek” szolgálata, a nemzeti sérelmekből való kiindulás? Lázás vita kerekedett ebből. Szende Pál cikkét sikerült ugyan visszaverni, s lészegezni a csehszlovákiai magyar tömegekkel való szolidaritás elvét, azonban a vitagyűlés határozatai ellenére is tovább terjedt sorainkban az üszkösödés.

A repülő söröskorsó nem éppen épületes látvány, a cserepek bánatosan csörömpölnek, de ez maradt számomra az utolsó érv. Egy vendéglő vadászszobájában ültünk a Mihálykapu utcában, és martuk egymást. Hivatkozással a Masaryk-látogatásra, nyíltan kibuggyant egyik társunk száján, hogy ezzel aztán legyen is vége. Beérkeztünk, ki-ki alkosson, kész. Kívánságainkat előadtuk, a többi az elnök, a kormány, a hatóságok dolga, ami pedig ezen túlesik, az amúgy is irreális. Unalmas is már a „kisebbségi kérdés” örökös felhánytorgatása... Ekkor repült a falhoz a korsó, tört dirib darabra. Talán a nyomorú-

ságom ingerelt így fel a jófiúság ellen? Az is. Nem tartoztam már a polgárfiak közé, számomra a falu régen nem kamasz-romantika volt, hanem a megtorpant, vergődő nép élménye, korbácsoló igazságérzet, elkötelezett lázadás.

Az idegesség, persze, nem old meg semmit. A sok ifjúságosdi után történelmi érvekkel kellett igazolnom magamat s mindazokat, akik várták is tőlem, hogy megvédjem kiküzdött eredményeik és megálmodott álmaik hitelét. Ehhez a harchoz azonban rá kellett végre ébrednem arra, hogy itt két koncepció feszül egymásnak, s mögöttük ellenséges erők sorakoznak.

Az a hagyományos pozsonyi szabadkőművespáholy, ahol előbb Peéry, majd Terebessy apja viselt nagymesteri tisztséget, eredetileg evangélikus papok, tanárok, orvosok és kereskedők jótékonykodó gyülekezete volt, ekkorra azonban már nemcsak Szabolcska Mihályt tekintették költőnek (úgyis, mint „testvér”-t), hanem próbáltak igazodni a fiatalok után. Volt ennek a páholynak újabb rétege is, néhány októbrista emigráns, aki a gyáripárban viselt szerepet, ezek is korszerűbb érdeklődésnek törtek utat, viszont annál éberebben óvtak volna egyfelől a „nacionalizmustól”, ami számunkra egyáltalán a magyarsághoz való ragaszkodással volt azonos, másfelől a „bolsevizálódástól”, s ezen a címen a plebejus illúziókat szerették volna a jövő értelmiségből kifüstölni. A másik, konkurens páholy újabb alapítás volt, itt a kétésfeles szociáldemokrata értelmiségiek voltak túlsúlyban. Ebből a második garnitúrából kerültek ki az *Új Szó* szimpatizánsai. Közülük a már tanári pályára lépett Szalatnai Rezső rezonált balos hangjaikra. Igaz, ami igaz: mindkét páholy antiklerikális, antifeudális, antifasiszta volt, humanizmust hirdetett, békét és tudományt (az újabb páholy egyenesen „marxizmus”-ban úszott), akadt tehát nem is egy érintkezési pontunk. Mégsem állhattam ezeket a nagyon derék értelmiségieket, mert itt ültek pozsonyi házaikban (úgyis, mint háziurak), s fogalmuk sem volt külvárosról-vidékről, nem ismerték sem a városi, sem a falusi dolgozó népet, idegen volt számukra a kisebbség valósága, mindennapja, tömegélete, s úgy beleragadtak abba a kisántánt-világba, melyet én a Habsburg-monarchia antitézisének fogtam fel, mintha az a maga masaryki csúcsán már a

Szintézis, a Cél, a Végállomás lett volna. Innen, ezekből a páholyokból eredt és szivárgott át sorainkba az a felfogás, hogy mozgalmunkból el kellene hagyni már a „kisebbségi provincializmus”-t a maga paraszti kötöttségeivel, s vele együtt a csehszlovák demokrácián túltekintő „Duna-medencei fantazmagóriá”-t is, félreérthetetlen kelet-európai és szovjetbarát csengésével.

Nem az ellen volt kifogásom, hogy az apák s mindazok, akik valóban önzetlen jóakaróink, szabad mozgalmunkat támogassák, de nem fogadtam el semmiféle függést, semmiféle gerúziát a mecénásoktól. Jó, Terebessyék megszerezték „öregeik” anyagi támogatását ahhoz, hogy végre saját helyiségük legyen. Be is költöztünk a Lőrincapu utca egyik átjáróházába, a Scharitzer-házba, s egy öreg Kossuth-rokon, Meszlényi Lujza nagyszobáját béreltük ki az emeleten, közvetlenül a város régi – azóta lerombolt – délkeleti bástyája mellett („Lőrincapu 24”, éveken át fogalom volt ez a cím, a *Sarló* otthona, még akkor is, amikor már az összes szabadkőművesek megtagadták tőlünk a lakbér-hozzájárulást). Azt is megköszöntük, hogy könyveket kaptunk, ha nem is sokat. De az első rendezvényt saját rezidenciánkon a nemzeti kérdésnek és paraszt-Kelet-Európának, a mi keleti orientációnknak szántuk. Azért is.

1930. március 15-e közeledett.

Nemcsak szociológiailag készültünk fel erre a napra. Jó eleve elhatároztuk, hogy a magyar forradalmi demokrácia ünnepén kitörünk minden szigetünkről. Ki az új otthon csöndjéből, ki Pozsonyból, a vidékre, parasztok és munkások közé. Ki az országból, át a határokon, mindenkihez a Duna völgyében, ki a világba. Izgalomtól remegtünk mind. Más utunk nem volt, csak az erkölcsi jeladás és kihívás útja.

Koszorút küldtünk Petőfi pesti szobrára, vörös szalagos babérokoszorút az egysorsú dunai népek színeivel. Terebessy János és egykori iskolatársam, Varga Imre, a csallóközi kigazda-ivadék vitte óvatosan bebugyolált ideológiai csempészarunkat a magyar fővárosba. Akadályba ütközhetek, mert távirat érkezett az ünnep előestjén, hogy a koszorúzást a rendőrség nem engedélyezi, s kötelezvényt íratnak velük alá, hogy a tervtől eltekintenek. Úgy? Még az éjjel vonatra

ültettük Brogyáni Kálmánt azzal az utasítással, hogy vigye ki a koszorút Táncsics Mihály sírjára. Őt nem kötötte semmiféle reverzális.

Nem tudtuk még, mi lett a sorsa koszorúknak, s az ünnep délelőttjén (szombat volt) megkíséreltük, hogy függetlenül a dunai üzenet sikerétől, kifejtsük e nap s benne a mi új mondanivalónk tudományos értelmét. Engem különben is fűtött a harag, előadásommal oda akartam ütni, ahol a nihilista történelmietlenség és elvakult urbanizmus valójában a merev etatizmusnak falazott, s feladott munkásságot és parasztságot, elárult kisebbséget. Olyan szocializmust kerestem, mely a két polgári demokratikus utókövetelmény – a parasztkérdés és a nemzeti kérdés – megoldását hozza, mégpedig nem a nemzeti állam, hanem a dolgozó osztályok nemzetközi szolidaritása alapján. Kapóra jött 1848. A magyar forradalom két, tragikus ellentmondását elemeztem, a parasztság és a nemzetiségek érdekeinek háttérbe szorulását a közjogi harc egyoldalúságában, párhuzamot vontam a márciusi ifjak radikalizmusának leszerelése és a balázsfalvi román parasztgyűlés semmibevevése között, s a mi nemzedéki programunkkal kapcsolatban leszegeztem, hogy az 1848. két meg nem valósult népi kívánságából indul ki. Hirdetjük a földkérdés radikális megoldását, s egyben a Duna körül élő nemzetek találkozását, tudjuk azonban, hogy a múltból ránk maradt utópolgári követelmények már csakis szocialista módra harcolhatók ki, ezért keresünk közös szláv–magyar–román népi megújodás a tudományos szocializmus alapján.

Mai szemmel: lassan vajúzó, idealista maradványokkal küszködő felfogásunk itt már a polgári demokratikus forradalom továbbvitelének szükségességét feszegette új, szocialista alapon, ellentétben a forradalom megrekedésekor kialakult polgári demokrata tőkésállammal. Ha távol is voltunk még mindig a valódi megoldástól, ez a történelmünk vonatkozásaiba konkretizált szocializmus mégiscsak egy lépést jelentett előre, a leninizmus felé.

A programot idézte *A Nap*, innen elevenedik fel az ünnepély többi része is Peéry Rezső a 48-as idők társadalomtudományi keresztmetszetét adta Szabó Ervin nyomán, külön kiemelve Táncsics Mihály szerepét, Boross Zoltán pedig Kossuth Lajos nagy koncepció-

járól, a Dunai Konföderációról adott elő. „Kossuth tervezete – ismétli *A Nap* az előadó szavait – ma már részleteiben idejét múlt, de lényegében a nyugati nagytőke gyarmatosító törekvéseinek kitett kelet-európai népek találkozásának prófétikus szózata.” Házi rendezvényünknek különben erdélyi vendége is volt: Dienes László, a *Korunk* alapítója, aki Berlinbe utaztában kiszállt Pozsonyban, és – kíváncsian – meglátogatott. Más vendégünk nem volt, mecénásaink összeadták ugyan a szoba bérét, de nem dugták be hozzánk az orukat.

A három „útlevelés” (küldetésüket annak a személyi körülménynek köszönhatték, hogy történetesen készen volt az útlevelük) már hétfőn hazatért. Elbeszélésükből kiderült, miért is volt idegesség a koszorú körül. Az Európát sújtó gazdasági válság hullámában kiéleződött Pesten a munkásság ellentéte a Bethlen-kormánnyal, s a rendőrség csak lovasattakkal tudta szétverni a kenyeret és munkát követelő tömeg márciusi tüntetését. Ebben a feszült légkörben Andrék Károly, a hirhedt rendőrfőkapitány helyettes tiltotta el Terebessyt és Vargát koszorúnk letételétől, amikor azok szabályszerűen bejelentették, hogy mint küldöttek részt vesznek a Petőfi-szobornál évről évre lezajló ünnepélyen. Tapasztalatlanságukban írták alá a személyi kötelezvényt is, hogy a koszorúzástól eltekintenek... Brogyányi Kálmánt, aki utánuk sietett, a Kerepesi temetőbe Farkas István szociáldemokrata országgyűlési képviselő kísérte ki (Fábián Dániel és Vass László ismertette őket össze), így került a koszorú a Táncsics-sír talapzatára. A *Népszava* közölte is másnap az író mellszobrát a feléje kezét nyújtó paraszt bronzalakjával, előttük a koszorún jól kivehető a lecsüngő szalag felirata: AZ ÚJ MÁRCIUSÉRT – A POZSONYI SARLÓ. Beszéd nem hangzott el, küldöttünk azonban egy fehér borítékban elhelyezte a sírra (a piros-fehér-zöld pántlika alá) következő üzenetünket: „A csehszlovákiai magyar új nemzedék Sarló-szervezete történelmi hivatásának szimbólumaként helyezi e koszorút a magyar, szlovák, cseh, román, horvát és szerb nemzetek színeivel Táncsics Mihály sírjára. A Duna-medencei kis népek egymásrautaltságát és közös történelmi sorsmegoldását kerestük Kossuth Lajos szellemében, kiegészíteni akarván 1848 forradalmi vívmányait.”

Ennyi volt az egész, s minket máris mély kielégültség öröme töltött el. A szocializmus és a néptestvériség szimbólumával, íme, jelet adtunk határokon innen és túl az ifjúságnak, s fellépésünk nemcsak a zárt polgári autarkiákkal szállott szembe, a magyar irredentával és az utódállamok nacionalizmusával, hanem a tüntető tömegek új történelmiségével is találkozott. Kiléptünk a ránk kényszerített tanulószobából, belekiáltottuk új márciusunkat a szélbe, a népek új tava-szába.

Csak akkor ébredtünk rá a pesti fellépés félreérthetőségére, helyesebben: a félremagyarázás veszélyére, amikor csütörtökön, március 20-án reggel megtudtuk a pesti lapokból, hogy a koszorúzás körül vihar tört ki a magyar parlamentben. Délben már az utcán volt *A Nap* híradása is *A Sarló koszorúja a magyar országgyűlés előtt* cím alatt. A pozsonyi tudósítás részleteiben megfelelt a *Népszava*, *Nemzeti Újság*, *Magyarság*, *Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Budapesti Hírlap* és *Pester Lloyd* előttem fekvő anyagának, s egészében így hangzik:

(Budapesti szerkesztőségünk telefonjelentése) A képviselőház tegnap délutáni ülésén az interpellációk során izgalmas jelenetek játszódtak le. Farkas István szociáldemokrata képviselő interpellációt nyújtott be a Petőfi-szobor a csehszlovákiai Sarló nevezetű egyesület részéről tervezett megkoszorúzásának megakadályozása miatt.

Farkas István: Ez a Sarló-szervezet egyetemi hallgatókból áll...

Konkoly-Thege Miklós: A csehek csatlósai!

Farkas István: Bocsánatot kérek, ezek nem a csehek csatlósai, nagyon téved a képviselő úr, mikor ezt állítja.

Konkoly-Thege Miklós: Meg vannak elégedve magyar testvéreink sorsával!

Farkas István: Így nem lehet beszélni ezekről az ifjakról, mert ezek az ifjak fennköltebb lelkűek.

Esztergályos János: Ha úgy volna, nem Petőfi, hanem Masaryk szobrához mennének. Nem egységesspártiak, az egyszer bizonyos.

Farkas István: Ha egy magyar képviselő anélkül, hogy megvárta volna, mit akarok mondani, már elébe vág az interpellációmnak, és a magyarságtól elszakadt részekben élő magyar ifjúságot megtagadja, ez egy

magyar képviselőtől igazán furcsa eljárás. Ezt mint szocialista képviselő nem tenném meg.

Scitovszky Béla belügyminiszter: Azért nem teszi meg, mert szociáldemokrata.

Farkas István: Nem tenném meg csak azért, mert más világnézetet képviselnek... (Nagy zaj az egész házban, a szónok szavai elvesznek a lármban.) Nem tagadhatom meg azokat, akik ehhez a nemzethez tartoznak és ennek a nemzetnek a nyelvét beszélik.

Kabók Lajos: Amit az urak csinálnak, a legsötétebb reakció.

Farkas István felolvassa a Sarló alapszabályait, hogy milyen célra alakult meg ez a magyar diákszervezet. Ez az ifjúság – folytatta amelyről előre leszedték a keresztvizet, olyan rendszert teremtett meg, amelyet átvett a magyarországi ifjúság egy része, átvették a Romániában és Jugoszláviában élő magyarok is... Elmondja azután, hogy március 15-én két magyar egyetemi hallgató jött Pozsonyból Budapestre, és elhozta magával a csehszlovákiai magyar ifjúság koszorúját. A koszorún a magyar nemzetiszínű szalagon kívül egy cseh, egy szlovák, egy szerb, egy horvát és egy román nemzetiszínű szalag is volt, valamint egy vörös szalag.

Jánossy Gábor: Hogyan kerülnek ezek Petőfi szobrára?

Esztergályos János: Ezekben a színekben a kisebbségi magyarok élnek.

Jánossy Gábor: Ezek az utódállamok színei, és nem lehet Petőfi szobrát letakarni velük. (Zajos helyeslés a jobb oldalon.)

Farkas István: Mit lehet ezen kifogásolni? Én egy nagy gondolatot látok benne. Ezt a koszorút le akarták tenni Petőfi szobrára. Ezt a szándékot bejelentették a főkapitányságnak, és a főkapitányság nem engedte meg a koszorú elhelyezését. (Percekig tartó nagy zaj, a képviselőház minden oldalán.) A két ifjútól reverzálist vettek ki, hogy nem is fogják megkísérelni a koszorú elhelyezését. Ekkor Pozsonyból egy harmadik ifjú jött Budapestre, aki a koszorút letette Táncsics Mihály sírjára. Hogy az urak hogyan forgatják ki Petőfi emlékét, az az urak dolga. Ünnepeljenek, ahogy akarnak. Én jobban örülnék, ha a Petőfi-szobron minden állam színe ott volna.

Jánossy Gábor: De nem az utódállamok színei!

Farkas István: Boldogok lehetünk, ha meghajolnak a többi nemzetek

színei a magyar géniusz előtt. A rendőrség ezzel az eljárásával a magyar nemzeti gondolatot és a 48-as eszméket kibővítette.

Scitovszky Béla belügyminiszter általános érdeklődés közepette tüstént válaszol az interpellációra. Elmondja, hogy március 13-án beadványt intézett a főkapitányságon két magyar nemzetiségű, csehszlovákiai illetőségű, pozsonyi egyetemi hallgató, névszerint Terebessy János – ismert név – és Varga Imre. A beadványban előadták, hogy a Budapesten tanuló csehszlovákiai magyar nemzetiségű egyetemi hallgatók kíséretében március 15-én koszorút szándékoznak elhelyezni a Petőfi szoborra. A koszorún a következő nemzetek színei lesznek képviselve: magyar, román, szlovák, cseh, horvát és szerb, alul pedig egy vörös szalag, rajta ezüst betűkkel ez a felirat: „Az új márciusért a pozsonyi Sarló”. A koszorú letetésével egyidejűleg Terebessy János rövid beszédet akart mondani Kossuth, Petőfi és Széchenyi szellemében. Ennek az volt a célja, hogy a koszorún lévő színeknek magyarozatát adja: a Kárpátmedence népeinek egymásraultalságát akarta hangsúlyozni, amelyet egyedül a demokratikus szellemű dunai konföderáció juttathat kifejezésre ...

Felkiáltások a szociáldemokratáknál: Ettől félnek, a demokráciától!

Felkiáltások az Egységes Pártban: Beneš akarja a dunai konföderációt!

Jánossy Gábor: Trianon szentesítése!

Scitovszky Béla belügyminiszter: A főkapitányhelyettes figyelmeztette a pozsonyi ifjakat, hogy a koszorú elhelyezése a magyar ifjúság és közönség ellentüntetését idézné elő. Kérte őket, hogy álljanak el szándékuktól. Tehát nem tagadta meg a rendőrség az engedélyt, mert a pozsonyi diákok maguk vonták vissza kérelmüket. Az sem igaz, hogy reverzalist íratnak alá velük. Ezután a belügyminiszter ismerteti a Sarló működését. Mindenekelőtt le kell szögezni – hangoztatta –, hogy a mozgalom magán hordja annak a csehek által már jól ismert módszernek a jellegét, hogy minden alkalmat megragadnak arra, hogy a csehszlovák propaganda érdekében Magyarország ellen hangulatot keltsenek. A csehek állandóan azt szeretnék dokumentálni, hogy a magyar ifjúság egy rétege – de facto azonban csak egy-két érvényesülni kívánó fiatalember – hűtlen lett fajához. De rá kell mutatnom arra is, hogy éppen annak a

bírónak a fiát látták ildomosnak ide küldeni a koszorú elhelyezése céljából, aki elnöke volt annak a Tuka-pörnek, amelyben olyan ítéletet hoztak, ami az egész világ közvéleményét foglalkoztatja. Rá kell világitanom arra is, hogy a magyar trikolor és a többi nemzet színei mellett vörös szalagot is elhelyeztek, ami a magyar nemzet kegyeletét megsértette volna a legnagyobb magyar költő szobránál. Sajnálom, hogy Farkas István ezt a kérdést idehozta. Kérem, válaszom tudomásulvételét. (Nagy zaj a baloldalon, taps és éljenzés a jobboldalon és a jobbközépen.)

A Ház többsége a belügyminiszter válaszát ezután tudomásul vette.

A támadásnak ez a formája váratlanul ért. Riadtan kerestük egymást. A magyar belügyminiszter vádjai, az elhangzott, megbélyegző közbekiáltások, az a hamis beállítás, hogy mi a „csehek csatlósai” volnánk és Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszter kisántánt-konceptióját képviselők, felháborított, s azzal az aggodalommal töltött el, hogy a rágalmak hatására a magyarországi ifjúság színe előtt elveszíthetjük mozgalmunk eddig megszerzett hitelét. Azonnal válaszolni! – ez volt mindnyájunk közös akarata. Pergőtűzbe kerültünk, ha akarta, ha nem, helyt kellett most állnia a közös becsületért valamennyiünknek. Egy álló napig gyűléseztünk, ez a nap számunkra már a férfiúság iskolája volt.

A csehszlovák kormányajtó természetesen azonnal ki akart bennünket magának sajátítani (csak a jobboldali szlovák lapok támadtak). *A Reggel* is rázendített a dicséretre, a magyar ellenzéki pártok sajtójában azonban nem a konzervatívok gyűlölete, hanem a kisebbségi közvélemény valamelyes szolidaritása kerekedett felül. Koszorúzásunkat elítélték, mint gyermektegg meggondolatlanságot vagy utópista túlzást, de sokkal ismertebbek voltak az ifjúsági életben felmutatott eredményeink, semhogy igazat tudtak volna adni a magyarországi kormánykörök vádaskodásainak. *A Prágai Magyar Hírlap*-ban Szent-Iványék úgy próbáltak megvédeni, hogy eljelentéktelenítették pesti fellépésünket, mint valami csínytevést. Dzurányi László *A sarlósok pesti kalandja* című vezércikkén áttetszett a dolgok lényegéhez ugyan nem konyító, de sorsunkat szíven viselő atyai jó barát hangja. Még Scitovszkyval is szembeszállt az érdekünkben. „Mi nem vonjuk két-

ségbe – írta – a magyar belügyminiszternek azt a jogát, hogy véleményyt és kritikát mondjon egy olyan politikai akcióról vagy aktusról, amely az ő országa területén kíván valamit kifejezésre juttatni. De a leghatározottabban ellent kell mondanunk a belügyminiszter úr ítéletének akkor, ha az akcióval kapcsolatban »hazaárulásban« akarja ezeket a kalandos fiatalembereket elmarasztalni. Mert ilyen megállapításra csehszlovák állampolgárokkal szemben egyedül prágai kollégája, jobban mondvá az itteni igazságszolgáltatás lenne illetékes. De ilyen hazaárulási vád a sarlósok budapesti föllépésével kapcsolatban egyáltalán föl nem merülhet. Ha lenne vagy lehetne valamilyen támasztó vád, úgy ez a nemzetárulás vádjá lehetne, de ebben is egyedül a szlovenszkói magyarság hivatott ítélni. Mi ezt a vádat nem látjuk fönnforogni. Mi nem látunk ebben a márciusi kirándulásban bűnt, hanem csak egy sajnálnivaló játékosdit, amely rászorgál az itteni apák mosolyos dorgálására, de semmi esetre sem ér meg ennyi emóciót.”

A becsületünkbe gázoló támadásokkal, álnok dicséretekkal és nevetségessé tevő dorgatóriumokkal szemben egyaránt igazolnunk kellett koszorúzásunk senkitől sem kezdeményezett, kizárólag a magunk politikai meggyőződéséből eredő voltát, őszinte és közvetlen eszmei motívumait. A vitából azonban eleve ki kellett emelnünk az oda egyáltalán nem tartozó Terebessy ügyet, hiszen mi tudtuk a legjobban, hogy az ifjabb Terebessy János terveinket otthon nem árulta el, s apja, a táblabíró, koszorúzásunkról előre semmit sem sejtethetett. A Tuka-perben, ahol a szlovák jobboldali összeesküvők vezérét elítélték (nem annyira, hogy később Hitler egyik hirhedt politikai csatlósa ne váljék belőle), az öreg Terebessy a törvényesség követelményei szerint töltötte be tanácselnöki tisztjét, s éppen ezt nem bocsátották meg neki kalandor-körökben, amint ezt a magyar belügyminiszter célzása is eléggé elárulta. Ehhez azonban fiának és a Petőfi koszorúnak köze nem volt. Mindenesetre a mi gyakorlatlanságunkat árulta el, hogy nem gondolkoztunk ilyen kombinációkban, és igénybe vetjük az alkalmat, amelyet a fiatal Terebessy – egyébként egy kedves lányhistóriával kapcsolatos – budapesti útja számunkra felkínált.

Úgy határoztuk, hogy erre a pontra egyszerűen nem térünk ki, nem tartozik az elvi részhez.

Válaszunk végső megfogalmazásán egy éjszakán át rágódtunk. A legmegfelelőbb kifejezéseket kerestük, melyek feltétlenül megússzák a budapesti cenzúraviszonyokat, s elveinket mégis tisztán közvetítik a magyar ifjúságnak. Boross Zoltán és Varga Imre közös szállásán dolgoztunk, s csak hajnalra készültünk el. Amikor kinyitottuk végre az ablakot, dőlt a cigarettafüst, s zúdult be a koronázó dóm harangjának kongása. Már az új nap fényében olvastam fel a végső szöveget lemásolás előtt (ez az impurum fekszik most előttem, néhány kiegészítő sorban Brogyányi Kálmán kézírására ismerek rá, tehát ő is velünk volt a diáktanyán).

Nyilatkozatunk a legmélyebbről indult: sértődöttségünkből „A pozsonyi, brünni és prágai magyar egyetemi hallgatók *Sarló*-szervezete – írtuk – mély megdöbbenéssel és fájdalommal veszi a hírt, hogy a magyar képviselőházban a Sarló mozgalmát a csehszlovák külpolitika exponensének, tagjait pedig érvényesülni vágyó fajarulóknak bélyegezték meg. Keserűséggel tölt el bennünket az a tudat, hogy Magyarország belügyminisztere március 15-i koszorúkat kegyeletsértésnek tartja a magyar nemzet múltjával szemben. Aggódva gondolunk arra, hogy a magyar képviselőházban elhangzottak szakadékot vonhatnak az anyaországbeli és a kisebbségi új magyar nemzedék közé, lefélékezve tehát minden sértődöttségünket és érzelmünket, a nyugodt tényismertetés módszerével védjük ki a nemzeti öntudatunkat bántó támadásokat.” E bevezető *captatio benevolentiae* után (a magyar latinitás utolsó nemzedéke voltunk, s még Kossuthon át is Cicero volt a szónokideálunk) sorra vettük a megcáfolandó vagy igazolandó tételket. A logikai váz ez volt:

a) Leszegeztük a koszorúzás „szabatos történet”-ét, abból kiindulva, hogy az egész aktus voltaképpen az 1848-as magyar történelmi események elemzésének volt a konklúziója. Szerintünk (amint ezt pozsonyi ünnepélyünkön ki is fejtettük) „a megoldatlan földkérdés és az elmaradt együttműködés a szlávokkal és románokkal mindmáig felkisértő tragédiája a magyarságnak”, amiért is nemzedékünk az esedékes magyar megújulás feltételét a parasztság földigényei-

nek kielégítésében és a kelet-európai kis nemzetek sorsának közös megoldásában látja.

b) Kifejtettük elképzelésünket az államkereteken túlmenő szláv-magyar-román együttműködésről, s rámutattunk e tekintetben a változott történelmi helyzet következményeire. „Míg Kossuth Lajos – mondottuk – a Habsburg-dinasztia reakciójával szemben a kelet-európai magyar, szláv és román államok konföderációját hirdette a történelmi Magyarország területi épségének fenntartásával, addig a trianoni béke következtében idegen nemzeti államokba került magyarság új nemzedéke már nem az államok, hanem a nemzetek közeledésében és konföderációjában látja a jövő biztosítékát. Az új veszély, a nyugati kapitalizmus, gyarmatosítással fenyegeti az agrár-körülmények között maradt dunai nemzeteket, s a kölcsönös megértésnek azok a merev államkeretek állják el az útját, amelyek nemzeti kisebbségeket teremtenek. Kossuth Lajos prófétikus meglátásának, a kelet-európai nemzetek egymásrautalságának tehát olyan történelmi formában kell realizálódnia, amely autonóm, sértetlen nemzettestek szövetségét teremti meg a Duna körül.”

Erre a képletre voltunk mindig a legbüszkébbek, s ha fantázia-elemei közel is jártak az utópiához, annál reálisabbnak éreztük benne az állásfoglalást mind a magyar irredentizmussal, mind az utódállamok nacionalizmusával szemben. Viszont: elvontságában ez a képlet szinte mentesített minden konkrét politikai állásfoglalás alól, maradtunk benne szabadon (és árván) önmagunkban. A koszorún szereplő színeket azonban világosan megmagyarázhattuk a képlet segítségével: „A nemzeteket akartuk kifejezni, mint természeti és kultúrvalóságokat, nem pedig a nemzetek fogalmait csak részben fedő csehszlovák, magyar, jugoszláv és román államokat.”

c) A Vörös szalag viszont „a megoldatlan földkérdésből következő szociális történelmi szükségességeket fejezte ki.” A parasztkérdést tehát közvetlenül a szocializmussal kapcsoltuk össze, mint sajátos kelet-európai szükséglettel. Nem tudtuk még ezt a szocializmust pártszerűen felfogni (a szociáldemokráciával szemben – főleg csehszlovákiai kormány szerepe miatt – bizalmatlanok voltunk, a kommunizmust még idegennek éreztük, s csak a Szovjetunió megvaló-

sításában tiszteltük), hanem olyan „tudományosan helytálló új társadalmi rend”-nek tekintettük, amelynek „a kelet-európai szükség-szerűségek szerint kell organikusan kifejlődni” vagyis a paraszti elmaradottság felszámolásának különleges programjával.

d) El akartuk kerülni a provokáció legcsekélyebb látszatát is, és elvi indítékaink felsorolása után kijelentettük, hogy küldötteink maguk is elállottak az eredeti tervtől, amint a rendőrség őket az esetleges szalagsértés veszélyére figyelmeztette. „Semmiképpen nem volt szándékunkban megzavarni mások ünnepét, s kimondhatatlan fájdalommal töltött volna el a Magyarország ifjúságával való legcsekélyebb összekoccanás is” – vallottuk, s hozzátettük, hogy azokkal a diákokkal szemben, akiktől a rendőrség „koszorúkat féltette”, mi csakis az eszmecsere, a színvonalas vita és a tudományos meggyőződés eszközeit akarjuk igénybe venni. Legyen hát közrend, s itt óvatosan hátráltunk Terebessy és Varga reverzálásáig, no de annál kevésbé bocsátottuk meg Scitovszky Béla belügyminiszter úrnak, aki „a közrendi szempontú magyarázaton túlmenőleg ideológiai alátámasztást is adott a letiltásnak, és a *Sarló* eddigi munkásságát és elveit nem ismerve, mélyen belegázolt nemzeti öntudatunkba és becsületünkbe.”

e) Következett a belügyminiszter kioktatása. Leszögeztük, hogy „a kisebbségi magyar új nemzedék teljes elhagyatottságában történelmi helyzetének belső törvényei szerint fejlődik”, s ennek a természetes, reális fejlődésnek szellemi gócpontja a *Sarló*. Megmagyaráztuk, hogy az új csehszlovák államban pusztán nemzetiségünkkel mint természeti, nem jogi adottsággal magunkra maradva „a származás, a nyelv törvényei szerint hullottunk vissza régi államfenntartó nemesi vagy polgári környezetünkbe és atmoszféránkba a paraszti és munkástömegek, a magyar nép osztályérdekeihez.”

A kezemben levő eredeti fogalmazvány és a később Budapesten megjelent szöveg között itt különbség van. Vagy a cenzor, vagy a szerkesztő kihagyta a középosztály proletarizálódására és a szocialista világnézet kialakulására vonatkozó részeket, ami azonban kisebbségi munkánk felsorolása volt az ifjúsági mozgalmak nemzeti kereteinek megteremtésétől kezdve a regősmozgalomig és a nép-

életet feldolgozó szemináriumokig, az sértetlenül a félrevezetett közvélemény elé került. Nem spóroltuk meg a belügyminiszternek ama kapóra jött összehasonlítását sem, hogy a csehszlovák hatóságok a mi regösmozgalmunkat „ugyanolyan közrendészeti megokolással” tiltották be, „mint a budapesti rendőrség a Petőfi-szobor megkoszorúzását, a falusi magyarság feszült politikai atmoszférájára hivatkozván...”

f) A belügyminiszter ama kísérletével szemben, hogy elszigeteljen minket a magyar ifjúság egészétől, hivatkoztunk arra, hogy tudományos szemináriumainkról éppen a legutóbb számolt be a Csehszlovákiai Magyar Akadémikusok Szövetségének hivatalos folyóirata, a *Magyar Diákszemle*, s ennek diákszerkesztője „ugyanaz a Brogyáni Kálmán, aki a *Sarló* koszorúját Táncsics Mihály sírján elhelyezte.”

g) A kisebbségi magyarság életében viselt szerepünk félreértésével vagy nem ismerésével magyaráztuk azt a számunkra érthetetlen közbekiáltást, amely a kelet-európai kis nemzetek közös problémájának felvetését Beneš névvel hozta összefüggésbe. Kijelentettük, hogy „tudunkkal a Duna-medence problémáival elsősorban a magyar társadalomtudomány foglalkozott, s a Dunai Konföderáció első tervezetét Kossuth Lajos vetette fel, legalábbis mi tőle és Jászi Oszkártól kaptuk az eszmét, melyhez kisebbségi körülményeink sorskövetkezménye nyomán is el kellett érkeznünk.”

h) Felpanaszoltuk, hogy mozgalmunkat csehszlovák részről is sokszor félreértik és támadják. Valójában két malomkő között őrlődik fiatal életünk. Itt értünk el a forrponthoz. Odavághattuk Scitovszkynak a jogos szemrehányást: „...a kisebbségi létért való harc közepette megértük most azt, hogy Magyarország képviselőházában nemzetárulóknak bélyegeztek meg bennünket.”

Lírai befejezésül (nem kellett erőltetnünk, fakadt az magától) következett a felkiáltás és jövőnk jóslata: „De tagadjanak ki, bélyegezzenek meg, vállaljuk ezt is. Elrendeltetett utunkról azonban le nem térünk, mert fajunk génuszát érezzük új erőre kelni bontakozó életünkben. Hiszünk abban, hogy a magyarságra új történelmi szerep vár Kelet-Európa széthasogatott területén. Hisszük azt, hogy

a magyar népet belső szociális válsága és kisebbségi balsorsa a kelet-európai szükségességek legerősebb kirobbantójává érleli meg.”

1930. március 21-én, pénteken reggel kívülem még kilencen írták alá a nyilatkozatot. A pozsonyiak közül Asztély Sándor, aki Bécsben, a Keleti Akadémián ébredt igazunkra, Boross Zoltán, Nagyidai Ernő és Sinkovits Béla, egy lipcsei nemesivadék, aki a szlovák és magyar sors találkozását kereste. A brünniek közül Hrdina Lajos nevét látom, a cserkészmozgalomból követett idáig bennünket, s mellette Pál Ferenc, egy tehetséges parasztfiú Tesmagról (később öngyilkos lett, egyesek szerint a falujában is fellobbanó nacionalizmus kergette meghasonlásba). S itt van három érsekújvári is a népi törzsgárdából: Berecz Kálmán, Dobossy Imre és Horváth Ferenc. Kapásból állott így össze a névsor? Már nem tudom. A három korszorúzó részt vett a vitán, de közös megegyezéssel az aláírók közt nem szerepelt, hiszen éppen azt kellett feltüntetnünk, hogy nem „egy-két érvényesülni vágyó fiatalember”, hanem egy testület akciójáról volt szó. Siettünk, a kéziratot a reggeli gyorsal kellett elküldenünk, hogy még vasárnap megjelenhessék. A *Pesti Napló* szerkesztőségének címeztük a paksamétát. Miért ide? Talán azért, mert magántőkés tulajdonában tudtuk, s nem volt közvetlen alárendelve kormánynak, kormánypártnak. Ennél fontosabb érvünk is volt: ide írt Móricz Zsigmond. A neki szóló bizalmat ruháztuk át a lapra, melynek szerkesztőségéből különben nem ismertünk senkit.

Amúgy álmosan siettem ki a főpályaudvarra, ilyesmit mindig legszívesebben magam vállaltam. Alig fordulok be a Sánc út felett a kanyarba, elkap valaki a gyalogjárón, Vöröskés úriember ama sörtés zöldkalapban: Szüllő Géza kegyelmes uram (talán pápai kamarás volt, ezért dukált a cím). „Na, ti aztán jól összekavartatok mindent – mondja bizalmasan –, most győzzem rendbehozni a dolgokat. De nem ezért haragszom rád, édesfiam, hanem azért, mert borotvátlan vagy!” Az arcomhoz kaptam, s eldadogtam, hogy le sem feküdtem ma, a választ készítettük, most viszem a gyorshoz... „Ja, a Scitovszky!” – kacagja el magát a keresztényszocialista párt vezére, s belém karol, a cingár, sápadt s valóban borostás diákba. „Szamárságot csináltatok, de ennek a Scitovszkynak az anyja zsidó.

Ha ez most megtudja (csettintett az ujjával), hogy ki a koszorút letete, az egy Brogyányi de genere Ludány, hát a frász töri ki!” Egy kis kedélyes hátbavágással elbocsátott (ezzel a vonattal utazott Pestre), s én szaladtam a vágányhoz, hogy egyenesen a postakocsiba dobjam be a levelet.

Erre sem gondoltunk. Brogyányi Kálmán apja elbocsátott vasúti tisztviselő volt, nehezen éltek, alagsori lakásukban azonban tényleg berámázott címer függött a falon. Mi ugyan érvelhettünk Kossuth Lajossal és szociológiával és kisebbségi szükséggel, a botrányt mégiscsak ez a címer simítja el urambátyáméknál.

Hát csak ennyit ér a mi lázadásunk?

9

A *Pesti Napló* vasárnap, március 23-án óvatosan – egy koszorúellenes tüntetést beharangozó cikk keretében – hozta nyilatkozatunkat, s azt a megjegyzést fűzte hozzá, hogy az „minden ifjúi túlzása és doktrinersége mellett is némileg más színben mutatja meg a »Sarló« mozgalom céljait és módszereit, mint ahogyan arról a képviselőházban megemlékeztek”. Válaszunk a parlamenti rágalmakra megnyugtatta ugyan a legközvetlenebb híveinket, de semmivel sem csökkentette a ránk törő diákakció hevét és terjedelmét.

Megint egymást keresztezték a torló dolgok. A MEFHOSz diákjai például éppen március közepén, a koszorú elhelyezése napjaiban dolgozták fel a múlt évben meghíusult Ifjúsági Parlament kérését. Számos felszólaló éles bírálattal mutatott rá a vezetők gerinctelen magatartására, és sor került a Sarló elismerő méltatására is, amit főleg a szegedi és miskolci küldöttek támasztottak alá hozzászólásaikkal. Amint a koszorú-affér kirobbant, a bajtársi Turul-szövetség vezetői azzal a váddal rontottak neki a MEFHOSz elnökségének, hogy összeköttetésben van a „hazaáruló” Sarlóval. A két magyar diákszövetség konfliktusát súlyosbította, hogy éppen ezekben

a napokban jelent meg s váltott ki erős visszahatást a miskolci jogászok Kőtörő című röpirata is. Ez a „kollektív ifjúsági írás”, ahogyan egyik szerkesztője, Vámos Miklós újságnyilatkozatában elnevezte, mind szociális tartalmában, munkás-szimpatiáiban, mind a zsidóellenes numerus clausust bíráló erkölcsi felfogásában élesen szembe fordult a hivatalos szervezetek reakciós, ellenforradalmi politikájával, s fanatikusan a „szabad negyvennyolcas idők szellemét” idézte. Anélkül, hogy valaha is összeműködtünk volna, a dolgok logikájából, a magyar történelem demokratikus felfogásából azonos következtetésekkig jutottunk el, olyannyira, hogy tőlünk függetlenül és velünk egyidőben a *Kőtörő* ifjúsága is koszorú-botrányba keveredett. Rossz néven vették tőle, hogy március 15-én Kossuth szobrára koszorút helyezett el a következő felirattal: KOSSUTH LAJOSNAK, A DEMOKRATIKUS MAGYARORSZÁG ÚJ SZENT ISTVÁN-JÁNAK. Persze, a hivatalos világ klerikális és félfedűlis körei ezt is felhördüléssel fogadták, s nem is késett a retorzió. A MEFHOSz vezetők ijedtükben dezavualták saját miskolci embereiket, s felkérték a jogakadémiát, hogy állítsa le a *Kőtörő* terjesztését. Hamar megmozdultak a miskolci Werbőczy Bajtársi Egyesület és a katolikus Americana Corporatio tényérsapkásai, s viharos gyűlésen lemondásra kényszerítették a jogászegyesület haladó szellemű vezetőit. A Turulszövetség tovább ment, s most már a kormánynál vádolta be a Sarló és a Kőtörő miatt a MEFHOSz vezetőit mint „kommunistákat”. Így kerültünk a támadások özönében egymás mellé a miskolciakkal.

Amikor a *Pesti Napló*-ban megjelent nyilatkozatunkra a bajtársak utcai tüntetéssel fenyegetőztek, a MEFHOSz begyulladt vezetői ugyanazzal a Wesselényi Reform-klubbal együtt, amely már társuk volt a behódolásban az Ifjúsági Parlament feladásakor, tiltakozó gyűlést hívtak össze – a Sarló ellen. A gyűlés előkészítői között agitált Aradi Zsolt is, aki nyilvánvalóan most akarta jóvátenni szereplését 1928-as Ady-ünnepélyünkön, s egyáltalában azt, hogy egy ideig baráti érintkezésben volt velünk. A gyűlés lezajlott, ez volt az első manifesztációja a Teleki Pál-féle Társadalmi Egyesületek Szövetsége mintájára hirtelenében megalakult Magyar Nemzeti Diákszövetségnek, mely most már közös nevezőre hozta a bajtársi szervezeteket

a nyílt ellenforradalommal ideig-óráig szembekerült s alulról jövő tömegnyomásoknak engedő diákegyesületekkel és körökkel. A hivatalos felszólalók két ponton mentek támadásba: a szocializmus ellen és az irredentizmus érdekében. Fejünkre olvasták, hogy a koszorú-ügyben a csehszlovák kormány magyar nyelvű lapja, *A Reggel* foglalt állást mellettünk, s hogy egyes francia lapok cseh források alapján a sarlósokra hivatkozva megoldottnak tekintik a kisebbségi kérdést... Vass László megpróbált szembeszállni az árral. Megvédte mozgalmi eredményeinket, ismertette kiadványainkat, s arra utalt, hogy a sarlósokat nem lehet elszigetelni a csehszlovákiai magyar ifjúság egészétől. A felszólalás heves ellenkezést váltott ki. Túl a Bethlen-rezsim kreatúráin s az ellenforradalom „örökifjú diákvezérei”-n akcióba lépett a jobboldali ellenzék.

Makkai János demagóg módon nekiszegezte Vass Lászlónak a kérdést: „Tudták-e előre a csehek, hogy a sarlósok Budapestre jönnek, vagy éppen a cseh politikusok találták-e ki az egészet?” Oláh György tiltakozott az ellen, mintha a Wesselényi Reform-klubban nem ismernék a Sarló írásait, s éppen ezekre hivatkozva szemünkre hányta, hogy a „csehekkel egyezkedünk”, ahelyett hogy „a tótok, ruténok és horvátok szabadságharcát” támogatnók. Ezt a felszólalást egészítette ki vitéz Endre László annak hangsúlyozásával, hogy a csehekkel való mindennemű tárgyalás „nemzetárulás”. Arról szerinte esetleg még lehetne vitatkozni, hogy „a tótoknak milyen autonómiát adjunk az eljövendő új Magyarországon”, de ez sem a sarlósok dolga... Vass László ezt a rohamot már nem bírta el, franciás irodalmár-szellemétől a politikai ármány végtelenül távol állt, csak finoman visszavonulni tudott (az Eötvös-kollégiumból ennek ellenére is hamarosan kitétek). A jobboldal sodrásába lendült gyűlés végül már nem is a koszorúaszt ítélt el, hanem a Sarló egész mozgalmát, amely mögött „cseh imperialista törekvéseket látnak”, s felszólították a sarlósokat, hogy „térjenek vissza a felvidéki magyarság vezetőinek a prágai parlamentben ünnepélyesen kinyilatkoztatott elvi alapjaira, és mostani vezetőiket mozdítsák el.”

Nyilvánvaló volt, hogy eszménk kevésbé hat, mint körülményeink rendezetlensége, az a sok félreérthetőség, amire politikai kapcsola-

taink és társas összeköttetéseink számos ellentmondásával mi magunk adtunk ellenfeleinknek pompás alkalmat a támadásra. Alattunk, felettünk, mellettünk már a csehszlovák kormányajtó ütközött meg a magyarral, a két állam nacionalistái csaptak össze, anarchikus fellépésünkkel (a jelképes kihívással) tehát éppen az ellenkezőjét értük el, mint amire lélekben oly forrón vágyakoztunk. A kibontakozó ellentétek ocsmány játékában nekünk egyre neveltségesebb szerep jutott, s a *Prágai Magyar Hírlap*-ban át is csapott az apai dörgedelem a gyilkos gúnyba. Darvas János, a szelíd, aranyos Darvas János fontosnak tartotta, hogy *Szalagnyelv* címmel még egyszer nekünk rontson vagy megvédjen (ő tudta, mit is akar), ezzel a beállítással: „Csak az a kár, hogy a szalagnyelvnek még nincs meg a mellényzsebkiadása, s így a sarlósok szép szivárványszínű kollekcióját megfelelő szótár hiányában mindenki félreértette... Szegény sarlósok, ők valóban mindenkit szeretnének szeretni, mindenkinek szeretnének a kedvében járni, s szeretnék, hogy mindenki a magáénak higgye őket. Naivság ez, de azért mégsem lehet haragudnunk rájuk. Más ebben a korban bélyegeket gyűjt kollekcióba. Ők elveket gyűjtenek. Ez is valami.”

Még cinikusabb volt Márai Sándor szokásos vasárnapi PMH-cikke, a *Pesti notesz*. Márai kimérte, hová kell most ütni, s nem is a sarlósokon kezdte, hanem annak a Bartha Miklós Társaságnak ment neki, amelynek velünk szövetséges agrárszocialista baloldala éppen ebben az időben került élesen szembe ugyanazon szervezet nacionalista elemeivel. Mindegy, ilyesmi nem számít a középutas polgárnak, sőt, annál jobban esik neki, ha növelheti a zavart, s az előjelek felszerelésével a frontokat összekeverheti. „Elsősorban ébredők – kezdi a sanda gyalázkodást –, akik hajlandók a zsidót is emberszámba venni, mihelyt a határokon kívül tudhatják, másodsorban szocialisták, anélkül hogy hajlandók lennének magukat alávetni a szocialista pártfegyelemnek, mely nem szívesen tűri az intellektuális anarchizmust, harmadsorban hirdetői valami turáni-európaizmusnak, aminek csakugyan gyönyörű kifejezése volt a sarlósok cseh, magyar, román, szerb, és szociáldemokrata színekkel történt koszorútetétele. Ha ezt a spektumot közelebről analizáljuk, a sok színből a szint-nem-

vallásnak, a köntörfalazásnak, a teljes nagyhangú zűrzavarnak és programtalanságnak ijesztő eredményét kapjuk.” A bírálat még hagyján, végül azonban azért kapunk ki, hogy nem vagyunk elég radikálisok! „Nagyon kívánatos lenne – folytatja Márai –, hogy éppen ez a generáció, itt a Bartha Miklósék, ott a Sarlósék, reális programmal lépjenek a világ elé, s különös azt látni, hogy a program feltételezhető radikalizmusát a színvallás aktuális pillanataiban senki sem kerteli el úgy, mint éppen ők. Mind várjuk az »újarcú magyarok«-at, de amit eddig láttunk, az csak grimasz, amit hallottunk, az gyanúsítás és szólam. Óvatos duhajok ezek.”

Az éktelen kavarodásból csakis olyan lényegbe markoló fogással lehetett kivergődnünk, amely megszabadít végre a nem kívánt segítő-társaktól, a mögülünk lövöldöző álbarátoktól, s lehetővé teszi, hogy félreérthetetlenül a magunk elvi alapjáról harcoljunk. Arról az állásponttól, amely lehetett még elvont, keletkezhetett távol a tömegek valóságos életétől, de annyi máig is kétségtelen, hogy gondolkozásunk és szívünk ezt a tartást a népiérdekeknek megfelelő igazság-eszmény vállalására formázta ki. Hiába szegeztük le a *Pesti Napló*-ban tételeinket, azok egyértelműségét még aznap megingatta egy furcsa politikai egybeesés.

Ivan Dérer, Csehszlovákia szociáldemokrata iskolaügyi minisztere már jó eleve feltűnően nagy költségvetési tételt jelentett be a „kisebbségi iskolák” javára, s ezekben a napokban derült ki, hogy ezt az összeget nem a magyar nemzeti kisebbségnek, hanem a magyar vidék részben telepítések, részben szlovákosítás folytán növekedő szláv kisebbségének szánták, s így a „kisebbségi iskolák” kifejezésen valójában szlovák iskolák értendők. Dérer miniszter vasárnap, március 23-án részt vett Pozsony-Ligetfalun egy ilyen iskola ünnepélyén, s ez alkalmából kézszorítását küldte a Budapesten megtámadott sarlósoknak. A gesztus nagyon is annak a látszatnak kedvezett, hogy mögöttünk valóban a csehszlovák kormánykoalíció áll a maga ismert nacionalizmusával, amely a szlovák „kisebbségi” iskolákba hovatovább a magyar gyermekeket is bevonni igyekszik. A miniszteri bököt még elbírtuk volna, utóvégre arra is értelmezhattük, hogy feloldják végre a regösmozgalom tilalmát és *A Mi Lapunk* hatósági

bojkottja is abbamarad. Annál elviselhetetlenebb volt viszont a magyar nyelvű kormányajtó növekvő kisajátítási manővere.

Két nappal a ligetfalusi Dérer-beszéd után *A Reggel* terjedelmes cikket közölt *Táncsics koszorúja, mely vörös szalaggal fűzi egybe a dunai népek zászlóinak színeit...* címmel. Szerzője „önkéntes” fiatal emigráns volt, aki Magyarországról előbb Bécsbe száműzte magát, s onnan jött Pozsonyba. Cikkében agyondicsért minket, mint akik „elévülhetetlen hivatást” töltöttünk be a Bethlen-rezsim alatt letargiába esett magyar kedélyek felrázásában, de tovább is ment, nyakunkba varrta ama megállapításait is, hogy „(a sarlósok) Masaryk szellemében koncipiálták meg a gondolatot, amelynek erejével felveszik a harcot a magyar ifjúság lelkében uralkodó téveszmék ellen”, mert hiszen a *Sarló* programja szerinte „szabályosan egybeesik azzal a programmal, amelynek Masaryk adott bölcseleti alakot.”

Ez a cikk olaj volt a tűzre.

Ha válasz nélkül marad, belénk ég a magyar reakció minden rágalma, s a bajtársak fokos-rohamával, a mozgósított irredentizmus-sal, a velünk szemben kialakult reakciós egységfronttal – az „antikommunista” jelszavakra épített és restaurációs politikát sürgető Magyar Nemzeti Diákszövetséggel – szemben aligha szedhetik össze magukat a magyar parasztmilliókért, a demokráciáért és a dunai népek békés együttműködéséért becsületből, emberségből startolt ifjúsági csoportok.

Van helyzet, amikor az embernek egymagában kell döntenie. Ismertem az ellentmondásokat a *Sarló* seregén belül. Becsületes, tiszta fickók, ez hozta össze a tábort, de más a pozsonyiak polgári determinációja, a beléjük ivódott szabadelvűség és irodalmi intellektualizmus, más a vidék elszegényedett dzsentri-lázadója, aki szívét adja a harcba, de nem lát túl a kisebbségi-nemzeti korlátokon, s megint más a számban egyre több paraszt– sőt munkásivadék, aki még szerény és hallgató, bár annál vigyázóbban vár, s kérdi: mi lesz? Tétéleinkben ugyan közösen egyeztünk meg, de most azok alkalmazásában is döntenie kellett, mégpedig sürgősen, tekintet nélkül bármiféle familiaritásra vagy személyi kiszolgáltatottságra, hogy elkerüljük azokat a ravasz buktatókat, melyek a miniszteri szavak s a kormány-

sajtó megtévesztő akrobatikája, a csehszlovák részről jövő dicséret tömjénfüstje mögött rejtettek.

Behúzódtam egyik kávéházi zugomba (a pincér már a kávéval együtt hozta a tintát), s megírtam azt az újságcikket, amelyben már nem eszményileg, hanem konkrétan fogalmazódott meg mozgalmunk célja. A cikk egy a sok sarlós-megnyilatkozás közül, nem is különös. Rajta ragad még idült gyermekiességünk tojásbéja. Mégis: szeretem ezt az írást, az egyedül, amelyet megőriztem, s Csehszlovákiából távozóban Erdélybe is magammal hoztam. Számomra is, a *Sarló* számára is ez volt a döntés válaszúton. Két ponton is át kellett szakítanom az idegen politikai ideológiák ránk tekeredő iszalagját: oda kellett mondanom a magamét az 1918-as emigráció októberista véneinek, s ki kellett vágnom magamat végérvényesen a csehszlovák kormány-filozófia álhumanizmusából.

A cikk *Emigránsok és újarcú magyarok* címmel bútor- és zongorahirdetések közé rejtve és sajtóhibával torzítottan jelent meg *A Nap* 1930. április 6-i számában. Egészében közlöm:

A pozsonyi *Sarló* két hónappal ezelőtt órákig tartó izgalmas vitagyűlésen szegezte le programját a magyar emigráció jeles tagjával, Szende Pál volt magyar miniszterrel szemben, aki tiszteletre méltó érvekkel igyekezett a *Sarló* ifjúságát harcos pártállásfoglalásra bírni Magyarországon mai kormányzati rendszere ellen. Most, amikor Budapesten a *Sarló* márciusi koszorújával kapcsolatban egészen más oldalról pozitív vádként merült fel ellenünk ugyanaz a kérdés, melyet Szende Pál előtt őszintén és jól meggondolt szellemi alátámasztással tagadólag már egyszer elintéztünk, nyilatkoznunk illik a nagyközönség előtt is. Arról van szó: mi a haladó csehszlovákiai magyar ifjúság állásfoglalása abban a harcban, amelyet az emigráció Magyarországon mai urai ellen folytat?

A kérdés nem alaptalanul merült fel. Amikor a csehszlovákiai magyar közéletben a szociális korszellemet valló új nemzedék feltűnt, úgy a barátoknak, mint az ellenfeleknek egyaránt szembeötlött az új haladó generáció összefüggése azzal a másik haladó magyar nemzedékkel, amely több évtizedes történelmi munka után a magyar forradalom bukásakor veszítette csak el vezető szerepét. Hiszen az új haladó gárda

is Ady Endrének, a forradalom költőjének igéiből indult önálló útjára, a kispolgári és úri környezettel szemben a forradalmi idők egykori szellemi fókuszáért, a Nyugat-ért lelkesedett, előhúzza a régi Huszadik Század évfolyamait, újra végigsírta a szimbolikus ököritői tragédiát, s kezdetleges diákszemináriumaiában Jászai Oszkár könyveit lapozta fel. Az ellenfelek nem is késtek az új nemzedék prágai előőrsét, a *Szent György Kör*-t majd a *Sarló*-t a régi *Galilei Kör*-rel azonosítani, és a fiatalság elleni harcban ugyanazok a rozsdás fegyverek jelentek meg, amelyekkel valamikor Ady Endréeket ütötték Magyarország agg rozsmarjai.

Tény az, hogy a haladó csehszlovákiai magyar diákság elvállalta a magyar forradalom írásait, sőt Móricz Zsigmond és Szabó Dezső, majd Kassák Lajos, Barta Lajos, Antal Sándor és mások személyi barátságán keresztül érintkezésbe is jutott a történelmi múltú, első forradalmi nemzedékkel.

Igaz az is, hogy a csehszlovákiai magyar diákság e régebbi generáció hagyatékáért viselte el a magyar haladásnak kijáró újabb ütlegetet. És mindezek ellenére a folytonosság nyílt vallomása, a tudatos azonosodás a régi forradalmi gárdát reprezentáló magyar emigrációval az új magyar nemzedék részéről elmaradt.

Egyesek azt állították, hogy a magát haladónak nevező, új magyar nemzedék mégsem tudott bizonyos örökölt előítéletektől szabadulni, sőt, hogy közönséges opportunizusból tagadta meg mind ez ideig a szerves érintkezés és találkozás kiépítését az emigrációval, nehogy felgyújtsa maga mögött a magyar polgári társadalomhoz való visszatérés hidját. Ennek azonban ellene mond az, hogy a fiatalság szellemi középpontja, a *Sarló*, olyan kérdésekben exponálta már magát, amelyek radikalizmusuknál fogva túllícitálták a ma már nagyobbára konzervatívnak számító októberi forradalom szellemi örökségét. Hogy mást ne is említsek: az épülő Oroszország iránt érdeklődő diákok nem hallgatnak ma már Jászi Oszkára sem, ha a szocializmus végső konzekvenciáiról van szó.

Ha pedig a két haladó generáció közt tátongó, s érthetetlennek látszó űr okát valaki abban keresné, hogy egy tudományos produktivitású és történelmi rangú gárda még vezető szerepének bukása után sem találkozhatik haladó lelkületű, de pályájuk legkezdetén álló diákembe-

rekkel, úgy állapítsuk itt meg rögtön, hogy ezt a szempontot az illetékesek sohasem alkalmazták a fiatalsággal szemben. A leghivatottabbak mindenkor tudták azt, hogy a találkozás a két nemzedék között éppen azért volna kívánatos, mert a forrongó diákságnak céltudatos és kitűnő tudományos felkészültségű mestereket adna a még nem történelmi, de történelmi távlatok felé törő új generációs munkához.

Éppen az a feltűnő már az egész kérdésben, hogy az emigráció keresi az érintkezést, s a diákság hallgat. Nem reagál egy Jászi Oszkár cikkére, aki Amerikából, egyetemi katedráról küldi tanácsait az újarcú magyaroknak Pozsonyba. Nem indítja meg Barta Lajos felelősségre vonó írása az Új Szó-ban, ahol konkrétan feléje formulázzák már a kérdést: Mi lesz a fiatalság és az Ady-generáció találkozásával?

Sőt, a haladás frontján sorakozó diákság magatartása felülmúlja a hallgatás passzivitását is. Nem lehet palástolni: az új nemzedék mindaddig határozottan visszautasította a részvételt ott, ahol az emigráció legjobbjai dörgetik a magyar elmaradás, a magyar ellenforradalom, a magyar latifundium, a magyar militarizmus, a magyar nagytőke és a Bethlen-kormány kapuit. Beszéljünk nyíltan. A baj korántsem az, hogy a két forradalmi nemzedék között a híd, az összefüggés, a szoros kapcsolat tudata még nem fejlődött ki. A baj több. Az új nemzedék felejtetetlen szellemi örökséget vett át Ady Endre nemzedékétől, és az örökölt eszméket nemcsak hogy nem tagadja meg, de újszerűen tovább is fejleszti. Ez a fiatalság azonban a régi forradalmi gárdából lett emigrációval kimondott határozottsággal nem kívánja az együttműködést.

Az emigránsokat a szocializmus elveihez csatlakozó kisebbségi magyar ifjúságtól mérhetetlen történelmi erő: a generációs élmény választja el. Az öregebbek, még ha haladók is, a hetvenegy vármegyés Magyarországon élnek ma is. Az új viszonyokat nem tudják reálisan felmérni. A magyar emigrációt is annyira determinálja az egykori Magyarország élménye, hogy a magyarság minden baját csakis a magyar állam problémáiban tudja felfogni, s egyszerűen tudomást sem vesz arról, hogy ma több millió magyar a csehszlovák, a román és a jugoszláv államban él. Pedig ez annyit jelent, hogy a magyarság problematikája felülmúlja a kis magyar állam kérdéseinek komplexumát.

A csehszlovákiai magyar népnek végsőképpen nagyon kevés köze

van a magyarországi ellenforradalomhoz. Az itt felnövő új magyar generáció az ellenforradalmat nyugatról látta bevonulni, amikor a mai emigráció még sértetlenül Budapesten székelt. Mi azt a munkásvért láttuk, ami a legionáriusok fegyvereitől fakadt és ömlött szét a pozsonyi Vásártéren.

A csehek és szlovákok polgári jellegű forradalma történelmileg megindokolt és régóta esedékes esemény volt, de a magyarság felé ellenforradalmi arcot mutatott. A szociális kérdések sem oldódtak meg, s a régi bajokhoz hozzájárult a magyar nemzetiségűek visszaszorítása is az élet minden terén. A csehszlovákiai magyar fiatalagságból hiányzik a régi magyar államélmény. Ez az új nemzedék már a csehszlovák köz társaság viszonyain keresztül jutott el a szocializmushoz, s egyszerűen nem érti meg már azokat a magyar szellemi harcosokat, akik nem élnek Magyarországon, s mégsem látnak túl Magyarország szűkre szabott, trianoni határain. Az emigráció Magyarország uralkodó osztálya ellen harcol. A kisebbségi magyar új nemzedék a haladó cseh, szlovák, német, ukrán, zsidó, román, szerb, horvát és szlovén új nemzedékekkel együtt Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia keretei között akarja felvenni a harcot minden nemzetiségi és szociális reakció ellen. A magyarországi haladást a magyarországi új nemzedékre bizzuk, amely ma már egyre öntudatosabban felsorakozik, s velünk állandó szellemi összekötést tart fenn.

Amíg tehát az emigráció csupán a magyarországi ellenforradalom szelleme ellen hadakozik, az új haladó magyar nemzedék négy országban kellő munkafelosztással és a környező nemzetek ifjúságával szövetkezve nemcsak a magyarországi szociális megújítást, de a Duna körüli népek egyetemes kibontakozása és szocializmusa felé feszíti ki a jövő perspektíváit. Márpedig ez lényeges különbség. Az emigráció oldalán: a magyar állam glóbusza. A fiatalok oldalán: Kelet-Európa.

Az államélmény különbsége az idősebb és a fiatalabb haladó gárda között még nem is volna baj, ha nem adna egyenesen módot arra, hogy az utód-államok végsőképpen szintén ellenforradalmi tendenciákat mutató kormányai a magyar rezsim ellen habzó emigrációt a maguk céljaira használják ki. Csehszlovákiában az a különös helyzet állott elő, hogy az emigránsok sajtóját ugyanaz a többnyire polgári nacionalista,

uralkodó osztálytörekvés támogatja, amelynek magyarra mázolt budapesti arca ellen az emigráció a tiszta emberi igazság és a népérdek nevében tudományos mélységű harcot folytat. Nem is az egyes cikkekben van a baj. Hiszen megrázó élmény és tanulság a kisebbségi magyar diákok számára is egy-egy olyan cikk, amely bevilágít a magyarországi szociális tragédiákba. De nem lehet szem elől téveszteni azt a tervszerűséget, amely az önmagukban többnyire feddhetetlen írásokat teljesen reakciós érdekek számára sajátítja ki. A tervszerűség abból áll, hogy az uralkodó reakciós törekvések az utód-államokban egyrészt el akarják terelni magukról a szociális intellektus figyelmét, állandóan a külsőségekben mutatósabb budapesti reakcióra terelvén a szót, másrészt immunizálni akarják a kisebbségi magyar értelmiség öncélú kifejlődését.

Az állandóan Magyarország reakciója ellen irányított „haladó” sajtó olyan talajtalan intelligenciát akar nevelni Csehszlovákiának, amely boldogan veszi tudomásul, hogy mégiscsak jobb dolog a csehszlovák demokrácia, mint a „zsidók és munkások vérében fürdő fehérterror” és a „feudálisok katonai diktatúrája” Magyarországon. Az így elnevelt intelligencia vak és süket a csehszlovákiai tömegek, elsősorban a nemzetiségük miatt is kikezdett szlovenszkói és ruszinszkói magyarok jajkiáltásaival szemben. Fokozatosan kitermelődik ebben az elnevelt értelmiségben az a perverz felfogás, hogy aki egy bajba jutott nemzet-rész nemzeti önvédelmén keresztül fejlődik fel a szociális haladás világfrontjába, az reakciós fasiszta. Kisebbségi kérdés? Nem fontos. A csehszlovákiai magyarság szociális és kulturális védelme? Sérelmesdi és bogrács-szocializmus.

Itt a magyar emigráció válsága! A fiatal haladó gárda nem ismer cseh, szlovák, magyar, román, szerb reakciót, csupán reakciót ismer, amely minden nemzet életébe befurakodik, s amely ellen minden körülmények között mindig állást kell foglalni a harc fegyvereivel vagy a tanítás hatalmával.

A csehszlovákiai magyar új nemzedék kapcsolatot tart fenn azzal a magyarországi diáksággal, amely Magyarországon fejleszti ki magából a jövő építő seregét, de felmérte hivatását a maga csehszlovákiai adottságai között, és karöltve szláv, német és zsidó elvbarátaival itt Cseh-

Szlovákiában akarja felvenni a tudományos harcot minden sovinizmus és szociális elnyomás ellen.

Bűnös az, aki nem a kisebbségi magyar nép érdekeire, hanem a magyarországi uralkodó osztály érdekeire építi fel a kisebbségi magyarság álpolitikáját. Ez igaz. De még bűnösebb az, aki a haladó szellemű csehszlovákiai magyar értelmiség erőit el akarja vonni a kisebbségi nemzetvédelemtől, s Magyarország ellen akarja fordítani őket. A csehszlovákiai magyar haladásnak ebben az államban van hivatása.

Mi kisebbségi fiatalok megbecsüljük a cseh és szlovák nép nemzeti önállósulását, s nagy történelmi erőt üdvözlünk függetlenségükben. De nem tagadjuk, hogy e történelmi erők túltengése ellen harcolni akarunk értelmiségi voltunk tudományos fegyvereivel. Nemzetünkért nem exkluzív nemzeti harcra készülünk, hanem szövetkezni akarunk azokkal a fiatal szlovákokkal és csehekkel is, akik a faji erők imperialisztikus túltengése mögött a tőke-valóságot megpillantották, és saját nemzeti államukban is felfedezik nemzetük osztálytalan virágzásának akadályait.

A történelmileg esedékes szláv-magyar kiegyezést tehát létrehozzuk, anélkül, hogy kormánycsatlósok volnánk, és a kisebbségi létért való harcunkban bármit is feladnánk.

Nemzeti életakaratumk a szocializmus egyetemes emberi társadalom-szemléletére helyezkedik. A magyar októberi forradalom szellemi örökségét nem tagadjuk meg, de az emigrált októbristákhoz mindaddig nem lehet közünk, amíg észre nem veszik az emberi haladás új erőforrásait a világháború utáni Kelet-Európában, és szenilis kihasználhatóságukban a kisebbségi magyar intelligenciát elszöktetik az itteni problémák érzékelése, az itteni progresszív felsorakozás elől.

A kisebbségi magyar fiatalok az utódállamokban sorakoznak haladásra... Jövünk a kisebbségi magyar népé s a szlávok és románok új értelmiségének történelmi munkájával fog összekapcsolódni. Másfelől azok a hagyományok, amelyek nemzetiségüknél fogva a magyarországiakhoz kötnek, arra predesztinálnak bennünket, hogy híd legyünk a magyarság egyeteme s az utódállamok alatt elgyarmatosításnak kitett Kelet-Európában éppen kisebbségi önvédelmünkön és egészséges kibontakozásunkon át mireánk vár a szláv, magyar és román munkásság és parsztság, valamint kispolgárság érdekeinek összeegyeztetése. Ezt a

kisebbségi hivatást nem adjuk fel levegőbe szórt, sőt idegen érdekek szolgálatába vonható emigrációs átokhadjáratokért.

A cikk nyomán most már Csehszlovákiában tört ki a botrány. *A Reggel* felvonultatta a sértett öregeket, az őszirózsás forradalom polgári nagyjait, akik hol kommunista elcsuszamlással vádoltak meg, mint Vámbéry Ruzstem Budapestről, hol engem állítottak be közön-séges karrieristának, mint Szende Pál Bécsből, hol magukat is reví-zió alá vonták, mint Jászi Oszkár Clevelandból: első (elkészt) cik-kében *És mégis mozog a föld...* címmel felmagasztal, s utódainak vall bennünket, majd *Az emigráció és a sarlósok* címmel fanyarul veszi tudomásul, hogy reálisabban ítéljük meg a dolgokat, mint a ki-vénhedt emigráció. Jászi a régi polgári radikalizmushoz képest is jobbfelé, a polgári demokrácia útvesztőjébe tévedt, viszont az 1918-as magyar forradalom igazi vezére, Károlyi Mihály, cikkében éppen a magyar októbrista emigráció belső ellentéteit leplezte le, s végre szájunkba adta a kellő kifejezést mindarra, amit kisebbségi empiri-ánkkal oly hevesen tagadtunk: „áloktóbrizmus”-nak bélyegezvé meg azok pálfordulását, akik a polgári demokratikus forradalom emlé-kéhez nem tudtak a tömegek szenvedélyével, plebejus módra, népi mélységben és dunai szélességükben hűek maradni, még kevésbé ab-ból továbbblendülni a szocialista jövő felé.

Leszámolásunk az áloktóbrizmussal és a kisajátító csehszlovák kor-mánymanőverekkel kihúzta Magyarországon a bajtársi reakció méreg-fogát. Eszterhás István, a Sarló-ellenes kampány egyik vezére, *Musz-kavezető*k címmel elkövetett ugyan még ellenünk egy „kiadvány”-t, s a maga nyelvbotlásos stílusában újra felhánytorgatta, hogy is zajlott le „utolsó praktikája a cseh bőregérnek”, de éppen ezzel az ügyet-lenségével, hogy cikkemet s ráadásul *A Reggel* bösz válaszát is bele-vegyítette, saját rágalmait tette nevetségessé. Azzal, hogy a *Sarló* tiszta vizet öntött a pohárba (mondanom sem kell, hogy cikkemet a tagság magáévé tette), magyarországi barátainknak lehetőséget adtunk arra, hogy újrarendezzék zilált soraikat. Megindult Szeged-ről, Miskolcra, Budapestről a rokonszenyvilvánítások özöne, most derült csak ki, hogy koszorújelképünkkel is milyen sokan egyetértet-

tek, s csak a frontok összezavarodása – A *Reggelék*-kel való azonoságunk látszata – szakította meg egy időre a kapcsolatokat. Fábián Dániel és József Attila Hódmezővásárhelyről jelentkezett. A fergegeből úgy próbálunk kikászálódni, hogy alulról, diákok regösvándorlásaiból és falu-szociográfiájából akartuk megkísérelni a népbarrát front újjáteremtését.

Minket azonban, a *Sarló* vezetőit, egyszerűen kitiltottak Magyarországról. Nem kaphattunk többé vízumot. Igaz, hogy csehszlovák részről viszont útlevelet nem adtak többé.

Prágában jártam akkoriban, itt ért cikkemmel kapcsolatban a legemlékezetesebb meglepetés. Hol? Azt hiszem, a magyar diákmenzán történt. Ismeretlen ifjú lépett hozzám, kissé félrevont, s átadta a Kommunist Diákfrakció üdvözetét. Hát persze, gondoltam, ilyen egyesülés is lehetséges, de mi dolga velem? Az ismeretlen készségesen felvilágosított: „Ön, kérem, általában jól alkalmazza a leninizmust a mi viszonyainkra. Az a kivezető útmutatás például a két nemzeti burzsoázia ellentétéből a honi proletariátus feladatai felé, dialektikus materialista szempontból...” – itt már muszáj volt közbevetnem, hogy bocsánat, mit követtem én el, és hol? „*A Nap*-ban, a cikkében!” – felelte, s már folytatta is: „Lenin tanítása szerint valóban...” Drága ember, szóltam bele újra a mondókába, köszönöm az érdeklődést, Oroszországot tényleg mi is szeretjük, no de a leninizmus? Tudtommal okos orosz marxizmus, a mi esetünkben azonban... Itt már ő szakított félbe: „Hogyan, hát ön nem Lenin alapján dolgozta ki a tételét?”

Minek szaporítsam a szót. Kiderült, hogy Lenint még nem olvastam. Az ismeretlen előbb hűledezett, aztán felajánlotta, hogy megszerzi nekem kölcsönbe az *Állam és forradalom* című művet. Nem vártam meg (soha nem is talákoztam vele többé), megvettem a munkát a szép piros-fekete kötéses német Malik-kiadásban. Kíváncsi voltam, már mennyiben volnék én leninista?

Száz hajszálcsovön át hatolt hozzánk a leninizmus, imperialista körünk élő marxizmusa, mégsem éltünk vele tudatosan. Miért nem? Azt hiszem, kerültük, nehogy indukciónkat, a tényekből következő elemzéseinket, független eszmei alakulásunkat valami is keresztezze, magával ragadja, igazgatni kezdje. Legfeljebb bizonyos válogatás járt az eszünkben, olyasféle óhaj, hogy szabadon csipegessük össze mindenünnen a magunknak megfelelőt. Szinte féltékenyen vigyáztunk egymásra, nehogy valamelyikünk kikössön valahol, egy kész, már mások megfogalmazta programnál, leszegezett célok felé törő szervezetnél, pártnál. Eredendő humanizmusunkból kiformalódott ugyan már az eszményi szocializmus, s ebbe szívesen emeltünk be egyre több materialista elemet, marxi módszert, ami azonban sajátos körülményeink szociológiáját illeti, még mindig futotta az ősnemzés illúzióiból. Betekintettem ugyan a dolgok logikájába, de most, hogy az alkalom kezembe nyomta az első Lenin-könyvet, majd a másodikat és sorra mindegyiket, növekvő izgalommal ébredtem rá arra, hogy ezt az objektív logikát, a kívülünk adott tárgyi valót a maga törvényeivel, nemcsak hogy felfedezték már, hanem Lenin mindezt meg is írta, és magas elméleti fokon reprodukálta. Tudományban tükröződik mindaz, amiben mi kisebbségi életünk felismerései közt ösztönösen tapogatóztunk.

Szinte szégyellem leírni, de emlékirásban a lélek legrejtettebb gerezdjéig kötelező az őszinteség: Lenin számomra nem valami merőben új, idegen világ volt, melybe belépve levethettem volna megszokott gondolat-füzéreimet, hanem ellenkezőleg, süldő próbáim, útkeresésem, kísérleteim ragyogó megoldását találtam meg benne. Ez a felismerés egyből leverte ugyan titkos messiási önteltségemet, de ugyanakkor elkezdődött mindannak az elrendeződése is, ami eddig darabosan és a véletlen rázódásával kóválygott elmémben. Részletek állottak össze egésszé, sejtelmek kapták meg világos magyarázatukat, talpára esett, ami tótágast állt.

Kistermelő és dolgozó kisebbségi tömegeink általában kispolgári

viszonyai közepette elképzelésünk a szocializmus össznépi közösségéről csak ábránd maradhatott, még ha valóságban szembe is kerültünk az elnyomó polgári állammal, mert a történelmi fejlődés fogantyúját nem fedeztük fel a proletariátus szervezett gazdasági és politikai harcában. Nem hiányzott ugyan benyomásainkból a szelebbebb táj helyzetrajza sem, hiszen adys lázadással fordultunk szembe egy feltételezett német imperialista veszéllyel, s visszautasítottuk a kisántánt rendszerére támaszkodó – tehát nemzeti elnyomásunkat szentesítő – francia imperializmust is, de mert kisebbségi társadalomszemléletünket vetítettük ki az egész Dunavölgyére, az ipari Nyugat-Európával csak paraszt-Kelet-Európát állíthattunk szembe. Hogy voltaképpen kitől is vártuk a nemzeti ellentéteinket feloldó néptestvériség, konkrétan: a kelet-európai szláv–magyar–román együttélés megvalósítását, máig nem tudom. A parasztságtól? Hiszen éppen annak letargiája fájt. Inkább az értelmiségtől, de hiszen komor tapasztalataink egyre világosabban mutatták, hogy magunkra maradunk, mint a költők. Ami legközelebb állott már szívünkhöz: a szovjet példa csak egészében és nemzeti sajátosságában vonzott. Nem a pártos előkészítést és a forradalom realitását, hanem mindezek vívmányait tiszteltük, anélkül hogy kódös történelmi analógiákon túl a társadalmi fejlődéstörvény s a lehetséges helyzetek azonoságában gondolkoztunk volna. Most, hogy Lenint olvasni kezdtük (mert az új nálunk hamar terjedt, s a kedvező véletlen, mely kezembe nyomta Lenin írásait; hamar megisméltődött mással is), szét-hasadtak a kárpitok, s teljes fényvel dőlt be a világosság.

A leninizmus semmit sem tagadott le abból, amit megláttunk és megszólaltattunk, éppen csak átütötte mindezen a helyes értelmezés áramát. Ösztönös ellentétünk a nemzeti állam polgári eszméjével, szembejutásunk az imperializmussal általában, a paraszti és kispolgári kereteket meghaladni vágyó össznépi szocializmusunk eligazodott a proletariátushoz, rátalált a nemzetközi munkásmozgalom igazi – nem az imperialistákkal kiegyező, de nem is szektánsan elkülönülő – áramlatára. Itt már lezárhattuk kamaszkalandozásainkat, kifújhattuk magunkból a már csípössé romlott ifjú-romantikát.

Mai fiataloknak (fiaimnak), akik tantárgyszerűen, kurzus-adago-

lásban kapják már a marxizmus-leninizmust, didaktikai sorrendben és szabatos definíciókban, a szakkifejezések kristályosított tökélyével, bizonyára nehezen képzelhető el az ilyen csavaros menet, a mi eljutásunk a leninizmushoz, mint a már jórészt megszerzett világkép ellentmondásainak megoldásához. De hát: így történt. A munkásság szerepéről hallottunk mi már eleget beszélni azelőtt is, éppen csak senki sem segített hozzá, hogy ezt a felismerést egy ortodox marxizmuson túl, mély csak általánosságokat gajdolt, alkalmazzuk nemzeti és parasztkérdéseink megválaszolására, az államképlet elemzésére, imperialista ellentéték magyarázatára, uzsorás és adós népek, fejlett, elmaradt és gyarmati országok ellentmondásainak megoldására, a magunk kisebbségi, dunai és kelet-európai viszonyainak megváltoztatására. Összeütköztünk ugyan a szociáldemokratákkal, de tudományosan nem értük még fel az opportunizmus és a következetes népforradalmiság összeférhetetlenségét. Mindezt meghozta most egy csapásra Lenin.

A szocializmus teljes, kommunista értelmezése rianásszerűen futott végig mozgalmunkon. A találkozás Leninnel véletlennek tűnt, de valójában nem is volt véletlen. Leszámoltunk a magyar reakcióval, elítéltük a polgári radikális és szociáldemokrata áloktóbrizmust, visszautasítottuk a csehszlovák kormánykörök csábító karolását, s az érzékenység e remegő állapotában fogékonyak lettünk saját valónk és problematikánk végső – lenini – értékelésére.

Én németül olvastam Lenint, Terebessy, Boross és Dobossy Imre csehül. Közben hazaszállingóztak a Párizsba vetődött érsekújvári fiúk is (érettségije után Jócsik Lajos, Dobossy László és Deák János kiment Franciaországba, beállottak ott alkalmi munkásnak, s keresték a Nagyot, a Szépet, keresték Nyugatot), ők hozták a francia Lenint. Ez volt kalandozásuk igazi zsákmánya, mert – mint a fiatal Deák János *A Mi Lapunk*-ban megírta – „a Nyugat-vágy tüze elhamvadt. Az ifjú romantikus álmoknak vége. Hiszen: Nyugaton a helyzet ugyanaz. Van emberi elhagyatottság, van öregek csalódása, van elsodort falu, van egyéni törtetés, van kihasznált nép, van nyomor, hiúság és elmaradottság, akárcsak nálunk”. Lenin-élményünk tulajdonképpen saját valóság-élményünk intellektuális hatványa volt,

ez rázott meg olyan mélyen. Persze, most jöhetnének a mai iskolások, s mondhatnák: mi kell még? Elmélet és gyakorlat egybevág, kész a kommunista *Sarló*. Hát nem. A tapasztalatvilág pusztán ösztönös kötéseit kellett előbb sorra kioldani, hogy valóban urai lehessünk cselekedeteinknek, s ráadásul most már az elmélet segítségével kellett új tapasztalatra is szert tenni. Folyamatok indultak. Annyiban hűek maradtunk régi önmagunkhoz, hogy mozgalmi keretünket semmi esetre sem dúvasztottuk szét, és saját mondanivalónk hűségével haladtunk tovább. Ez pedig jó időre kitett még a vidék esetlegességeinek.

Belőlem például, ha jól emlékszem, egy grófi kastélyban fakadt ki először a lenini vallomás. Nem, mintha bejáratos lettem volna ilyen történelmi odúkba. Úgy történt, hogy váratlanul megjelent pozsonyi lakásomon Szvatkó Pál Prágából, szokatlan izgalommal, s közölte velem, hogy jöjjenek azonnal Pozsony-Ivánkára, hívják magammal még valakit a *Sarló* vezetői közül, nagy esemény készül, gróf Hunyadi Ferenc kéri velünk a találkozást, most jön Rohan hercegtől, számítanak a sarlósokra egy közép-európai közeledés szempontjából. „Méltányolják a pesti koszorút” – magyarázta Szvatkó, nem is lehet visszautasítani a meghívást, ez a fiatal gróf nem is annyira gróf, népszerű ember, a „harmincévesek” reformmozgalmának a híve. Gondoltam, miért ne? Ilyen figura is kell a sakktáblán. Dobossy Imrével indultunk, és jött, persze, Szvatkó.

A kastély egy kis szlovák faluban, rögtön a főváros mellett várt, s délután már ott ültünk egy templomszerű nagyteremben, zsúfolva volt régi bútorokkal. Ragyogott minden. A gróf (azelőtt hírét se hallottuk) délceg megjelenésű, alig idősebb nálunk, felesége hófehérben, ideges rángású arca talán feszélyezettséget árult el. Szóval, miről is van szó? Stahremberg herceg ausztriai birtokán (még egy herceg) most frissiben találkoztak Rohan mozgalmának a hívei, ő, Hunyadi is onnan jön, hallja, hogy mi is új, egységes Közép-Európát akarunk, nemzeti korlátozottságok és bosszúk helyett békés nemzetközi összefogással, humanitárius eszmei alapon... A pesti koszorú a Duna-völgyi nemzetek színével sok mindent elárult, vannak meg-egyező vonások mozgalmaink között, bár ők, ha már a Dunáról van

szó, nem hagynák ki az osztrákokat és bajorokat sem. A gróf éppen csak informálódni kívánt: lehetséges-e köztünk együttműködés?

Szvatkó és Dobossy rám nézett. Itt egy szó, mondtam, egy történelmi fogalom tisztázandó legelébb. Mert más az: Közép-Európa. És más az, amit mi mondunk: Kelet-Európa. Éppen Közép-Európából volt elegünk a történelem folyamán, hiszen a Habsburg-dinasztia szolgáltatott ki bennünket a fejlettebb Ausztriának. Benne voltam annyiszor elismételt fejtegetéseim sodrában. Kelet-Európa, ez a nagy, elmaradt szláv–magyar–román tábla, ennek magából kell behoznia a késedelmeket. „Nyugat ellen Nyugatot hozz!” – idéztem Adyt, de közbeszólt a fehér grófné. „Ady? – kérdezte meglepődötten. – Ez, amit mond, inkább lenini idea!” – A terem nem fordult el. Minden biztos-nyugodtan állott, s mi rumos epret ettünk habbal. Ezt a jólérsüléséget nem vártam. S azzal az úri könnyedséggel, ami még telt belőlem a valódi vagy képzelt családi múltból, fesztelenül meg is mondtam, hogy persze, jól méltóztatott megjegyyezni, a mi mozgalmunk a lenini eszmekörből merít.

Szvatkó elzöldült és összezsugorodott, Dobossy kipirult, csak a grófi pár maradt nyugton. Kavartuk feketénket, s Hunyadi megköszönte, hogy elfogadtuk a meghívást. Szvatkó még maradt, minket egy óriás autó vitt vissza Pozsonyba. A férfias véleménycsere s az a tisztázódás, hogy semmi közünk egymáshoz, egyáltalán: a politikai érintkezés felvétele és megszakítása magas szinten nagyon imponált, csak az izgatott, hogy mit adjunk az előkelő, grófi soförnek? Kiderült, hogy amúgy sincs egyikünknel sem egy árva fillér, s ezzel maga a sors levette rólunk a borraaló gondját.

Ez történt a kastélyban. Hátra volt még a kúria.

Erdélyi mintára, a marosvécsi író-találkozók szokása szerint Szent-Ivány József meghívta a csehszlovákiai magyar írók javát a lipótszentiváni kúriába. Hogyan, hogyan nem, a fiatalok közül is hivatalosak voltunk ketten: Duka Zólyomi Norbert, aki akkorra már kivált sorainkból, s amolyan harmadikutasként lavírozott a diákszövetség jobb- és balszárnya között, s a *Sarló*-ból én, holott egyikünk sem volt befutott szépíró, legfeljebb ifjú publicista. Különben nem maradtam magamra, mert szomszédsági alapon beállí-

tott Csemicről Csemiczky Laci, a pesti festőművész-növendék, és Liptószentmiklósról Istók Bandi, a pozsonyi jogász, mindketten a Szent-Iványak családjával egyidős, vagy talán még régibb liptói várjobbágyfiúk ivadécai, s persze, lelkes, harcos sarlósok. Együtt vártuk és rajzoltuk körül a „Szentiváni Kúria” író-együttesének nagy vendégét, Móricz Zsigmondot, s közösen ittunk a Petőfi-pohárból, amelyből még a költő hörpölte egy Szent-Ivány borát, útban a család birtokában volt Csorba tó felé.

Volt itt vagy két tucat író jobbról-balról, csak Fábry Zoltán hiányzott (pedig most megismerkedhettünk volna egymással személyesen). Stósz visszautasította Liptószentivánt. Fábry Zoltán közvetlen baráti köréből csak egy akadt a gyülekezetben, Vozári Dezső, de vele azzal a fura mosollyal tudtunk csak érintkezni, ahogyan a bizalmaskodók és a bizalmatlankodók kacsintanak egymásra vagy méregetik egymást. Gratulált is a harcainkhoz, nem is, bátorított is, fedett is, no de mi sem láttuk tisztán, hogy lírájában hol végződik a polgári romlás kidallása, s hol kezdődik az új világ bejelentése. Hamarább összemelegedtünk Vécsey Zoltánnal, az öreg „atyus”-sal (premontrei pap korából maradt rajta a megszólítás), ő éppen a Kelet-Európa-kérdésben szekundált nekünk, s földrajz-politikailag egy új nagynémet Drang nach Osten rémének felfestésével indokolta meg igazunkat. Győry Dezső volt itt a legboldogabb. Érezte ugyan egyfelől a helyzetek frivolágát és dekadenciáját, másfelől azonban hitt a családi karámban, s nemzeti ügynek látta, –hogy immár nem is leplezett – egyelőre szalonképes – kommunista szimpátiáinkkal mi is itt vagyunk.

A tárgyalásokra nem nagyon emlékezem. Bizonyára nem is volt bennük semmi különös és fontos. Igen, szegény Sziklay Feri bátyánk, a kassai Kazinczy Társaság titkára, kevés híján sírva fakadt. Csendes, munkás tanárember, mind mondogatta a magáét, felpanaszolta a kisebbségi könyvkiadás anyagi nehézségeit s a maga családi bajait, de hiába, ezek a politikus urak (Szüllő Géza is itt volt) nem adtak sokat a regényekre meg novellákra, még ha erre a sátoros ünnepre össze is ültek velünk.

Móricz Zsigmondot elkalauzoltuk Benedekfalvára, Sinkovits Bé-

láékhoz. Még egy ősliptói sarlós, IV. Béla határőr-telepeseinek lezármazottja, és egyben szélsőséges baloldali (neve különben ott volt a *Pesti Napló*-beli koszorú-nyilatkozatunk alatt). Barokk kúriában fogadtak, de átvezettek az öreg kúriába is, kis gót épület a kertben, már csak almát tartottak benne, s fedeles ládáknban a családi levéltárat. Száz meg száz régi irat, perek emlékei, családi feljegyzések, még szerelmes levelek is. Nézi Móricz a fakult írásokat, nyelvük konyhalatán és reformációkorabeli magyar, egy ideig bibliás cseh, aztán német irodalmi szlovák s megint magyar... Egy Kiszely fiúval (a szomszéd úricsaládból) még volt egy kis elvi összezördülésünk is, ez a sarj már nem akart tudni semmiféle politikáról, csak a kis gazdasága és legfeljebb a vadászat érdekelte, de maradisága most jó volt arra, hogy Móricz felderítésére még balabbra hergelje a szocializmussal kacérkodó diákokonokat.

Végül jött az ivás. Egy éjjelen át. Szókimondó viták ugratós jókedvvel, s azzal a hanyag könnyelműséggel, hogy hiszen magunk között vagyunk, és teríték mellett semmit sem veszünk komolyan. Morbid kép: a magyar írók és urak murija itt, sok száz kilométernyire a legközelebbi magyar várostól vagy falutól, szemközt a Tátra kőtaréjával, a szlovák nép fortyogó mindennapjai, hamuban parázsló vulkánja felett.

Már vörösre dagadtak az arcok (Mécs László előhúzza reverendája alól az órát, éjfél, lefordította poharát), csak Szent-Ivány Józsi bácsi, a házigazda maradt józan. Valaki már elkottyantotta róla, hogy a következő menetben kimarad a politikából, s ezért választja most az irodalmi vezérséget (különben: Zerdahelyi József néven írdoált is, nem is utolsó novellákat). Kínált. Fogtam a kancsót, s megkérdeztem, hátha vall: oka van-e rá, hogy ebben a dőzsben színjózan maradjon? Házigazda voltával vágta ki magát, de reggel felé visszatért a témára, felém fordította élet. Gyónással kezdte, amiből kivehettem, hogy ő is kívülről nézi már a dolgokat. „Anyám itt szolgált a házban, teherbe esett, s kiházásították – mondta –, csak később jutott eszébe természetes apámnak, hogy kihal a família. Akkor behoztak a faluból, s tót parasztyerekből magyar úr lettem.” Elgondolkozott

s még hozzátette: „Értelek benneteket. Csak tévedtek. Előbb a fasizmus fog győzni (körülnézett). S csak azután jön a kommunizmus.”

Amiben igaza is lett.

Meghalt régen. Fia is, az utolsó Szent-Ivány, akiben már semmi sem volt az apjából. Nem tudom, mi lett az Istókokkal, Sinkovitsokkal, Kiszelyekkel. De Csemiczky Lászlóval találkoztam legutóbb Pozsonyban. Tanár a képzőművészeti főiskolán. Örömmel ölelkeztünk össze. Elmesélte, hogy a csemici kis birtok néptulajdonba ment át, de ő, mint a felszabadult nép művésze, állami díjából új házat építtetett szülőfalujában. Modern villát, műteremmel. Megtalálta helyét a hegyek között, a szocialista korszakba lépett szlovák parasztok világában, s máig hálás, hogy annak idején átment a *Sarló* iskoláján.

Volt-e hatással ránk a Szentiváni Kúria? Avagy: hozzájárultunk-e mi bármivel is annak terveihez és sikeréhez? Aligha. Nem kaptunk ott semmit, s nem is adtunk semmit. Erdélyben – lassúbb társadalmi folyamatok közt – a Marosvécsi Helikon tényleg hosszabb lejáratra egyesített kastélyt, kúriát és polgári otthont, ott termett ebből a szövetezésből folyóirat, irodalmi irányzat, közéleti atmoszféra és transzilvánizmus (eleget harcolt ellene a *Korunk*), a csehszlovák polgári köztársaság belső ellentmondásainak harapófogójában azonban a szlovenszkói elszegényedés galoppja nem hagyott időt idillire. A Szvatkó-féle *Új Munka* lett volna a lipótszentiváni szép napok gyümölcse, s az holtan született. A Szentiváni Kúriából nem termett más, mint egypár anekdota.

Növekvő, erősödő világnézetünkkel, szocialista gondolkozásunkkal itt nem lehetett már bedőlni. A kastély után a kúria is leszerepelt. Éppen csak egy illúziónk maradt még hátra: az az önös gondolat, hogy ennek a tátrai úri murinak valamiben és valahol talán még mi – a mi céljainkra – vehetjük hasznát.

Az átmenet cikcakkjai közt onnan is kaptunk golyót, ahonnan legkevésbé vártuk. Meg lehet ilyenkor tántorodni, ha belülről nem tartogatja magát komoly szerepre az ember.

Forbáth Imre, a Prágában élő kommunista költő, Kassák bécsi neveltje és Fábry szellemi párja nekünk rontott a *Korunk*-ban. A *kisebbségi magyar irodalom kérdéséhez* volt a szelíd cím, de az éles töltet nekünk szólt. Pusztá megjelenésünk a Szentiváni Kúrián vádat fakasztott: „...a »csendesen kérődző, igen jámbor fajta« kisebbségi tehénnek nekimegy a *Sarlós-bika*. Az új arcú magyar burzsoázia ideológusait az »új arcú magyarok«-ban találja meg.” Persze ez kijárt nekünk a lipótszentiváni ivászatért. Kritikusunk azonban folytatta: „A Sarlós-mozgalom mögött az új arcú magyar burzsoáziának az a tényleges akarása húzódik meg, hogy részese legyen annak a zsákmánynak, amit idáig a csehszlovák burzsoázia egyedül kaparintott meg. Hogy mennyire igaz ez, az kiderül abból, ha megnézzük a Sarlósok új jelszóterminológiáját. Balogh Edgárék sutba dobták a régi jelszavak poros arzenálját, s a Duna-konföderációt, a trianoni béke elismerését, a nemzeték békés együttműködését hirdetik az új állam keretein belül – szóval aktivista politikát. Viszont nem mulasztják el (rég jó szokás szerint), ezt a végeredményben csak minőségileg más reakciót egy radikális szósszal leönteni. Így azután az, amit a Sarlósok hirdetnek, nem egyéb, mint a csehszlovák imperializmus Szlovenszkóra átültetett s lokálkolorittal ellátott ideológiája: egy tipikusan szocialista kisebbségi mozgalom, melynek veszélyessége azért nagy, mert reakciós célkitűzéseit burkolja és tetszetőssé teszi, s kerüli az olyan nyílt reakciós jelszavakat, mint aminőkkel Szent-Iványék vagy Szüllőék dolgoznak.” Éppen csak annyit engedett javunkra a cikkíró, hogy „a mussolinizmus” felé vezető szálak mellett mozgalmunk más szálai „az osztályharcos forradalom felé vezetnek”.

Ezt a betétet (talán Gaál Gábor jóvoltából, aki felfigyelt mozgásunkra), nyilvánvalóan arra szánták, hogy végre színvallásra bírja-

nak, de nem volt helyünk s időnk sokat magyarázkodni. Pedig hol voltunk mi már – legalábbis belülről akár a kisebbségi magyar burzsoázia aktivizmusától, akár a csehszlovák imperializmustól. Most egy új változat a „tiszta” szocializmus ült bennünk, s javában gyártottuk szociográfiai kérdőíveinket. Eltökélt szándékunk az volt, hogy – kezünkben a megtalált iránytűvel – a tudományos népismertet csúcshintézményét alakítsuk ki mozgalmunkból, s „kétéves terv” alapján létrehozzuk a minden kérdésre lenini választ adó csehszlovákiai magyar szociográfiai intézetet. A kritikus golyója mellettünk süvített el, értetlenül néztünk a geller után.

Ha valaki már akkor közénk jött volna, s egy kis bizalommal tovább kommandóroz bennünket, talán hamarabb rájövünk saját okfejtéseink logikus konklúzióira. Nem jött senki. Legalábbis nem a munkásosztály és párt valóban felkaroló mozdulatával. Pedig akkor már járt közénk kommunista. Jó barátunk volt Zsolt László, régi párhuzamos osztálybeli iskolatársam. Sokat köszönhettem neki, támogatott könyvvel, tanáccsal és kaláccsal. Az ő útja azonban egyedi volt. Apja ezerholdas földbirtokos, az arisztokraták ügyvédje, mellesleg a pozsonyi zsidó hitközség elnöke és persze szabadkőműves az öreg Terebessy páholyában. A két Zsolt fiúnak (Laci volt a jogász, Imre öccse építésznek készült) szüleivel kellett megvívnia a maga harcát. Marxizmusuk csupán elméletben átélt közgazdasági és filozófiai tételgyűjtemény volt, mindenesetre eljutottak Csehszlovákia Kommunisták Pártjáig, egyetemi hallgatók közt agitáltak, s növekvő rokonszenvvel fordultak a sarlósok felé. Zsolt Lászlóval éjjelekre fülő hosszú sétákon körbe jártam a várost, minden érdekelte és mindenhez nagyszerűen hozzá is szólt, amíg azonban engem valami különös sámánnak, papinak kijáró misztikus tisztelet fogott el mindent felölelő, félelmetes tudása iránt, öbenne maradosó nosztalgia támadt a mi közéletiségünk, nyilvános szerepünk – mondhatnám így: mozgalmunk történelmi arculata – iránt. A tisztelet csak másik oldala a lebecsülésnek. Rejlett bennem elfogultság is élehetlenségével, a mi mindennapjainktól való távolállásával szemben, s kínozni tudtam fölényeskedésemmel, ahogyan néha átnéztem rajta, no de ő is viszonzta a belső fordulatokat, s miközben

pótolta műveltségem hiányait vagy helyreigazította következetlenségemet és túlzásaimat, gúnyolni is tudott kegyetlenül. Ez a kapocs a kommunistákkal mindenesetre olyannyira bizarr volt, hogy nem is teremhetett belőle áldás.

Mi bizony továbbra is saját magunkból igyekeztünk kigyöngyözni mindent, egy új világot. A lenini tájékozódás egyelőre még csak belülről frissítette fel szándékainkat, anélkül hogy új felismeréseink szerint revideáltuk volna viszonyulásunkat környezetünkhöz. Éreztük a hiányt, nagyarányú néptanulmányi vándorlásokra készültünk, s ezek sikere végett siettünk leszegezni teljes szervezeti semlegességünket. Ez egyfelől lehetővé tette, hogy lelkiismeretfurdalás nélkül meríthessünk olyan anyagi forrásokból, melyeket néhány szabadelvű polgár, sőt maga a köztársasági elnök is szociográfiai kutatások számára biztosított, másfelől azonban a pártatlan tudományos tárgyilagosság hangoztatásával eleve kiköthettük a konklúziók szabadságát. Igazítson csak el minket végérvényesen maga a valóság, a dolgok mindenesetere már marxista-leninista módszerrel feltárt logikája.

Hamarosan megszületett első szociográfiai kiadványunk, a *Nép-egészségügyi kérdések* című nyomtatvány (kerekén száz kérdéssel). Szerkesztésében Csáder Mihályt, akkoriban végzett társunkat, három pozsonyi orvos támogatta, Németh Mihály, a Galilei Kör régi tagja, s egy kommunista orvos-házaspár: Freiberg Jenő és Dávid Johanna. Egy másik, átfogó társadalomtudományi kérdőívet a Becs-ből hazalátogató Asztély Sándor, a Párizsból érkezett Dobossy László és a prágai *Sarló*-ban tevékenykedő Horváth Ferenc segítségével magam készítettem el. Mind a négyen olvastuk és a magunk módján értelmeztük Lenint, s közös munkánk irányvonalát már a cím is eléggé elárulta. *A gyarmati és osztálykizsákmányolás jelenségei*. Máig is úgy tudom, hogy ez a gépírásos kérdőív a magyar falukutató mozgalom legelső marxista-leninista dokumentuma. Igaz, nyár elejére megérkezett címünkre Hódmezővásárhelyről néhány száz példányban a Bartha Miklós Társaság szociográfiai kérdőíve is, a *Ki a faluba*, élén József Attila polemizáló bevezetésével. A kérdőív összeállítását még 1929 őszén beszéltük meg a tabáni kiskocsmában, de ez a röpirat megfeleltethetett talán egy mindent előlről, a regös-

mozgalomnál kezdő magyarországi kísérletnek, nekünk azonban, a mi kialakult elvi felfogásunknak, gazdagabb és politikailag határozottabb programunknak már sem narodnyik ideológiai hanghorozása, sem sovány és túlságosan általános kérdésanyaga nem volt elég. A növekvő gazdasági válsággal kapcsolatos radikálizálódás során különben maga József Attila is hamar túljutott rajta.

Mielőtt vándorútjainkra elindultunk volna, 1930. augusztus 8-án vitagyűlést rendeztünk a szociográfia céljairól. Érsekújvárt találkoztunk, ahol a népbarát és népszerű Holota János polgármester egyenesen a városháza tanácstermét bocsátotta rendelkezésünkre. Kezembem van az itt megvitatott *Körlevél a vándorokhoz* „szigorúan bizalmas” jelzéssel, rengeteg pontba foglalt utasításaival. Mint ha valami óriási gépezet mozgott volna a kezünk alatt, s legalábbis minisztériumi ügykörökről, tömegek irányításáról lett volna szó, holt mindössze tizenhét kutató tanulmányútját készítettük elő. Magban feszült itt a jövő, kicsi magban, s csak azon csodálkozom ma, hogy miképpen is tudtuk e kisdud arányok közt olyan halálos komolysággal hordozni ország és világ gondját. Valónk szerint költők voltunk, a szervezés, az értelmi szerep, a népmentő tervek és távlatok költői. Hát nem szárnyaló-e az ilyen „körlevél” (kihez? másfél tucatnyi önmagunkhoz) a maga római számokkal skandált tételeivel? Tisztes polgármesterek arcképcsarnoka alatt az érsekújvári tanács-teremben ilyesmiket szavaltunk: „Az új, praktikus Sarlós-mozgalom előőrsei a következő feladatokat végzik: I. A vándorok személyi érintkezésbe lépnek a dolgozó emberekkel, meghallgatják panaszait, megfigyelik életmódjukat. II. A vándorok egyes társadalmi rétegekben megfigyelik a gyarmati és osztályharc szimptomáit. III. A vándorok a magyar kisebbség védelme szempontjából megfigyelik a nemzetiségi viszonyokat és arányokat. IV. A vándorok szaktanulmányaik szempontjából részletesebb kutatásokat eszközölnek. V. A vándorok bizalmat szereznek a magyar dolgozóknak az új magyar értelmiség szocialista célkitűzései számára.”

Javunkra szól, hogy nyomban szét is rajzoltunk az ország négy magyarlakta sarkába: az Ipolymellékre, Gömörbe, Bodroghözre és a Tiszahátra. Én odakerültem, ahol már 1927-ben jártam, éppen az

vak kísérletem alapja, hadd lássam, mi is változott a Felső-Tisza vidékén, mióta mi is más szociográfiai kérdéseket hordozunk a fejünkben. Munkácsról indultam útnak negyedmagammal, megint Izsnyéte felé. Ez amolyan mintakiszállásnak készült, két Budapesten tanuló diáktársunk jött velem, már csak azért is, hogy közvetítő szerepüket a rokon mozgalmak felé Magyarországon minél jobban betölthessék. Az egyik, Lőrincz Gyula képzőművészeti főiskolás, egy dunaszerdahelyi malom gépész fia, festőmappával és egy zsák pogácsával érkezett, a másik, Bartók János görög-latin szakos Eötvös-kollégista, a munkácsi református püspök fia volt, aki magában is felért minden pogácsával, amint a tiszteletesnek tudomást szereztek róla. Harmadik útitársam szintén munkácsi gyerek volt, arca csattanó piros, s ő mégis riadozó, szemérmes mimózálelek. Sáfáry László költő. Megfogadtuk, hogy vándorlásunkon nem az intelligencia és nem a módosabbak véleményét mérjük fel, hanem behatolunk a legszegényebb rétegekbe. Csak a papnak és tanítónak kegyelmeztünk, mint olyanoknak, akik hivatásuk szerint közel állhatnak a néphez. Szavunkat álltuk is. Így nyílt alkalmunk arra, hogy élő, igaz és harcos kommunistákkal találkozzunk a falvakban és tanyákon.

Már az első faluban elkísért az öreg tiszteletes (ugyanaz, aki három évvel ezelőtt Móricz Zsigmond nyomára figyelmeztetett) az alvégre, ahol aznap csépelték a kommunista szegénység vezetőjénél, egy háromholdas gazdánál. A munkát már elvégezték. A gazda és szomszédai vacsoránál ültek. Közös tálban kása volt előttük az asztalon, abból kanalaztak éppen. A pap eltűnt, pedig ott akarták tartani, s a nyomasztó mestergerendák alatt, verejtékpárás levegőben, alacsony székecskéken együtt ültünk végre azokkal, akiket kerestünk. Félttem, hogy nehezen indul majd a beszélgetés, hiszen most már nem a népdal és a szaru-sótartó faragása érdekelt, de tévedtem. Forrón, robbanó-közvetlenül kifakadt minden. A helyi pártelnök, a ház gazdája, világos fővel, szabatos fogalmazásban mutatta be nekünk a falu súlyos gazdasági helyzetét. Nem támadott, mégis vádolt, nem agitált, mégis felkavart. Megérkeztünk az új dolgok gyökeréhez. Gyötrődtek ezek az emberek a maguk kis földjén, de

kigyúlt bennük egy szabadabb világ hite-fénye, s már az eljövendő új közösségben mérték egymás becsét és boldogságát. Még a tiszteletesről is kiderült (ő maga nem árulta el), hogy megmondták neki a választáskor, imádkozzék a kommunistaság diadaláért, mert akkor lesz neki is jó dolga: „...megfizetjük minden hónap elsején. Csak cselédet nem tarthat és földje nem lesz.”

Jó, gondoltuk okosan, ez még csak a szegényember ábrándja: hit a kommunizmusban. Barkaszóra menet azonban már a szervezett gazdasági harc részleteivel lepett meg a csordás. A fakitermelő céggel kaptak össze a szezonmunkások, s be sem értünk a faluba, már kint a gémeskútnál valóságos kis előadást kaptunk a sztrájkáról. A papiak szomszédjában beszélünk is azután az egyik munka nélkül maradt favágóval, aki éppen a jó szerencsét várta. Kiderült, hogy a barkaszói gazdánál sincsen többé munka, mióta azoknak is rosszabbul megy. Hozatnak a hegyekről még szegényebb embert, az arat nem a tizenkettedik, hanem a tizenkilencedik keresztért is. Felkerestük a határban a bérlő zselléreit. Szervezetlenek, s annál nagyobb a panaszuk: mióta baj van, nekik sem osztják a búzát másként, „csak csapott vékával”, vagyis lesimítva, hogy kevesebb legyen.

Nagydobronyban már egyenesen a kommunistákhoz állítottunk be. Azok előbb kifaggattak bennünket, nem vagyunk-e spiónok, s csak amikor megnyertük bizalmukat (éppen azzal, hogy megmondtuk őszintén: nem vagyunk se ez, se az, diákok vagyunk, de az igazat akarjuk tudni), nyílt meg a szívük. A válság örvényében kommunista lett itt az egész falu. Kommunista a községi bíró, az erdei bíró, a mezei bíró meg a főesküdt is. Erre nem gondoltunk: a polgári demokráciában kiharcoltak már a szegények valamelyes helyi hatalmat. Józan ember a kommunista bíró. Panaszodik ugyan, hogy Nagydobronyban nem érnek fel az elvekgig az emberek de az összetartás megvan (támogatják munkájában a kisgazdák és azok is, akik „még bíznak a kortesföldben”, vagyis a kormánypártjak), a falu egységes, s a szegényeknek is jut fa meg takarmány. A kommunista községi tanács leszorította a legelőbért is öt koronára egy jószág után, hogy ezzel kárpótolja a cseh legionárius kolonizáció és az erdőirtás következtében kenyerét veszített szegénységet. Itt írtuk be a nap-

lónkba (szerencsére idézem az elveszett naplót egyik régi cikkemben): „A szegénység kiélesíti az emberek esztét. Ha nem segít rajtuk a tanult ember, megélnék ők nélkülünk is, termelnek maguknak közgazdászokat, politikusokat, népvezéreket.” Ha talán túl is értékeltük a nyomott helyzetből fakadt helyi erőfeszítéseket, nem ártott nekünk az ilyen felfedezés. A megfigyelt jelenségek csírában hordták a jövőendő távlatait.

Tárgyilagos módszerünkkel sorra benyitottunk minden faluban a gazdákhöz, szegényparasztokhoz és munkásokhoz, felkerestük a szövetkezetet és az iskolát, a vezető pártokat, s ahol volt, meglátogattuk az orvost. Akárhogyan rubrikáltuk azonban a falusi kategóriákat, a valóságban minden egybeugrott, s a kommunisták oldalán rendeződött el. Amit a regösjárásakor a néprajzi kutatásaink során még nem is sejtettünk: a gazdasági válság rengésében e régebben figyelembe vett kommunista mag köré csoportosult a népi ellenállás és bizakodás, ide tájékozódott most már mindenki, sodorva magával – ki hitte volna – a papot és tanítót is. Bátyuban a borotválatlan, mogorva kommunista bíró, egy elszegényedett ácsmester, éppen rohant ki a községházáról. Ideje sincs, végrehajtáshoz siet, menteni egy szegényember ökrét és párnáját. Vele szaladtunk egy darabig, szófukar ember, sötéten lobban egy-egy szava, ránk sem néz, csak maga elé káromkodik. Legalább annyit akartunk megtudni, milyen sikere van a kommunista községi politikának? „Már csak a kisgazdapártiak és mi tartjuk a falut” – veti oda, s megint hallgat, míg útjára nem engedjük. Ez történt itt a tengerfenéken: a parasztok és munkások politikai öntudatfok és hovatarozás különbsége nélkül alulról összefogtak. Számunkra itt adódott a legnagyobb lecke. Míg mi az eszmék felhőzetében próbáltuk a nagy konstellációt, a nemzetközi osztályharc elméletének összeegyeztetését egy népi-nemzeti ellenállás gondolatával, itt a mélyben, a Tiszahát félig középkorban rekedt hétköznapjaiban, maga a gyakorlat alakította ki az össznépi szabadságharc arcvonalát, élén a kommunistákkal. Az elmélet és gyakorlat lenini egysége domborodott elénk.

Azt hittük, csak mi bontakoztunk ki a népdal, népnyelv, népszokások fájón szép hangulatából, abból a fojtó ölelésből, mely

múltba húz, s íme: a valóságban is megfordult a világ. A fokozódó gyarmati, nemzeti és osztályelnyomás kiűzte a keleti csöndből, hagyományos életformák megszokottságából, az ősi tájképből, színek és dallamok vadonából ezt a képet, s meztelen nyomorában most új világ új rendjét követeli magának.

Beregszáz alatt, Bulcsu községben egy középiskolás diákot ke-restünk, Ilku Pált, aki megnyerte *A Mi Lapunk* irodalmi pályázatát. Vihar után érkezünk kora délután, a fiú a paticsház tövében aludt, s csak tiszteletünkre tápázkodott fel apja subája alól. Segítségével eresztékeiben elemezhetjük a falut. Itt találkoztunk az első olyan szegényparaszt-szövetkezettel, mely a családi bérletben kiosztott földek megmunkálását közös gépekkel tette lehetővé. Számunkra ez hirtelenében már a szocializmus látomása volt, felujjongtunk. Az igazi meglepetés azonban a falu határában várt reánk. F fiatal társunk elvitt a Vérke nádasába, ott lakott egymaga egy kis vályogkunyhóban Nagy Lajos, a kommunisták szenátorjelöltje. A szakadozott ruhájú öreg már messziről meglátott, s méltóságos nyugalommal várt meg. Köszönünk, fogadja, betessékel. Ágy, asztal, a falon hatalmas Kossuth-kép. Elmondtuk, mi járatban vagyunk, keressük az igazságot, s hát tőle is tanulni szeretnénk egyet-mást. Elneveltségem ösztönével leereszkedő stílust használtam, amolyan népszerű hangot, a válasz azonban alaposan kizökentett mindnyájunkat a patriarkális idillből. Az öreg nyelve és hangsúlya, képeinek színezése jellegzetesen tiszaháti volt, hogyne, de a tartalom átütött minden népiségen, s nemcsak számunkra még szokatlan politikai erejével győzött meg, hanem szívünkbe markoló emberiségével is. Fülemben cseng máig a nádi próféta minden szava: „Derék dolog, hogy szertenéznek a diák urak, mert hiszen, az iskolában úgysem tudják meg, hogy mi az emberiség. Ha azt tanítanak ott, hogy mi is az emberség, akkor az úri rend magától is megbukna szépen, és nekem se kéne egészen lekopaszodnom a gond miatt.”

Ez volt a kezdet. Következett a társadalmi helyzetkép felvázolása. A szónok (mert felkelt az öreg az asztal mellől, s úgy szólt hozzánk) rámutatott Palira, s bocsánatot kért tőle, hogy az ő apjáról is léssen szó. „Mert – magyarázta – az Ilku Pál apja és min-

den más kispap is kommunista, csak nem érti még magát. Hát nem a kispapát fosztja ki a mai élet? A munkásból, a napszámosból már csak cseppenként lehet vért kiszíni, hát ráfeküdtek a kispapára. Jön a sok adó, kevés a szőlő ára, a gabona ára se éri meg a vesződséget. Mindenki bankból él, míg csak jön az árverés, hol a váltó miatt, hol azért, mert a pénzügy mindent túlbecsül. Elveszett akkor már az ember, mert ahogy girbegörbe a paragrafus mintája, úgy össze van csavarva a törvény is, nem lehet abból kiszabadulni. Észrevétlenül vándorol be mindenki a kommunistaságba, aki magyar csak van a vidéken. Ha egyszer mind együtt lesz, azt mondja majd egytől egyig a sok szegényember: mozduljunk meg mindnyájan, hogy segítsünk magunkon!”

Berták Jankó lefényképezte az öreget, s hogyan hogyan nem, a kis kép itt van ma a kezemben. Hová széledt a kis társaság! Szegény Bertáknak nem sok örömet tartogatott a jövő. A Gömbös-érában leleplezték, mint kommunistát, kicsapták az egyetemről és az Eötvösből, elítélték, bezárták és végül kizsuppolták Magyarország területéről, hiába volt püspök az apja. Ott éldegélt Munkácson, vaksi, könyvmoly ember volt, s véletlen folytán (mással tévesztették össze) 1944-ben hadifogságba került. Soha többé nem látta senki. Sáfáry Laci sem él. Költészete még kiszínesedett, de már nem ért be. Ki tudja, milyen dráma játszódhatott le az ő végzetében is. Tábori csendőrök zászlósa lett. Kivezényelték a szovjetellenes frontra. Humánusával ilyen helyzetben csak meghalni lehetett. No de holtakra és élőkre oszlik az emlékezés. Ilku Pali, a tollforgató kis parasztdiák, tanító lett és író, ma a Magyar Népköztársaság művelődésügyi minisztere. Lőrincz Gyula is élre került, felelős helyre a csehszlovákiai magyar kisebbség új, szocialista életében. Autón robogtunk át nemrég a Csallóközön, lassított a dunaszerdahelyi malomnál, s kimutatott a műhelyre, ahonnan a tiszai vándorútra akkor elindult.

Élek én is, kopogtatom ezeket a sorokat, s hol sírnék, hol nevetnék. Forgatom a kis fényképet. Micsoda örök biztonsága van ennek a bajszos Nagy Lajosnak! Fehéren villognak a szemgolyói, áll a kis ablak sugarában, s milyen a lencse, felnagyította csontos öklét, amint

az asztallapon pihent. Porlad már réges-rég az öreg, de búcsúszavait lejegyeztük, s azok ma élnek igazan. „Nem akarok én úr lenni – szabódott –, nem akarok kastélyban lakni, csak az, amiért dolgozom, legyen az enyém. Szűnjön meg ez a világ, ahol tönkremegy az ember. Már a gyerek is pusztul itt, ha bekerül a téglagyárba. Egy piros ember onnan ki nem jön, be van az arcuk meszelve. Aztán ez a sok országbarázda. Ahová lépek, más kormány. Egységes legyen a világ és emberséges!”

Igy volt rendjén. Nem vártuk meg az agitátort, hogy lefegyverezzen, meggyőzzön, átalakítson és beállítson a vonalra, hanem önszántunkból szálltunk le a Hradzsin magas várából a Vérke nádasába, a nádas kis kunyhójába, a kommunisták szónokához, hogy eligazítson a nép nevében.

12

Ahová néztünk: nyomor. Szlovenszón, ahol a cseh tőke imperializmusa lehengerelte az ipari konkurenciát, a földbirtokot pedig (le egészen az utolsó kisgazdáig) a (bankok pórázára fogta, a gazdasági válság gyorsabb és kegyetlenebb következményekkel járt, mint a fejlettebb történelmi országrészekben (Cseh- és Morvaországban, Sziléziában), s az ostor vége újra meg újra a magyar kisebbség hátán csattant. Az elméleti tisztázódások után ez a látvány etnografikus, csak-paraszti szemléletünk utolsó foszlányait is szétfújta.

Ráébredtünk a végletekre. Kispolgári és paraszt-kisüzemi társadalomképletünk – ez a jellegzetes magyar peremjelenség Pozsonytól Nagyszöllősig a csehszlovákiai kisebbségben – szorítóba került, élesen kettévált, s az osztályellentétek nyílt jelentkezése során a szegénység oldalára tolódott a lakosság zöme. Már vándorlásunk közben befutott Beregszászra néhány lap és jelentés a többi vándorcsoport furcsa tapasztalatairól. Pozsonyból küldték utánunk a hírt, hogy Horváth Feri gömöri csoportja „eddig huszonkét községben figyelte meg

egyrészt a gyors ütemű proletarizálódás, másrészt a kispolgáriasodás jelenségeit, s több helyütt egy egészen különös urizálódás tünetével találkozunk”, ami körülbelül annyit jelentett, hogy a falusi élet meggyorsult dinamikájában egyfelől az elszegényedés, másfelől a felfelé való igazodás vezet el a hagyományos falusi kultúra pusztulásához. Hiszen nekünk még mindig külön érzékünk volt a szellemi és kulturális változások regisztrálására, külön sajjággal fájlaltuk mindazt, amit színben, hangban, szokásban elsodort a dolgok fordulása. Egy másik jelentés közölte, hogy Dobossy Laciék „már a Garam lapályán járnak, hihetetlen földmunkás-nyomort tapasztalnak. A legutóbb azt írták, hogy egy nagy búcsújáró sereghez csatlakoznak, s azal haladnak Bény felé...”

Érlelődött bennünk a döntés.

Sem tudományos szemléletünkben, sem érzelmeinkben nem voltak aggályaink, elmélet és gyakorlat sokkal pontosabban egybevágott, semhogy kétes maradhatott volna hovatartozásunk. Miután a konzervatívok, keresztény szocialisták, titkos és nyílt ellenforradalmárok, reváns-nacionalisták magyar reakciójával már azelőtt végleg leszámoltunk, most már elszakítottunk minden olyan szálát is, amely – bárhol (s akarva vagy akaratlanul) – a cseh burzsoá-imperializmus és szociáldemokrata kiszolgálói felé fűzte vagy fűzhette volna mozgalmunkat. Visszautasítottuk ugyanekkor azt a Jászi-féle dunai összeegyeztetést is, amely nyugati imperialisták érdekében hozta volna közös nevezőre a cseh és magyar burzsoáziát, szemben Kelet-Európa szovjet-súlypontjával. Volt azonban még mindig egy kisdud polgári demokrata tábor az ellentétek hatalmi játékában, amely fedezékül szolgálhatott mozgalmunk terjedése és tudományos elmélyülése számára, legkevésbé veszélyeztetve szervezeti függetlenségünket, népi kapcsolatainkat és elveink szabadságát. Szent-Iványékra gondolok, arra a kisebbségi polgárokból és értelmiségiekből álló csoportra, mely a magyar irredentizmust és vele együtt a Horthy-féle expanziót elvetette (vagy legalábbis valamelyest kontrakarirozta), de a cseh imperializmussal szemben is ellenzéki fenntartásokkal élt, kutatásnak, irodalomnak és művészetnek bizonyos szabadságot ajánlott fel, s a kisiparosok és kisgazdák demokratizmusában engedett az alulról jö-

vő nyomásoknak, kezdeményezéseknek. Tiszaháti benyomásaink után a gyakorlati életből is alá tudtam támasztani alkalmi szövetkezésünket ezzel a csoporttal: hiszen a közös elnyomással szemben a falvakon a kispapok és a kommunisták fogtak össze leghamarább. Vagyis Szent-Iványék alsóbb pártszervezetei engedtek már a szegényparasztok és földmunkások plebejus nyomásának. Úgy gondoltam, az ilyen szövetkezésből egy széles népi-nemzeti forradalom csírája ígérkezik, népi tartalmánál fogva mindenesetre különb a jelentéktelenné zsugorodott Szentiváni Kúria liberális értelmiségi összeállításánál, s társaim jó része osztotta ezt a reményemet.

Hogyan is magyarázzam ma meg – akár saját magamnak is – ezt a felfogást? – Mondjam, hogy már akkor tévedés volt, amikor átmenetileg még lehetőségekkel kecsegtetett? Az ifjúság soraiban, középiskolában és egyetemen, s általában a magyar értelmiség között ebben az együttműködésben nyílt számunkra az utolsó lehetőség arra, hogy el ne szigetelődjünk, itt számíthattunk kapcsolatra olyan tömegekkel, melyek hovafordulása az általános válságban éppen a mi hatásunkra dőlhetett még el a kommunisták javára. Kis gyakorlati megfontolásoktól nagy politikai koncepciókig minden ennek a menedéknek az igénybevételére nógatott, bár Győry Dezsőn kívül, aki a Magyar Nemzeti Párt körében árva egymaga képviselt rokonszenvet a baloldal felé, maguk a pártkorifeusok inkább szabadulni akartak már tőlünk, a velünk járó kommunista gyanútól és botrányoktól. A cseh imperializmusnak való egyszerű aláfekvés aktivista politikája ekkorra már gyakorlatilag megbukott (hiába vádolt vele bennünket is Forbáth Imre), s igazán nem volt mindegy, hogy a Szent-Iványék pártjában megindult radikalizálódás folyamatában ott vagyunk-e mi is a magunk szocialista velleitásával, vagy sem.

Akkor ősszel – úgy gondolom – helyesen jártam el, amikor személyesen akadályoztam meg a baloldal kiválását a diákszövetségből. Losoncon folyt a kongresszus, felvonult a neokatolikus-szociális jobboldal, a diákok zöme azonban a világnézeti különbségeket átbridáló népi-nemzeti érdekvédelem alapjaira helyezkedett. Egy átgondolatlan konstellációban Horváth Ferenc a *Sarló* részéről belement már abba, hogy mint baloldali világnézeti csoport levonulunk

a diákélet fórumáról. Gyors beugrással változtattam meg a kedvetlen hadállást: bár nem is voltam már diákküldött, a *Sarló* részéről megcáfoltam az elhangzott nyilatkozatot, s bejelentettem, hogy továbbra is részt óhajtunk venni a diákéletben. Akármilyen kellemtelen volt saját emberünk dezavualása, az adott viszonyok közt oktalanság lett volna feladni súlyunkat és tekintélyünket, nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a terep átadása a jobboldalinak kedvezett volna. Amögött állott a társadalmi segédlet többsége, szenátort és képviselői had a menzamecénások szerepében, mögöttünk valójában már senki, ha nem maga a diákság. Igenis, helyes volt vállalni újra ama közös népi-nemzeti érdekvédelmet, mely a diákság többségének érthető követelménye volt, s éppen arra tenni a hangsúlyt, hogy szocialista felfogásunkkal és módszereinkkel ezt a védelmet akarjuk megerősíteni. A diákszövetség valóban a különféle csoportok közös fóruma maradt, s mi továbbra is hozzájárulhattunk az ifjúság eszmei alakításához.

Ami különben a kivonulás balos kísérletét illeti, azt valójában nem is a baloldal kezdeményezte. A kommunista párttal még semminemű kapcsolatunk nem volt. Az ultraradikális állásfoglalásra és a népi-nemzeti egészből való kiválásra megint a kormányajtó s a pozsonyi szabadkőművesek felől jött a lökés. Alig széledtünk szét Losoncra, *A Reggel* menten el is árulta e körök újabb csalódását, s eszeveszett támadásba kezdett. Ez esetben nem más, mint Kodolányi János esett az álbaldali manőver áldozatául. Budapesti író barátunk, éppen az, aki egy évvel ezelőtt még a *Vetés* hasábjairól hirdette, hogy harcunk a kisebbségi magyarság nemzeti érdekeiért egybeesik az osztályharcral, most azért vont felelősségre, hogy miért nem vonjuk le elméleti szocializmusunk gyakorlati konkluzióit, s miért gubózkodunk be Szlovákiába? Szerinte (illetve informátorai szerint) nem lett volna szabad „nacionalista körökkel” elkeverednünk. Vagyis: megint azt akarták tőlünk, hogy különítsük el a szocializmust a honi állásfoglalástól, fozszuk meg kisebbségi vonatkozásaitól, s faraljunk be az októbristák, a szabadkőművesek és a kormánykoalíció politikai trösztjébe.

Kodolányi cikkére *A csehszlovákiai magyar áloktóbrizmus áldo-*

zata címmel vágtam vissza *A Nap*-ban, egyáltalán nem udvariasan. Meg is mondtam: „Durván kell írnom, mert Kodolányi János cikkének intellektuális színvonala mögött alacsonyrangú merénylet rejtezik. *A Reggel* embereinek nagyon közönséges fogásáról van szó. *A Sarló*-n és rajtam bosszút akarnak állni, mert az évek óta folyó minden unszólásra s rábeszélésre sem állottunk be *A Reggel* irányonalába, sőt le is lepleztük álprogresszív és álszocialista üzelmüket. Amikor nyíltan elszakadtunk a hagyományos úri ideológiától, *A Reggel* természetesen azonnal kivetette ránk hálóját. *A Reggel* tábora a maga számára monopolizálta a magyar haladást, s egyszerűen nem értette meg, hogy kívülről, sőt ellene is elképzelhető emberi és magyar felsorakozás. Mi visszautasítottunk minden közeledést és tudatosítottuk a haladó ifjúságban, hogy *A Reggel* Magyarország felé radikálisan forradalmi, Csehszlovákiában elleniben szimplán kormánypárti kétszínűsége a haladással egymást kizáró módon ellenkezik.” A cikk megismétli különben nézetünket a gyarmatosító nyugati imperialistáknak kitett kelet-európai agrárnemzetek egymásraultalságáról, s a közös gazdasági küzdelem reális parancsaként ezúttal már „a dolgozó munkás- és paraszttömegek uralomrajutása” szerepel. Kodolányi kihívó türelmetlenségével szemben azonban le kellett szegezmem, hogy a történelem elénk táruló nagy feladataihoz képest a *Sarló* esetében mindössze egy „hatalmi eszközökkel nem rendelkező, tisztán csak szellemi munkára szorítókozó csehszlovákiai magyar új nemzedék” tevékenységéről lehet szó. A sajtóharc elvadult. Az a bizonyos „önkéntes” emigráns már címeiben is fortyogó haragra valló sorozatot eresztett belénk. *Sarló* és (-), hangzott sejtelmesen az első belövés, *Sarló* és (fokos), ez a cikk már nekünk szegezte a nacionalizmus vádját, s a harmadik förmedvény *Sarló* és (horogkereszt) címmel egyenesen lefasisztázott.

Válaszom egyik nyers kitétele harmadikutas magatartásunkra enged következtetni. A fehér-nacionalisták és áloktóbristák burzsoáttáboraival szembehelyezkedtünk ugyan, másfelől azonban elhatároltuk még osztályharcos és nemzeti forradalmár szocializmusunkat a „hisztérikus párt-kommunisták”-tól is. Kik ezek? Vagy legalábbis kiket képeltünk mi ilyeneknek? Egyáltalán: a végletek közt miért

húzódtunk odáig vissza, ahol „a tudományos gondolkodás tárgyilagosságára helyezkedve s távol minden pártpolitikától” a magunk tulajdon-saját őseredeti és kizárólagos szocializmusát zörgethettük, mint valami új szekta imamalmát.

Azt hiszem, kettőn állt a vásár. A mi gondolkodásunkban a „pártkommunista” amolyan agitátor-torzképe lebeghetett, melyet még a gyermekkori nacionalista fertőzés mázolt tudatunk mélyére, s ezt a karikatúrát nem oldotta még fel sem szovjetbarátságunk és a lenini tan könyvből ismert nagyszerűsége, sem a Zsolt László-féle szalonkommunizmus. Mondhatnám nagyon röviden: fogalmunk sem volt a pártéletről, a párt szerepéről. Nem ismertük egyelőre, csak a faluvégi szegénység egyszerű szószólóit, a kommunista eszmétől megszállt nádi próféta igéi azonban inkább magasabb tudás megszerzésére, fokozott közéleti felkészülésre buzdítottak, mint csatlakozásra. Velünk kapcsolatosan pedig mindenkinek volt már számító programja vagy ellenvéleménye, éppen csak Csehszlovákia Kommunista Pártja részéről nem kapta fel addig problémáinkat senki. Folyt pedig a kommunisták felfokozott harca mindenfelé, üzemekben és kint a birtokokon, de a front nem szélesük még ki, nem ért el hozzánk szervezetileg. Fali agitációt láthattunk, rölapot kaphattunk, vörös zászlók, jelek, csillagok tűntek fel körülöttünk az utcán (a párt Csehszlovákiában legális volt), de nem tudtuk, nem láttuk, nem fedeztük fel sehol, hogy akár a nemzeti kérdés, akár a földkérdés tekintetében, s különösen a tudományos és kulturális munka síkján valaki is erről az oldalról megbecsült volna, bár annyira, hogy szóba álljon velünk, és feloldó vitában megossa problémáink gondját.

Politikai teherbírásunk próbájának ebben az időben mi a szociográfiai felmérések tudományos feldolgozását és a belőlük vonható következtetéseket tekintettük, arccal továbbra is ifjúságunk, az új kisebbségi magyar értelmiség felé. Akármennyire tűnt is ez Kodolányi János szemében visszavonulásnak, valójában éppen ez a módszeresség – a célok és lehetőségeink összeegyeztetése – mutatkozott a legalkalmasabb útnak társadalmi álmaink valóráváltása felé, s túl az egyének kiállításán végül is valóban egész akcióegyüttessel szaporította a felfejlődő népharc táborát.

Mozgalmunk társadalmi kiszélesítésének alapjává a kisebbségi önismeret történelmi materialista elemzését tettük meg, s a szemináriumokban fel is bukkantak az első eredmények. A *Sarló* prágai csoportjában például Pomozi Gyula, egy Ipolyság környékéről származó parasztdiák, a kommenciós és napszámos földmunkások életéről adott elő. Feldolgozta egy falusi proletárcsalád évi költségvetését, ismertette kezdetleges táplálkozási és lakásviszonyait s ebből eredő kultúrátlanságát és szomorú egészségügyi állapotát. Nem mondom: itt a konklúziók levonása elég elvontan, doktrinér módon sikerült, átugorva az éppen részünkről annyit hajtogatott közvetlen demokratikus követelményeket, amennyiben Pomozi (a rendelkezésre álló jelentés szerint) „kihangsúlyozta a kollektivizálódás és a tervszerű gazdasági irányítás szükségét a paraszttársadalomban.” Nem is másért, hanem a szociográfiai értékelésekben megnyilvánuló radikalizálódás jellemzésére hozom fel ezt az előadást. Egyébként a szociografizálás a diákegyesületekkel való együttműködésünk folytán hamarosan behatolt a politikailag még ki nem bontakozott, vagy legalábbis passzív diáktömegekbe is, s éppen azt könyveltük el e szakaszunk legnagyobb sikerének, hogy a baloldaliaktól a katolikusokig minden valamirevaló kisebbségi magyar diák ekkor már saját faluját, saját kisvárosát tanulmányozta mind általános szociális, mind különleges szakmai szempontból.

Eredetileg arra gondoltunk, hogy könyv alakban adjuk ki – még-hozzá két nyelven: magyarul és szlovákul – nyári vándorlásaink és helyi monográfikus kutatásaink minden eredményét, a szociográfiai irodalom ilyen felvonultatására azonban nálunk nem került sor. Csak akkor sajnáltuk jó néhányan, hogy kezdeményezésünk elakadása a kisebbségi viszonyok között milyen maradandó kifejezéstől fosztott meg bennünket, mikor hat kerek esztendő múlva a magyarországi falukutatók első kollektív falurajza (az *Elsüllyedt falu a Dunántúlon*) megjelent, s utána a *Magyarország felfedezése-sorozat* feltűnést keltő kötetei sorra napvilágot látnak. Szociográfiai programunkból, melyet egy rokonmozgalom lapja, az *Erdélyi Fiatalok* közölt először Kolozsvárt, csak néhány kósza jegyzet és vers, s egy Móricz Zsigmond tiszteletére rendezett prágai diákunkét emléke maradt fenn.

Ami a szociográfiánkat megörökítő jegyzetet és verset illeti, sűrűn visszatérő kifejezésünk volt már ebben az időben a „valóságirodalom”. A *Korunk*-ból vettük, Fábry Zoltán értelmezte így az átélés eredményeként születő új proletáriródmalmat, melyben egy plátói felelősségérzet helyébe a tényeken ellenőrizhető szociális felelősségérzet lép. Mint arany a Duna homokjában, úgy csillant fel a *Mi Lapunk* hasábjain egy-egy ilyen valóságirodalmi ígélet írni kész diákjaink tollából. Míg Gunda Béla, az egykorú – 1930 nyarán vándorló – magyarországi falukutató még a sárközi öregember lelógó hosszú hajában gyönyörködik, bár néprajzi nosztalgiája sem hallgattatja már el lelkiismerete szavát („ha végiggondoljuk vándorlásainkat – írja a losonci diáklapnak ezt a mondatot szögezhetjük le: nagy volt a szegénység”), a mieink Csehszlovákiában ekkor már társadalomrajz, riport és irodalmi napló könnyed műfaj keresztezésével dokumentálják, és az olvasó lelkiismeretébe vágják ezt a szegénységet. Dobossy László *A szetei Kopaszdombon* címmel zsellérekunyhót tár fel, kérdez és felel, lírai reflexiókat tűzdel az adatok közé, s végül emelkedett hangon hirdeti: „Kopaszdombokra hányt ígás emberek! Értetek, a ti nyomorúságtok megváltásáért, gyermekeitekért tanul, szervezkedik az új magyar nemzedék Pozsonyban, Brünnban, Prágában, Budapesten, Kolozsvárott, Párizsban, Bukarestben.”

És megjelent végre a sorainkból való Morvay Gyula verseskötete is, a *Forróra fűledt a talaj*. Úgy éreztük, ez a kötet már túl is harsogja a mi nemzedéki felszabadulásunk hangját. Mélyről jött, a parasztsors elfelejtett s csak számunkra ismerős oduiból, szemfacsaró rözsefüst, doh- és verejtékszág kísérette, újraizott benne a paraszti szókinés, sejtető tájszavak ropogásával új igények lángja, új emberiség csapott fel belőle. Igaz: a műves pallérozás, a kontrollcsiszolások választékos ízlése hiányzott a műből. Amit azonban Györy Dezső lírája a megakadt úri élet fordulójáról bűnhődésnek és megújulásnak, paraszthozzáállásnak és humánuraküldetésnek hirdetett, – az kapta itt meg a mélyből öblös visszhangját. Addig hívtuk a föld forradalmár népét, míg az most megjelent költőjében, aki azonban hallani sem akart folklórról, hanem századok dühével a bűgő dina-

mók, levegőt repesztő csavarok mutatása szerint sürgeti az új világot. Tudja, hogy „az idő traktora más törvényű taktust pattoztat”.

Kár, hogy máig sem fedezték fel, pedig Morvay Gyula 1930-ban nemcsak egy népéhez talált értelmiség dobosa lett. Riadójárja paraszti erők sorakoztak fel hamarosan a munkásság frontjára. Mennyi izgalmunk volt a kötet megjelenítése körül! Volt egy áldott jó barátunk a pozsonyi polgárok közt, urak cselédje, maga is falusi származék, Jankó Zoltán banktisztviselő. Személy szerint végül is ő segített hozzá, hogy a pozsonyi Uránia Tudományos Egyesület ezt a könyvet kiadja. Nekünk – akár csak a már Pereden tanítóskodó Morvaynak – nem volt egy árva garasunk, a pozsonyi Sarló lakbérét is alig tudtuk összekoldulni, régi mecénásaink legtöbbje halani sem akart már rólunk. Ekkor lettem Prágában korrektor. Hogy végre befejezhessem csalóközi tárgyú disszertációm, elvállaltam a *Prager Tagblatt* nyomdájában a *Prágai Magyar Hírlap* betűhibáinak mindennapi javítását. Győry Dezső kerítette számomra az állást, így kerültem be utolsó srófnak Szent-Iványék masinájába, amelyet felhozó agyjátékaimban mozgalmunk szekere elé akartam fogni.

Jegyzet, vers véletlenénél maradandóbb nyoma támadt szociográfianknak Móricz Zsigmond prágai megjelenése folytán. Mint a tóba dobott kő, gyűrűzött az emlékezés messze és sokáig e látogatás körül. Szociográfiai gerjedésünk, önkifejező szándékunk itt őrződött meg legtovább.

November közepén híre érkezett, hogy az író Pozsonyban van. Prágai Sarlós-csoportunk rögtön meghívta táviratilag, s Móricz Zsigmond jött. Nagy, ódivatú utazótáskával. Fogadásáról elkéstem, már befordult a Masaryk-pályaudvarról a Lőportorony felé vezető utcába, amikor elébe kerültem. Megszállt a *Kék Csillag*-ban (itt magyar volt a tulajdonosnő), s este már meg is volt az előadása az YMCA nemzetközi diákothonban. Felettem az emeleten (a szerkesztőségben) nagy volt a felfordulás, folyton hívtak letről (a nyomdából), váratlanul jött a (látogatás és keresztülhúzott mindenféle politikai konstellációt. Hogy én még korrektori minőségemben is „szervezek”, kész tények elé állítom a magyar királyi követségtől az ellenzéki

pártok parlamenti klubjáig a hivatalos vezetőiket, ráadásul még a köztársasági elnök irodáját, a cseh sajtót és a nevesebb cseh írókat is mozgósítom (a PMH telefonfülkéjéből), ez már jó előre megrendítette alattam a korrektori hokkedlit, egyelőre azonban jó képet vágott mindenki, s a Móricz-estén a követtől a felhajtható képviselőig s szenátorokig ott volt az egész prágai magyar kolónia. A diákok között szokatlan számmal új arcok: a mieinken kívül felvonult a numerus clausus miatt Prágában tanuló magyarországi zsidó diákok zöme is. Zsúfolt volt a terem, s tele feszültséggel.

Móricz Zsigmondot egy órával az előadás előtt fogadták az írók, s már itt majdnem kisiklottunk a menetből. Neubauer Pál németül bemutatta Móricz művészetét az egybegyülteknek (köztük volt barátunk, Emánuel Rádl professzor is), s cseh és szlovák írók tolmács segítségével műhelytitkokról faggatták a vendéget, de váratlanul előállott Munels Pál, s merev, dogmatikus kihívással meg akarta leckéztetni Móricz Zsigmondot, mint aki faképnél hagyta régi forradalmiságát és a nép ügyét. Borzongva gondolok még ma is a jelenetre, ez még Forbáth Imrének is sok volt, aki Munels mögött feszengett, s láthatólag elégedetten vette tudomásul, hogyan vágta ki magát Móricz selymes puha hangon, s mégis kemény igazmondással. Csoda-e, ha remegtem a láztól, amint a fogadás után lementünk a nagyterembe. Szemben az első sorban ülő Masirevich Szilárd követel és a Pestről kiülő diákokkal, akik a hazai hallgatóságtól elkülönülten csoportosultak a terem oldalán, rám várt a megnyitás feladata. „Móricz Zsigmond nem áruló” – ezek voltak az első szavaim. Többre nem emlékszem, izgalomban nem az elkészített szöveg tódult a számba. Nem történt semmi baj, győzött maga az író. *Új szavak, új szemek, új ígék* címmel tartotta meg előadását, s érveinek forró ömlése szétolvastott maga előtt minden gátat. A technika új vívmányairól, az új tudományról, a mindent átható és megmozgató szociális forradalomról beszélt, az élet teljességéről, mely az írótól is új feladatot vár. S ez az új feladat nem az, hogy, „...a szellem virágaival szórakoztasson vagy gyönyörködtessen. Hanem az, hogy vállalja a keresést és a kijelentést. Vállalja nem egy vallás, nem egy nemzet nevében, hanem az egész ... vergődő, lelki kétségekben

gyötrődő emberiség nevében.” Diákjaink – együtt a kisebbségek és a Pestről idevert idegenek – itták a szót. Felesleges volt aggodalmam, hogy bárminő konfliktusra is sor kerülhet. Forradalmi este volt, s ez csak a hápogó követnek (mégében engem zsidózott le Móricz előtt) és a megcáfolt Munels Pálnak eshetett rosszul.

Másnap Móricz meglátogatta a magyar diákklubot a Vencel tér egyik üvegpalatájában. Felvonultak a hivatalos mecénások (Szüllő Géza kezelt jobbra-balra), s ankét zajlott le a diákmunkáról. Azzal nem számoltak a klub fenntartói, hogy ilyen alkalmakkor az szolal meg, akit belső inger hajt, akinek mondanivalója van. Első pillanattól kezdve a szemináriumi munkában élenjáró sarlóoské volt a szó, többnyire parasztfiúké. Egy-egy felszólaló röviden beszélt, s mintegy jelentette, hogy az ő szülőfalujában milyen a nép élete. Itt, most éreztem, hogy a mozgalom túlnő rajtam és az első kezdeményezőkön. Új arcok, frissen az egyetemre került fiatalok kerek és kemény számadása sorjázott, s Móricz egyre jegyzett. Az egyik diáknál felfigyelt, az érvelés nála volt a legélesebb. Megkérdezte a nevét. „Gyönyör István” – hangzott a felelet. „Be szép neved van” – sóhajtott fel boldogan az író.

Gyönyör István a tesmagi földigénylők hopponmaradásáról, aranygazdák dölyféről, kiscgazdák eladósodásáról, cselédnyomorról, kívándorlásról s a terjeszkedő vallási szektákról beszélt. Az a nagy falu az Ipoly mentén ebben a válságban nem talált más reményt, csak a túlvilágot... Erős szavak hangzottak el azon a délutánon. Az egymást követő szociográfiai képekből kikerekedett hamarosan az egész kisebbségi magyar parasztság boruló, osztályellentétekre szabdalta világa, a vándorlásainkon és helyszíni tanulmányainkon szerzett riasztó dokumentáció. Közben – ez volt a zenei ellenpont – egy úrigyerek is felbátorodott, s a falujabeli nemesek ivászattal egybekötött hagyományos kutyabőr-szellőztetését mesélte el mindnyájunk harsány kacajára. Móricz Zsigmondnak főleg az tetszett meg, hogy diákjaink milyen világosan látják az életet maguk körül, s a szociográfiai ankét végén csak ennyit mondott nekik: „Odahaza a mi ifjúságunk üveg-búra alatt nevelkedik. Ti itt a viharban máris férfiak vagytok.” Nálam fiatalabbak vonultak fel az új élményvilággal, s mélyítet-

ték el a népkutatást, főleg olyanok, akik nem is pillanatnyi benyomásokat gyűjtögettek, hanem maguk is mindennaposan érzékelték – szüleikkel, szomszédságukkal – a megnövekedett falusi bajt és romlást. Nem tartoztam már közéjük, észre kellett vennem, hogy kiöregedtem a diákságból. Megpróbáltam írni, a publicisztikánál állandóbb, irodalmibb formában. *Tíz nap Szegényországban* fejléc alatt ki is vallottam magamból a felső-tiszai vándorlás minden tárgyi adalékát és lelki rezzenetét. A riport-műfajt választottam, ebbe próbáltam a napi kis problematikán túl belefoglalni Ady-igéken, Kodályakkordokon nőtt s a leninizmusig ért szemléletünket. Még októberben jelent meg az első nap leírása, az ötödiké már az új esztendőben, 1931 januárjában. Kolumnás cikk volt, ezzel a hosszú címmel: *Szegénytulajdon és parasztbéke, prófécia a kommunistaságról és egy sétatálcagyűjtemény.* A kaktuszai és faragványai közt Kneipp-kúrázó bulcsui tiszteletes került szembe az írásban ama nádi prófétával, a falu határába szorult öreg kommunistával... A sorozat itt, az ötödik napnál szakadt meg. Valahol vidéken (talán Zsolnán) konferenciázott a két magyar ellenzéki párt, s keresztényszocialista nyomásra azonnali hatállyal nemcsak a cikkek folytatását állították le, hanem a korrektori állásból is kidobtak. Azonnal jött is helyembe más a szurtos hokkedlire.

Szent-Iványék kiszgazdamozgalmának szolidarizálása balfelé, a Prága és Budapest burzsoányomásával egyaránt szembeszálló kisebbségi önvédelem s rajta át a szélesebb népi forradalom álma, Győry Dezső messiánizmusának és a szociográfiai tudományosság-nak bennünk kiegyenlítő véglete, az utolsó polgári menedék s vele együtt a felkísértő harmadikutasság, mindez szertefoszlott, köddé vált a korrektori odúból történt kiüzetésem pillanatában.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Vörös Barátság

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1

Hevertem az ágyban, nem volt érdemes felkelnem. Eddig korrektori fizetésemből telt arra, hogy rendes szobában lakjam (albérletben egy cseh tanári családnál), de most nem tudtam, miből fizessek. És hová menjek? Anyám otthon bajlódott felcseperedett húgommal, tulajdonképpen már nekem kellett volna támogatnom őket. Hosszú hónapok alatt, míg állásban voltam, még csak kedvességet, szívességet, valami meglepetést sem szántam nekik, sohasem telt időmből a családnak, s most hogyan állítsák be megint hozzájuk? Dél volt, mire felkászolódtam, s estig ültem a kávéházakban. A meghitt társaságokat kerültem, minek sajnáljanak. Kapkodtam erre-arra, s közben kiderült, hogy baj nem jár egyedül. A disszertációm bizonytalan állampolgárságomra való tekintettel csak egy számomra elérhetetlen összeg lefizetése esetén terjeszthettem volna be... Így aztán nemcsak az anyagi létalapot vesztettem el, hanem a polgári érvényesülés utolsó reményét is.

Dühre sem telt szégyenemben. Egy nemzedék, egy elv, egy mozgalom megtestesítőjének tudtam magamat, s mióta a hokkedlit kirántották alólam, semmi vagyok. Flórinak volt igaza, a kassai törvényszéki bíró jogászlányának. Másfél évig udvaroltam neki, mint trubadur, s itt Prágában ezt a lángolást akartam elfojtani, de mikor már azt hittem, nem kísért, elém állt megint a barna nagy szempár lebecsmérlően, mint akkor, utoljára, a pozsonyi Zergehegyen. A fiatal erdélyi Kacsó Sándor regényét adtam oda neki, most utólag a címe is szíven talált: *Vakvágányon*. Flóri azt mondta, olyan vagyok én is, mint ennek a regénynek a főhőse, Birtok Béni. S nyomtatékul még hozzátette: „Semmi sem lesz magából, Edgár!” Akkor ezt nem gondoltam végig, nem is akartam. Csak az udvarlásnak lett vége. Prágai vergődéseim közt most belém nyillalt ez is. Hiába is hessegettem, kiújult az emlék, és sajgott. Már csak azért szedtem

össze magam, s kezdtem naponta újra a feleslegessé vált életet, hogy a cseh tanárnénak kifizessem a szoba bérét, s menjek a fenébe. Egyik ellenfelem jött a segítségemre, egy szociáldemokrata szerkesztő a Wilson-kávéházból. Újságírólapot fedezett fel, maga készítette el a kérvényt, és meg is szavaztatta valahol a gyorssegélyt. Kifizettem a lakást, összecsomagoltam könyveimet, s mentem haza Pozsonyba.

Hívtak. S ezért nagyon hálás voltam.

Nemcsak az én életemben állt feje tetejére minden, hanem társaimat is elkapta a válság. Mintha elemeire bomlott volna a Sarló, megint csőd előtt állt.

Már a vezetés. Mert a fiatalok dolgoztak körülöttünk, felkapták a tudományos szociográfia, a valóságirodalom jelszavát. S a téma elvitte őket a végső következtetésig. Egy lányos képű, szelíd bereg-szászi tanárfiókára emlékszem, Adriányi Lászlóra Prágából. Hogyan, hogyan nem, a csehszlovák fővárosban bemutatták ekkoriban a moszkvai népiskolák újításait. A mi diákunk dobogó szívvel elmegy a kiállításra, megmagyaráztat magának mindent, s *A játék és munka iskolája* címmel bőven, szépen megírja *A Mi Lapunk*-ba a rászakadt új élményt. Még klisé is küldtünk Losoncra, kis színpadok mutatták be maketben a múlt és jelen pedagógiai módszereit, ezekből csatoltunk egyet a cikkhez, melyet különben az öreg tanár-szerkesztő csak óvatos toldalékkal mert közölni. Még így is: emlékezetes a dolog, ez volt a szovjet nevelés első jelentkezése a magyar ifjúsági irodalomban.

És haladt a munka, erjedt a szellem Pozsonyban is. Nagyidai Ernő volt ott a helyettesem, bombáztam állandóan a tervekkel. Arról volt szó, hogy a csallóközi Somorja értelmiségével karöltve fiatal egyetemi hallgatóink készítsék el a Felső-Csallóköz társadalmi monográfiáját, bő környezetrajzzal, a gyarmati és osztálykizsákmányolás kérdőíve alapján. Tíz falu meglátogatásáról volt szó, s egyiküket, Doborgazt, részletesebben is fel akartuk dolgozni. Ez lett volna végre a mestervizsgánk. Somorján élt és festett Prohászka István, a Csallóköz rohamosan változó népeletének, a paraszti életformából kihulló, földönfutóvá vált szegénységnek a megörökítője (*Nyúzzák a földet* című döbbenetes olajképe a sárba csukló táltosgebével sokáig ott

csüngött mementóként a Sarló pozsonyi tanyája falán), ő is bekapcsolódott a munkába, s más is, így Reininger József, a munkás-eszperantista ipariskolai tanár, Farkas Gyula, a szociáldemokrata hajlongások mögött is vöröskatona-emlékeit őrző polgári iskolai igazgató, s a lelkes Khin Antal, a Csallóközi Múzeum (s benne a híres halászyűjtemény) szervezője. Micsoda lehetőségeket rejt a vidék! Prágából kértem a „szociográfiai különítmény”-t, hogy minden társadalmi, művészeti és egészségügyi megfigyelését publikálja a *Somorjai Hírlap*-ban is, mert a vidéki sajtónak nem az a hivatása, hogy az országos anyagot ismétlje (az eljut mindenkihez a napi-sajtóval), hanem az, hogy tudatosítsa a tájproblémákat.

A somorjai járás monográfiájából mégsem lett semmi. Egyszerűen: másra terelődött a figyelmem. A régi terveket merőben újak szorították ki. Peéry Dezső és Terebessy János kint jártak Párizsban, ott az erős és intellektuális magyar kommunista kolónia vonzásában Aranyossi Pállal és író társaival barátkoztak meg, eszmeileg felfegyverződtek, s hazatérve felborították a szerintük kicsinyességbe futó helyi számításokat. Közvetlen érintkezésbe léptek Fábry Zoltánnal, kapcsolatot találtak a szlovák Dav-csoport kommunista értelmiségével, s elkezdték egy új, pártos csehszlovákiai magyar folyóirat előkészítését.

Számomra nem volt nehéz a döntés. A csak-induktív módszer, a kisebbségi önerőbe, az egyetemes nemzeti összefogásba vetett hit és az elvont szocialista sémák végére értem. Nem megy tovább. Tulajdonképpen mi is tartott vissza a végső konzekvenciáktól Prágában? Azt hiszem, az értelmiségit sokszor éppen a társa – a már pártos pozíciót elfoglalt másik értelmiségi – riasztja el túlzásaival. Munels Pál *Korunk*-cikke például Móricz Zsigmond prágai látogatásáról nem volt alkalmas arra, hogy a Levá Frontához, a kommunista értelmiség „Balfront”-jához közelebb vonzzon. Nemcsak Móricz kapott ki ebben a torz beszámolóban (róla így írt Munels: „A parasztfordalmár szutykos kalapját felcserélte a disznósörétes zöld pörgével”), hanem mereven elutasító volt a nekünk szánt kitétel is: „Újarcú magyarok? A szellemi kiskorúság, a szociális vakság históriája. Móricz Zsigmond és vele, általa az újarcú magyarok visszatáltak a

régi archoz. Soha többé el nem válón találkoztak.” Másfelé azonban, mint balra, nem nyílt többé kapu, ha csak erkölcsi törés árán nem. A Párizsból hozott fáklyafény vezetett el Pozsonyban a régóta keresett célhoz.

Szívós vita kezdődött. Peéry is, Terebessy is érintkezésben volt valahol a párttal, s nemcsak velük ütköztem, ha tisztázni akartam kérdéseinket. S itt volt már Zsolt László is *Sarló*-ban a maga lúgos megjegyzéseivel. Az eszme heve csapott belőlük, nem tűrtek semmi kerülőt. Jól is tették. Éppen csak azt kellett még megérteniök, hogy a kommunizmus nem monopólium, s nem az a cél, hogy csak egyesek jussanak a tisztánlátás és pártos erkölcs magasabb fokára, hanem hogy a maga útján kialakult *Sarló*-mozgalom egésze szaporítsa a proletariátus frontját. Személyi kalandom után a Szent-Iványék liberális nemzeti demokráciájával való teljes szakítás nem volt többé vitás, de annál több volt az olyan helyi, kisebbségi, nemzeti, sőt kelet-európai probléma, amelynek az átvitele a proletártáborba heves összecsapásokra késztetett. Nem tudom, honnan, valószínűleg hármuk – Terebessy, Peéry és Zsolt – családi kapcsolataiból és alkudozásaiból szövődött vitánkba olyan elképzelés is, hogy vegyük a kezünkbe a haladó polgári értelmiség különféle kulturális intézményeinek irányítását abban a reményben, hogy ezeket eszméinkkel áthatjuk és átalakítjuk. Nem egy ilyen egyesület valóban a szellemi érdeklődés gyüldéje volt, akadt köztük szabadkőműves-alapítás, szociáldemokrata kreáció, szabad szakmai csoportosulás. Jól van, ebbe belementem, mint ahogyan elfogadtam azt is, hogy egyezkedjünk egy könyvkiadóval (azt hiszem, ez már az Eugen Prager-féle kiadó volt) egyetemes érvényű „európai” alkotások kihozatalára, bár itt megint felkísértett a „szellem” egysége Jászi Osztkártól Solohovig és Karel Čapek-tól az építész Walter Gropiusig. Hogyan is lettem volna ellene? Csak annyit kötöttem ki, hogy persze a világirodalom és világtudomány áramlásában a magunk szellemi életét is tudományos és irodalmi kiadásokig kell érlelnünk. S ha most már nyíltan és teljesen világfrontra állunk, akkor – népünkkel együtt! A kapcsolat a párttal legyen élő azonosság proletarizálódó kisebbségi magyar tömegeinkkel! Nos, itt újdonsült kommunista barátaim sem ellenkez-

hettek, és Zsolt is csak bólogathatott rá, ha nem is fogta fel a dolgot reálisan.

1931. április 8-án már országos megbeszélés elé vihettük meg-egyeződésünket. Elfogadtuk Zsolték javaslatát, hogy egységfrontba vonjuk a haladó csehszlovákiai magyar kulturális szervezeteket „a haladó magyar egyetemi hallgatóság s általában a magyar ifjúság szabad szellemi kibontakozásának és kultúrmunkájának biztosítása érdekében”. Körlevelet intéztünk minden szervezethez (köztük a volt pozsonyi *Uránia*, a szociáldemokrata-szabadkőműves *Nemzetközi Kultúrát Terjesztő Egyesület*, a Szvatkó Pál-féle, eleve halálra ítélt *Új Munka Társaság*, a kezdeményezésünkre, de nélkülünk alakuló, Masaryk-alapítványos csehszlovákiai magyar „akadémia”, a kassai *Renaissance*, a Szlovenszkói Úttörő Művészek csoportja, sőt a két-ésfeles szociáldemokrata *Munkás Szabadegyetem* is), s vitát ajánlottunk fel a következőkről: 1. Külföldről hívott előadók országos turnéinak kérdése. 2. A prágai és brünni magyar szabadegyetem. 3. Haladó magyar könyvkiadás. 4. A diákság szellemi függetlenségének kivívása. 5. Mozgókönyvtár. 6. A Prágában induló *Új Munka* irodalmi folyóirat kérdése. 7. A csehszlovák-magyar kulturális határzár feloldása. 8. Külföldi tanulmányutak. 9. tanítók, orvosok, építészek, képzőművészek, mérnökök szakmozgalmi és a haladó ifjúság. 10. Az új nemzedék sajtója. Már e kérdések összeállításában szerepe volt a végletek összeegyeztetésének: a Sarló „européer-urbánus” és „népi-szociográfus” sarkai összeértek, találkoznak a kommunista párttal való érintkezés áramkörében.

A körlevél elment, s és a *Nap*-ban *Új magyar értelmiség sorakozik* címmel magam hoztam nyilvánosságra az akciót. Szokásom szerint egész pályafutásában mutattam be a fiatal kisebbségi magyar értelmiséget, s nem az addig elérték törlésével, hanem azok logikus folytatásaként fejtettem ki a reakcióval való szembeszállás magasabb szakaszának szükségességét. Társaimmal (és a párttal) egyetértésben végleg fel kellett számolnunk a generációs felfogást, melynek ürügyén az ellenzéki magyar pártok reakciós garnitúrája felkapta és ki-játszotta ifjúsági reformjainkat, s ha kellett, szociológián és modernizmusokon át is a maga idült maradiságát védte. „A közös való-

ságból minden tudományos szakmában egyformán levont közös tanulság – írtam s egy közös, korszerű értelmi színvonal hamarabb és becsületesebben fogja megadni a fiatal értelmiség átütő erejét a nemzeti életben, mint az értelmében beszervezés a harmincévesek mozgalmába, illetve a fiatalságra apelláló jelszók mögött az értelmi erők elsikkasztása az idejétmúlt, legfeljebb átmenetileg jelentős és többnyire fiktív rend kádereiben.” Ez Győry Dezsőnek is szólt, aki generációs lírájával még mindig fedezte az egyre nyilvánvalóbb reakciós áttörést a diákmenzák és diákegyesületek háza táján (kibontására csak később került sor, akkor ő is felébredt).

Volt bennem még akkor is dac a szimpla politikai beolvadással szemben, attól félttem, az ilyen alárendeltség akadályoz a valóságból táplálkozó eszmei kiforrásban és szélesebb mozgásban. Cikket azzal zártam, hogy „...a fiatal értelmiségnek a politikától függetlennek kell maradnia, a maga szervezkedését a szakmabeliség sikjain kell végrehajtania, vitalitását a kultúra terére kell fordítania, éppen azért, hogy kisebbségi valóságunk elfogulatlan szemlélete és a tudás világperspektívája termelje ki az esedékes és átütő politikum százszázalékos életrealitását.”

Erre a fenntartásra már igazán nem lett volna szükség, ha idejében magam is találkoztam volna a párttal. Valójában megint csak a közvetítőkkel volt bajom. Közben megindult Fábry Zoltán nevével *Az Út* is, a kommunista „kultúrpolitikai folyóirat”, de velem még nem állt szóba senki a pártból, ami nemcsak nekem fájt, hanem sérelme volt a *Sarló* szélesebb tagságának is, melyet harcban és munkában képviseltem. Túlzott tárgyilagosságunkban benne volt a régi generációs, narodnyik és hívő-szocialista szubjektivitások felszámolása, de hiányzott belőle a lelkileg már vállalt pártos-proletár színvallás. *Az Út* mindjárt második számában reagált az új akciókra és magatartásomra (legalábbis én magamra vettem a találó és igaz bírálatot). „A *Sarló* ezért jutott máma – írta *Diákok útja* címmel az ismeretlen Mós János – egy bizonyos fejlődési fokra: a vezetők agyának nehézsége ellenére a történelmi fejlődés kényszerítette a haladásra. Ma még mindig zavaros a program, s vannak még bőséggel illúziók a *Sarló*-ban. De egy bizonyos: a helyzet kiélesedett és

visszafelé – elzárta az ajtókat. A Sarlós-csoportnak a válsága máma: deklasszáltága, elvágottsága a polgárságtól, útkeresése. De az eljátszott nagy szavak után »elérkeztünk a szocializmushoz« ez az út csak egy lehet: aktív kontaktus a proletariátussal, a vezéri ambíciókról és a polgári karrieről való lemondás, s a harcos szocialista tanító, agitatív, propagáló munkának a megkezdése. Ha ez a diák-csoport komolyan felveszi a kapcsolatot a dolgozókkal és a szocializmus nehéz tudományának az elsajátítására, harci eszközeinek az alkalmazására törekszik, akkor kihúzza magát a kátyúból, s komoly szolgálatot tehet a szocializmusnak és a csehszlovák dolgozóknak. Ha ezt a lépést nem teszi meg – akkor a diákság előtt teljesen elveszti befolyását és komolyságát (mert polgári oldalról hallottuk már azt az ellenvetést is: hát milyen szocialisták ezek a sarlósok, hiszen még nem is láttak talán munkást életükben!?), és Súlytalan, az anarchizmusban elfúló intellektüel csoportocska lesz, amit hamar elintéz a gyors társadalmi fejlődés. A szocialista, aki a proletariátust nem ismeri, küzdelmeiben részt nem vett – ez olyan ellentmondás, ami- ben meg lehet semmisülni.”

Hiszen ez, éppen ez felelt meg az én felfogásomnak! Amíg a „politika” valamiféle előírt szűk szerep (például sakkhúzásszerű bevetésünk a szabadelvű polgári körök pénzügyi támogatásának megnyerésére egy előadói és kiadói program érdekében, ahogyan ez körlevél-akciónkról is lerítt), addig igyekeztem úgy vitorlázni, hogy legalább diákságunk nevelésére hasznosítsak mindent, de ha a dolgozókkal való kapcsolatot értik politikának, s a szocializmus harci eszközeinek alkalmazására biztatnak, akkor többről van szó, mint lecsatla-kozásról és utasítások végrehajtásáról egyesületekben meg szalono-okban. Mindenesetre: ellentmondásos volt a helyzet (házi kommunistáink csak az értelmiségi frontot szánták nekünk), s ellentmon-dásos volt az én magatartásom is (ezt az értelmiségi frontot akartam egy későbbi politikum – a tömegekkel kapcsolatban való teljes be-vetés „százszázalékos életrevalósága” – számára fenntartani).

Ki volt ez a Mós János? Biztosan máig sem tudom. Annyi kide-rült, hogy Peéry és Terebessy tudtak a cikkről (nekem előre nem szóltak), s a nyomokon elindulva eljutottam Ráchelhez. Kacagó

fekete asszony bibliai nevének szépségében, ő volt a pártkapcsolat, barátaim titka. A forrásnál voltam, ott, ahol a *Sarló*-val való együttműködést elhatározták.

Rachel elmondta élete útját a szegényszidó családból egy cionista ifjúsági mozgalomig, harcban az új életért, s szembekerülését a fojtó nemzeti formáikkal, a beteg nacionalista beltenyésztettel. Férje oldalán szakított a zsidósággal (ezt a szót az ifjú Marx eredeti kifejezése értelmében használom), s új harcot már a szlovák és magyar népeletben, sztrájkolók és börtönbe vetettek, fegyelmezett és öntudatosan küzdő proletárok között vállalt. Át is esett minden megpróbáltatásom. Nem, nem volt merev. Meleg és közvetlen volt, s őszinte voltam én is. Most találtam végre arra a megértő társra, aki meghallgatott, s ha nemegyszer meg is cáfolt vagy helyreigazított, érzem, hogy bízik bennem. Elismerte, hogy a *Sarló* nem lehet csupán taktikai eszköz az értelmiség megközelítésére, hanem a maga meggyőződéses embereivel – főleg a sok szegényparaszt-diákkal, munkásdiákkal – magja egy szélesebb, a kommunista frontra felvonuló nemzeti forradalmi mozgalomnak. Ráchel népharcos volt, nem szalonkommunista, s a nemzeti kérdésiben nem helyezkedett nihilista álláspontra, hanem ugyanúgy, mint a parasztkérdésben, a kommunisták feladatának a tömegharc vezetését, szektás elszigetelődés helyett a forradalmi szövetkezést hirdette. Így igen. Boldog voltam. S nem is volt sürgős, hogy megtudjam, mi rejlik Ráchel mosolyában és jókedvében, ötletes kezdeményezéseiben, ügyes politikai útmutatásaiban. Pedig mindez Csehszlovákia Kommunista Pártjának nagy felfrissüléséből, az éppen akkor lezajlott VI. Kongresszus történelmi felismeréseiből táplálkozott.

Baj talán, ha a pártvonal, a tételek hirdetése, az agitáció – egyéni közvetlenséggel, személyi varázssal párosul? Ráchel csak a szokásaimat szólta meg, ahogy ő mondta: úriemberségemet, az udvariasságot, a formatiszteletet, de elfogadta életem értelmét, a kisebbségi, a magyar és kelet-európai problematikát. Nem ezzel szemben, hanem pontosan ezért szerezte meg bizalmamat a párt számára. Meggyőzőtt arról, hogy a leninizmus nemcsak papíron létezik, azért egy

hatalmas és hősi közület harcol, a magát újra meg újra teremtő, a néppel a népért tudományosan küzdő lenini párt.

Hamar elszakadtunk egymástól, Ráchel, ha jól emlékszem, Prágába került, de a vele való eszmecsere és barátság óta tudom magam a párthoz tartozónak. A *Sarló*-ban különben a kultúregyletesdi hamar megbukott, mert a szabadelvű polgárok sehol sem álltak kötélnak, különösen azután nem, hogy a bekövetkező események során nevünk összeforrott a kommunisták vezetete népharc forradalmi felálgolásával.

A pártos átídomulás e szakaszában érkezett hozzánk Berlinből Balázs Béla, az emigráns író és esztéta, Ady és Bartók eszmetársa. Három estén és három éjjelen át zúzott szét minket és öntött újjá a zsúfolt Lőrincapu utcai helyiségben. Vagy százan gyűltünk össze meghallgatására, a *Sarló* ekkor nyílt meg először a pozsonyi kommunista értelmiségnek és az ifjúnakásoknak is. Érdekes és eredeti volt Balázs Béla előadói és vitamodora. Kikötötte, hogy amint valakinek ellenvéleménye van, vagy nem ért bár csak egy szót is, kiáltson bele a beszédébe, s ő azonmód, rögtön reagál. Az előadó és a hallgatóság között leomlott minden választófal, eggyé forrtunk mindnyájan. Házi rendezés volt (a rendőrség a kommunista író nyilvános előadását nem engedélyezte, ide azonban nem léphetett be), s ezekben a szókimondó estéken-éjjeleken az értelmiség és a szocializmus igazi viszonya olyan elemi forrósággal tisztázódott, mint amilyen katarzist az őskeresztények közös gyónása jelenthetett. A három előadás *Intellektüel aggályoskodás* címmel később meg is jelent a *Sarló* kiadásában. Balázs Béla nem szürkítette el az értelmiség mozgalmi szerepét a szocialista táborban, hanem ellenkezőleg: beillesztette és alárendelte ugyan, de egyben fel is ragyogtatta.

Mégsem ezek a találkozások vették mozgalmunkba a legmélyebb nyomot. Vasárnap jött, s kimentünk Balázs Bélával a hegyekbe, Lamacs fölé. Lehattunk ötszázan is. A kirándulást a Kommunista Ifjúsági Szövetség rendezte, nemzeti különbség nélkül vonultak fel egy tisztáson programjaikkal szlovákok és magyarok, németek és ukránok külön-külön és egyszerre. A magyar szavalókórus bizony szegényes volt és esetlen, s a vendég nem állta meg, hogy azonnal át

ne szervezze. Arcok szerint állította fel a kis csoportot, megmondta, hogy a közönséggel szembe kell nézni, olyan harcos daccal, ni, mint az az ifjú, kérem, hogy hívják? „Száráz Jóska!” – kiáltották mind, úgy látszott, közismert. Nos, hozzá is igazodott a többi, de egyet – aki zavartan mosolygott, ahol nem kellett volna – ki is állított Balázs Béla, amíg meg nem gondolja, miről is van szó... Pihenőben kidőlt fatörzsre telepedtünk többen, a kórus tagjai és a diákok. Találkozót beszélünk meg, barátkozzunk össze! Ez a Száráz Jóska vágta rá: rendben van, de a barátság „vörös barátság” lesz. Terebesy Jancsi felkapta a javaslatot, s mindnyájan tüzet fogtunk. Így lesz.

A hegyről már együtt vonultunk le az ifjúmunkásokkal. Csak az volt a baj, hogy mi nem ismertük az ő harcos dalaikat, ők meg eleinte kétkedve fogadták a mi népdalainkat. Rejlett itt valami dogmatikus előítélet. Előbb a KISZ jelenlévő titkárát kellett meggyőznünk arról, hogy a népdalok nem ellenforradalmiak, és nem is nacionalista nóták. Szerencsére a szlovák és ukrán diákok is rázendítettek a magukéra, szebbnél szebb népdalaikra, s a vitába beleszólt Balázs Béla is. Közölte, hogy Weddingben, Berlin vörös negyedében legnagyobb sikerük a régi német, népdalokra írt új munkás-szövegeknek van, s arra bátorított, egyesítsük mi is a hagyományos nemzeti dallamot új mondanivalóval. Döntését víg kiáltozás követte. A többségükben faluról besodródott magyar proletárfiúk rágyújtottak régi nótáikra, s míg leértünk a városba, megszületett néhány rögtönzött új szöveg is.

Ráchellel együtt kísértük szállására Balázs Bélát. Még egyszer sorra került minden Sarlós-probléma, s megbeszéltük, hogy elküldünk valakit közülünk Berlinbe, hadd sajátítsa el az ő kéklblúz-módszereit. Most is fülemben cseng Balázs Béla búcsúszava: „Csak harcoljatok az igazatokért, fiúk. A kommunizmusban a ti népi irányzatotoké a jövő!” Egy kissé tépelődünk azon (ezt Ráchelnek meg is mondtuk később), vajon megérdemeltük-e ezt a bizalmat? Hiszen ezekben a napokban fraternizáltunk először a kommunistákkal. Ráchel azonban azon a véleményen volt, hogy mi már régen kommunisták vagyunk, csak most jött az ki belőlünk igazán. S jogunk van hozzá, hogy a közösbe mi is hozzunk valamit.

Nem ilyen szerencsésen végződött Jászi Oszkár pozsonyi látoga-

tása. Magam mentem érte Zemplénbe, amint híre érkezett, hogy Alsókörtvélyesen van Lesznai Annánál. Kicsit zavarba jöttem, amikor szabályos grófi kastélyban találtam a polgári radikális politikust. Az ebédlőben mellette kaptam helyet, másik oldalán Braun Róbert ült, a budapesti *Századunk* szintén vendégségbe érkezett szociográfusa. A hatalmas asztal körül lehettünk vagy huszan. Elég zajos társaság volt, főleg kassaiak, előbb a tenisz körül forgott a társalgás, aztán átugrottunk a cigányok szokásaira, Lesznai Anna erről a témáról érdekeseket tudott, de az utolsó és nagyon bölcs véleményt mindenki az Amerikából érkezett tudóstól várta. Bizarr volt az előkelő céltalanság, no de számomra az volt a fő, hogy Jászi elfogadta a meghívást.

Néhány nap múlva már ott gyömöszölődtünk a Lőrincskapu utcai teremben, persze, megint együtt új barátainkkal, kommunista értelmiségiekkel és ifjúnunkásokkal. A professzort egyik mecénásunk kísérte fel hozzánk, Fazekas Sándor, Károlyi Mihály egykori államtitkára, aki ekkorra már a Mannesmann-Koburg Művek szlovenszkói üzemeinek vezérigazgatója volt, s a *Sarló*-t konkrét kulturális igényeinek kielégítésében, így könyvek beszerzésében, előadók meghívásában, tanulmányutak kiadásainak fedezésében még mindig szívesen támogatta. Az előadás elhangzott, bár Jászit szemmel láthatólag feszélyezte a diáktanya-jellegű környezet, s még inkább a hallgatóság szabados viselkedése. Az idegességet azonban ő maga váltotta ki. Mi eredetileg arra kértük (régi szerepének kijáró tisztelettel), hogy a dunai népek egymásraultaltságának valamelyes szociológiai értelmezését adja, s világítson rá az ebből adódó tudományos programlehetőségekre, meglepetésünkre azonban az előadó leckéztető hangon a kisántánt-államok demokráciáját méltatta, s mintegy az ebbe való reális beilleszkedést javallotta megoldásnak. Tehát: Magyarország bevonása ebbe a rendszerbe volna a Dunai

Konföderáció! Csakhogy mi ilyen illúzión már régen átvergődtünk, a polgári demokráciából elégünk volt, s kínos volt a *Huszedik Század* szellemi hagyatékát ennyire lerongyolódottan, a tudományos kategóriákból kiesett, meztelen állapotban látni. Bár a *Sarló* új, a ma-

gyar ellenzéki pártoktól és diákszövetségtől immár teljesen elűtő értelmiségi szerepe érdekében magam is benne voltam Jászi Oszkár meghívásában, most mégis erkölcsi kérdéssé vált számomra, hogy a hely színén utasítsam vissza az előadó fantáziátlan sugalmazásait. Válaszomban a csehszlovák polgári rendszer elnemzetietlenítő politikájának konkrétumait vonultattam fel, ezeket irányzatosságban és következményekben azonosítottam a történelmi Magyarország nacionalista politikájával, s leszegeztem, hogy mindkét elnyomó rendszerrel szembe fordulunk, amikor a népek testvériségét hirdetjük, s alapul a proletariátus forradalmi nemzetközösségét fogadjuk el. A tapsot ez az érvelés kapta, s Jászi Oszkár nem ment bele a vitába. Felkelt, s szó nélkül távozott.

Egyáltalán nem készültem arra, hogy ezen az estén szembekerüljek Jászi Oszkárral, akinek tudományos tevékenysége számomra is, társaim számára is iskola volt. Hiszen már Alsókörtvélyesen kifejtettem neki álláspontunkat (együtt kísérgettük a parkban Braun Róberttel), s az akadémikus szintet nem én hagytam el. A nyílt kihívásra azonban nem lehetett másként válaszolni, csakis a valóság felmutatásával: azzal, hogy mi ugyanolyan sovén törekvésekkel állunk szemben, mint amilyenekkel annak idején a magyar inperialisták a szlovák nép nyelvét, kulturális felemelkedését, intelligencia-termelését, nemzetté válását üldözték és akadályozták. Jászi Oszkár sértődött kivonulása a *Sarló*-ból egyben véget vetett annak a számításnak is, hogy a kommunizmust össze lehet kötni a liberálisokkal való kulturális együttműködéssel. Ezt a nézetet most már Terebessy, Peéry és Zsolt sem tarthatta fenn.

Eszmélkedésünk odisszeája során túljutottunk mind a Szentiváni Kúria, mind az alsókörtvélyesi kastély előbb megejtő, majd förtelmessé meztelenedő liberalizmusán, s most már tisztán állt előttünk a cél: a vörös barátság. Egyre sűrűbbé váltak találkozásaink az ifjúmunkásokkal, akik egyre többet vártak tőlünk. Tudományos előadásokat, színpadot, irodalmat, tömegsportot, s mindebben és mindezekben által közös harcot életkörülményeik feljavításáért.

Csábítóan új, mindenképpen izgalmas feladat állt előttünk: egy sport- és kulturális tömegmozgalom kifejlesztése, szoros együttműködésben a kommunista ifjakkal. Szocializmusunk elvontsága itt szűnt meg. Vér ömlött belé, az élet. Klubtermünk szokatlan közönnyel telt meg, félig munkás, félig paraszt fiatalokkal, jókedvükkel és ízes csallóközi tájszólásukkal, s hamarosan felszaladtak utánuk a leányok is, varrólányok és bolti elárúsítók munkaruhában, s még paraszti szint megőrzött cselédek.

Diákjaink közül hárman is vállalkoztak arra, hogy estéiket ennek a teljesen elárvult, s napi robotja után kapualjakban, a Sétatéren vagy a Duna-parton csacsogó, viháncoló fiatalságnak szánják. Terebessy Jancsi máris egy hatalmas tornászmozgalom lehetőségét mérlegelte, s a versenysportot akarta ezekkel a fiatalokkal tömegsporttá nemesíteni. Nem adta alább Ferencz László sem, egy gömöri vasutas család szlovák középiskolát végzett, s anyanyelvét nálunk szívósan visszaszerző jogászfia: ő természettudományos és társadalomtörténeti előadások tervét dolgozta ki, s a maga palócos kiejtésével meg is kezdte, kezében Lenin műveinek cseh kiadásával, az éjjelekbe nyúló oktatást. Legnagyobb sikere azonban Balázs Andrisnak volt, egy érsekújvári földmunkás diákfiának, aki előbb regös volt, aztán önképzőköri elnök és vándor-szociográfus, s most már itt éhezett az egyetemen. Mokány fekete gyerek, tele ördögökkel, de bent a mélyben a művész rezgései. Ez a fiú szinte egy volt az ifjúnunkások közül, s törvény, hogy a Sarló változásában ő került előtérbe.

Nem a személyéért teszem, amikor így kiragadom a sarlósok egyikét, de Drisa (így becézték otthon) jelkép lett. Személy és mozgalom mindig mély kölcsönhatásban van egymással, s ha a mi kisebbségi viszonyaink közt hamar és könnyen el is sikkadt mindkettő, hiszen itt a mennyiségek már eleve nem vetették ki maguktól a teljes minőséget, most, hogy emlékiratomban annyiunk forradalmi fejlődésének útját vázolom fel, Balázs Andrisnál mégis megállok. A földmunkás fia tehetségével vergődött fed az egyetemre, s míg mi any-

nyian valamiféle örökök vagy örökségnek gondolt úriságból vetkőztünk ki, hogy eljussunk az igaz emberségig, neki már egyenesebb volt a pálya. Ő – s persze még sok társa – teljes valójának, származásának, otthonról hozott emlékeinek tudatosításával vált kommunisztává, szemben az ilyenkor oly könnyen adódó árulással, apai és anyai megtagadásával, az úrizálódás veszélyével. A mi deklasszálódásunk s az ő felemelkedésük egy adott kereszteződésben találkozott: az ideológiai tisztázódás pontján. Enélkül elmehettünk volna egymás mellett, s volt is rá eset, amikor a „lentről” jött szállt velünk szembe a reakció, a nacionalista mámor, a készülő fasizmus nevében.

A jelképszerűséget Balázs András esetében nem egyedül találtam ki, s az nem is mai emlékezésem absztrakciója. *Drisa naplója* címmel Jócsik Lajos regénynek fogott neki, hogy megörökítse az érsekújvári diákforrongás éveit, s a megjelent részlet elé (*A Mi Lapunk*-ban) előszót írtam. Már akkor jelképesnek láttuk mindketten a valóságból vett regényhőst. Igaz, Drisa akkor még „a morgásnál, a lázadozásnál, az elégedetlenségénél, valami kimondhatatlanul nagy keserűségénél tart”, hiszen cserkészparancsnoka kegyetlenül elfojtja a fiatalok szociális törekvéseit, de néhány hónappal az érettségi után, már regényéből kinőtten, ilyeneket vallott nekem a fiú levélben (akkor voltam prágai korrektor): „Megjelölted az utat, amely engem az új társadalom kívánságához vezetett: az előttem tényleg felismert, általam taposott ösvényt, életkörülményeimnek fejlődésében való döntő szerepét. Valóban, minden körülöttem támadt helyzetből, minden kétségből életkörülményeim tudatosításának erejével menekültem ki. Lehettem én gigerli, udvarolhattam, talán egyszer-kétszer elmehettem polgári, kispolgári társaságokba, ahol talán cigányzene is volt. De ez az élet mégsem imponált nekem, sőt undort keltett bennem, mert rajta keresztül a rothadás büze nehezedett mellemlre. Amit kaptam, pozitívum volt, mert megtudtam, hogy ezeknek az embereknek nincsenek problémáik, nincs érdeklődésük, mert a vasárnapi zsúr minden problémát és érdeklődést kielégít. Aztán, amikor bókot mondtam a lányoknak, akiknek ez fontos, mert hiúságuknak tesz az ember eleget, eszembe jutott, hogy nekem is van egy nővérem, tizenkilenc éves lány, aki épp most valamelyik gyárban verekszik

az életért. Amikor láttam, hogy az általam körülrajongott Lányoknak a papája nem ismeri a kenyér gondját, láttam magam előtt egy másik apát, akinek kemény a tenyere, s talán éppen véres és nehéz önkínzással teszi mérlegre erejét, hogy a másik serpenyőbe pénzt dobhasson, mert otthon még négyen kenyérré várnak. S mindez nagy kérdőjeleket dobott a szemem elé. Miért van ez így?”

Ha Tóth Tihamér, a katolikus ifjúság lelkiatyja, hivatkozhatott mindazok levelére, akik „tisztá férfúság”-uk erényét állítólag neki köszönhettek, miért ne legyenek én százszorta büszkébb (s nemcsak én, hanem bármelyikünk a szocializmus kaptatóin) az olyan vallo-másokra, melyekben ifjak szocialista eszmélkedésükről adnak szá-mot. „Én nem könyvből tanultam – írta levele végén Drisa – a nyomort, a nélkülözést, a munkásember kisémmizettségét. A köny-veknek csak másodlagos szerepük van a szocializmushoz való elju-tásomban. Elsősorban életkörülményeim tudatosítása tárta fel előt-tem gazdasági viszonyaim lehetetlenségét, s ebből az út szinte ma-gától értetődően csak a szocializmushoz vezethet. A könyvek azért kellett csak, mert miután a bajokat láttam, az okokat is keres-tem, s itt már segítségemre voltak a könyvek, símitgatták az utat az általad is megjelölt korparancshoz: a szocializmushoz.” Ilyen lel-kekben gyűlt fed a mozgalom robbanóanyaga. Ez a magyarázata, hogy helyes hozzányúlással a kellő időben meg lehet indítani új vá-gányán a gépet s összes szerelvényeit.

Balázs András kórust szervezett a *Sarló*-ba feljáró munkásfiatalok-ból. Kassák-verssel kezdték (a *Mesteremberek* alkalmazása kórusra már a *Vetés*-ben megjelent), aztán kitaláltak népdal kórust, fütty kó-rust meg zümmögő kórust. Ment minden, mint a karikacsapás. Köze-ledett 1931 pünkösdje. A május virágba borult már, de a Kisalföldön sztrájkra lobbant a nyomor. A fiatalok jó része a sztrájkvidékről való volt, s amikor Száraz Jóska és kebelbarátja, Fehér Gabi bejelentette, hogy kimennek a galántai járásba, és részt vesznek a mozgósításban, fellelkesült az egész kórus. Ki az egésszel, fel Kosútra! A lázas ter-vezgetésben alkalmi színdarab rögtönzése, jelszókórus és barátságos futball-mérkőzés szerepelt. Magam is velük tartottam volna, ha (mi-lyen a buta véletlen) tökéletesen le nem szakadt volna a cipőm talpa.

Az utolsó percig nem tudtam felhajtani annyi pénzt, hogy újat vegyek. Annyim még őriztem a tekintélyemet a fiatalok előtt, hogy ilyesmit el ne áruljak nekik.

Elmentek.

Pünkösöd hétfőjén késő délután beállított a lakásomra Száraz Jóska. Mi az, mi a baj? „Belénk lóttek” – mondta a fiú. Szaladtunk a párttitkárságra, az is a Duna utcán volt, de én még sohasem jártam benne. Időm sem volt körülnézni (kézirathalmazt nyomtunk félre az asztalon, itt volt a *Munkás* szerkesztősége is), s már gépeltünk. Egy zavaros híradás telefonon is érkezett valahonnan, de itt volt a szemtanú. Száraz Jóska jelentést diktált, s én lassan nyomkodtam a butüket. Ez volt az első – önkéntes – pártszolgálatom.

A pozsonyi ifjúmunkások akkor érkeztek Kosútra, amikor a földmunkások sztrájkja már győzelmesen befejeződött: harminc százalékos béremelést értek el (ami különben még mindig nem jelentette a létminimumot). A helybeliek meghívták a vendégeket, megbarátkoztak velük, s úgy volt, hogy hétfőn délután közösen rendeznek játékot és mulatságot. Akkor történt. A Hegy felől érkező tömegbe, mely népgyűlésen akarta leszűrni a harc tanulságait, belelőttek a csendőrök. Mindenki szétszaladt, a készülő népgyűlés szónokát pedig, Major István kommunista képviselőt, elhurcolták. Száraz Jóska (kicsiny fiú volt, otthon csak úgy hívták: te motring!) a sortűz után odakúszott a halottakhoz és sérültekhez, megvizsgálta a sebeiket, jól megjegyzett mindent. Az egyik súlyosan sebesült még rászólt: „De elfuttattatok, Jóska...” – azzal meghalt. Jóska szaladt az asszonyokért, majd átlopózott a csendőrkordonon, biciklit szerzett, s hozta a retentő adatokat.

Gyülekeztek most körülöttünk a párt vezetői, futárok lóttak-futtak, megkezdődött a pozsonyi munkásság mozgósítása. A jelentés után felhívásokat kezdtünk fogalmazni. Üzeneteket az emberi lelkiismerethez, tiltakozásul a kosúti gyilkosság ellen.

Estére hazaérkezett Terebessy Jancsi is, épen. A lába előtt csapott be a golyó, a nagy futásban sikerült kerekelt oldania, s egy kis állomáson – mintha mi sem történt volna – felszállt a személyvonatra. Komor napok következtek. A sajtó hivatalos jelentéseket közölt,

ezekből tudtuk meg, hogy Major István nemzetgyűlési képviselőt mentelmi joga ellenére letartóztatták, s ellene bűnvádi pert indítanak. Nyilvánvaló volt, hogy a csehszlovák koalíciós kormány a gazdasági válság következtében fellépett általános radikalizálódást terrortal akarja megállítani.

A fiúk és leányok elesett kosúti barátaikat siratták. Nem úgy, ahogyan én polgári körökből ismertem a gyászt. Az elsiratás itt nem fakasztott könnyet, legalábbis egyelőre nem. Mindenki tudott valamit az áldozatokról, s most elmondta. Zsabka Sanyinak még vizet vitt a menyasszonya. Gyevát János után maradt fénykép, de Turzó István, a harmadik ifjú halott, olyan szegény volt rövid életében, hogy soha le sem fényképeztethette magát. Szeretője azért már volt néki is ... hogy mi mindent nem tudnak egymásról a fiatalok! A részvétből és sugdolózásokból végül új nótá született, a *Zsabka Sanyi nótája*. Falu mélyéről hozott, lassú tempójú dallamra menetelt benne a gyász. „Felszántatom, felszántatom a kosúti főutcát...” – itt még csak a falu neve új behelyettesítés, meg az, hogy a strófa szerint a barna kislány „kommunistát” szeretne, már ha piros rózsák nyílnék a főutcán. A pünkösdi rózsák ki is nyíltak, de nem a legények szántották fel a főutcát, hanem a csendőrgolyók. A harmadik strófában búcsúzik már Zsabka Sanyi, akinek a vére pirosra festette a port. Most már múlt időben dalolta a kórus:

*Felszántották, felszántották
A kosúti főutcát,
Vetettek be, vetettek be
Piros pünkösdi rózsát.
„Gyere ide, gyere ide
Te kosúti menyecske,
Adj egy csókot, egy utolsót
Szegény proli legényre...*

A leányok most már sírtak, a nótára eredt meg a könnyük, hogy hozzájuk szólt a Sanyi.

Mozgásba jött az egész ország és a világ haladó közvéleménye.

Hallatlan is volt: a sztrájk befejezését fojtották munkásvérbe, az elért siker megünneplését. Már ez a tény is kiábrándította mindazokat, akik hittek a polgári demokrata állam semleges és közvetítő szerepében tőke és munka között. És mit akarnak a Major-perrel? A Dav szlovák értelmisége nemzetközi tiltakozó akciót kezdeményezett, mi pedig valójában akkor forrtunk össze a Fábry-féle *Az Út*-tal, s vállaltuk az első megbízásokat. Nekem az a feladat jutott, hogy mint „nem kompromittált” és némi tekintéllyel rendelkező „személyiség” hatoljak be a még mindig teljesen körülrzárt Nemes Kosút községbe, s írjam meg a látottakat-hallottakat. Vállaltam, s a szociográfia jutott az eszembe. Most kell életbelépnie a mi kutató-módszerünknek. Most állíthatjuk szociográfiai kérdőíveinket konkrétan a forradalmi marxista-leninista szociológia szolgálatába.

Említsem? Ne említsem? Pénzhez jutottam. Május folyamán folytatásosan – és tudományos riportra átdolgozva – megjelent *A Napban* füstbe ment doktori disszertációm, ezzel a vonzó főcímmel. *A rejtélyes. Csalló folyó nyomában*. Állítólag sikert is arattam vele. A közönséget érdekelte, hogy Pozsony eredetileg a Csalló nevű Dunaág mellé épült, s a mai Csallóköz valamikor közepén kettészelve kisebb sziget volt, lakosai halász-magyar várjobbágyok. Kovács Endre a Sarlóról annak idején írt kulcsregényében (*Prága–Pozsony–Budapest* volt a címe) egyik bősével, Szabó Karcsival csináltatja végig az esetet, az is riporttá alakítja át doktori értekezését, s a regényíró kiábrándultan teszi hozzá: „Az emberek összedörzsölték a kezüket. No lám, a híres szocialista! Keresi a visszafelé vezető utat! Én ebben a hírben is többet láttam, mint apró megalkuvást. Valaki megkezdte az árulásokat, s most nem akar vége szakadni...” Hát, lehet. Lehet, hogy a furcsa cikksorozat egyesekben megütközést keltett, hogy annyi nyilvános vita és harc után váratlan volt, s nem tetszett a földrajz- és településtörténeti téma. A regénybeli eset azonban a lényegben eltér a valóságtól. A cikkek árából én ugyanis megvehettem az új cipőt, s Ferencz László barátommal elindultam a csendőröktől megszállt Kosútra.

Előbb a járás székhelyére utaztunk, Galántára. Bár felborult bennünk minden, s legszívesebben azonnal proklamáltuk volna a bosszú,

a megtorlás forradalmát, higgadtak és számítók is tudtunk lenni, mint amilyen az ember veszélyben. Ez a belső fékezés, az igyekezet, hogy maguk a dolgok hassanak a feszülés irányában, s mi csak hozzásegítsük a történelmet a kellő kifejléhez, számunkra tulajdonképpen már a párthoz való igazodás, a tudatos fegyelem próbája volt. Önuralommal jártunk-keltünk a pattanó idegek, a tömegszellem csukló hisztériája közt, magunk előtt a párttól kapott utasítással: a közvélemény tájékoztatására bizonyítékok kellene a válságba jutott rendszer bűnösségéről.

Mint regisztráló lencse, finom remegésekre beállított szeizmográf s egyben a történelmi törvényszerűségek tudói, sorra vettük a járás gazdasági, társadalmi és kulturális életének mozgás jelenségeit, s szociográfiai módszerünkkel ezekből vezettük le a politikai reflexeket, az emberek ideológiai változásának és állásfoglalásának erőtanát.

Itt, a Kisalföldön ekkorra alaposan egymásba keveredtek a dolgok. Meghúzódo, csendes tisztviselők, a járási főorvos, a Hanza-szövetkezet papjai és közgazdászai, tanítók szolgáltatták az adatokat, járási hivatalban, ügyvédi irodában ellenőriztük a számokat, s az általános izgalomban – a kosúti sortűz puszkaporos levegőjében és a csendőrmegszállás hadgyakorlatszerű látványosságai közepette – nemcsak a leromlott megélhetés, a szélesedő nyomor indexszámai ugrottak szemünk elé, hanem megbizonyosodhattunk arról a szimpátiáról is, mely itt a lakosság többségét társadalmi különbség nélkül a harcban élre került földmunkások mellé állította. Nevekre emlékezem: régi iskolatársamra, Chemez László postatisztviselőre, meg Turi Nagy Jánosra, aki itt kezdte meg orvosi pályáját. Egyikük sem volt kommunista, de most nem törődtek azzal, hogy állami alkalmazottak, hanem jártak-keltek velünk, kalauzoltak, felizzott bennük a szolidaritás. Az az idő volt ez, amikor a népmozgalommá szélesedő kommunista súlyképződésnek sem a cseh, sem a magyar burzsoázia gócaiban nem találták még meg időleges fasiszta ellenszerét, s a nemzeti és osztályelnyomás önkényére osztatlanul felelt a közvélemény.

Értesüléseink alapján elhatároztuk, hogy nem az országúton, hanem hátulról, a Dudvág és Feketevíz felől közelítjük meg Kosútot. Elutaztunk Peredre, a Vág mellé, ahol Morvay Gyula barátunk Ör-

tényi Gyula néven már a kommunista sajtó munkatársa) tanítószkodott, még kaptunk is tőle egy hirtelenében szerzett verset a kosúti áldozatokról, s gyalog indultunk meg Alsószelin át célunk felé. Útközben lejegyeztük egy fiatal kapás vallomását, s amikor szekereére vett egy kisgazda, még a káromkodását is papírra vettem. Megszó-laltattunk egy cseh telepest is: bár a környék ezeket a telepeseket az-zal vádolta, hogy sztrájk idején maguk is csendőrnek öltöznek be, mi olyan esettel találkoztunk, amikor a cseh paraszt is a magyar szomszéd igazát fújta. Gyúlt, gyúlt noteszünkbe az anyag, paplak-ban és kocsmában, szövetkezetben és úriházban, s kint a mező vég-telen munkaterepén. Egyre világosabbá vált előttünk, hogy itt nem-csak a földmunkások sztrájkjáról volt szó. Odáig feszült a helyzet, hogy a megelőző hetekben és napokban már a kisgazdák is tüntettek. Fel is írtam magamnak Felsőszeliben egy elkapott jelszót: „Kisgaz-dák adó ellen, földmunkások kenyérért!” A következő faluban azon-ban, Vízkeleten, már nem jegyezhetünk semmit. Igazoltattak az ut-cán, kihúzták zsebemből a Morvay-verset, s határozott mozdulattal kiutasítottak a faluból.

A detektívet látásból ismertük. Előkelő megjelenés, magyarul nem tud, s amikor értelmetlenül rámered az áldozat, mutatja a ka-báthajtókája alatt rejtőző rendőrségi jelvényt. Töprengve bandukol-tunk visszafelé, s még ki sem főztük, hogy mit tegyünk, amikor fe-kete autó szaladt elibénk, stoppolt, s megint itt volt a detektív. Eré-lyesen intett: szálljunk be. Szóval letartóztatás. Nem mondom, még fel is lélegzettem. A nagy gyaloglásban feltört a lábam, s a kocsi-ban kibújhattam végre a vaspántként szorító új cipőből. A szerencsét te-tézte, hogy fordult a kocsis, s egyenesen Kosútra vitt, a kihalt falu kö-zepébe, s letett a csendőrök főhadiszállásává átalakított község-háza udvarán.

Célba értünk.

Megjelenésünk nagy mozgást váltott ki. Holtpontra juthatott már a nyomozás, és tőlünk várták most az új fordulatot. A cseh detektív azzal adott át, a verset lobogtatva, hogy irredenta agitátorok va-gyunk (a névvel alá nem írt versben „magyar paraszt” omló véréről volt szó), mire mindenünket elszedték, s megindult a telefonálás Po-

zsonyba és Prágába. Közben hol engem állítottak az udvar végébe egy csupasz falhoz, hol Ferencz Lacit, kiderült azonban, hogy egyet vallunk: tudományos kutatást végzünk, évek óta ezt csináljuk. Külön-külön előadást is rögtönöztünk a nyomozóknak a szociográfiáról. Egyszerre csak kirohant hozzám az egyik csendőrtiszt *A Nap* legfrissebb számával, s tisztelettel vegyes csodálkozással kérdezte, ez vagyok-e én? Betűzte: „A rej-té-lyes Csal-ló fo-lyó nyo-má-ban.” Na, most már erről kellett beszélnem, a Kisalföld középkori vízrajzáról. Sohasem tudhatja az ember, mivel szerez tekintélyt. Enyhült a feszültség. Tekintve, hogy jegyzeteimet úgysem tudták elolvasni, beraktak mindent egy nagy bőrtáskába, lepecsételték, adtak mellénk egy szuronyos csendőrt, s elindítottak a diószegi állomásra. Szent borzalommal nézett ránk, akivel csak szembetalálkoztunk az úton, a harmadosztályú kocsiban is villamos feszültség vett körül, mindenki látni akart bennünket. Pozsonyban a csendőr előzékenyen maga elé engedett a járdán, feltűzött szuronya előtt úgy lépdeltünk hallgatagon, mintha csak sétálnánk.

A városháza boltíves kapujában egy rendőr vett át. Elcsodálkoztam. A románkori záróköveket a fejünk felett jól ismertem, Nagy Lajos struccos címere az egyikén, apja ágyasának, a pozsonyi bíró feleségének képe a másikon, s ott a király zabi-öccsének, a győri püspöknek a feje is egy harmadikon, de hogy ebben a műemlék-környezetben gyűjtik össze éjjelente a foglyokat, ezt csak most vettem tudomásul. Volt ott már egy elcsípett zsebtolvaj is. Hajnal felé értünk jött a rabszállító autóbusz, s bevittek a rendőrigazgatóság vadonatúj épületébe. Egy álló napig nem nyílt ki a cella. Néztem a falba csapható ágyat, feliratokat böngésztem a falon (volt ott már sarló és kalapács is, tehát már jártak előttünk kommunisták), megkóstoltam a kávé, s mint szakértő ki is köptem, ezer meg ezer kis jel, nesz, mozzanat foglalt el. Közben megpróbáltam énekelni is, hátha meghallja valahol Ferencz Laci, de hamar rájöttem, hogy túlságosan is jó a szigetelés, és abbahagytam. Milyen az ember? Már Kazinczyhoz mértem magam, végiggondoltam, hogy ilyen magányban, heteken-hónapokon, ha kell, éveken át mi mindent alkothatnék, de felesleges volt az egész képzelgés, mert másnap kiengedtek.

Előbb azonban felvittek egy terembe, s odaállítottak egy térkép elé. Meglepetéssel láttam, hogy cirillbetűs. A Szovjetunió térképe volt az Északi-sark köré kunkorodó Szibériával. Egy feltűnően elegáns úr mind azt akarta tőlem megtudni, hol jártam, melyik városban képeztek ki az oroszok „szociográfiára.” Meg sem tudtam mukkanni, olyan váratlan és értelmetlen volt a kérdés, de benyitott a mi buddhista rendőrtiszt ismerősünk, s barátilag megmagyarázta helyettem, hogy a *Sarló* falukutató diákszervezet. Miután átvitt a szobájába, ahol Ferencz Laci már szabadon várt, megdorgált, hogy micsoda szármarságot követtünk el, s visszaadta a holminkat. Még le is kísért bennünket a kapuig.

Beszámolómban *A galántai járás kistükre* címet kaptam, s négy folytatásban döcögte végig a nyarat. Az *Út* szerkesztőségében még korántsem amalgamizálódott a régi kommunista garnitúra és a neofita sarlós-elemek külön íze, s a mi tudományos érvelésünk, a népivé szélesedő proletár forradalmiság tárgyi-helyszíni dokumentációja egyeseknek nem volt elég. Bot Aladár, a pártmindenes, egy rendkívül agilis és önfeláldozó mérnök, aki hivatásos forradalmárként titkár, író és agitátor volt egy személyben, belső tűzével rögtön a tömeghatást kereste, ezért legszívesebben kivágásokat montált egymás mellé, tipográfiaiilag kiemelt és fokozott mindent, s jelszó-irodalommá gyúrta át a lapanyagot, hogy csak úgy vibrált az egész. Első cikkem (s egyben a *Sarló* megjelenése), a kommunista sajtóban nem elégítette ki az igényeit, s már az is engedménynek számított, hogy négybe tördelve egyáltalán belekerült a lapba.

A vita a közlésről már ott kezdődött, hogy tőlem – mint utólag kiderült – a magyar urak és a cseh csendőrök frigyének leleplezését várták, amire én elvben hajlamos is voltam, s amennyire a valóság megengedte, rá is tértem, igen ám, de a szociográfia nem várt jelenségeket is napvilágra hozott. Például ilyesmit: „A lekorhadt úri rétegek, a Fekete bárók, a Panghyok, az Ábrahámffyak, a Thuróczyak, a Szentkirályiak helyébe lassan, de biztosan az új, modernebb kizsákmányoló réteg, Glaser, Diamant, Müller, Stern, Ábrahám, Löwinger, Eisler, Gold és sok más új bérlő, intéző és földbirtokos került. A nemeskosúti földmunkástüntetők ura a község határában

tekintélyes földeket birtokló diószegi cukorgyár, Kuffner báró tulajdona, és az Alliance Israélite, egy nagy nemzetközi zsidó szövetség, amelynek itt ezer holdja van. Tény, hogy a birtokosokat szorítja az adó, nyomja, ijeszti a földhivatal. A diószegi cukorgyár birtokainak mintegy harmada a földhivatal kezébe került. A földhivatal ezeket a földeket újra bérbe adja a cukorgyárnak. A kettős terhet azonban a munkásság sányli meg. Az állami hatóságok közvetítésével sikerül a birtokosoknak munkásaik béréből elvonni azt a gyarmati adótöbbletet, amivel őket sújtják.”

Vagyis: a magyar urak mellett cseh és zsidó urakat is meg kellett bélyegezni. Származási megkülönböztetés nélkül az egész kizsákmányoló osztályt, akár történelmi, akár új, akár jobboldali-konzervatív, akár liberális és polgári demokrata.

A vitát Steiner Gábor döntötte el. Ekkor ismertem meg. Komáromi nyomdász, a kisalföldi magyar agrárproletariátus szónoka, szervezője, vezére, kommunista nemzetgyűlési képviselő. Ő volt az, aki a sortúz és Major István letartóztatása után a többszörös csendőrgyűrével körülvett Kosútra négykézláb kúszva, vízárkokban hasalva belopózott, s a vallatás megfélemlítés közt vergődő faluba elvitte a nemzetközi szolidaritás bátorító üzeneteit. Most belenézett kéziratomba, szó nélkül elővette parlamenti felszólalásának fogalmazványát, s ahol a cseh és magyar urak összefogásának leleplezéséről volt szó, beírta a „zsidó urak” kifejezést is. Mosolyogva szorított kezet, megköszönte az adatokat. Ez a párt! Az az aggály, hogy adataim közlése antiszemita légkört teremthetne, nevetséges volt. Éppen ellenkezőleg, a tények elhallgatása adhatott volna alkalmat arra, hogy nacionalisták a zsidó származású gyárosokkal, földbirtokosokkal és bérlőkkel szemben antiszemita irányba tereljék az általános radikalizálódást (mint ahogyan később sokszor meg is tették). Ellenben a kizsákmányolók teljes skálájának felmutatásával annál súlyosabbá vált a kosúti plébános megbélyegzése is, aki „néhány év alatt kétszáz holdas birtokot szerzett magának a nyomorúság határaiban.” Steiner Gábor döntése megerősítette mindnyájunk bizalmát a pártban, amikor az osztályfronton innen vagy túl álló csehekkel és magyarokkal együtt a zsidóságot is megosztotta, és a gazdagokat közü-

lük is élesen megkülönböztette a dolgozók oldalán velünk élő, hozzánk tartozó és mindnyájunkkal azonos sorsú zsidó kisemberektől.

Mi megérkeztünk. Nem vágyképünk volt többé a nép, hanem magunk is részévé váltunk pártos szerepünkben. Elsüllyedt világból hatolt el hozzánk Móricz Zsigmond meghurcoltatásának híre, a nagy perlekedés, mely ellenünk és értünk is zajlott akkor a budapesti sajtóban. Megyei urak feliratokban bélyegezték meg az író, mert ki merete mondani, hogy megpróbáltatásai közt a csehszlovákiai magyar ifjú tisztábban lát, mint magyarországi társa. Ott anatómia alá került már maga a tájékozódás is a nép felé, holott mi e tájékozódás szakaszán már túljutottunk, s elhelyezkedtünk a tömegek sorában. Odisszeánkban láthatóvá vált, hová értünk, és hová tartozunk.

Egy vers odaátról, az *Elégia*, mintha már ezt a mi emberközelségünket szólaltatta volna meg, kitapinthatóságát mindannak, amit vállaltunk. Illyés Gyula a verset ezzel a mottóval küldte: „A Sarlónak”. Zsivajgott körülöttünk a Vörös Barátság ifjú hada, s mi elmondtuk a költővel:

*Őket, őket kerestem én is
nékik kívántam szólni mindig.
Most itt vannak, néznek reám,
ujjammal érinthetném őket.*

*Igen, a nép, a szépszavú,
daltermő, munkás, harcias,
a végtelen folyam egy habja
itt felcsapódott s látható.*

3

Magasabb feszültségű áram kapcsolására kiégnek a gyenge körték és huzalok. Egy ifjúsági csoport a maga jellegzetes kisebbségi méreteivel, sajátos helyi fejlődés után hirtelen világerők ütközésébe kerül:

vajon kibírja-e az új potenciálkülönbséget? A kérdés erkölcsi is, mert mégsem wolframszálakról meg drótokról volt szó, hanem az emberiség teherbíró képességéről, az pedig kicsiny és nagy dolgokban csakis azonos lehet. Ez a csoport a kisebbségi humánumból indult, s most a humánus korszerű teljességét kellett vállalnia.

A szlovák Dav párizsi munkatársa felkereste Romain Rolland-t, aki saját bevallása szerint éppen a kínai-indokínai és más gyarmati országok viszonyait tanulmányozta, de a kosúti sortűz hírére Szlovenszkót is besorolta amaz országok közé, amelyeknek figyelmet kell szentelnie. Az író, aki Stefan Zweig „a világ lelkiismereté”-nek nevezett, csalódással vette tudomásul, hogy Csehszlovákia, amely oly szívesen kellebbe magát a nyugalom, a rend és a demokrácia szigetének (élén humanista filozófus-elnökével), a sűrűlő vészjelek szerint „meglepő módon fejlődik tovább, s egyre gyakrabban hallunk segélykiáltást a terror ellen és az igazság után nemcsak az afrikai és ázsiai francia gyarmatokból, de Európának e centrumából is.”

Közben két oldalról folyt az előkészület a Major-perre. A kormányzat be akarta bizonyítani, hogy a kommunisták Kosúton a csendőrség megtámadására biztatták a tömeget, s a karhatalom csak szorongatott helyzetében használta fegyverét. Tanúkat verbuváltak és oktattak ki nyomós módszerekkel Major István ellen, éppen csak a közvéleménnyel nem számoltak. A kommunizmussal még lehetett ijesztgetni a félrevezetett kispolgárokat, de Major Istvánnal nem. Csendes és okos tanítónak, a nép odaadó hívének, igaz embernek ismerték mindenütt, megjelenése is szelíd, kedves és közvetlen, nem, róla még a kommunisták ellenfelei sem hitték el, hogy erőszakra lázított volna, méghozzá egy olyan népgyűlésen, amelyen a sztrájk eredményes befejezését s a munka újrafelvételét akarták kihirdetni. A védelemnek a per előkészítésében könnyű dolga volt: csak a szintiszta igazság felderítéséhez kellett ragaszkodnia, s éppen ebből a szempontból tartogatott meglepetést.

1931. július 4-én, a Major István ellen indított „bünper” negyedik tárgyalási napján a védőügyvéd váratlanul ifjabb Terebessy János joghallgató kihallgatását kérte a tanácstól, azon a címen, hogy nevezett pünkösdi hétfőjén Kosút községben tartózkodott, s a véres

esemény szemtanúja volt. Moraj futott végig a termen, az újságírók rohantak a telefonfülkék felé. Bár az öreg Terebessy történetesen most nem elnökölt, egy törvényszéki bíró fiának tanúként való megjelenése a kommunisták perében szenzációként hatott. A villogó szemű, sasorrú, vívótréningeken edzett, mindig elegáns úrifíú oda is állt a bírói emelvény elé, bejelentette, hogy vallomását „az árnyalatok kedvéért” magyarul teszi meg, s szépen, világosan elmondta, hogyan került az ifjúnunkásokkal együtt Kosútra, miképpen készítette elő a sportrendezvényt, s miért maradt el ez a program. Ott várakozott ő is a főutcán, amikor Major István kilépett a gyülekező tömegből, és odament az utat elzáró csendőralakulat parancsnokához. Perdöntő részlet következett. Terebessy kijelentette, hogy Jánošík csendőrfőhadnagy karddal csapott az előtte álló képviselőre, aki öszszecsuklott és leesett. A tanúvallomás szerint akkor dördült el a sortűz, amikor három-négy legény az összeroskadó képviselőhöz ugrott, hogy a porból felemelje. Egy golyó közvetlenül a tanú előtt ütötte szét a követ. Néhány csendőr gumibottal eredt a futók után, őt magát is érte ütés.

Keresztkérdésekre került sor. A *Prágai Magyar Hírlap* – tehát a magyar polgári pártok orgánuma – nyomán így rögzíthetjük a szóviadalt:

Terebessy összefüggő vallomása után az elnök intéz hozzá kérdéseket:

- *Major előtt vagy mögött állottak-e az emberek?*
- *Csak Major mögött álltak emberek.*
- *Azt nem hallotta, hogy Jánošík főhadnagy fölhívta a tömeget a szétoszlásra?*
- *Ezt nem hallottam. És ha ilyen felhívás lett volna a csendőrfőhadnagy részéről, akkor ezt hallanom kellett volna, mert egészen közel állottam.*
- *Hallotta-e azt, hogy lövés dördült el a tömegből, és hogy az emberek köveket dobáltak a csendőrökre?*
- *Nem hallottam más lövést, csak a sortüzet. Köveket sem dobáltak az emberek.*

- *Látta, hogy a tömeg fenyegetően előrenyomul a csendőrök felé?*
- *A tömeg egy helyben állt. Ellenkezőleg, a csendőrök nyomultak előre, szuronyt szegezve a tömeg felé.*

Ezután Clementis Vladimir dr. védő intéz több kérdést Terebessyhez:

- *Látta s hallotta-e azt, hogy Major intett az embereknek, vagy oda kiabált volna, hogy előre?*
- *Ha Major ilyen jelt adott volna vagy kiabált volna, azt észre kellett volna vennem, de Major semmi ilyet nem mondott.*
- *Mi a véleménye arról, hogy a helyzet fenyegető volt-e a csendőrökre nézve, és szükség volt-e fegyverhasználatra?*
- *Erre nézve csak magánvéleményt mondhatok. A helyzet egyáltalán nem volt fenyegető. Az emberek nem voltak harcias hangulatban. A gyűlés előtt beszélgettem az emberekkel, akik meglehetősen megelégedettek voltak, mert néhány nappal azelőtt ért véget a sztrájk, amelynek eredménye harminc százalékos béremelés volt.*

Az ügyész kérdései következtek:

- *Ki volt az az ember, akivel Ön együtt ment Kosútra?*
- *Fehér Gábor munkás. Ő segédkezett nekem az előadás rendezésében.*
- *Az emberek nem kiabáltak, nem lőtt senki, nem dobáltak köveket, akkor miért lőttek a csendőrök?*
- *Erre nézve tudnék magyarázatot adni, aminek azonban politikai színezete volna, és ezért kérem, hogy ne kelljen erre felelnem.*
- *Ön azt mondta, hogy a csendőrök kezében reszketett a puska. Mivel magyarázza ezt?*
- *Azzal magyarázom, hogy maguk a csendőrök is érezték a helyzet igazságtalanságát, azt, hogy ilyen szegény embereknek a hatóságok nem engedték meg, hogy gyűlést tartsanak.*
- *Maga még nem tagja a kommunista pártnak?*
- *Nem vagyok tagja.*

Délután volt a szembesítés. A feltűnően ideges Jánošik főhadnagy tervrajzzal próbálta magát kimagyarázni, de Terebessy kijelentette, hogy mindabból, amit állít, egy szó sem igaz. Jánošik elvesztette türelmét, és ingerülten kiáltott rá a védelem koronatanújára:

„Kikérem magamnak, hogy egy ilyen fiatalember engem itt sértegessen vagy kioktasson!” A diák nyugodtan és magabiztosan állt apja kollégái előtt igazának arkangyali lángpallossával, s a gesztikuláló, izzadt, rikácsoló csendőrtiszt erkölcsileg elvesztette a csatát. Az ügyész sem tehetett mást, mint hogy eljárást indítson Terebessy János ellen „tiltott gyűlésen való részvétel miatt”.

Major Istvánt a közvélemény legnagyobb felháborodására végül mégis elítélték. Nem egy sortűz dördült el Csehszlovákiában ekkortájt, hogy elrettenteni próbálja a nyomor és munkanélküliség ellen küzdő munkásokat, s máskor is ismétlődött a polgári törvényesdi cirkusza. Ez a per azonban elkötelezett egy értelmiségi mozgalmat, amikor fiatal életünket összeforrasztotta a kommunista világerővel. Fábry Zoltán ki is ragadta ezt a tanulságot a perből. Mint *Az Út* főszerkesztője, az egyszer kimozdult stószai rejtekéből (végre megismerkedhettünk személyesen), végigülte a pozsonyi tárgyalást, s beszámoló cikkében így tért ki mindarra, ami a Terebessy-ügy mögül felvillant: „Terebessy János. Joghallgató. Ismert név. Tagja volt annak a küldöttségnek, amely Budapesten nem helyezhette el a Sarlósok Petőfi-koszorúját. Akkor a magyar lapok kígyót-békát kiáltottak rá, kinevezték Beneš bérencének, és a cseh lapok voltak azok, amelyek benne az új magyar értelmiség szociális típusát köszöntötték. Ma a védelem koronatanúja lenne, de a cseh államügyész jóvoltából vádlott lesz belőle, mert Terebessy és vele együtt sok más magyar entellektüel nemcsak papiroson szocialista és nem »szmoking-kommunista«, de azok egyike, akikről az ügyész sajnálkozva állapítja meg: »az entellektüelek, sajnos, egy felelőtlen mozgalommal kokettálnak«. Azok egyike, akik az igazságfelismerés teljes következetességével *a valóságban megtalálták az utat a proletariátushoz*. Terebessy a munkáspárt rajongója, ismerője és szervezője. Azon az ominózus napon épp Kosúton járt. Nem »rohambrigádöt« akart szervezni, de kultúrát, tudást, öntudatot akart vinni ki a faluba, ő, a diák, az entellektüel, a tanító, a többet tudó és többtudását megosztó.”

Egy személyi mozzanat különösképpen megragadja Fábry Zoltán érzelmes figyelmét. Terebessy Jancsi elmondta a tárgyaláson, hogy pünkösöd hétfőjén Zsabka Sanyinál ebédelt. A kosúti ifjúmunkás-

nál, akit néhány óra múlva hullává téptek a csendörgolyók. Tetszik az írónak, hogy a joghallgató nem törődik azzal, vajon kínos helyzetbe sodorja-e apját, s elválaszthatatlanul eggyé vált Zsabka Sanyi-val. „Sok minden pecsételődött meg ebben a sortűzben – írja Fábry –, és sok minden tisztázódott. *A szociális magyar értelmiség ifjú generációja itt találkozott sorsdöntően a magyar faluval*, s kisebbségi sorral és a kizsákmányolt proletariátussal. Itt először lett *vállalás*, és lett mindjárt: *vád és ítélet*. Vérkeresztég volt ez, és a Zsabka Sanyik vééréhez, az elhullottak igazságához és harcához most már hűnek kell maradni...”

A Major-per nemcsak népünkhöz fűzött új kötelékkel, hanem bekapcsolt a proletár nemzetköziség kisebbségi öncélúságunkat meghaladó, magasabb feszültségébe is. Tudomásul kellett vennünk, hogy – a kommunista Fábry Zoltán, Forbáth Imre és Földes Sándor kivételével – Csehszlovákia magyar írói nem tiltakoztak sem a földmunkások harcának vérbefojtása, sem Major István elítéltetése ellen, míg ugyanekkor a szlovák írók politikai különbség nélkül felemelték szavukat, s csatlakozott hozzájuk a cseh írók java is. Egy nyilatkozatban (Peéry Rezsővel és Horváth Ferencsel együtt írtuk alá) meg is mondtuk: „Restelljük a magyar írástudók árulását, és köszönjük Nektek, szlovák és cseh írók, hogy helyettesítettétek azokat, akik nálunk még hiányzanak. A fiatal kisebbségi magyar értelmiség jól tudja, hogy a szlovák és cseh írók állásfoglalása a magyar földmunkások mellett történelmi vonatkozásban mit jelent: a magyar és szlovák nép találkozását és szövetkezését a cseh proletariátussal... a boldogabb jövőendőért.”

Ebben a szellemben vittük el a Levá Fronta brünni konferenciájára határozati javaslatunkat Állandó Nemzetiségi Bizottság felállítása tárgyában, hogy felszínen tudják tartani, s elemző módon fel is dolgozzuk a cseh burzsoázia imperialista politikájának nyomása alá jutott szlovák nemzet s a német, magyar, zsidó és ukrán kisebbség kérdéseit. A javaslat ceruzafogalmazványa és egy részletes indokolás, amely nemzeti sérelmeinket sorolja fel, itt van a kezemben, s feltétlenül gondolkozásunk körének kitágulását igazolja. Viszont: a valóság az, hogy javaslatunkat a konferencián nem terjesz-

tettük elő. Nem volt rá szükség. Az értelmiségiek megbeszélésén részt vevő Václav Kopecký kommunista képviselő (Major István tanító-párja) oly forrón vállalta a cseh proletariátus szolidaritását az elnyomott kisebbséggel, s oly meggyőző erővel kötötte az értelmiség lelkére a nemzetközi összefogást, hogy kákán kerestünk volna csomót, ha a nemzeti kérdés számontartását külön bizottságra hárítjuk át.

Ez a forró nyár röpítette el Berlinbe a mi Balázs Drisánkat is. Nem kis gond volt az útiköltség előteremtése. Mecénásaink a támogatást kereken visszautasították, s névjegyemre írt kötelezvényvel személyi kölcsönt voltam kénytelen igénybe venni (ez úri dolog volt, és imponált a Mannesmann-Koburg Művek vezérigazgatójának), kölcsönt, amelyet – kínzó szégyenemre – sohasem tudtam visszaadni. Drisa azonban egy hónapig a Junge Garde vendége volt. Balázs Béla mindenhová magával vitte, ahol a szöke német munkásfiúk a weimari köztársaság szükségrendeletei, a sportspartakiád betiltása és a növekvő fasiszta veszély ellen rögtönzött jeleneteikkel, gúnydalaikkal és indulóikkal, harcos mozgásművészetükkel tiltakoztak és ellenállásra buzdítottak. Sok értékes kezdeményezés született a Vörös Barátságban, de sohasem bántuk, hogy évekig telt a berlini kéklblúzosok között tanultakból. Egészséggel használtuk Balázs Drisa tapasztalatait még jóval azután is, hogy Berlinre rászabadult a hitleri pokol.

Tanulságokat merítettünk a körülöttünk és bennünk végbemenő változásokból tudományos munkánk számára is. Láttuk és éltük a tömegek osztályharcos és népferradalmi éberségét, a pártvezette reagálást mindenre, ami a csődbe jutott imperializmus egyre eszeveszettebb rugkapálása volt. Nem elégedtünk már meg a gyarmati és osztálykizsákmányolás jelenségeinek tompa regisztrálásával, hanem vállalkoztunk arra is, hogy felmérjük a társadalmi eltolódásokat, és számba vegyük, hogy a néprétegek – az élő emberek – miképpen válaszolnak a válságra, hogyan válnak szubjektív magatartásukkal a változások áldozataiból egy új történelem alkotó tényezőivé. Ebben a dinamikus felfogásban fogalmztuk meg új szociográfiái kérdőíveinket, s körlevélben hívtuk fel vándoraink figyelmét a bővült tennivalókra.

Sokszor volt szó később is társadalomrajzról a magyar szellemi életben, egy egész generáció startolt a *Sarló* után Magyarország viszonyainak tudományos felmérésére, de a szociográfia korszerű, dialektikus, materialista módszeréhez legelőbb ez a csehszlovákiai mozgalom jutott el, abban a pillanatban, amint szűk vidékiességén átcsapott a pártosság. Ez a világviszonylat más volt, ez nem adta fel a részleteket, mint a polgári sznobok nyegle kozmopolitizmusa. Éppen ellenkezőleg: a nagy áramütésre világosodott csak meg a vidék, fényltek fel igazán a részletek. A *Körlevél a Sarló 1931-i vándorlására*, ha kissé még friss is nyelvezetében a marxi-lenini terminológia, ebből az új valóságból merít, Kosút földmunkásainak megmozdulásából. Vérbe lehetett ezt a megmozdulást fojtani, de a folyamat dübörgött a mélyben. „A mozgó, ellentéteken keresztül ugrászerűen fejlődő népélet tanulmányozása – írtuk akkor – ...nem alapulhat azon a statisztikai módszeren, amely a tényeket nem mozgásmegnyilvánulásoknak, hanem önmagukban adott merev, szinte abszolút tényeknek fogja fel. A *Sarló* népismereti tanulmányainak alapja az a szociográfiai módszer, amely minden konkrétényt a gazdasági és társadalmi mozgások jelenségeként fog fel. A statisztika csupán kiegészítő melléktudománnyá válik. A *Sarló* 1930-i szociográfiai vándorlásain bepillantást kaptunk a kisebbségi magyarság gazdasági és társadalmi mozgásainak dialektikus erőterébe. Megállapítottuk azt, hogy a mozgásokat az uralkodó kapitalizmus váltja ki. Ez a kapitalizmus kizsákmányoló módszerével rohamos gazdasági és társadalmi eltolódásokat idéz elő, s kiváltja a maga ellentétéként a proletariátus harcát a szocializmusért, mely az osztályokat megszüntetve az egész dolgozó emberiséget egy tervszerűen felépített, harmonikus társadalmi rendbe foglalja össze. Az eltolódó néprétegek lázasan keresik válságuk megoldását, de közben a nyomor növekszik, s egyre szélesebb rétegeket von magával a proletariátusnak a bajokat okozó kapitalizmus elleni frontbaállása, a megoldást adó szocializmus felé törekvő osztályharc. E felismerések alapján a *Sarló* 1931-ben olyan szociográfiai kérdőívet bocsát a vándorok rendelkezésére, amely a tények mint dialektikus mozgásjelenségek fel fogására teszi a vándort alkalmassá.”

Hét csoportban indultak el ezen a nyáron a kérdőíves vándorok Csehszlovákia magyar tájaira. A csoportok hét vezetőjére gondolok: parasztokból és munkásokból jött hét arcra. Egyikük sem jutott el oda, hogy könyvben örökítse meg a színe elé tárult látványt, s mégis együttesen jó időre eldöntötték adataikkal a kisebbségi magyar szellemi élet alakulását. Pomozi Gyula a Csallóközben, Szántó Jenő a Vág és a Nyitra, Morvay Gyula a Garam, Forgách Béla az Ipoly mentén járt a diákokkal, Gömörbe Ferencz László, a Bodrogközre Kardos Ferenc, a Tiszahátra Balázs András vezette csoportját. S ezidén már volt közös szlovák–ukrán–magyar kutatás is. Kezemben a *Spolok Socialistických Akademikov* (Szocialista Akadémikusok Szövetsége) jelentkezési íve. Alexander Markuš rajta az első feliratkozó. Emlékszem, ez az ív a *Sarló* kis íróasztalán hevert, előttem töltötte ki rubrikáit az éppen akkor érettségizett szlovák ifjú. Most, hogy újra Pozsonyban jártam, s felkerestem régi főgimnáziumomat a Grössling utcában, az ő nevét láttam a kapu felett: partizán a német megszállás alatt, a mauthauseni koncentrációs tábor vértanúhőse. 1931 augusztusában az ő csoportja a mi Jócsik Lajosunk szociográfiai útmutatásai szerint Ungvártól Husztig járta be a tragikus hírű ukrán (ahogy akkor hivatalosan mondták „ruszin”) éhségvidéket, s Halminál Románia területére lépett át, itt azonban – bár útlevelük rendben volt – a munka folytatását megakadályozta a román királyi csendőrség.

A szociográfiai kiszállások országos méretekben ismételték meg a galántai kistükör leleplező anyagát, s eredményeiket két „fényképész-szakkülönítmény” munkája tetézte. Az egyik szakcsoport Hornyánszky István vezetésével lakviszonyokat és építészeti megoldásokat tanulmányozott Komárom megyében, a másik két francia művészt kalauzolt végig egész Szlovenszkon és Ruszinszkon. Vendégeink a párizsi *Vie* munkatársai voltak. Sylvlo Silka mint filmszakértő keresett témát (felvetődött a kosúti dráma filmrevétele is), társnője pedig, a mongol mosolyú, kedves Rosie Ney, ismert avantgardista fényképező volt, igazi nevén Földy Rózsi, Szamuely Tibor egykori titkárnője. Velük jártam be útjuk utolsó szakaszát, riadt munkácsi zsidók, éhségtüntetésen masírozó ukrán és magyar parasz-

tok, rideg cseh határőrök és elhízott magyar urak kerültek film-szalagjaikra. Rózsit megelőzte művészetének és személyi varázsának legendája. Párizsból hazatért diákjaink „nagy francia nő”-je volt ez az édes magyar pofa, aki idegen kettősnevével (régebbi férje után Ney, újabb iratai szerint már „madame Legendre”) Magyarországra is elmerészkedett, holott katonatiszt-rokonai életére törtek, hogy megtorolják a családon esett szégyent. Ki fogja valaha is előkeresni Földy Rózsi fényképeit, s felfedezni a csodálatosan jellemző vágásokban és nagyításokban a fotoművészet szocialista realizmusát? Úgy tudom, Karikás Frigyeszt követte később a Szovjetunióba, s mint író-szerelme, ő is a sztálini önkénynek esett áldozatául.

Szociográfiánk átforrósodott ezen a nyáron. A harc eszközévé vált. „Vegye tudomásul minden egyes vándor – írtuk már eleve körlevélünkben –, hogy adatgyűjtő szociográfiai munkája az első lépés a helyzetanalízis és ezen keresztül a helyes történelmi szerepvállalás felé.” A begyűlt gazdag anyag értékelésére s a kellő tanulságok levonására a *Sarló* országos kongresszust hívott össze Pozsonyba, s erre nemcsak a magyar diákságot és értelmiséget hívta meg, hanem a cseh, szlovák és német haladó szellemiség képviselőit is.

4

Tapadtunk kisebbségi valóságunkhoz, gondolatsorokat eredeztetünk belőle, s újra meg újra éltük a rajtunk átütő nagy törvényszerűségeket, de magunknak még mindig mi voltunk alfája és omegája. Ki rendelte el, ki segítette, ki rendezte kongresszusunkat 1931 őszén? Senki. Minden a magunk próbája volt, ifjúi áldozatból. Végleg meggyűlöltek miatta ellenfeleink, s féltett minden barátunk: vajon ebből az erjedésből mi tisztul le?

Volt egy meghatározásunk a kongresszus módszeréről, s ezt közvetlenül a pozsonyi napok után így írtuk le *Az Út*-ban: „A *Sarló* kongresszusának az volt a célja, hogy megállapítsa a mindennapi

életünk tényeit, levonja tudományosan e tények következményeit általánosságban, s azután megtalálja az utat a konkrét cselekvésre a tényismeret és a tudományos felismerések alapján. Ez a módszer azért volt fontos, mert csak így lehetett elkerülni úgy a tények közti tudománytalan mozgást és elsikkadást, mint a tényismeret nélküli teoretikus spekuláció és levegőbemenés veszélyeit.” Nyilvánvalóan tudtuk, mitől határoljuk el magunkat: egyfelől a csodaváró generációs elmélettől, mely a valóság törvényein innen maradt, másfelől az akkor már szemünkbe szűrő ultrás baloldaliságtól, mely utunkat állta. Amit azonban csináltunk, az egyaránt rejtegette saját felfogásunk előnyeit és hátrányait, hiszen szabadságunkban bennünket is fenyegetett mind az elsikkadás, mind a fellejjárás, amíg csak a magunk alkotta életkeretből a tényleges történelmi erők mozgalmába egészségesen át nem lényegültünk.

A veszélyekről helyes már itt szólanom, mert nemegyszer találkozunk még velük a forradalmi frontba való bekapcsolódásunk s az ezzel járó surlódások során. Maga a kongresszus azonban tényleg azt hozta, amire Horváth Ferenc mint a Sarló elnöke már a megnyitó gyűlésen utalt. Találónan jelentette ki, hogy a mozgalom „évekig tartó spontán és szubjektív fejlődés után megérett saját lírailag fogott témaanyagának tudományos kiobjektíválására”. Valóban, élményeink tudatosítása, gondolkodásunk rendezése szocialista értelmiséget teremtett a magyar dolgozók osztályharca számára. Szép része volt ebben Barta Lajosnak is, aki levélben üdvözölte a kongresszust, s eleve figyelmeztetett a kikerülhetetlen, a nagy kapcsolásokra. A Barta-levél a magyar forradalomnak hagyományához fűzte az új indulást, visszhangja végigfutott a tanácskozások öt napján.

Szóljon a levél egésze:

Pozsony, 1931. szeptember 24.

Kedves barátaim!

Eljöttetek ide, hogy magatokról és a világról beszéljete, hogy vitatkozzatok, és új kiindulásokat találjatok arra, amit meg akartok valószínűsíteni magatokban és magatok körül. Amikor magatokról fogtok beszélni, az a világról való beszéd is lesz, és amikor a világról fogtok beszélni,

ez titeket is fog jelenteni. Ez így van ma. Mert az ember nem oldhatja meg magát, ha a világot meg nem oldja, és nem a világot, ha magát meg nem oldja. Ez az egymásbakapcsoltság, ez a kikerülhetetlenség: az a nagy valami, amiben élünk.

Ti szerencsés emberek vagytok, olyan időbe születettek bele, melyben az ember nemcsak önmagát, nemcsak nemzetét, de az egész emberiséget is megtalálja. De csak azok találhatják meg magukat az emberiségben, akik ki tudnak egymás felé egészen nyílni, mint ember. Így jön létre az egymás felé kinyílt emberek millióból a nagy „kollektivitás”, az új emberiség. Ez az emberiség több lesz, mint csak természetrajzi gyűjtőfogalom, mert olyan emberek találkozóhelye lesz, akik valamennyien egymáshoz és az egészhez tudják hozzáigazítani azt, amit éreznek, gondolnak, akarnak és tesznek.

A kapitalizmus embere nem tud ilyen lenni, azért keresitek a formáljatók magatokban az új, a szociális embert. Megláttátok már régen, hogy az új ember önmagától csak egy új társadalomban formálódhat ki, azért keresitek és akarjátok az új társadalmat. Az új szociális ember, aki új társadalmat csinált magának az új emberiségben: ez az a háromság, melyben a jövő nagy kialakulása lebonyolódik. A kapitalizmusból nem lehet az új emberiséget kiformálni, azért az új és szociális ember harca az új emberiségért nem lehet más, mint: harc a kapitalizmus ellen.

Az idő dolgozik értünk, de a ti feltörésetek az új gondolatokhoz mégis nehezebb volt, mint más nemzet fiaié. Ti nem egy népben, csak egy népdarabnak nemzeti közösségében éltek. Politikailag ennek a népdarabnak a neve: „magyar nemzeti kisebbség”. De ha magatokból ki akartátok hozni az új, a szociális embert, ennek a népdarabnak nemcsak meghatározó politikai formájába, de az örök, tehát biológiai folyamataiba és egyetemesen felhalmozott élő kultúrmatériájába kellett elmerülnötök, hogy feloldjátok magatokban mindazt, ami a jövő számára már nem használható. Ezt a munkát jól elvégeztétek. Mert egyszerre két dolgot hajtottatok végre: megmaradtatok annak, aminek természetlől fogva adva vagytok, magyaroknak, de megtaláltátok magatokban a szociális embert is, aki individualizmusából kilépve, kollektív emberiségi programot keres magának. Kevesen voltatok, kevesen vagytok, de

ami bennetek történt, belőletek többé ki nem írtható, és nem lehet benneteket semmivel letörni, mert moralitás vagytok.

Amikor mindez lejátszódik bennetek, valami történik a magyarság szociális képletében ebben az országban, valami, amit eddig nem nevezett meg senki. A magyarság az 1918–19-i forradalom rövid idején kívül mindig a nagybirtok, a nagy vagyon meghatározó formáiban élt. Abban az adott helyzetben is, melyben „nemzeti kisebbség” a neve, a magyar nagybirtok, a nagy vagyon akarta meghatározni a magyarság létezési formáit. De már adva volt, és évről évre nőtt itt az intellektuális magyar dolgozók tömege, és evvel adva van a szükség és kényszer arra, hogy az intellektuális magyar dolgozók kiszakítsák magukat a nagybirtok és a nagy vagyon ideológiájának meghatározó formái közül, és ráataláljanak, ráhelyezkedjenek a munka ideológiájára, a munka meghatározó formáira. Ezt csináltátok ti. Ebben van a ti nagy magyar lázadástok. Ezért üldöznek és átkoznak ki benneteket azok, akik tudják, hogy fölszabadító magyar cselekedetet hajtottatok végre, akik meg tudják érteni, hogy föllépéstek a legtermészetesebb dolog a világon, de – újraformáltátok a magyarság szociális képletét, és abba a nagybirtok és nagy vagyon nevezői helyett a munka nevezőit tesztitek. Ez az a bűn, melyet nem tudnak nektek megbocsátani.

Azért, mert ez így van, mert ez történt veletek, mert ezt csináltátok, vagytok útmutatói az egész intellektuális dolgozó magyar fiatalságnak. Ne féljete! Amit csináltatok, jó munka volt. Visszakapcsoltátok a magyarságot az ellenforradalom által megszakított fejlődési vonalhoz, visszaviszítetek a magyar fiatalságot a magyarság élő, aktuális forradalmához.

Ilyen nagy dolgok lehetnek az egyszerű és természetes, mert szükséges és jól eltalált dolgok. És mert felszabadult lelkű emberek lettetek, szabadon tudtok találkozni és tesvériesülni a világ minden népével. Elsősorban azokkal a népekkel, melyek közt és mellett éltek. És mert szabad lelkű intellektuális dolgozók vagytok, akik a munka ideológiájában éltek, magától értetődően együtt vagytok a világ egész proletariátusával.

Ti nem tartoztok párthoz, szabadon bírálhatjátok a pártokat. De marxi történelemszemlélettel nézitek és magyarázzátok a világot, amivel

adva van gondolkodástok iránya. A kapitalizmus összeomlása irtóztos jelek közt megy végbe. Törekednetek kell arra, hogy mindenről helyesen gondolkodjatok, etikusán éljetez és cselekedjetez mindig! Ebben egyek vagyunk mindnyáján, akik így akarunk a világ összeomlásában és világkeletkezésben élni.

Baráti üdvözléttel és meleg kézszerítással

Barta Lajos

Befutott a kongresszusra Fábry Zoltán távirati üdvölete is és egy csomó levél. Milyen különös összefüggés sejklik fel a kétféle kolozsvári bátorításból: jót kíván Gaál Gábor a *Korunk*, s az Ady-harcok idejebeli barátunk, Jancsó Béla, az *Erdélyi Fiatalok* részéről. Budapestről Fábrián Dániel a „haladó magyar értelmiség” nevében köszöntötte a kongresszust (ekkor már ő is, József Attila is elszakadt a jobbra tolódó Bartha Miklós Társaságtól). Öt kemény munkanap következett, s ha körünk kicsiny is volt – a kongresszuson 51 küldött vett részt –, tudtuk, hogy rajtunk a magyar ifjúság szeme három országban. Pozsonyban adódtak akkor a magyar szellemi fejlődés leghaladóbb lehetőségei.

Már az első vitanapon magas igények léptek fel. A vitanyitó Ferencz László eleve bejelentette: „Meg kell teremtenünk a szlovenszkói és kárpátaljai dolgozó magyarság szociográfiáját és szociológiáját, hogy megteremthessük szocialista társadalmát.” A célkitűzés eléggé elárulta, hogy társadalomrajzának marxi-lenini értelmezésén át a *Sarló* gyakorlati állásfoglalásig kíván eljutni. Bár a vita a nyári vándorlások időben és térben korlátozott tapasztalataiból indult ki, az anyag köré kanyarított széles szociológiai értelmezésből szükségképpen az egyetemes kisebbségi magyarságra vonatkozó politikai konklúziók születtek. Zsolt László *A gyarmati és osztálykizsákmányolás Szlovenszkon* című kongresszusi előadásában megállapította, hogy a szlovenszkói ipar leépítése deklasszálta ugyan a nagyobbára még félparaszt proletariátust, s visszavetette a munkásmozgalmat, a parasztság rohamos tönkremenésének idején viszont ugyan ez a tény a forradalmi mozgalom erősödését eredményezi. Munkamódszerünk diadalát láttuk abban, ahogyan a kommunista Zsolt, aki

betéve ismerte a munkásmozgalom klasszikusainak irodalmát, elvont gondolkodásmenetéből kijutott a mi mezőinkre (nyáron a gömöri csoporttal vándorolt), s most reálisan fogalmazta meg radikalizálódásunk tételét: „Szlovenszkó népe ma nyomorgó, elkeseredett, forrongó tömeg, a szlovenszkói munkásság ma a tönkrement parasztság és kisiparosság százezreiben tette kész segítőtársakat talál. A szlovenszkói proletárforradalom nemcsak a bérmunkásságnak, hanem az egész népnek a forradalma lesz.”

Viszonyunkat a proletariátushoz Jócsik Lajos *A gazdasági és társadalmi változások* című előadásában a leninizmus alkalmazásával tisztázta. Abból az új felismerésből indult ki, hogy „miután ... – a kisebbségi magyarság dolgozó tömegeinek szempontjából – a gyarmati és osztálykizsákmányolás teljesen egymásba folyik, ezzel elértünk a magyar burzsoázia ellenzékiességének a likvidálásához, s a továbbiakban az alsóbb osztályrétegeződésekre gyakorolt hatásokat mint a fuzionált cseh és magyar burzsoázia azonos törekvéseit fogjuk fel”, Ezt le kellett végre szegezni, bár nyilvánvalóan nem a két burzsoázia törekvéseinek teljes „azonos”-ságáról volt szó, legfeljebb a radikalizálódó tömegekkel szemben való alkalmi összefogásról, mely minden más téren nyitva hagyta a két burzsoázia érdekellentéteit. Jócsik a középrétegek (és főleg a középosztály szétmállását mutatta ki az adatok özőnével, s így jutott el politikai tételéig: „Amint a középosztály mint ilyen, eltűnik, s a proletarizálódás következtében lecsúszik a proletariátusba, megszűnik a kisebbségi elnyomás polgári kihasználhatósága, s a kisebbségi kérdés tiszta alaplényegévé, gazdasági elnyomássá, s a kisebbségi harc szocialista harccá tisztul le. Ennek bizonyítéka a nemeskosúti vérfürdő, s az a tény, hogy Dél-Szlovenszón a kis- és középparasztok legújabbán a kommunista pártban szervezkednek.”

Ami azonban a szociológiai levezetésben ilyen pontosan jön ki, az a valóságban számtalan helyszíni akadályba ütközik, az emberek fejében kóválygó zűrzavarba, ideológiai maradványok ellenállásába, legfőképpen azonban az elnyomó gépezet rafinált ellenakcióiba. Éppen itt villant fel a legsürgősebben politikai feladat: a helyes állásfoglalás kierlelése és tudatosítása a tömegekben. Miért? Erre Forgách

Béla felelt a szociográfiai vándorutak megdöbbenő adatai alapján. Leírta a szövetkezeti munka és a kisgazdaversengés csődjét, a vallási mániákusság, az egyke (mint új jelenség: a proletáregyke) terjedését, a „küldöttségi akciók” nevetséges divatját, s bizony odamondta az igazságot annak is, aki a kommunizmushoz való elméleti csatlakozással befejezettnek vélte akár a *Sarló*, akár a maga mozgalmi szerepét. „Szakszervezeti mozgalmak sehol – fejtegette –, ehhez nincs a népben magában iniciatíva, ide beavatkozás kellene, sok fölvilágosító munka egy felelősségteljes intelligencia részéről. A tömegek passzívok és várakozók. Csak helyenként csap át ez a várakozás forradalmi hangulatba egy rövid időre, hogy azután eltűnjön a hiányos szervezés és a munkáspártok nemtörődömsége folytán.” S ha ebben a megítélésben valami fel is bukkant még mindnyájunk régi reform-illúzióiból és értelmiségi messianizmusából, akadt benne egészséges csíra is, akár a felvilágosító munka szükségessége, akár a proletariátus gazdasági arcvonalának megerősítése és kívánatos munkás-egységfront tekintetében.

Elmélet és gyakorlat úgy keveredett ezen a kongresszuson, mint áprilisban az idő. Az elmélet éltető nedűje termékenyítően alászállt a könyvek magasságából, a mindennapi megfigyelésekből meg csak úgy gomolygott a keresés gőze, a körforgás azonban nem mindig volt szabályos. Ferencz László például *A földkérdés a csehszlovákiai magyarság életében* címmel odáig ment, hogy az agrárcsődből, kisgazdák elnyomorodásának rajzából a földosztás demokratikus jelszavának feladását következtette ki, ama tanulságot, hogy földtelen parasztságunk „már nem a föld magántulajdonán keresztül vágyódik az emberi felszabadulás után, hanem a primitív és kisparaszt-gazdálkodás állati nyüge helyett az egészben hagyott nagybirtok kisajátításán keresztül képzelel el jobb jövőjét”. Előreugrásunkban máris a kollektivizálást („a nagybirtokok közös megművelésre való kisajátítását”) kezdtük propagálni, s a kérdés körül kerekedő vita eldöntésére elhatároztuk, hogy Varga Jenőhöz fordulunk, a Berlinben élő világhírű magyar közgazdasági íróhoz (aki ugyan 1919-ben a magyar kommün agrárpolitikáját maga is még ultrásan képviselte). Különben német és szovjet marxista-leninista szakemberek elé kívántuk ter-

jeszteni ama különleges szlovenszkói esetet is, melyben a gyarmatosítás egy már régóta polgáriasodó területet ért, s ott magát a kapitalista fejlődést is visszafordította.

A sok gondolatvariáns közül döntően rajzolódott ki a fő irány: fejlődésében ez a mozgalom elérkezett a nemzeti és parasztkérdés proletárforradalmi megoldásának elvéig, s a maga különleges kérdéseinek tisztázását immár a Kommunista Internacionálé táborától várta.

A második vitanapon a szakértelmiség kérdései kerültek sorra. A diákság szakszemináriumain túlmenőleg felvetődött az életben már elhelyezkedett szakemberek, főleg a mérnökök, orvosok és tanárok megnyerése a dolgozók érdekkörei, a forradalmi népmozgalom számára. Felcsillantottuk a szakpályák olyanféle kiegészítésének lehetőségét, amely a kapitalista viszonyok között egyébként elsikkadó fiatal kisebbségi értelmiséget a feltörő tömegek történelmiségébe vonhatja be. Diákjaink idősebb szakemberekkel együtt beszéltek meg programjaikat, s nem elégedtek meg a népelet tényeinek ismertetésével és a marxista elmélet elsajátításával, hanem már a fennálló körülmények között is szakmai használhatóságot követeltek meg a proletariátus oldalán.

Csáder Mihály munkahelyéről, Tátra-Matlárházáról küldte el javaslatait. A népegészségügyi profilaxist jelölte meg a szocialista orvos legfőbb munkafeladatának, hivatkozással éppen az egészségügyi falurajzok kiáltó tanulságaira.

Wein Gyula prágai építészhallgató egy kimerítő csehszlovákiai magyar parasztépítkezési és lakásügyi adatgyűjtés tervezetét adta elő, idős partnere pedig, Weinwurm Frigyes mérnök, az ötszáz lakásos pozsonyi Unitas-háztelep építész, *A tipizálás és a kollektív lakás* című előadásában már a kommunista jövő – egyébként túl gépiesen elképzelt – lakócelláiról, közös étkezőiről és nyilvános társalgóiról beszél. (Szegény Weinwurm! Bár a szlovák főváros úttörő urbanistája volt, a hitleri Szlovák Állam kilökte, Horthy Magyarországa nem fogadta be, s a lengyel határőrök megölték – még a második világháború kitörése előtt.)

Két generációt párosított az új tanítók vitaülése is. Dobossy László

a nevelés kapitalista válságáról értekezett, és az élmény és öntevékenység célirányos – társadalmi közösségre nevelő, nem öncélú formalista – pedagógiája mellett foglalt állást, egykori tanára pedig, Krammer Jenő, *A tökéletes embernevelés felé* címmel nemcsak az új iskoláról adott reális elképzelést, hanem az elavult iskolában tanító modern nevelő munkalehetőségeit is megvilágította. Harcban az új pedagógiáért a kongresszus közös akcióba vonta a „tanárok” és a „tanítók” kategóriáját, s ez jelképesen is kifejeződött abba, hogy a tanítójelölt Szántó Jenő elnökölt, s vállalta az előadókkal együtt a tanítók új mozgalmának megszervezését. A vitagyűlés különben – s ennek később folytatása is lett – arra a radikális álláspontra helyezkedett, hogy a szocialista pedagógusok mozgalmának mindenkor szorosán együtt kell működnie a „spontán ifjúsági megmozdulások” – a régi cserkészetet regösjárássá átalakító s az önképzőköröket megújító közösségek – diákképviselőivel, harcban a hivatalosság ellen, mely elnyomja az ifjúság szabad kezdeményezéseit.

A kongresszus csúcspontja mégiscsak az irodalmi problémák megvitatása volt. Líraiságunkat felválthatta a dolgok értelmi megragadása, de éppen ez a nagy áttekintés és mélyrepillantás követelt összefoglaló irodalmat, írói vallomást a változások közt változó emberről, aki egyben változtató is, szebbért és jobbért küzdő hős. Ezért: le kellett számolni mindazzal, ami az irodalmi fejlődésben már elakadt, s a változás és a változtatók valóságát többé nem érzékeltette. Peéry Rezső az irodalmi élet tragikomikus eseményén – az első száma után leállított Szvatkó-féle *Új Munka* erkölcsi bukásán – mutatta ki, hogy a kisebbségi magyar burzsoázia is radikalizálódik, nincsen többé bohémekre szüksége, akik kételyeikkel vonulnak fel az arénára (a szerencsétlen *Új Munka* első és utolsó vezércikkének ez volt a címe: *Morituri te salutant...*). Ezzel végleg le is zárult a Szentiváni Kúria liberális érája. Az előadó rámutatott a generációs hiedelem irodalmi csődjére is, de nem kímélte a szocialista világnézeti irodalomban megnyilvánuló szektásságot sem. Ha már nem fogadtuk el fejlődésünk e szakaszán a minket útnak indító Győry Dezsőt, meg kellett végre vallanunk azt is, miben nem tudtunk egyek lenni Földes Sándorral vagy Fábry Zoltánnal sem, holott felzárkóztunk politikai arcvonalukra.

„Ma a megváltó tömeg utáni vad vágnak – mondotta Peéry (s nem is ő, hanem általa mindnyájan) folyton csak a végső perspektívát felvázoló fanatikus hitnek a költészete s az írókat szinte személyileg felelősségre vonó s így a tudományos történelmi materializmustól távol álló türelmetlen esztétika úgy tűnik fel, mint a szlovenszkói reakcióvalóságunk erős antitézise. Természetesen a dialektikus fejlődésben ennek meg volt a történelmi szerepe, bár az írók, akik ezt megcsinálták, sokszor nem jutottak tovább önmagukban, mint a polgár ellentétéhez. Nem jutottak el a világszemlélet és a konkrét élet szintéziséhez.” E sok negatívummal szemben alig lehetett valamit is pozitívumként felmutatni. Csak néhány érlelődő példa akadt. Úgy láttuk, úgy éreztük, hogy Selleyi József és Dömötör Teréz dokumentáris írásain és Morvay Gyula líráján érezhető már „a szocialista életérzésnek s világszemléletnek s a szorító szlovenszkói realitásnak az egymásrahatása”.

A valóságirodalmat, melynek nemzetközi jelentkezéseire Fábry Zoltán hívta fel a figyelmet a *Korunk*-ban, most a szlovenszkói magyar írástudóktól kértük számon. Kongresszusunk alkalmából meg is rendeztük a fiatal írók estjét a Ventur utcai Erdődy-palotában (már nem a grófnál, hanem az ott székelő szimpla kereskedelmi grémiumban), ahol Kovács Endre, Morvay Gyula és Párizsból érkezett szlovenszkói származású író-vendégünk, Wenger János versekkel, Szalatnai Rezső és Selleyi József prózai írással szerepelt. A termet nem az ismeretlenül érdeklődő nagyközönség töltötte meg. Ekkorra már borzadályal került minket a pozsonyi polgár, akár keresztény volt és nemzeti, akár zsidó és liberális. A tanítóképzősök voltak itt megint, leglelkesebb híveink, a jövő falujának eszmei alakítói. Ez a hallgatóság repeső örömmel rezonált Morvay versére, amikor már a cím is szétvetette a szokványokat: *Most paraszt beszél!* S érthető az a lelkesedés is, mellyel ez a közönség Selleyi Jóskát fogadta, a parasztvilágot őszintén pellengérré állító csizmás legényt Vágselylyéről, hiszen írásaiban éppen a változások valósága, a válságélmény véres keserősége oldódott fel hetyke szókimondásba.

A harmadik napon nyitottuk meg a Káptalan utcai művészházban néprajzi kiállításunkat. Ez a vitanap a csehszlovákiai magyarság kul-

túráját elemezte. Néprajz és tömegkultúra furcsa párosítás, legalább is szokatlan, s gyanúra is adhat okot. Népi-narodnyik eszmemaradványainkkal hadakoztunk, ideológiai tekintetben nem tűrhettünk megalkuvást, de éppen marxi-lenini felfogásunk kötelezett arra, hogy tudományosan szembenézzünk végre egykori folklór-szemléletünk, etnográfiai szocializmusunk anyagával. A kiállítást *A a népi kultúra marxista értékelése* című előadásom nyitotta meg, s bár ma, harminckét évvel a pozsonyi kongresszus után, másként írnék egyet-mást, a gondolatvezetéssel még mindig egyetértek. Első személyre fordul itt az emlékezés, mert egyfelől az etnográfia elbűvöltjeivel, másfelől a népi hagyatéktól undorodókkal nemegyszer még most is egymagam veszem fel a harcot. Pszichotikus mindkét ellenfél magatartása, torzít és maga is torz. Váltig vallom, s a néprajzi kiállítás megnyitásán is erről volt szó, hogy a muzeálissá vált népi kultúra mint egy eltűnt alépitményű világ közösségi értékeinek kifejezése, tanulmányozásra érdemes, mihelyt új alapokon új társadalom közösségi kultúráját, tömegműveltségét és tömeg-kifejezőmódját akarjuk előhívni és kifejleszteni. Ráadásul: a népi kultúra akkor, ifjúságunk idejében, még nem is halt el (egészen még ma sem), s az új népi – újra kollektív – kultúrának még csak kezdeti lehetőségei nyiladoztak a proletariátus harcában. Ilyen felemás viszonyok között tisztázandó volt a régi és új kulturális elemek ama társítása, melyben népi formák töltődtek meg az új világért folyó harc mondanivalójával, amint az éppen a kosúti munkásdal esetében történt.

Mit teketóriázom? Az összefüggését már akkor felmutattam, s ma is vallom: „...a népi kultúrában magyar történelmi példát találunk a közösségekben dolgozó tömegek kollektív kultúrprodukciónak, amely nem valami rejtélyes faji génusz termése, hanem a természettel közvetlen kapcsolatban élő dolgozók társadalmi létéből és ideológiájából kényszerű szükségszerűséggel fakad. Ezt a kultúrát egy ősi erejű természetes anyagszerűség és ritmika jellemzi. Különösen értékessé teszi számunkra ezt a néptörténelmi kultúrpéldát az a körülmény, hogy az östermelést kizorító kapitalista társadalomban megszűnik a dolgozók kollektív kultúrprodukciónak, a vajúdó kollektív társadalomban azonban új tömegkultúrprodukciónak ígérkezik. Már ma, a kapitalista

társadalomban is, megtaláljuk a csíráit a dolgozók kultúráját teremtő erejének abban a harci kultúrában, amely a proletariátus forradalmi előretörésének szellemi kifejeződése. Ha a proletariátus győz, a szocialista társadalomban a népi kultúra, mint a dolgozók materialisztikus, kollektív és természetes kultúrateremtése, a technizált termelésnek megfelelő magasabb fokon reprodukálódik.”

A kiállítást Nemesszeghy Jenő tanulságos csoportosításban rendezte. A legrégebbi termelési eszközök fából készült modelljei mellett eredeti anyag szemléltette a kisalföldi magyar népművészetet mind a fejlődés, mind az elfejlődés variánsaival. Faragások és szöttek, hímzések, az öltözködés jellegzetességei egyfelől „a természeti ember harmóniáját”, másfelől az „úri származásból eredt” elemek egészségtelen voltát tüntették fel a Naumann-féle néprajzi elméletnek a marxizmussal való eléggé önkényes és egyedi keverésében. A népi hiedelmek világát Prohászka István kiállított festményei „elemezték ki” és leplezték le. A megnyitáson megjelent Győrffy István is, a jeles budapesti néprajztudós, s az az elismerés, mellyel anyagunkat fogadta, jólesett. Figyelmét főleg a martosi metéléses ruhadisz és az érsekújvári ezüstműgyűjtemény ragadta meg, s persze, titokban maradt, vajon egyetértett-e például Brogyányi Kálmán előadásával is, mely a kiállításon láthatókra hivatkozva, s mégis, azokkal szemben már „a betonnak, acélnak, traktornak, a kémiai és gépi eredményeknek a természettel harmonizáló új tömegkultúráját” sürgette. Mindezenre: nem szólt ellene egy szót sem.

Fejlődésünk népi szakaszának problematikáját új, proletár követelményekkel gyúrta át a körülöttünk és bennünk meglódult idő. A leghevesebb vita ezen a harmadik vitanapon robbant ki. Peéry Rezső *Proletárság és szellemi kultúra* címmel megkísérelte olvasmányait napi gyakorlatunkkal összhangba hozni, de ítéleteiben ezen a téren korántsem volt oly biztos, mint irodalompolitikai állásfoglalásaiban. Új nevet dobott be, a számunkra még szinte ismeretlen Trockijét, akinek az irodalom és forradalom kapcsolatáról vallott felfogása azonban már így, ebben az első említésben is alkalmat adott tapasztalatokból szerzett nézeteink elvont, idealista megkontrázására. Honnan jöttek? Kik voltak? Egy egész csoport bukkan fel a közönség-

ből (kongresszusunk vitagyűlései nyíltak voltak), s amit Peéry csak félig mondott, azt egészen kibontották, s egyszeriben nekitámadtak mindannak, amit akár a régi népi kultúra marxista értékelése, akár az új, harcos proletárkultúra követelése terén mozgalmunk eddig felvetett. A felszólalások váratlanul értek, mégis megéreztem, hogy újra a sznob európeerséggel van dolgom, hiába álcázza most magát minden szocializmuson felülálló, abszolút marxizmusnak. Volt, aki segítsen a vitában, de egyikünk sem tudta elméletileg eléggé megfogalmazni a választ. Maradtunk inkább a népélet valóságánál, empirikus anyagunknál, s munkánk gyakorlati megvédésére tömörítettük az erőnket.

A tömegek „önkifejezése”-t vettük alapul, s ebből a szempontból állítottuk mind a bomló, már csak merev és értelmetlen maradványai-ban élő népi kultúra, mind a polgári kultúrából a néphez lecsapódó giccs helyébe az osztályharc tömegkultúráját. A népi kultúra haladó hagyományához viszonyítva a polgári giccset különösen veszedelmesnek minősítettük, hiszen az „nemcsak hogy kiszolgáltatja a dolgozókat a kizsákmányolóknak, de megakasztja a dolgozó emberben az ép érzékét, a gondolkozást és cselekvést, előli az önálló egyént”. Nekünk a polgári giccs helyett már a „polgári kultúra” uralma idején is öntudatos emberi megnyilatkozás kellett, a sztrájkolók és tüntetők, az emberi boldogságért küzdők szava, művészete, zenéje, s már csak ezért sem fogadhattuk el a „polgári kultúra” olyan merev kizárólagosságát, mintha nem is lehetne szó újabb kulturális termelésről mindaddig, amíg az elnyomott proletariátusnak az uralomért küzdenie kell. A harcba lendülő néptömegek kultúratermő képességét (ma így mondanák: „a munkásfolklór”-t) védtük a trockisták fölényeskedésével szemben, s a tömegeink életében csak hallomás formájában jelentkező „polgári kultúra” és a kiharcolandó – illetve a Szovjetunióban már megvalósuló – „szocialista kultúra” közé beillesztettük a „harcos proletárkultúra” fogalmát. Máig sem bánom. Nem a „proletkult”-ról van szó. Egy pillanatra sem vontuk kétségbe, s már a kongresszusi vitában nyomatékosan hangsúlyoztuk is, hogy a „proletárkultúra” a tömegek forradalmi küzdelmének művészi kifejezése ugyan, de a proletariátus hatalomra jutása után szocialista kultúrává

teljesedik, s e magasabb fokán magába foglalja az elmúlt rendszerek osztálykultúráinak pozitív elemeit is.

Úgy gondoltuk, hogy a népforradalom felé vezető úton tudatosan hozzájárulhatunk a csehszlovákiai magyar dolgozók kulturális teremtéséhez, s ezt a bizalmunkat táplálta Balázs Béla példamutatása. Tennyivalóinkat – szemben a trockista felszólalásokkal – így foglaltuk össze:

...A harcoss proletárkultúrát a *Sarló* a következő konkrét formákban szándékozik kibontakozáshoz segíteni:

1. Őszinte *munkáslevelezés*. A munkásság és parasztság megszólaltatása minden őket érdeklő kérdésben.
2. Kollektíven szerkesztett *fali újság* és *üzemi újság*, amely a különböző osztályharcos organizációk és munkaközösségek speciális kérdéseivel foglalkozik.
3. *Szavalókórus* az osztályharc általános ideológiájának propagálására s a napi helyi követelések kifejtésére.
4. *Proletárszínháték*, mint a tömeg mindennapi követeléseinek és vágyainak, osztályharcának közös eljátszása, s e játék színpadraemelése.
5. Osztályharcos *ének- és zenekultúra*. Az osztályharcos értékű népdalok gyűjtése, az osztályharcos magyar dolgozók nótatermelésének előmozdítása. Kürt, dob és harmonika alkalmazása.

Kulturális programunk egyébként nem korlátozódott az „önkifejezés” művészi kibontására, hanem felkészült a tömegeket új közéleti szerepükre készítető „materialista filozófia, természettudományi, történelmi és lélektani népoktatásra, munkásiskoláztatásra” is. Hogy miért került ez az alapkövetelmény sorrendben hátra, holott ebből kellett volna kiindulnunk, azt – úgy gondolom – a polgári demokráta Csehszlovákiában oly divatos és szociálreformisták gyakorlatában annyira lejáratott iskolás aufklárizmus közutáltsága is magyarázza. Tankönyv-szocializmus helyett művészi tömegagitációra áhítoztunk, s hatékonyabbnak (közvetlen hatásában mozgósítóbbnak) éreztük mindazt, ami nemcsak passzív kultúrabefogadás, hanem inkább kulturális cselekvés.

Az első három kongresszusi vitanap hozzásegített ahhoz, hogy kibújjunk végre szűk körünkől, s beilleszkedjünk a kisebbségi magyar dolgozók lüktető, lázas életébe. Szociográfiánk népforradalmi állásfoglalássá erősödött, diákszemináriumaink rendszeréből a szocialista értelmiség szakmai programjai születtek, irodalomszemléletünk új megfogalmazást kapott a valóság művészetének követelésében, s tömegeink új népi kultúráját üdvözlöttük a proletariátus harcok szellemi megnyilvánulásaiban.

Kisebbségi magyarságunk azonban nem egymagában élte és szenvedte a világválság rengéseit. A vidékiességből is ki kellett végre tekintenünk, hogy a nagy feladatok vállalása előtt össze ne roppantson bennünket a körülmények szorító kicsinysége.

5

Fejlődésünk során a kisebbségi magyar problémából újra meg újra eljutottunk a nemzetköziség élő, közvetlen követelményéig. Ez természetes is. A csehszlovákiai magyarok kérdései nem önmagukban, hanem csakis a szlovák és ukrán kérdésekkel együtt, vagyis átfogó szlovenszkói és kárpátaljai viszonylatban voltak megoldhatók, másfelől azonban a helyi – kisebbségi – magyar ügy a magyarság egészének komplexumából sem volt kiszakítható, s túllépve az államhatárokat szláv–magyar–román üggyé terebélyesedett.

Kongresszusunkon szükségképpen elértünk a „kelet-európai kérdés” felvetéséhez és tárgyalásához. Volt egy kísértetiesen egybevágó hasonlatosság egyfelől Csehszlovákia belső ellentmondásai, másfelől Európa ipari és agrár, fejlettebb és elmaradottabb, imperialista és gyarmati részének különbözősége között, s így rajzolódott ki gondolkozásunkban a cseh burzsoáziával való gazdasági, társadalmi és politikai ellentét Kelet-Európa szembenállásává Nyugat-Európával. Elemzéseink és vitáink során a kisebbségi harcnak ez a felnagyítása fél Európa ügyévé áttüzesedett, hangulati méreteket öltött. Legszí-

vesebben marxista formákban folytattuk volna adys kuruc-lázadásunkat, a bartóki *Cantata profana* mélyről feltörő keletiségét egész Nyugattal szemben. Épültek is, illeszkedtek már egymásba tétel soraink, kimondtuk, hogy a „kongresszus negyedik vitanapja merőben új kelet-európai perspektívát nyitott meg... a marxista történelemkutatás ... szempontjából.” Az eszmék gomolygásában új, még szokatlan kombinációk születtek, de csapongó képzeletünket végül is reális irányba terelte egy „Nyugat”-ról jött kommunista felszólalás.

Előbb azonban nekünk is közelednünk kellett egy szélesebb, a kisebbségi problémát meghaladó életkeret realitása felé. Adódott ez az alkalom: szociofotó-kiállításunk a Hosszú utcai Pálffy-palotában ráirányította az ablakokat egész Szlovenszko és Kárpátalja természeti szépségére s emberi esettségére. Úgy emlékszem, a „szociofotó” kifejezés is saját szóalkotásunk volt, s a „szociográfia” nyelvi megfelelőjeként a fényképezés társadalomábrázolását jelentette. Földy Rózi alkotóművészete egyáltalán nem fér bele a csak-kisebbségi rá-mákba. Már a propaganda-nyomtatvány is, mely a kiállítási termek-be hívta a közönséget, egyetemesebb képet adott a magunk bajánál. Így szónokoltunk: „Egy válságba jutott, izgatón érdekes földdarab problémáit döbbsenti élénk a hideg fényképezőlencse. Rideg tényeket regisztrál a filmfelvevőkészülék. A robbanásig feszülő korkérdésekről lefoszlik az ábrándos köd és a hamis színpadi beállítás rongya. Csupasz valóság mered ámuló szemünk elé: ez Szlovenszko és Kárpátalja 1931-ben! Kavarog a sok nép, elütő tájak, változó társadalmi viszonyok, kiáltó ellentétek zűrös kaleidoszkópja ez, s mégis, mintha közös törvény rángatná a legellentétesebb kérdéseket. Szlovák, magyar, zsidó, német, ukrán mozaik egy fájdalmas vonaglás képét adja. A kor felzsúfolt erői közt remeg az Alföld és a Táttra.” S a kiállítás megnyitásán – kongresszusunk negyedik napján – nem is voltunk már egyedül. Kérésünkre Ján Poničan szlovák költő, a kommunista *Dav* fiatal szerkesztője mondta a megnyitó beszédet. Ebben is volt jelkép. Pozsony grófjának palotájában sorakoztak a kasírozott fényképek, a pompás termeket együtt vettük birtokba – a kiállítás tartamára persze – szlovákok és magyarok (az uradalom, melytől az üresen tátongó

és semmiféle hatósági beavatkozásnak ki nem tett épületrészt kiveszekedünk, nem mutatkozott).

A szlovák beszéd így hangzott:

Tisztelt jelenlevők.

A Spolok Socialistickýh Akademikov nevében nyitom meg ezt a kiállítást, és köszöntöm önöket. Talán furcsának tetszik önöknek, hogy szlovák létemre én nyitom meg a magyar diákság szervezetének, a *Sarló*-nak a kiállítását. Ezt azért teszem, mert a *Sarló* nyári szociográfiai vándorlásain részt vett a mi egyesületünk is. Főleg azonban teszem ezt azért, hogy bizonyosságot tegyek a szlovák forradalmi értelmiségnek a magyar értelmiséggel való együttműködése mellett.

A történelem talán megemlíthetné Milán Hodža szövetségét Jászi Oszkárral. A mi együttműködésünknek azonban már más gyökerei és más céljai vannak. Minket a szlovák és magyar dolgozó rétegek közös szenvedése kötött össze. Egybekovácsol minket az a törekvés, hogy segítsünk az elnyomottakon.

Nézzétek csak ezeket a fényképeket! Nemcsak fényképek ezek, hanem dokumentumok is. Ez itt maga a valóság, a mai társadalmi rend meg hasonlításáról hull itt le a lepel. Kastélyok és viskók, csendőrök, a burzsoázia képviselői – itt Hlinka, ott Szent-Ivány –, favágók, emberek a hegyekből, rosszul táplált gyermekek. Kérem Önöket, hogy többet lássanak ezekben a képekben, mint csupán a valóság dokumentálását. Mi éppen azt akarjuk bebizonyítani, hogy ennek a szomorú valóságnak el kell tűnnie.

Közös harcot kell vállalnunk ennek az embertelen valóságnak az eltávolításáért.

Kérjük Önöket, támogassák ebben a közös harcban a szlovák és magyar forradalmi intelligenciát!

Magyarul Hornyánszky István szólt, röviden. „Mialatt – mondotta – a technikai és szociális fejlődés megmozgat és átformál mindent, a fényképezés Szlovenszkó-szerte megmaradt vasárnapi sportnak, eszköznek merev családi képek és melankolikus tájak megőrzésére. A *Sarló* szociofotó-kiállítása biztos művészettel mutat rá arra az objek-

tumra, amelyet a lencse eddig végzetesen nem ismert: a lüktető életre.” A szónok szociofotó-mozgalmat javasolt, amely a kapitalizmus tarthatatlan ellentmondásaiból perspektívát nyit a szocialista jövő felé. Ami a kiállítás anyagát illeti, igaza is volt. A nagyított fényképek nemcsak az új vasbeton-bankpaloták és a változatlanul régi fakunyhók, az autóútjelző táblák és pléhkrisztusok, cseh gyári lerakatok fényözöne a rongyos hegyiparasztr-robotosok kirívó ellentmondásait leplezték le, hanem a nyomor infernójából tüntetésre lendülő szegénységet is bemutatták: biciklista felvonulókat az éhségmenet élén, a Dolgozó Parasztok Szövetsége magyarul is, cirillbetűsen is papírra mázolt jelszavait, komor munkásokat, akik azonban már határoztak, s kigyúlt szemükben az öntudat fénye.

Napokig kereste a rendőrség a kiállítást, pedig tömegek özönlötték el. Jöttek fel a pazar lépcsőházba, márványfalak tompa fényébe, kovácsoltvas kandeláberek között a ligetfalusi „szegénymagyarok” (azt hiszem, ez Peéry kifejezése volt), settenkedtek óvatosan egyik a másik után. Egész családok jöttek, nézni a képeket, magukat, az igazságot.

A Vörös Barátság olyan publikumot mozgósított, mely a városzélen a faluvéget élte. Diákok és írók köré gyűltek a prolik, közöttük fedeztem fel váratlanul Esterházy Lujzát. Hősnő? Kalandornő? Családunk kedves ismerőse volt, édesanyám régi tanítványa, s kisdíák koromban a maga sportszerűségével egy kicsit nőideálom is. Régóta nem láttam, most megvárta, míg kiürül a terem. Otthonosan betelepedett egy régi támlásszékbe, szítta a cigarettát, s a francia nőnek (már mint Földy Rózsának) franciául bókolva, nekem is megismételte: „Edgár, maguk szentek!”

Nem fontos epizód, legfeljebb jellegzetes. A grófnő részt vett az Ostenburg-különítmény burgenlandi harcaiban, s talán éppen Ostenburg-Moravek őrnaggyal való személyi kapcsolata miatt – így sutogták – nem fogadta Zita királynő a soproni leszálláskor. Csehszlovákiában is folytatta politikai akcióit míg Nyitraújlakon regényes körülmények között (fegyveres erők vették körül a kastélyát) el nem fogták. Egy évet ült. Most itt fújta a füstöt kiállításunk termében. Különös vallomása szerint a börtönben „tért meg”: gyilkos és tolvaj

rabnók között megfogadta, hogy felhagy mindennel, ami háborút szít, még a nacionalizmussal is, mert a fogsága idején megismert nőtragédiák legtöbbjét a világháború okozta ... Elment, s mi összenéztünk. Később, az antifasiszta erők tömörülése idején, Esterházy Lujza a katolikus nőmozgalom éléről tényleg kezét nyújtott a baloldalnak, ezt azonban én már csak újságból olvastam.

Már a Szlovenszkó és Kárpátalja egészébe való behelyezkedés is – szociofotónk körképe – erősítette kisebbségi problémáink reális felfogását, de mi hamar tovább feszítettük a kereteket, kelet-európai távlatokig. A premisszák és a konklúzió közé itt, ezen a vitanapon csúszott be valami észrevétlen absztrakció: átlibbenésünk Szlovenszkó és Kárpátalja hegyeiből és alföldjeiből fél-kontinens problémakörébe.

Az még talált, hogy a vitatárgy felvetésekor (ez az én tisztem volt) lelepleztük mind a francia, mind a német imperialisták Kelet-Európa-terveit, s ezekkel, valamint a páneurópai-ábrándokkal a kelet-európai népek szabad fejlődésmenetét állítottuk szembe. S az is igaz: „Míg... Nyugat-Európa a proletariátusra leszeperált osztályharc területe, ahol a gyarmati profit érdekközössége – vagy annak csak reménye is – közeledést teremt a kapitalisták s az átmeneti rétegek, sőt a munkaadók és a munkásarisztokrácia között, addig Kelet-Európa a megakadt polgáriasodás, a rohamos tömegelszegényedés, a termelésből való teljes kikapcsolódás, s így a népforradalommá szélesülő proletárforradalom lehetőségeinek hazája.” Merész, de tartalmában reális volt az is, ahogyan Horváth Ferenc gombolyította tovább a kérdést *A kelet-európai agrárnépek helyzete az imperialista kapitalizmus korszakában* című előadásában. Szerinte „a különböző gazdasági tervek, amelyekkel segíteni akartak a kelet-európai parasztságon, nem jártak más eredménnyel, mint azzal, hogy rámutattak Kelet-Európa teljes védtelenségére a nyugati finánciókéval szemben. A Duna-medence parasztlakossága rohamosan proletarizálódik, elveszti népi kultúráját, amelyet most társadalmi nyugtalanság, anarchizmus és bizonyos fejlődési, illetőleg proletarizálódási fokon, szocialista politikai kultúra vált fel. A kivándorlás megszűnt és a visszavándorlás csak növeli a feszültséget, amelyet a kapitalizmus világszerte

versenye és politikai agresszivitása Kelet-Európában támasztott. Demoralizálódó és szétbomló világ ez, amelyben egyetlen pozitívumot csupán a megnyomorított tömegek kommunista messianizmusa jelent.”

Feltétlenül reális volt érsekújvári jogászunk, Berecz Kálmán okfejtése is, ahogyan a Kelet-Európában oly nagy szerepet játszó kisebbségi kérdés megoldását a gazdasági kizsákmányolás megszüntétől tette függővé, és a nemzeti kisebbségek teljes felszabadulására a Szovjetunió gyakorlatából mutatta fel a helyes példát.

És az sem volt még irreális, ahogyan Ferencz László a közös kelet-európai elnyomorodásból a forradalmi bázis kiszélesedésének és egy átfogó népmozgalom kialakulásának lehetőségére következtetett. Leninnek az opportunisták és baloldali frakciósok ellen irányuló ama tételére támaszkodott, amely az alapvető, elvi feladatok mellett a helyi viszonyoknak megfelelő konkrét sajátságokat is számba veszi, s így jutott el az igazságig, hogy „a kelet-európai népek: lengyelek, ukránok, szlovákok, magyarok, románok, bolgárok, horvátok, szerbek, szlovének és zsidók, valamint bizonyos vonatkozásokban csehek s a német nyelvszigetek problémáinak, a nemzeti elnyomatásnak, a szociális elmaradottságnak és a nyugati imperializmus részéről való kizsákmányoltságnak megszüntetéséhez közös történelmi út vezet, mely a forradalmon és a proletárdiktatúrán keresztül a szocializmus felé halad”. Abban a pillanatban azonban, amint ebből a képből összpolitikai konklúziókat a régi Sarlós-ábránd végakkordja csendült fel, s a kongresszus most már proletárforradalmi alapon, a szocializmus megvalósításának feltételeként sürgette „a sértetlen és önálló kelet-európai nemzetek konföderációját”, légből siklott át minden igaz és derék igyekezetünk.

Hiszen egy láncszem kimaradt.

Éppen Csehszlovákia adottságai között – ha már Kelet és Nyugat kapitalista ellentmondásainak képletébe helyeztük bele ezt a felemás országot – nem lett volna szabad elszigetelni s különmegoldások sémaiba vagdalni a fejlődés kívánta országos lehetőségeket. Legszebb álmainkhoz is (akár Kelet-Európa egységes jövőjéhez) csak az az út vezethetett reálisan, amely a konkrét államkereten belül vitte előbb-

re a társadalmat. Mi Szlovénzskóból egy általános Kelet-Európa-elképzelésbe léptünk, s kihagytuk számításunkból a közvetlen valóságot, Szlovénzskó és Kárpátalja sorsprobléma-összefüggését a szudétai cseh-morva és német országrészekkel.

A kelet-európai népek összefogásának követelménye, szemben a gyarmatosító nyugati imperializmusokkal és szemben az egymással versengő, egymás ellen acsarkodó kis-imperialista nacionalizmusokkal a szláv, magyar és román haladó erők, forradalmi energiák szövetkezése közös társadalmi és politikai célokra, mindez a Sarló eszmei kiforrásának később is felvetődött elvi eredménye lett, akkor azonban még a szocializmusért való küzdelemben korántsem Kelet-Európa kérdése volt soron, hanem az össz-csehszlovákiai forradalmi erökhöz való csatlakozás.

A *Sarló* kongresszusa itt jutott válságba: a lehetőségek és álmok ellentétének örvényébe.

Ekkor jelent meg a színen a párt. Csehszlovákia Kommunista Pártja.

Javában folyt a vita, amikor tumultus támadt a zsúfolt teremben. A bejáratnál utat tört valaki. Egyesek felismerték, helyet adtak, a vendég megállt a sarokban. Üdvözöltük, taps fogadta: Julius Fučík, a *Tvorba* szerkesztője érkezett meg Prágából. Azonnal szót kért. Fejek bokrában látom, fiatalok ültek és álltak körülötte, a tömkelegből emelkedett ki nyurga alakja, kacagós fiatal arca. Megjelenésének varázsa volt: csillogó nagy szem, villogó fogsor, áradt belőle az egészség. Halljuk csak: a cseh világ, a mi belső „Nyugat”-unk proletár üzenetét hozta. Ő maga így nevezte: Cseh üdvözlet. Tudta is, miért.

Szerencse, hogy a cenzúra gyilkos belenyúlásai ellenére is (a teljes közlést megakadályozták annak idején) megmaradt az eredeti szöveg.

A vendég élőszóval adta elő mondanivalóját, és utólag átnyújtotta a fogalmazványt. Nyilvánvalóan készült erre a fellépésre. Íme, szavai:

Tisztelt kongresszus,

a cseh munkásság s a cseh forradalmi entelletüelek üdvözletét hoztam el önöknek a Sarló országos kongresszusa alkalmából. Ez az üdvöz-

let azonban nem lehet és nem is pusztá udvariassági aktus. A forradalmi proletariátus nem él üres formalitásokkal. A nemzet, melynek tagjaként vagyok itt, uralkodó nemzet ebben az országban. Nem vagyok azonban tagja e nemzet uralkodó kisebbségének, nem is ez az uralkodó kisebbség küldött engem. Küldetésem feladata, hogy a nemzet elnyomott és szenvedő túlnyomó többségének üdvözlését tolmácsoljam önöknek.

Önök a nemzeti felszabadulásért küzdenek, a nemzetiségi elnyomás ellen harcolnak. A helyes útra találtak rá, ha tudják, hogy ez a felszabadító harc forradalmi proletariátus ügye. De tudniok kell, hogy az önök oldalán, a magyar munkások és dolgozó parasztok oldalán ott állnak a cseh munkások és dolgozó parasztok is. Önök ismerik a cseh csendőröket és a cseh végrehajtókat, az elnyomásnak eme eszközeit. Nos, szükséges, hogy megismerkedjenek azokkal is, akik szövetségesei önöknek, akik tudják, hogy kötelességük önökkel együtt küzdeni.

A magyarok nemzeti felszabadulásáért nemcsak Önök harcolnak, magyar entellektüelek a magyar proletariátus soraiban, a magyarok nemzeti felszabadulásáért küzdünk mi is: munkások, prágai, brünni, hradeai, osztravai entellektüelek s a többi elnyomott nemzet milliói. Üdvözlésünk egyben ünnepélyes jelentkezés abba a nemzetközi egységfrontba, amely lépésről lépésre, ha veszteségekkel is, de győzelmesen halad a szabadság felé.

Mindeddig kevés közvetlen kapcsolat volt közöttünk. Hiányt jelentett ez számunkra is, az önök számára is. Ma, amikor az önök munkáját látom, látom azt is, mi mindent tanulhatunk módszerükből. Tanulni is fogunk. Ez az iskola a felszabadulás útjára tanít. Önök nem szabadok. Mi sem. S nem szónoki fogás, ha azt mondom, hogy az önök felszabadulásának a napja jelenti számunkra is a szabadság napját.

Ez világos beszéd volt. Első hallásra helyreigazította tájékozódásunkat. Visszakapcsolt, az életbe, megmutatta a kisebbségi helyzetből, a szlovenszkói és kárpátaljai sors mélyéből való kiemelkedésünk egyedül reális módját: szövetkezésünket a nyakunkra nőtt cseh burzsoázia legerősebb ellenségével, az öntudatos cseh munkássággal. Közelebb hozta számunkra a szocialista Csehszlovákia elérhető vilá-

gát, s ezzel és ezen át a szélesebb ölelést, a szocialista országok egymásbafonódásának jövőbeni lehetőségét.

Julius Fučík a vita során hozzászólt Horváth Ferenc előadásához, s utalt arra a veszélyre, hogy a kelet-európai agrárválság önmagában való felfogása és minden más kérdéstől elkülönített megoldási kísérlete előbb vezetne agrárdemokráciához, mint forradalmi politikához és szocialista célok kitűzéséhez. Mi persze védekeztünk. Dehogyan akarjuk az agrárkérdést elszigetelten felfogni, s egyetértünk az ajánlott helyes megoldással. De ez már részletkérdés. A döntő az maradt, hogy a *Sarló*-nak a proletariátus frontján nem különönc módra, nem a szétszabdalt Kelet-Európa vágy-egységének fixa ideájával kell jelentkeznie, hanem úgy, hogy szellemi energiánkkal, nemzeti hozzájárulásunkkal saját országunk forradalmi erőinek összeállítását és egybevágását támogassuk.

A német Linksfront küldötte (az egyébként pozsonyi Paul Senft) az államkeret „történelmi kényszerközösség”-ét emlegette, melyben nemzeti különbség nélkül fegyvertársakká váltunk a szocializmusért vívott harc során, s éppen ezért hangsúlyozta, hogy „a munkásmozgalom nem ismer remetéket, legkevésbé a kisebbségi sors reméteit”.

Ez a csehszlovákiai proletár-összefogás lett társadalmi és nemzeti harcunk konkrét szociológiája és élő szocializmusa.

Julius Fučíkkal volt még találkozásom és vitám, és idézem is ma emlékéit a kolozsvári egyetem hallgatói előtt, valahányszor hősi alakja és világkinccsé vált alkotása, az antifasiszta publicisztika, sajtótörténeti előadásaimon sorra kerül. Ilyenkor sohasem mulasztom el ismertetni pozsonyi felszólalását is, mely tiszta csapásba igazított bennünket a dolgok sűrűjében.

Ebben a szellemben – a hic Rhodus, hic salta elve szerint – zártuk kongresszusunkat az ötödik napon. A vita tárgya itt már gyakorlati volt: a diákság és az ifjúnakasság mozgalmi egységének megvalósítása. A szocialista diákpolitikáról szóló előadásában Dobossy Imre a polgári társadalom részéről nyújtott diáksegély erkölcs-telen hatását, a szolgálalkúségre, nem őszinte magatartásra való elnevelést ostorozta, Balázs András pedig *Sport és kultúra az ifjú-*

munkások életében címen arról az erkölcsi hatásról beszélt, amit az öntudatra ébresztő osztálynevelés adhat a proletár ifjúságnak, szemben a polgári egyesületek lélektorizálásával. A gyakorlatban már létező s a kosúti pünkösöd vérével megszentelt Vörös Barátság itt vált, ezen a vitagyűlésen, a KISZ vezetése alatt álló Proletár Testedző Szövetség tagjává, s ezzel megszületett a Sarló ifjainak legális kapcsolata az ifjómunkássággal. „A sport, a kultúra és a marxista tanítás terén – mondtuk ki határozatban – ... nagy jelentőségű lehet az ifjómunkásság és a diákság találkozása, mert ez a két réteg a mai társadalmi és kulturális viszonyok között kölcsönösen sokat adhat egymásnak. A diákság magasabb kultúrstandardja, több műveltsége és több szervezőereje, s az ifjómunkások tömegszelleme, nagyobb helyzeti energiája a cselekvésben és biztos osztályharcos vonala mindkét félre hatékonyan kiegyenlítheti egymást.”

Epilógusként diákok és ifjómunkások immár együtt koszorúzták meg a világszabadság költőjének szobrát. Ez a koszorúzás a csehszlovák polgári demokráciában sem volt egyszerű. Ki kellett mennünk a Téglamezőre, ahol a városmajor egyik marhaistállójában, pókhálós, rozoga deszkatákolmány alatt rejtőzött a ledöntött Petőfi-szobor. Géplakatos és szerelő ifjómunkásaink persze pillanatok alatt eltávolították a lakatokat, diákok és ifjómunkások közösen hordták el a szobor rejtekére hányt szénát. Feltörték a deszka burkolatot, s ha jól emlékszem, Adamis Irén főiskolai hallgatónő, Vass László menyasszonya helyezte el a *Sarló* koszorúját, a fekvő márványalakra. A koszorú ugyanaz volt, mint amilyent Budapesten tettünk Táncsics sírjára: a babéron egymásbacsavarodva a cseh, szlovák, magyar, ukrán, lengyel, román, szerb, horvát és bolgár nemzeti színek, s a vörös szalagon most új felirat: A FORRADALMÁR PETŐFI SÁNDORNAK – A SARLÓ. Földy Rózsi lefényképezte a polgári demokráciának ezt a dokumentumát is: a deszkasírt, ahol a ledöntött szoborból egy résen át csak a költő kardhordó balja látszik. A marokolat letörve.

A sötét kép a múlté. Mikor csaknem három évtized után a szobrot újra láttam, kint a Ligetben virágok és fák panorámájából villant

felém fehéren. A szocialista Csehszlovákia társadalmi és nemzeti szabadságának jelét üdvözöltem benne, kisebbségi problémánk megoldásának szimbólumát.

Julius Fučík programja megvalósult.

6

Hogyan jut az ember érintkezésbe a párttal? Mikor kapcsolódik be abba a központi idegrendszerbe, amely legszebb emberi vágyainak teljesítése felé igazítja el a történelmi folyamatokat, s kijelöli az egyesek helyét a tömegek harcában? Döntő kérdés ez az egyén fejlődése szempontjából, s még jelentősebb egy egész mozgalom menetében.

Akárhogy erőlködöm is, nagy jelenetre, csattanó poénre nem emlékszem. Sőt, némi szégyenkezéssel máig is az buggyan ki a lelkiismeretemből, hogy ismertük ugyan már a pártosság történelmi fontosságát, s egészen konkrétan Csehszlovákia Kommunista Pártjának jelentőségét is mindama kérdések szempontjából, melyek megoldása olyannyira ingerelt, de maradt még jócskán a saját vezér-elhivatottságunk intellektuális nyavalyájából is, és jó ideig inkább a *Sarló* programját képviseltük a pártakciókban, mintsem hogy a párt vonalát vettük volna át, és vallottuk-hirdettük volna. A harcba, a kommunisták vezetete népforradalmi lendületbe már a kosúti sortűz napjaiban szívvel-lélekkel beállottunk, Lenin volt számunkra a legnagyobb tudományos és erkölcsi tekintély, s világlátásnak, új világért való helytállásnak elfogadtuk a kommunizmust, de ami a taktika fegyelmét, a munkaláncolatok demokratikus centralizmusát illeti, még hosszú ideig az élő emberek példája és szeme állása, mosolya és arcrángása vonzott vagy taszított, nyert meg vagy lökött félre.

Érzékenyen emlékezem máig is arra, hogy mit jelentett számunkra külön-külön és együtt is a pártemberekkel való személyes találkozás, s milyen mély hullámokat tudott vetni kedélyünkön az, hogy egye-

deiben imponált-e nekünk vagy visszataszítónak tűnt-e a párt? Persze, réges-rég tudom, amit ma minden pártnevelt rögtön a szemünkre vethet: hogy hát ez nem elvi álláspont! No de éppen az elvi álláspont biztonsága hiányzott még, s hogy ez kialakuljon mindnyájunkban, az múltott nagyrészt a személyi benyomásokon.

Amit írok: hű krónika is.

Vallomás: így volt.

Az elvi diszpozíciók nem hiányoztak, s ha kutatom, vajon gyakorlatilag mi is hozott minket közelebb a párthoz, hogy – függetlenül egyéni szimpátiáktól és antipátiáktól – végül majd személytelen-objektíven hasonulhassunk hozzá, akkor újra meg újra az ifjúmunkás-élet zsvajgása tolul fülembe és szívemre. „Tömegszervezet” – ez kissé rideg rubrika-kifejezés, s ha „műhely”-t mondok (a szellemi alkotás színhelye, műterme értelmében), akkor meg túlságosan impresszionista módon határozom meg a Vörös Barátságot. Életkeretnek, életközösségnek kellene inkább neveznem, ez megfelelőbb. A *Sarló* történetét a pozsonyi kongresszus szókimondása után nem lehet többé ettől az együttéléstől elválasztani. Nem, mintha mindenki részt vett volna sorainkból a Vörös Barátság munkájában, annyi azonban bizonyos, hogy itt szakadt fel a legtöbb termő energiánk, itt született meg mindennapi – tehát élő – kísérletünk kommunista életre és alkotásra a nemzeti és osztályharc feltételei között.

Ahogy szoktam: idézzem csak volt-magamat abból az időszakból. Egészen furcsa, megrendítően romantikus és borzalmas ügy inspirált cikkírára: egy tizennyolc éves pesti pékinas tragédiája. A biatorbágyi vasúti merénylet után Magyarországon kihirdetett statárium első áldozata volt, a radikalizálódó néptömegek elrettentésére akasztották fel „bankrablás” ürügyén. Lapokból ismertük az esetet: inas barátjának megszületendő gyermeke kedvéért egy városba tévedt parasztgyerek – Ondy Sándor – fekete álarcot vesz fel, s tarisznyájában húsz pisztollyal fényes nappal megtámad egy bankfiókot... Hiszen ez Rózsa Sándor! A szegénység és hűség balladája torzult a kőfalak közt paródiává, s mert „bűnügy” a legrosszabb pillanatban: hőse a bankvilág roppant bosszújának, népgyilkos kedvének esik áldozatul. *Ondy Sándor ügyében* címmel írtam meg apológián-

kat: meg kellett magyaráznom, miért gyűléseztünk ebben az ügyben, s miért terjesztettük panaszunkat a Gömbös-féle statárium ellen már ebből az alkalomból az Emberi Jogok Ligája elé. Akkor sem volt szerencsés politikailag felfogni ezt a rablólórákat, s ma sem tűnik elég logikusnak a póruljárt vagány s a mi öntudatos pozsonyi ifjúságunk képzeletének társítása, mégis: itt a dokumentum, s az érzésekben, melyek hevében az Ondy-ügyet kommentáltuk, felbukkan már a Vörös Barátság élmény-pozitívuma.

„Órákat, napokat töltöttem fiatal dolgozók társaságában – írom (ez egyszer ráfanyalodtam *A Reggel*-re, más lap nem közölte) –, megdöbbenve hallgatom suszterinasok, béresfiúk, cselédlányok, szerelők, építómunkások, pékinasok vallomását, és megilletődéssel ismertem meg az utca ifjaiban és leányaiban azt a legegyszerűbb, legfélreemérhetőbb szentimentalizmust, amellyel ezek a fiatalok tiszta emberek tudnak lenni a neurózis, a szublimálatlan szexualitás, a kapitalista barbarizmus korában. Nyomorognak és jók, osztályöntudatuk harcot parancsol minden emberi jóért és szépért. Megöregedett szívek, vén agyak, tompult fülek, érzitek, halljátok, értitek? Újra szabad őszinte szájjal ilyen szavakat használni: emberi jó, emberi szép! A humánus az osztályharcos proletariátusba költözött, s míg a polgári társadalom cinikusan fitymálja saját kihűlt, kongó isteneit, a fiatal proletároknál megint kék a nefelejts, dobog a szív, forró a vér, él barátság, van szerelem, s mindenek fölött valami messianisztikus emberszeretet szorítja harcos ökölbe a kezét.”

S ha már annyit idéztem a Vörös Barátság gyakorlatából, hozzá kell tennem az ellenképet is, hiszen ezért íródott a cikk. „Ondy Sándor is szegény – folytatódik az írás –, mint az én ifjúságunk barátai, ugyanolyan érzően jó és ugyanolyan bátor. De valamit nem engedtek meg neki: azt, hogy osztálytudata, kollektív érzése, emberi horizontja legyen. A hivatalos társadalom nemcsak hogy nyomorban tartja barátjával együtt, aki a nyomorban még apa sem lehet, de úton-útfélen mozival, újsággal, ponyvaregénnyel a polgári szerzést és a magántulajdont túlhajtva: a rablás romantikájával nyaldossa körül. A két péksegéd a polgári félrevezetés és terror következtében proletárjóságát nem kapcsolhatja be az osztályharc frontkol-

lektivitásába, hanem ezzel az emberjósággal polgári formák közé kényszerül. A proletárjóságból polgári formák között, a barát és barátnő iránti leszeparált humánumból a polgári giccsben nem lehet más, mint rablás... A két péksegéd nem ismert érdekvédelmet, klubot, egyesülést, sportot, hanem élte, nyomorban és álmokban, a külvárosi suhanc elrekesztett egyéni és kétségbeejtő családi helyzetét.”

A mi fiataljaink élete már nem volt sem „elrekesztett”, sem „kétségbeejtő”. Közösségre találtak sportban és kórusban, világnézeti iskolában, sztrájkok, utcai tüntetések és pártmanifesztációk harcában. Az új éppen az volt, hogy a mi „vagányaink”, ezek a hétköznapi rongyaikban maltert keverő, esztergapadnál forgoló, villanyt szerelő vagy – sűrűn – munka nélkül kódorgó, s legfeljebb vasárnap a munkásotthonban kimosott ingben, nyalkán megjelenő fiúk, s „babáik”, a bolti kiszolgáló- és cselédlányok, közös társadalmi célt vállaltak teljes életörömmel. Szerették is egymást, de nemcsak a testük. Soha évek alatt egy pornográf szót (ha csak káromkodásban nem) tőlük nem hallottam, s középosztály-undorom is, a bennem tomboló intellektuális anarchia, itt itatódott fel újra kommunista erkölcsben. Őszintén-igazán a nyers és durva mában tulajdonképpen a jövőnk igazát és szépségét éltük. Milyen lázban volt a tábor, amikor kék inget és (lányoknak) vörös inget rendelt a kórusvezető Balázs Drisa. Gond volt száz inget előteremteni, varrták is a munkásasszonyok az ingeket a Zuckermanmlin és a Dornkappelen, a Patrongyárnál és Ligetfalun, körös-körül a főváros peremén – itt laktak szimpatizánsaink. S 1931. november 7-én, az orosz forradalom tizennegyedik emléknepjén, fellépett a kórus. Ez más volt, mint Kassákék égbe szálló munkásapoteózisa a közönségnek hátat fordító kórusvezetővel. Itt maga a kórusvezető is a hallgatóság felé nézett, hiszen a kórus agitált, bekapcsolódott a tömegbe, mint annak súlypontja, hangja, felemelt ökle. Az ünnepi fellépésen Morvay-vers paraszterhe dobbant és robbant:

*Ezerféle, milliószínű szegénység,
gyorsan!
mássá váltani emberi módon ezt a világot!*

*Testvérek,
ne várjatok!*

Száraz Jóska ezen az őszön mondta tollba az életét. Hűségesen jegyeztem az emlékezéseit. Elmondta, hogy Bátorkeszi községben nőtt fel, s már gyermekkorában is kenyérkereső volt: fuvarozott. Egyszer az apja részegen oldalába vágta a vasvillát. A fiú ki-nyomta sebéből a vért, istenáldását kívánta az apjára, s világgá ment. Komáromban kitanulta a cipésmesterséget, mint munkanélküli gya-log kanyargott fel a Duna mentén Pozsonyba, téglát hordott, alkalmi munkát vállalt. Ha megint kiesett a kenyérből, éjjelente kijárt a szomszédos falvakba, vagy üres vagonokban húzódott meg. Beke-rült a munkásmozgalomba. Tanulni, olvasni kezdett, egy tünetesen lekapták (össze is törték az ujját), s életének leggondtalanabb három hónapját a lipótvári börtönben töltötte. Azután jött a nemeskosúti sortűz... A kifutófiú (éppen egy rádiókereskedés skatulyáit hordoz-gatta) mindezek elmondása után pontosan felsorolta magánvagyonát is: kis ruhanemű, zseblámpa, kés, egy aranyozott töltőtoll, harminc sportjelvény és tizenhét társadalomtudományi brosúra. Az önéletrajz véget ért, letisztáztam, s másnap bemutattam neki. Akkor volt elő-ször kávéházban, mind magyaráztam, nem szégyen ide beülni, ez a mi írói nyomortanyánk. Jóska egy-két helyen javított a szövegen, azután aláírta.

Ez az önéletrajz azóta dúsan folytatódott, s a spanyol fronton szerzett kitüntetések, a francia, német, magyar és szlovák fasiszta államban töltött illegális évek, a szlovákiai partizánmozgalomban való részvétel fejezeteit Száraz József már nem másnak diktálta tollba, hanem maga írta meg, mint a pozsonyi *Új Szó* munkatársa. Akkor még éppen egyszerűségében keltett feltűnést ez az írás.

Előbb azonban harcolnom kellett a megjelenéséért. A városba vetődött falusi gyerek vallomása örömeiről és bánatairól a maga

józan tárgyilagosságában (s mégis, a keresetlen szavakon is átrajzolódó érzésvilággal) még szokatlanul hatott, s itt támadt első összeütközésünk jó néhány elvtárssal, aki hamarabb került a mozgalomba, mint mi, s más ízlésének, más stílusának hangulatát „a párt nevében” szegezte velünk szembe. Az *Út* pozsonyi kollektívája például, melybe hamarosan mi is bekerültünk, megoszlott ennek az írásnak az értékelésében. Az „újak”, mármint mi, a valóságábrázolásban új iskolát láttunk, s úgy éreztük, hogy az egyedi proletársors hűséges visszaadásában a kisalföldi magyar tömegek nagy történelmi változásáról kapunk képet, a „régiek” viszont valahogyan a közvetlen harci buzdítást, a vöröset, a jelszavakat hiányolták az írásból. Stószig fellebbeztünk, s nagyon boldogok lettünk, amikor Fábry Zoltán – bár telve volt még fenntartásokkal gyors üdvözlésünkkel szemben – felfedezte a kis önéletrajzban a maga hirdette „valóságirodalom” felé vezető ösvényt. Az írás végül is az 1932-es *Munkás és Parasztnaptár* lapjaira került, innen vette át Kassák Lajos a *Munka* számára, s megjelent még egy nagyváradi folyóiratban is. A legjobban azonban az olvasóknak tetszett, munkásoknak, parasztnak. Kiderült, hogy szívesen olvasnak magukról, a maguk életéről, s a valóság tükrebből hamarabb tudják levonni a politikai tanulságokat, mint az eladdig divatozó „proletárirodalom” jelszavas elvontságaiból.

Feszélyező ellentmondás alakult ki. A mindennapos együttműködés ifjúmunkás barátainkkal nemcsak az osztályharccal való ismerkedésünket mélyítette el, hanem befűzött a pártéletbe is: egy lüktető, mindenre reagáló politikai tömegpárt legális akcióiba. Ugyanekkor ama kísérletezésünk, hogy a számunkra feltáruló valóság visszaadásából fakasszunk új irodalmat, falba ütközött, egy egészen más igény hol nyíltan visszautasító, hol titokban gáncsoló rosszindulatába. Nekünk tetszett a Morvay-versek felhorkanó, káromkodós parasztnyersesége, kihallottuk belőlük kisebbségi tömegeink felzúgó moráját, másnak azonban nem ez kellett, hanem például a *Világoktóber*. Az *Út* szerkesztő-kollektívájába tartoztunk már négyen is a *Sarló* gárdájából (kivélem Peéry, Terebessy és Jócsik), s tudtunk nélkül megjelenik a lapban egy ismeretlen költő, állítólag prágai

diák expresszionista általánosságokból és hisztérikus jelszavakból kicirkalmazott szabadverse, ilyesféle gondolatjárattal: „mert: – oroszosodik – októberesedik – szovjetesedik – szovjet-oroszosodik – német – magyar – bolgár – román – gyarmat egyaránt...” Ilyenkor pattantak ki a szerkesztőségben rejlő ellentétek. A sarlós fél dühöngött: mi az, hogy „oroszosodik”? Ki „oroszosodik”? És mi az az „októberesedik”? Micsoda imamorzsolás ez, és ki akarja itt teleológikusan a nagy október forradalmi szimbólumát egyben az eloroszosodás vágyképévé torzítani? Mi mélyen felháborodtunk, a „régiek” pedig értetlenül néztek ránk, ráadásul még mi lettünk a nacionalisták a szemükben.

Sok-sok kis dolog gyullasztott ilyen izgalmakat. Nézzük a „fecskefészkek” botrányát (mi annak éreztük). Felküldjük a prágai nyomdába Rosie Ney – a mi Rózsink – felvételét a komáromi nyomornegyed házsoraival, s okulásul alája is írjuk: „Ilyenek a híres komáromi fecskefészkek. A nyomorgó munkanélküli a régi várfalhoz ragasztja picit házikóját, és riadtan várja, mikor jelenik meg valami lebontási parancs a várostól...” A dokumentáció azonban valakiknek nem tetszik, a házikók talán nem elég roskatagok, s megjelenik (bizonyára olvasatlanul) a szövegünk egy kölcsönként klisé csehországi pásztorkunyhójával. Mi felugrunk: megint mi ez? Propagáljuk a szociofoto dokumentum-művészetét, körforgást akarunk realitás és művészet és agitációs hatás között, de kiesik a kezdő tétel, hiszen nyilvánvalóan hazudunk, ez a kunyhó nem a fecskefészkek Komáromából való. Egy másik felküldött kép – munkácsi tüntetők csizmás, bocskoros, fapapucsos lába a masírozás lendületében – egyszerűen eltűnt. Elöttem van Fábry Zoltántól visszkapott egykorú levelem, ahol az esetet így kommentálom a kollektíva nevében: „A legjobban a szociofoto-képanyag elsikkasztása miatt haragszunk. *Ebből elvi kérdést csinálunk.* Mert: két képről van szó, amelyen keresztül száz és száz magyar proletár a maga valóságára döbbenhet: a munkácsi felvonulás, a komáromi tömeglakások! Valóságfelmutatás helyett ócska és hamis demagógiát csinált Jung: hamis szöveggel valami csehországi vityiló képét rakta be, gondolván, hogy nem a valóság történelmi erején, hanem hangulatkeltő vityilon van a

hangsúly. Itt van a legnagyobb ellentét köztünk és a kispolgári vörösök között. Mi forradalmárok vagyunk konkrétan, ők csodaváró proféták hisztérikus demagógiával. Ne haragudj, hogy ily őszinte vagyok, hiszen Te is visszavághatsz, ahogy akarsz, taníthatasz. De nem mérsékelem magamat – elvtárs előtt. A két képet a jövő számban szeretnők *mégis lehozni, s még más képet is bele*: ez legyen négy-öt képpel Szlovenszko felmutatása! Először fogják komáromi, kassai, pozsonyi, beregszászi harcosaink: *magukat maguk elé objektívtalan találni a sajtójukban.*” Fábry, szegény, Stószon szenvedte végig a mi pozsonyi összekapásainkat, melyek nemegyszer fajultak kölcsönös személyi áskálódássá. *Az Út* következő számában azonban a kívánt képek az eredeti szövegekkel jelentek meg.

Voltak olyan összeütközéseink is, melyek általánosabb konfliktusoknak voltak csupán helyi sercenései és kisülései. Ilyesmire adott alkalmat váltakozó érintkezésünk a budapesti *Munka*-csoporttal.

A polgári demokrácia nyújtotta lehetőségek közt mi Csehszlovákiában eljutottunk az osztályharcos tömegek kommunista frontjára, de itt sem tagadtuk meg az író-mestereinket, akik előbbre vittek. Ha meg is különböztettük magunkat Kassák Lajos művészegyüttesének ideológiai állásfoglalásaitól (sohasem voltunk Kassákékkal azonos véleményen), igazságérzetünk visszautasított minden olyan otromba vádat, mely „egy budapesti munkásgyilkos pártfogolása” miatt ért bennünket, méghozzá azok részéről, akik reális művészeti törekvéseinket annyi előítéllettel fogadták. Szívesen szavaltuk a *Mesteremberek* halhatatlan sorait, legfeljebb módszerünk volt más, mint a Kassák-kórusé: kevésbé áhítatos, de annál előbb, harsányabb interpretáció. Somorján, a Csallóköz szívében, például éppen ezzel a kórus-számmal arattunk sikert. Nem kérdeztük meg Kassáktól, tesszik-e neki vagy sem, de versét a Vörös Barátság úgy adta elő egy kommunista gyűlésen, mint az ötéves terv kiáltványát. A hatás jó időre elhallgattatta a Kassák-falókat, s mi bántatlanul rendezhettük meg Pozsonyban a *Munka*-kör fotokiállítását is.

Kiderült különben, hogy a kis szerkesztő-kollektíva rengéseinek állandó epicentruma messze kívül van köreinken. A kollektíva „régii” tagjai leadták közlésre a moszkvai *Sarló és Kalapács A magyar*

proletárirodalom platformtervezete című közleményét, amely általános részében még úgy-ahogy megfelelt volna igényeinknek, amint azonban a magyar irodalmi hagyományok átértékelésére tért ki, s levágta szeretteinket (Ady Endre költészetét a radikális kispolgár lázadásává kicsinyítette, a mi korunk irodalmából Illyés Gyulát a kispolgári intelligencia írójának, Kasságot szociálfasisztának, József Attilát és Simon Andort pedig egyenesen fasisztának nyilvánította), érthető volt megütközésünk. Két folytatás megjelenése után a közlés megszüntetését kértük, s amikor a döntés késett, tördelés közben saját felelősségemre fogtam a kiszedett ólomhasábokat, és a még hátralévő részt egyszerűen a gyűjtőládába dobtam. A gesztus nem volt szabályos (felháborodásomban máskor is képes voltam anarchikus gesztusokra), védelmemre azonban nemcsak igazunk tudatát hozom fel, hanem azt is, hogy néhány Moszkvából akkoriban szerkesztőségünk címére érkezett cikk milyen felháborodást keltett köreinkben. Gergely Sándor, az egyik cikkíró, egy szovjet vámőrért lelkesedett, aki átengedi ajándékba vitt játékkrokodilusát, majd rácsodálkozott egy rendőrré is, aki a szovjet főváros forgalmát irányítja az utcán. Mi ismertük és becsültük Gergely Sándort, ha nem is tikkasztó regényeiért, hanem néhány remek karcolatáért, s nálunk tartott előadásaiért, amelyben a falu és város kapitalista ellentétét világosan, tanulságosan elemezte. Ennek a cikknek az igénytelensége, szimbolikájának lapossága és kicsinyessége azonban bántott. S bosszúsággal fogadtuk Balogh János beküldött cikkét is, amelyben a szerző meghatottan közli, hogy a Moszkva-folyó mentén, ahol régebben a tőkésék és földesurak vadásztak nyulakra, ma a felszabadult proletariátus és szövetségese, a dolgozó parasztság úzheti a vadat... Fellázdunk. Nekünk ilyen cikk nem kell, sőt, éppen az emigrációtól nem várunk ilyen írásokat! Négyen is aláírtuk a levelet, amelyben megmagyarázzuk Fábrynak, hogy miért nem adjuk le a két moszkvai kéziratot, s ez a szenvedélyes kitételekkel fűszerezett levél (Peéry Rezső keze írásával s megfogalmazásában) leszzegezi: „Mi az orosz munkásosztály heroikus teljesítményéről tényeket, forradalmi lelkesedést és marxista kritikát akarunk. Nem pedig, hazug, emelygős pufogtatásokat és naivitásokat.” A levél argumentál ifjú-

munkás barátainkkal is, amikor közli, hogy „mind a két írást felolvastuk ifjúmunkásoknak, egyszerű prolifiúknak. S mi volt az eredmény: *kinevették, s azt mondták, hogy nem frázisokra, szentimentális ellágyulásokra, hanem tényekre kíváncsiak.* Kétségtelen, hogy az ő kritikájuk nem döntő, de igen érdekes dolog, hogy ezek a fiúk hogyan megérik és meglátják a vörösbe öltözött polgári pátoszt...” Fontosak-e ezek az epizódok? Igen, ha meggondoljuk, hogy a kicsiny dolgok milyen nagy dolgok. Ezt az igazságot nem én találtam ki. Arra a hírre, hogy Moszkvából Csehszlovákiába érkezett Bohumir Šmeral, az Antiimperialista Liga egyik vezetője, Terebessy Jánossal felutaztunk ketten Prágába, s Laco Novomeský szlovák író társaságában felkerestük a cseh munkásmozgalom régi jeles harcosát. Voltak súrlódásaink a Dav-csoporttal is, kölcsönösen nacionalizmusra gyanakodtunk, s ezért kellett ez a prágai szembesítés. Nem tetszett nekünk például, hogy megszóltak bennünket, mert a magyar munkásokkal, parasztokkal való érintkezésben új, mégpedig magyar köszöntést vezettünk be, s azt mondtuk egymásnak: „Szabadság!” Šmeral felfigyelt, s megkérdezte szlovák író társunkat, hogy hát miképpen is kellene a magyaroknak üdvözölniök egymást? Amikor megtudta, hogy a kommunisták a legeldugottabb magyar tájakon is eddig egy régi cseh köszöntést használtak, felkapta a jelentéktelennek tűnő formai kérdést, s előadást rögtönzött nekünk a kis dolgok nagyságáról. „Hogyan is lásson különbséget a mi magyar parasztunk – magyarázta – a létező cseh burzsoázia és mi köztünk, ha mi is azt a látszatot keltjük, hogy szlávósítunk? Egy ilyen köszöntés nem kicsi dolog. 1905-ben Moszkvában egy felesleges i-betű miatt léptek sztrájkba a nyomdászok, s ez a megmozdulás rövidesen általános politikai sztrájkba nőtt át. Így járult hozzá néhány orosz cári akadémikus nyelvtani akadémikusok a forradalom kitöréséhez. Ilyesmiből azonban nekünk is le kell vonnunk a tanulságot. Kis figyelmen kívül hagyások és mulasztások az ellenség kezére játszanak át nagy alkalmakat.”

Igaza volt. Sokszor éppen a kis dolgok tisztázása segítette elő, hogy mozgalmunk tagjai személy szerint hozzáedződjenek a párthoz. Nagy hatással volt ránk mindazok mosolya, megértése, akik meg-

hallgattak, ha érvünk jogos volt, igazat adtak, és nem féltették tőlünk a tekintélyüket. Ráchel, a pajtás-agitátor, Balázs Béla, Steiner Gábor, Julius Fučík, Bohumír Šmeral – egy-egy szorító pántot bontottak le, gátlások alól szabadítottak fel, mesterfogással nyúltak be fejlődésünkbe.

Fábry Zoltán is megtalálta a helyes szót perünkben. Idegességünket nem vette át, ahol kellett, csitított, de irodalompolitikánkat helyeselte és támogatta. Meg is eredt a dokumentumírások folyama. Általános jelszavak helyett most már a maga mindennapi keserüségeről, maró gőzőkről, a légtisztító berendezés hiányáról küldött be leleplező írást Farkas (Marek) István, a Gummon-gyár ifjú munkása, Buzgó Kálmán, a nagymegyeri fuvaros idegen telepésekre panaszkodott („saját sorsommal és társaimmal, valamint érintkezésem után írom saját kezemmel” – így fejezte be sorait), szavalókórus született a Grüneberg-kefegyár leálltáról, s Pásztori Gyula géplakatos hűen elmondta, hogyan cserélték fel a tölténygyár magyar munkásait megbízhatóbbakra... Ugyanilyen típusú sorozatot indítottunk meg a proletárok hősi emlékeiből is. Egy öreg kőműves, Kaszás László, elmondta, hogyan hajtották halálba a tapasztalatlan fiatalokat a szerb fronton. Névtelen szemtanú elevenítette fel, hogyan véreztek el a győri ifjú munkások 1919 május elsején a komáromi Duna-szigeten. S megszólalt a csendes öreg Szabó Károly is, szibériai interbrigádistá, világforradalmi csataterék magyar vöröskatonája, hogy pontosan és tárgyilagosan beszámoljon emlékeiről. Maga a valóság gyújtott lánggra, mozgósított, anélkül hogy nagy szavaknak kellett volna csörömpölniük.

S volt bátorsága Fábry Zoltánnak arra is, hogy a moszkvai platform-vita kellős közepén leadja folyóiratunkban József Attila *Lebukott* című versét, döntő válaszul a vádemelőknak! Ez is tetszett. S az is, hogy végre kimozdult Stószról. Ludwig Renn, az antifasiszta német író társaságában 1932 tavaszán felkereste a köztársaság keleti ukrán nyomorvidékét, s mintegy kiegészítésül mindannak, amit mi a tiszaháti magyarok „szegényországá”-ról hallottunk, ő most *Az Út*-ban a hegylakók sorsát tárta fel a *Verhovina éhez* című írásában. Régi csak-magyar nyomorszemléletünk itt is leckét kapott, fel

kellett figyelniük a közös front, a nemzetközi munkásszolidaritás mondanivalóira.

Szociográfia, valóságirodalom és művészi igény győzött, s mi nem távolodtunk a párttól, hanem ellenkezőleg: a szívéig értünk. Észre sem vettük: míg a proletárfrontot saját fejlődésmenetünk eredményeivel gazdagítottuk, mi magunk is átítatódtunk pártos elemekkel.

Különben: jó időre felszámolták az irodalmi élet balos-szektás klikkszellemét odakünn is. Belső elégtétellel fogadtuk a RAPP – a Proletár Írók Oroszországi Egyesülése – feloszlását 1932 április havában, s örömmel üdvözöltük Makszim Gorkij realista humánusmának győzelmét. Nem tartottunk haragot senkivel. Népforradalmi szükségleteinkből indultunk ki, ezért nem voltunk hajlandók elátkozni Kassák Lajost, viszont vitákon innen és túl elismeréssel fedeztük fel a moszkvai Hidas Antal költészetében a népdal és a Petőfi-hagyományok proletár-alkalmazását, s ifjúmunkás barátainkkal és barátnőinkkel együtt szavaltuk és daloltuk is találkozóinkon és kirándulásainkon a népszerű Hidas-verseket. Írói klikkek ették egymást, nekünk azonban éppen a klikkszerűség nem kellett, s kisajátítottuk magunknak innen is, onnan is, mindazt, ami szép volt, s kedvet adott a harcra.

7

Kovács Endre a Sarlós-mozgalom magyar irodalmi vonatkozásairól írt értekezését (a *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből* című 1962-es akadémiai kiadványban) a pozsonyi kongresszussal zárja, s azt mondja: „A *Sarló* történetének nyomon követésénél az 1931. évet követő szakaszt úgy kell tekinteni, mint a mozgalom gyors széthullásának idejét.” Az állítás helytelen, 1931 őszétől 1933 nyaráig – több mint másfél éven át – a *Sarló* a párt oldalán mutatta fel legszebb mozgalmi teljesítményeit. Ez a csaknem két esztendő volt a sarlósok legtermékenyebb időszaka, még ha soraik

meg is fogyatoztak. Bekapcsolódásuk a pártéletbe, a proletárfront nemzeti forradalmi kiszélesítése, s mindaz a próba, amelyen edződtek, végső és helyes hozzájárulás volt a történelmi fővonal kialakulásához, s következményeiben még ma is termőképes hagyomány. Nem személyi esetlegességekre gondolok. Egyesek hamarabb leváltak, mások később, akadtak óvatos visszavonulók, s csak kevesen tartottak ki végig töretlenül, ez azonban másodlagos jelentőségű. Együttetésében ez a mozgalom fejlődéstörvényt prezentált, s éppen az a lényeges, hogy pártos végkifejletével vált emlékezetessé.

A kibontakozás a cserkészetből a népi romantikáig, majd a tudományos szocializmusig csupán előjátéka volt annak a mozgalmi szakasznak, amely gyakorlatilag is igazolta ezt a kifejlődést.

Mindenesetre: ütközőbe kerültünk. Egy régi, még a gazdasági válságot és a tömegek radikalizálódását megelőzően keletkezett, az ingadozó rétegek eligazítására kellőképpen fel nem készült balosdoktrinér garnitúra görbén nézett mozgalmunk nemzeti sajátosságaira, s tovább szajkózta egy „tisza” kommunizmus elvont propagandáját, ami megzavarta sorainkat, elrettentette a párttól jó néhány érzékenyebb emberünket, s nem egy kezdeményezésünket borította fel idő előtt. Másfelől észbe kapott a polgárság, s belső ellentmondásai ellenére is közös magatartást alakított ki velünk szemben Budapesttől a kisebbségi részekén át Prágáig. A régi liberalizmus felszámolódott. Szent-Ivány helyett most már határozottan Jaross Andor került előtérbe, aki a Németországban hatalomra törő hitlerizmus kisebbségi magyar megfelelőjére törekedett, s nemzeti szocialista jelszavakkal kezdte mozgatni, megszervezni az ifjúságot. Helytállás a szorítóban: ez lett a legfőbb próbánk.

A párt egyes elemei felől ránk vicsorító dogmatizmussal szemben újra meg újra Leninre, a tömegekre és a tömegekkel egybeforrott munkásvezetőkre – Csehszlovákia Kommunista Pártjának legjobb-jaira – támaszkodtunk, s *Az Út* hasábjain ki is fejtettük idevágó nézeteinket, viszont ennél fontosabb, százszorta előbbrevaló volt, hogy a felkísértő fasiszta veszélynek emeljünk gátat. A két front közti különbség értékelésének ezt a mértékét nem mindenki fogta fel teljes egészében. Volt, aki a pártbeli hibák ellen hadakozva végül

magával a párttal fordult szembe, s innen már csak egy lépés kellett a fasizmusoz való átcusuzamláshoz.

Már 1932 legelején (*Az Út* az évi első számában) feltűnő helyen tettük közzé a „*Baloldaliság*” – *a kommunizmus gyermekbetegsége* néhány következtetését a konkrét sajátosságok számbavételének szükségéről a forradalmi harc ama szakaszán, amikor a mozgásba jött tömegeket el kell tudni vezetni az élcsapat győzelmét biztosító új állásba. Azt hiszem, ma, az élő leninista útmutatás idején, nem érdektelen az az érvelés, mellyel mi harminc évvel ezelőtt szűz-kommunista hévvel Lenin szövegét a csehszlovákiai magyar kommunisták figyelmébe ajánlottuk, s vállaltuk kényes vitákban a lenini normát. „Lenin idézett sorai – hirdettük *Az Út*-ban – nemcsak azért jelentik most számunkra Szlovenszón és Kárpátalján a legelőbb valóságot és konkrét, biztos útmutatást, mert felhívják figyelmünket arra, hogy az opportunizmus, a haszonlesésből a forradalmi marxizmustól elhajló szociáldemokrácia elleni harcban segítségünkre siet a tömegek saját tapasztalata, és hogy ez az idő különösen kedvező a kommunista párt taktikájára: a dolgozók egységfrontjának a felállítására. Lenin itt közölt mondatai mást is tudatosítanak bennünk, tehát más szempontból is aktuálisak. Lenin üzenetében a baloldali doktrinarizmus, a pusztán csak általános, sablonos, levegőben lebegő radikalizmus ellen is harcba szólít bennünket, és a döntő történelmi időszakban a helyzet konkrét, közvetlen, a valóságon alapuló tanulmányozását, a helyi körülmények, a speciális történelmi, földrajzi, nemzeti sajátosságok és erők számbavételét követeli. Nagyon érdekes, hogy *az általánosságba vesző radikalizmus a válságba jutott intelligencia jellemvonása*. Egész Szlovenszón és Kárpátalján bal felé tolódik az értelmiség, de a bal felé tóduló intelligencián valahogyan megérezni a könyvszagot. Baloldali egyesületek alakulnak ötven, száz, kétszáz taggal is, de radikalizmusuk még a levegőben lóg, mert nem tudják a konkrét magyar, szlovák, ukrán, zsidó vagy német nemzeti valóságot, a szlovenszói és kárpátaljai talajt, a kelet-európai történelmiséget, az osztályharc konkrétumát megtalálni.”

Az alaphangot Lenin szavaival ütöttük meg, s tudatosítva helyzetünket újra felvetettük mozgalmunk sajátos értelmiségi programját:

olyan munkacsoportok alakítását, amelyek „a baloldali intelligencia eddigi absztrakt (elvont) internacionalizmusa és radikális doktrinér-sége helyett a konkrét magyar helyzetanalízis alapján állítják be a forradalmi intelligenciát a proletariátus mozgalmába.” Egy csomó akadémikus elvtársba ütköztünk ugyan, de azért egyedül sem maradtunk. Hasonló folyamat ment végbe a *Dav* írói körében. A baloldali intelligencia zsolnai konferenciáján a szlovák forradalmi értelmiség is arra az álláspontra helyezkedett, hogy az új történelmi erők kibontásához a proletariátus frontján konkrét helyzetismeretre, a szlovák történelmi viszonyok logikájából való reális kiindulásra van szükség, ha a lenini tant honi viszonyaink között eredményesen akarjuk érvényesíteni.

A kisebbségi magyar diákság és értelmiség eszmei zajlásában egyáltalán nem csökkent, hanem ellenkezőleg: jelentékenyen megnövekedett a hangunk, hiszen mindazt, amit azelőtt legfeljebb a diákmozgalmi körökben és a polgári sajtóban (sokszor csak a bulvárlapok ketrecébe kényszeredve) rebeghattunk el, most *Az Út* mindenhová eljutó számaiban szabadon és teljes tüdővel kimondhatuk. Évekig tartó megfigyeléseink eredményeiből erre az időre érelődött ki valódi publicisztikánk, amely végre nemcsak intellektuális körökön belül keltett házivihart, hanem általános közvéleményt támasztott, s a legilletékesebb kisebbségi tényezőt: magukat a tömegeket készítette állásfoglalásra. Vajon nem fénykora-e a Sarlónak ez az idő, amikor klikk-alkudozások helyett „a kisebbségi magyarság történelem nélküli osztályai nevében” emel szót a Masaryk elnök egymillió koronás adományából létrehozott Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság szűk osztálycélokra való kisajátítása és az eredeti elképzelések meghamisítása ellen? Jócsik Lajos *Akik egy millióért államhű kisebbséget szállítanak* címmel nyílt színen mutat rá arra, hogyan szorították ki a kisebbségi magyar kutatások akadémiajának tervezett intézményből magát a kezdeményező ifjúságot, s a válság kellős közepén hogyan kísérleteznek itt is a cseh és a kisebbségi magyar burzsoázia eszmei védelmének összeegyeztetésével. Új – a proletariátus népi arcvonalán elfoglalt – hadállásából a Sarló sikeresen meg tudta teremteni a magyar egyetemi hallga-

tóság osztatlan egységfrontját, s a prágai és pozsonyi tüntető gyűléseken elhangzott előadások és tudományos programtervezetek, amelyek röpiratban is megjelentek, hátrálásra kényszerítették a kormányt, s megakadályozták, hogy az új intézmény közvetlen kormánypolitikai manőverre legyen felhasználható.

És másutt, mint a szabad kommunista sajtóban, nem jelenhetett volna meg a *Sarló* ama elemzése sem, amely a cseh és magyar burzsoázia egyes köreinek újra divatba jött egyezkedéseivel kapcsolatban a proletariátusra testálja át a kisebbségi magyarság nemzeti érdekvédelmét. Egy ilyen írás, mint az *Egyezkednek Budapest és Prága urai* (újra Jócsik cikke) konkrét állampolitikai viszonylatokba helyezte a pártos feladatokat, s éppen ezekkel járult hozzá a proletár közvélemény megszilárdításához, mulékony erejű hisztéria helyett okfejtésre alapozván a meggyőzést. Egyfelől Friedrich István, Gratz Gusztáv és Buchinger Manó, másfelől Edvard Beneš „közzeledési” kísérleteire hivatkozva rámutattunk egy francia módra készülő „Dunaeurópa” népellenes terveire, s egyben lelepleztük a Prága és Budapest megegyezése esetén várható kisebbségi következményeket is: „...a magyar burzsoázia számára a kisebbségi kérdés egy kereskedelmi ügylet csupán, mert akkor csinál kisebbségvédelmet, ha ez osztályelőnyeinek megfelel, és nem létezik számára ... ha osztályérdekei úgy kívánják.” Kettős harcunk az egymás ellen törő két burzsoáziával itt vont le szükséges következtetést arra az esetre is, ha a kettő egyezkedése során a kisebbségi magyar burzsoázia ellenzékisége likvidálnának. „A polgári magyar politika által eddig elámitott s így eladott tömegek vezetését – írta nevünkben a szerző – a kisebbségi magyar proletariátus veszi át, mert csak ő indíthatja meg és harcolhatja ki a többi nemzet proletariátusával szövetkezve a dunai kis népek osztály- és gyarmati elnyomástól mentes rendelkezését.”

Kétfelé is megnőtt ennek a publicisztikának a hatékonysága. A munkásolvasók falun-városon bepillantottak azokba a politikai kérdésekbe, melyeket a *Sarló* a polgári világtól való leválása és a munkásosztályhoz való fokozatos átállása során megismert, s így könnyebben terjeszthették ki az osztályharcot konkrét helyi problé-

mákra, különleges nemzeti sajátosságokra is. Viszont: a *Sarló* harca most már nem egy kis értelmiségi csoport, hanem a proletariátus vezette néptömegek súlyával jelentkezhett. A *Sarló* bekapcsolódása a munkás-közéletbe erősítette a forradalmi mozgalmat, s a párttal való kapcsolatában új, nagyobb szerephez jutott a *Sarló*.

Zeng és zúg bennem mindmáig ennek a felgyült energiájú, nagy kölcsönhatásokban izzó esztendőnek minden élénksége. Előadásokra hívtak bennünket mindenüvé. Falusi proletárok vendégei voltunk: deszkákat hordtak be a szobákba az asszonyok, s rakták keresztbe a székekre, hogy a rögtönzött padokon minél többen elférjünk. Nagymegyeren a földmunkások otthonában beszéltünk Balázs Drisával a munkáslevelezésről és a harci kultúráról, amíg meg nem jelent a csendőrség, s fel nem szólított távozásra. Az ablakokon át csüngött be a sok bajszos arc, a csendőr ragaszkodott az oszláshoz, mi ragaszkodtunk ahhoz, hogy előbb „befejezzük az elkezdett mondatot”, s míg nyugodtan a tárgy végére nem értünk, el nem moccant senki. Lévára is ki kellett volna szállnunk: ott működött már a Franciaországból hazakerült Háber Zoltán szabósegéd vezetésével egy szavaló-, mozgó-, és árnykórus. Fellépésünket nem engedélyezték. Történetesen a szociáldemokrata „munkásakadémia” is rendezett ott előadást, Brogyányi Kálmánt hívták meg, a művészettörténészünket. Baj lett a dologból. Az előadásra természetesen – már csak a *Sarló*-ból ismert előadó kedvéért is – érdeklődéssel vonultak fel a kommunisták, de mikor látták, hogy az előadó arisztokratikus hűvösséggel egyre intellektuálisabb elvontságig csavarja fel a témát, s az anyagelvűség művészettörténeti magyarázatából csak nem akar leereszkedni a mindennapokhoz, felszólaltak, és parázs vitát rögtönöztek az osztályharc művészetéről. *Az Út* egyszerre több levelet is kapott ez ügyben: számon kérték rajtunk az elmélet és gyakorlat őszinte kapcsolatát. Mi idejében jött jelzésnek fogtuk fel ezt a megnyilatkozást, két napon át vitattuk a kérdést (együtt Brogyányival), s ankétunk eredményét közre is adtuk, hogy még egy ilyen konfliktust is a tömegekkel való kapcsolat elmélyítésére használjunk fel.

Idézem ezt az ügyet, mert képet ad a *Sarló* kongresszusi programjának életbeültetéséről. Amit mi a „harcos proletárkultúra” meg-

indokolásával és kitervelésével 1931 őszén elindítottunk, az át is ment az életbe, éppen ezért nem lehet a *Sarló* történetét a kongresszussal lezárni. „Brogyányi Kálmán előadásának kiindulópontja – mondotta nyilatkozatunk – nem az volt, hogy a lévai proletariátus osztályharcát művészeti fokon, a marxista tudomány eszközeivel tudatosítsa, s így az új kultúra teremtő erőit a konkrét viszonyok között kibontakozáshoz segítse, hanem egyedül az volt az előadás célja, hogy a művészettörténelem materialista magyarázatát adja. Így az előadás közéleti kihatásában megszűnt marxista lenni, és saját lényegét tagadta meg. A helyes marxista művészettörténeti oktatás a proletariátus osztályharcát új kultúra produkálására serkenti. A *Sarló* tiszta van azzal a szellemtörténeti fejlődéssel, amely éppen Brogyányi Kálmán szellemi műhelyében, írásaiban, fejtegetéseiben és belső alakulásában a proletariátus harcosszellemei igényeinek kielégítésére alkalmas energiákat és készségeket fejleszt ki. A hiba az elmélet és a valóság összekapcsolásánál: a szociáldemokrata munkásakadémia osztálybéke-mentalitásában és rossz oktatási módszerében keresendő.”

Talán bizony eltűnt a *Sarló*, mert diáktagjai a kék inges munkásfiúk sorában vonultak fel 1932 május elsején? Először vettünk részt a menetben mi is, rongyos hadszabados özőnlésében elvi hangsúllyal: a Vörös Barátság négy művészi táblájával. Ez is a forradalmi értelmiség konkrét mozgalmi szerepvállalása volt. A pozsonyi képzőművészek közül Reichental Ferenc kívánságunk szerint tüntetésre alkalmas hordozható képeket festett. Az újítás feltűnést keltett: művészet az utcán! Az egyik tábla az imperialista háború ellen mozgósított, a másik a munkásegységfrontot élte (a kézbe fogható sarló és kalapács reális szimbolikája mellett milyen nehéz volt a szociáldemokraták három értelmetlen – csupán síkban ható – nyilatkozat plasztikussá tenni!), volt egy festmény a proletársportról, és nem mulasztottuk el a harcosszociális kultúra jelszavát is a fejek fölé emelni, és rendőrök sorfala között végighordani a felbolydult városon.

„Konkrét” – kedves szavunk volt ez akkoriban. Jelentett alkalmazkodást a gyakorlathoz, mindennapos tömegcélirányt, szerepvállalást a valóságban. Amit tudományos szemináriumainkon magunkba gyűj-

töttünk, azzal meg előrukkoltunk, bevetettünk mindent a népharcba. Brünni műegyetemi hallgatóink például megrendezték Pozsonyban haladó szellemű tanáruk, Jiří Kroha lakásépítészeti kiállítását, hozzácsapták saját képstatistikáikat is a kapitalista világ lakásviszonyairól, s szervezett építőmunkások bevonásával nyilvános ankétot rendeztek a szocialista építészet feladatairól. A prágai sarlós-csoport kapcsolatot teremtett a *Levá Frontá*-val, a baloldali cseh értelmiség tömegszervezetével s a „haladó és vagyontalan” diákok egyesületével, feldolgozta a marxizmus-leninizmus tudományos alapjait (még hozzá olyan helyen, ahová a kommunisták még nem férkőztek be előttük: az YMCA épületében), s rendületlenül tartotta szellemi hadállásait a *Magyar Akadémikusok Köre* szemináriumában, szemben az árral. A *Sarló* fénykorát élte: találkozóhelyévé vált nemcsak a diákoknak és ifjúmunkásoknak, hanem a haladó értelmiség és az öntudatos dolgozók legjobbainak is. Viták pattogtak, ötletek rajzoltak, egymást követte a sok ragyogó terv. A májusi felvonulás után határozat született „a szlovenszkói osztályharcos plakátművészet kifejlesztésére” (amint egyik munkajelentésünk írta), s Prohászka István, a falu művésze, most már városos kiállással készítette el *Az Út* felvonuló tömeget ábrázoló vörös falragaszát. S amikor megint itt volt pünkösöd, Bokros Birman Dezső szobrászművész, aki sűrűn látogatott el hozzánk Budapestről, s közénk is szokott, sírkőmodellt készített a kosúti áldozatok emlékére. Földből kinyúló kar és kemény proletárökö! Az Ady-maszk művésze, finom fintorplasztikák nagyja, mozgalmas légkörünkben ért el kifejezésmódjának legradikálisabb s egyben „konkrét” változatához.

Azok a körök, melyeket mi maró malíciával „vörös kispolgárok”-nak bélyegeztünk meg, nem szívesen vették, ha az értelmiség közvetlenül is érintkezett a proletariátussal, részben, mert féltették az intellektuális elemek problémafelvetéseitől a maguk „tisztá” kommunizmusát, részben, mert nagyobb eredményt vártak a munkásmozgalommal párhuzamos értelmiségi „kenyérharc” megindításától. Akármilyen értelmiségi kotnyeleskedést mi sem kívántunk, világosan láttuk már a párt vezető szerepét, viszont úgy gondoltuk, igenis, ki kell végre szélesíteni az osztályharcot a kultúra és tudomány min-

den terére, ez pedig elképzelhetetlen volt számunkra a munkássággal való élő kapcsolat nélkül. Az értelmiség „kenyérharca” önmagában pusztán ökonomizmus lett volna, különben is éppen a burzsoázia ragadta meg erről az oldaláról az intelligencia problémáját, s nyilvánvaló volt, hogy egy népéről leválasztott, öncélú értelmiség ellátására ideig-óráig vállalkozik is, ha azt szembefordíthatja a tömegekkel (e tekintetben szomorú tapasztalatra tettünk már szert a kisebbségi magyar diákéletben, ahol a burzsoázia mozgalmunk leszerelése végett növelte segélyakcióit). Mi a néphez való hűség erkölcsi kérdéséből indultunk ki, ettől a szemponttól gyakorlatilag sem tudtuk elválasztani az értelmiség sorsának alakulását, s éppen ezért sürgettünk és erősítettünk minél közvetlenebb érintkezést a harcba lendülő tömegekkel. A szalonkommunista körök, amelyek főleg a zsidó értelmiség sem nem cseh, sem nem szlovák, sem nem német, sem nem magyar kozmopolitizmusa és zártkörű familiarizmusa jegyében ebben az időben megszülettek, nemcsak bennünk váltottak ki bizalmatlanságot, hanem a munkásságban is, nem csoda tehát, hogy sokan e körök legjobbjai közül szívesen vették meghívásunkat, s hovatovább velünk együtt léptek be a tömegek soraiba.

1932 nyarán a Kisalföldön újra fellángolt a földmunkásharc. Steiner Gábor képviselő politikai irányadását *Az Út*-ban Jócsik Lajos történelmi visszaemlékezéssel egészítette ki: a régi magyar agrárszocialista mozgalmak idézésével s a földmunkásság új történelmi szerepének felmutatásával a nép-egészen. A Sarló egymás után három kiszállást is szervezett a galántai, vágsellyei és dunaszerdahelyi járásban kitört mezőgazdasági sztrájk tanulmányozására, s orvosokat és építészeket, jogászokat és újságírókat, tanárokat és művészeket hívott a megmozdult földmunkások és szegényparasztek közé. *Földmunkásfront* címmel számoltam be *Az Út* hasábjain ezekről a kiszállásokról, s megmondtam: „A baloldali intelligenciában így azt az egészséges folyamatot igyekeztünk megindítani, amely a szellemi dolgozókat a légyeres térben való elvont teoretizálás vagy a giccses kispolgári lelkesedés helyett a maguk sajátos felkészültségének megfelelő szerepkörrel állítja be a proletariátus harcvonalába.”

Ma „komplexbrigád”-nak mondanók az olyan sokrétű értelmi-

ségi delegációt, mellyel a diószegi sztrájkot jártunk, majd végiglátogattuk a sztrájkolók lakásait. Az egykorú vallomás szerint „mindkét fél számára hasznos és tanulságos volt ez a találkozás. A *Sarló* és munkacsoportjának megjelenése a sztrájkvidéken erősítette a harcosok osztályöntudatát, miután a beszélgetésekből, felszólalásokból, vitákból hamar kiviláglott, hogy a kiszállások részvevői a nyomor és kizsákmányolás ellen küzdő falusi proletariátus mozgalmában új emberi történelem alakítóerejét látják. A kiszállások vezetői, a sarlósok, mindenütt a baloldali diákság és a dolgozó intelligencia üdvözlését és együttérzését tolmácsolták a földmunkásoknak, s ezek a felszólalások lelkes fogadtatást váltottak ki mindenfelé.” Közvetlen segítséget ugyan nem nyújthattunk, hiszen napnál is világosabb volt, hogy egyetlen menedék itt a magasabb bér, annál több jelentősége volt azonban annak az erkölcsi légkörnek, amelyet a haladó polgárokig és a polgári sajtóig menőleg a máskor elszigetelt és elhallgatott vidéki megmozdulás körül teremthettünk, össznépi kérdéssé s – a különleges kisebbségi helyzet figyelembevételével – általános nemzeti ügyé emelvén fel a földmunkások harcát. A kiszálláson részvevő értelmiségi szakemberek különben „más emberek lettek, mire hazamentek. Sajnálatra méltó állatemberekre, a nyomor sunyi páriáira gondoltak, mikor kimentek, s restelkedve látták: világos eszű, józan, elszánt harcosok küszködnek a nyomorral, és frontot vállalnak a kizsákmányolás ellen. Vállukon egy új világ.”

Legszebb emlékem a tornóci sztrájkolók meglátogatása. A Vág mellé vonultak ki fiatalok és öregek, férfiak és asszonyok. Kerékpáros járőrök jöttek-mentek, már útközben tanúi voltunk egy szabályos őrségváltásnak az útkereszteződésnél. Ifjúmunkások álltak itt előreszegezett arccal, szótlanul, lesték a jövőket-menőket, feladatuk az volt, hogy a sztrájkötésre toborzott északi falvak népét idejében megállítsák, és a közös érdekre figyelmeztessék. Kint a folyó partján, zöldellő fűzfák védelmében zajlott le a gyűlés. Sorra felszólltak a kommunista párt, a vörös szakszervezetek, az ifjúmunkásság képviselői, s beszámoltak a galántai földmunkások aznap kivívott teljes győzelméről: azoknak nemcsak órabérük emelkedett, hanem – a világháborút követő forradalmak óta először – elismerték bi-

zalmiakat is, ami újabb elötörés távlatait bizsergettette meg a lelkes hallgatóságban. Hadiállapotszerű volt a hangulat, érződött, hogy a tudatosság a harcban hőseket teremt.

Ez az az idő, amikor már Gömbös Gyula magyar miniszterelnök a prágai magyar követség útján (s néhány titokban maradt informátor segítségével) rendszeresen tájékoztatta magát a csehszlovákiai *Sarló* működéséről. Ha jól meggondolom: igaza volt. Itt nem egyesekről volt szó, akik kacérkodtak a kommunizmussal, még csak egy szokványos baloldali egyesületről sem, hanem áttörésről: a *Sarló* csoportja a magyar nemzeti problematika egészével ment át – zárt sorokban és kibontott zászlóval – a proletariátus táborába, s ez keresztezte Gömbös és a magyar reakció ama számítását, hogy „nemzeti” radikalizmust állítsanak szembe a „nemzetközi” kommunis-tákkal. Nyilvánvalóan zavarta Gömböséket az is, hogy a magyarországi diák- és értelmiségi körökben falukutató múltja óta ismert *Sarló*-ra nem lehetett alkalmazni a fasiszta készülődések legolcsóbb trükkjét: a „zsidó”-vádát. Leginkább azonban mégiscsak az az aggodalom játszhatott itt szerepet, hogy a kisebbségi magyar tömegek politikai ellenzékiége a cseh burzsoázia elnyomó rendszerével szemben teljesen szociális és kommunista alakot ölt, s itt éppen a sarlósoké lehet a kulcsszerep. A budapesti Párttörténeti Intézet levéltára ma több mint száz „bizalmas” rendőrségi aktát őriz a *Sarló*-ról, tehát egy szomszéd állam magyar mozgalmáról, s nem kétséges, hogy a vezető körök „jólértesültsége” belejátszott a kisebbségi magyar ellenzéki politika budapesti irányításának alakulásába is.

Ahogy Gömbösék már az első statáriális akasztáskor sejtették: teljes erőnkől – tehát felgyűjtött magyar szimpátiánkkal, diákok és értelmiségiek „nemzeti” súlyával és széles kihatással a kisebbségi közvéleményre – reagálhattunk abban a pillanatban is, amint Sallai Imre, Fürst Sándor, Karikás Frigyes és más munkásvezetők letartóztatásával a Horthy-rendszer végső csapást akart mérni a magyar kommunistákra. Az egész világ öntudatos munkássága és haladó szellemisége tiltakozott, próbálta lefogni a gyilkosok kezét, s a világ feltámadt lelkiismeretével szólaltunk meg mi is.

Pozsonyban megmozdult az utca: Sallaiért! Fürstért! Karikásért!

Nem tudom, jelentette-e a magyar királyi konzul feletteseinek a ki-
robbant tüntetésekkel kapcsolatosan, hogy a cseh rendőrségnek jó-
részt magyar nemzetiségű proletárok haragjától kellett védenie a
szentkoronás, négy ezüstpólya és kettőskereszt-címeres konzulátust.
Szlovákok, németek jöttek szolidaritásból, de a magyart idehozta
a nemzeti szégyen. Amikor a rendőröknek többórás tusa után sike-
rült a belvárost kiüríteniök, a Duna-parton harsantak fel újra az
utcai kórusok. Estére begyűlt Ligetfalu is, a csallóközi nyomorból
Pozsony peremére verődött „szegénymagyarok” serege. A kapuk
aljából rémült járókelők nézték a képet: hogyan zuhognak a gumi-
botok. S amikor már kitisztult a tér (a régi Koronázó Domb tere),
egy sovány, sápadt, villogó szemű ifjú, Szabó István, szervezte újjá
s vezette be hirtelen egy mellékutcáról a Sétaterre a jelszavait zúgó
áradatot. A Vörös Barátság volt az élen. Én már csak könnyeimen
át láttam őket. Hangom kifogyott, sodródtam velük, s mérhetetlenül
büszke voltam rájuk a szívünkbe vájó szörnyű vészben.

A kivégzés fenyegető közeledésére körlevélben kértük fel a ki-
sebbségi magyar értelmiség legjobbjait, írják alá Budapestre szánt
táviratunkat, s figyelmeztessék ezzel a magyar kormányt, hogy olyan
párt ellen fordítja a statáriumot, amely „a demokratikus országok-
ban legális, s amely a mi kisebbségi viszonyainkra vonatkozólag
a teljes nemzeti önrendelkezést követeli”. Nem mindenki válaszolt.
Mégis: velünk jött és tiltakozott a készülő borzalom ellen a *Prágai
Magyar Hírlap* írótaborából Tamás Mihály, a beregszászi építész
és Egri Viktor Nagyszombatról, a szociáldemokraták közül Far-
kas Gyula Somorjáról s a sorainkból (már csak tanári állása miatt
is) kivált Szalatnai Rezső, a művészek közül pedig az akkor még
minden politikai körön kívül élő és alkotó Gwerk Ödön és a szim-
patizáns Prohászka István. Nem maradtunk magunkra, de távira-
tunkat (a kommunista és sarlós aláírókat nem kell felsorolnom) már
csak ezzel a tragikus címmel adhattuk közre *Az Útban*: „A kiseb-
bségi magyar írók és művészek tiltakozó távirata sem ért el ered-
ményt Budapesten.”

A legszomorúbb óra Tardoskedden talált, Morvay Gyuláéknál.
A kocsmába mentünk hallgatni a rádiót. Bemondta. Az utolsó pil-

lanatig senki sem hitte, hogy ez lehetséges. Sallai és Fürst halott. Tehetetlenül hallgatott az ember. Hallgatott mindenki. A sakkozók lesodorták a figurákat a tábláról. Búcsú nélkül kotródott haza keresztényszocialista és kommunista, kormánypárti és ellenzéki, gazda és munkás.

„Gyors széthullás”-ról legfeljebb a cserkészetben és a középiskolai diákok mozgalmában beszélhetünk. Ami igaz, az igaz: itt saját túlzásaink is siettették a konzervatívok és az állami közegek közös előtörését regös és önképzőköri kezdeményezéseinek rovására. Nem a párttal való kapcsolatunk volt az előidéző ok, hiszen az ellenakciók már régen, népbarát korunkban megindultak, s az sem a párt kezdeményezése volt, ami végül visszájára fordult, és elvágta utánpótlásunkat a középiskolákból. Volt ugyanis egy elhamarkodott gesztusunk: akciót indítottunk az iskolai bukások felülvizsgálására, és úgy akartunk segítségére sietni a bukott diákoknak, hogy „a mai rossz iskolarendszer megbuktatására” hívtuk fel a fiatal pedagógusokat. Vitagyűléseket rendeztünk, összehasonlításokat tettünk minden lehetséges pedagógiai vívmány között, s végül kongresszusunk után *A Középiskolások tíz követelése* címmel közreadtuk reformjavaslatainkat *A Mi Lapunk*-ban:

1. Az iskolákban azonnal el kell törölni az osztályozást és a buktatást.

2. Az előmenetel alapja a tehetség szerinti irányítás legyen az iskolák megfelelő ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági, természettudományi, szellemtudományi és egyéb szakágazataiban.

3. A játék- és tornaórák száma a kétszeresre emelendő. Minden iskola kapjon sportpályát és uszodát! Praktikus egészségügyi oktatás kell orvoselőadókkal.

4. Minden iskolában nyílják meg a könyvtár és folyóiratterem, s létesüljön napközi diákotthon, ahol olvasni és tanulni lehet. Az osztályokban faliújság engedélyezendő.

5. Nyíljanak meg a laboratóriumok és iskolai múzeumok, hogy megfelelő szakirányítás mellett a diákok maguk, szabadon dolgozhassanak, kísérletezhessenek az iskolában.

6. Demokratikus választás alapján épüljön ki minden osztályban és iskolában a diákönkormányzat. A diákság önkormányzati szervei, valamint a diákönképzőkör, a diáksportegyesületek és cserkészcsapatok megbízottai a szülői értekezletekkel és a tanári konferenciával karöltve dönthessenek az iskola kérdéseiben.

7. A diákság önkormányzati szervei útján gyakorolhasson kritikát a tanárok működéséről, hogy a kölcsönös őszinteség és bizalom jegyében a nevelők és a diákok közösen intézhessék a fiatalság ügyeit.

8. Hetenként egy nap álljon a kirándulások, tanulmányi látogatások, ének- és játékdélutánok és a sport rendelkezésére.

9. A zene, a sport és a teljes függetlenséget élvező diákönképzőkör működése más tantárgyak rovására, a rendes tanulási időben kapjon helyet. Nyári tanulmányutakról, táborozásról, vándorlásokról az iskola gondoskodik.

10. A bejáró diákok számára minden iskola mellett internátus létesüljön, ahol a szegény diákok teljesen ingyen lakást és kosztot kapnak. Szegény szülők diákgyermekai a 14. életévtől kezdve rendes eltartási sebélyben részesüljenek.

Ebbe a tíz eszményi-utópista pontba beletörött a fogunk. Közlésük után *A Mi Lapunk* még kibírt három számot (Babits Mihály, Bartalis János, Kodály Zoltán, Komlós Aladár, Kosztolányi Dezső, Tamási Áron volt bennük az utolsó vendég), de azután ifjúságunk hosszú időre lap nélkül maradt. Mármint: haladó lap nélkül, mert most már állami segítséggel is helyébe tódult mindenütt a komáromi *Tábortűz* – Alapyék és a bencések ifjúsági lapja! Megszűnt a folyóirat mely – ha bukdácsolva és ellentmondásokkal is – 1926-tól kezdve több mint hat esztendőn át mégiscsak a szabad eszmei vizsgálódás egyetlen magyar ifjúsági orgánuma volt, szemben az ellenforradalmi skolasztikával, militarista neveléssel, úri-polgári klikkszellemmel és nacionalista uszításokkal.

A „gyors széthullás” azonban másfelől gyors újjáalakulást is jelentett az élet törvénye szerint. Mert kárpótoltuk magunkat. A cserkészlet régi, megszokott formáit és fogásait áttettük az ifjúmunkáséletbe. Egy kis szlovák város, Bazin kommunista polgármestere meg-

hívott a Kiskárpátokba, ott vertünk táborot 1932 augusztusában. Nyári szabadságukat ebben a táborban töltötték a gyári ifjak, s szombat estére kiözönlött ide az is, akinek csak a vasárnap jutott. Cserkészkapu fogadta az érkezőket, rajta a felírás: „Szabadság!” A sátrak képezte kör közepén a tábori tanács helye, itt választották a fiúk napról napra a táborparancsnokot, és töltötték be a tisztségeket a szakácstól a postásig. A tábor három órásra oszlott, ezek maguk választották vezetőiket, s felváltva végezték a konyha- és őrsegyszolgálatot. Nevüket a kosúti sortűz áldozatául esett ifjakról nevezték el: 1. sz. Thurzó István őr, 2. sz. Zsabka Sándor őr. 3. sz. Gyevár János őr. A reggeli torna után a zászlórúdnál sorakoztak a táborozók, s öklüket megemelve üdvözölték a vörös lobogó felvonását.

Napközben a közösen elhatározott program pergett: Balázs Andris a szavalókórus és mozgókórus technikáját oktatta, külön erre a kurzusra érkeztek meg a táborba a somorjai, vágsellyei és lévai vörös sportolók küldöttei. Kísérleteztek tömegszínjátszással is szovjet és német mintára, így például szemtanúk bevonásával rekonstruálták a kosúti sortűz előzményét, az összeütközést, Major István leütését és a csendőrök támadását. „Új Előre” volt a tábori faliújság címe, mindenki megpróbálkozott az írással. Párizsból megkaptuk Karikás Frigyes fényképét, ez díszítette az újság tábláját emlékeztetésül arra, hogy az író élete a Horthy-rendszer börtönében még mindig veszélyben forog (az egyik tábortűznél Karikás-novellákat olvastunk fel). Szabályos időben folytak az előadások a természettudományos világnézetéről, a történelem marxista átértékeléséről és egészségügyi kérdésekről, szakelőadóink Pozsonyból felváltva érkeztek. A diákok statisztikát készítettek a táborban megfordult mintegy kétszáz ifjúnunkásról, s ennek alapján – a fiúk konkrét helyzetéből, munkahelyeik problémáiból kiindulva – zajlottak a szociológiai viták.

Konspiratív szabályokat kellett megtartanunk: az engedélyezett alapszabályok szerint ugyanis politizálni tilos volt. Ápoltuk tehát a szociológiát és a művészetet. Délután jött a sport. Akkor tanultam meg, hogy kézilabda, torna, akadály- és versenyfutás s persze a futball is milyen fegyelmező hatású állandó tréningben, Terebessy

Jancsi és „sportmesterei” ugyanis pontos idő-kalkulációval dolgoztak. A rakoncátlan, életmódjában anarchikus, félig paraszt s egy kicsit lumpenproletár tömeg itt rendhez szokott, lelkesen alkalmazkodott a maga teremtette és fenntartotta fegyelemhez. A fiúk nyakon alul is megbarnultak, s miután Pozsonyból is, a környékről is állandóan hozták az asszonyok az élelmet, kisimultak a munkanélküliségben elnyűtt arcok. Mert mondanom sem kell: a tábor leg-állandóbb lakói azokból kerültek ki, akiknek nem fűjt a gyár.

Hol egy közelben táborozó zsidó cserkészcsapat fiai és leányai látogattak meg minket (magyar cserkészt ugyan várhattunk volna), hol a bazini szlovák proletársportolók jöttek fel hozzánk. Vasárnap aztán százával érkeztek a munkások családotul. Közös sport- és kulturális ünnepeket rendeztünk ilyenkor, s a szükséges őrségek felállítása után egy rejtett tisztáson eljátszottuk a vendégeinknek azokat a színi jeleneteket is, melyekre a pozsonyi cenzúrahivatal nem adott volna engedélyt. Az egyik ilyen találkozó befejeztével táborozóink a távozó baziniak tiszteletére háromszor is elkiáltották: „Práci čest!” (ez volt az a cseh köszöntési formula, amelynek a használata körül vita volt). A szlovák elvtársak viszonzásul háromszor „Szabadság!”-ot kiáltottak vissza. S egyszerre kezdett rá a közönség magyarul is, szlovákul is az internacionáléra.

Nemrég, 1961-ben, benyitott hozzám Budapesten egy magyar katonatiszt. Tóth Gyuszi, a ligetújfalusi kőművesinas! Úgy érkezett ki annak idején a bazini táborba, hogy tele volt a haja mésszel, s mind mosakodott, fésülködött izgatottan, hogy tisztán kerüljön a kórusba. Arra a mozdulatára emlékszem, ahogyan egy kis kezitükröcskében nézte magát, s már szaladt is, hogy próbálja a kínai verset Kanton hőseiről... Három évtized után is megismertem a mosolyát. Ölekezés után elkapta kérdő pillantásomat, s kihúzott zsebéből egy kitüntetést. Ezt hozta megmutatni, amikor meghallotta, hogy megérkeztem a magyar fővárosba. S már magyarázta is, 1956-ban „parancs nélkül” fegyveresen szállott szembe az ellenforradalommal.

Ha régi kommunista vitáinkra emlékszem, nem tudok szabadulni egy szívemre-tüdőmre telepedő rettenetes nyomástól. Hibás körforgásban vergődtünk mind, a vitafelek. Egyfelől az üvegházi magas-marxizmus minden tárgyi vonatkozás, konkrét ismeretek és érzelmi felelősség nélkül, másfelől egy nagyon is sablonos mindennapiság, a kis-elvontságok vulgármarxizmusa, ahol a gőz, a hisztéria helyettesített minden tárgyi nyomatékot és helyi sajátosságot, s végül mi a magunk spontán sodrásában, múltunkból hozott ködökkel a valóság és a megpillantott csúcsok között. Ez a hármassarkosodás egy boszorkánypör állandó önisméltelésében, nem a találkozást és közös felemelkedést szolgálta, nem az elvek tisztázásához segített, hanem újra meg újra klikk-szövődményekre, egymást hergelő frakciók személyi súrlódásaira adott alkalmat. Kiugrást a hibás forgásból csak a harchoz való igazodás, a néptömegek szolgálata ígért, s ha valami vigasztal, éppen ez az: sokéves fejlődésünk eredményeit átmentettük a pártossá vált célhoz. A *Sarló* vitatkozott, nehezen simult és alkalmazkodott, s ha szikrázott is, hányta elemeit jobbra-balra, velejében hű maradt a kisebbségi életben felismert egyetemes igazsághoz: a proletariátus vezette népforradalomhoz.

Nem is a viták igazítottak el. Csakis ragaszkodásunk az alapvető dolgokhoz, a történelem főirányához, csakis élő kapcsolatunk a tömeggel és párttal, s feloldódásunk a harcban, a tömegek feltörekvésében tudott megőrizni az eljelentéktelenedéstől, egy értékes mozgalmi hagyomány elpocsékolásától. Mégis: életemben még egyszer szembe kell nézmem ezekkel az ideológiai kapcsolódásokkal, zártköri és nyilvános vagdalkozásainkkal, melyek szintézishez ugyan nem vezettek, de elsimultak ott s akkor, ahol s amikor a közös ellenség ellen kellett kiállani. Aki ezt nem értette meg, az lemaradt.

Vitánk támadt az értelmiség szerepéről, a parasztság forradalmi jelszavairól, a kelet-európai kérdésről (benne: a nemzeti problémáról), s még egy különleges, de annál kényesebb és veszedelmesebb

buktatókat rejtő társadalomtörténeti bogról: a zsidókérdésről. Nem sorolom ide a dokumentáris irodalom és a harcos proletárkultúra vitáját, mert az az egyetlen, ahol a *Sarló* megelőzte magát, s már kongresszusán, majd a gyakorlatban is rátalált a lenini igazságra, szemben egyfelől a trockisták nagyképűségével, másfelől a dogmatikusok botfúlásával.

A mindennapos életben tulajdonképpen elég hamar kinőttük kongresszusi téziseink gyermekcipőit. 1931 őszén még az értelmiség „organizáló funkciójának öntudatá”-ról elméltünk, s kijelentettük, hogy a *Sarló* „a proletariátus szervezőinek iskolája” lesz, a következő év során azonban elég alkalmunk volt kiábrándulni ebből az arisztokratikus előítéletből. Rájöttünk arra, hogy a vezetőket nem „az értelmiség” adja, hanem – személyileg persze az értelmiség sorából is – mindig a lenini párt, a munkásság forradalmi élcsapata termeli ki az osztályharc életiskolájában. Hamar túljutottunk parasztkérdésbeli tévedésünkön is: azon a balos túlzáson, mintha a polgári demokratikus forradalom befejezése nem lenne többé feladata a proletariátusnak, s a földosztás sürgetését a közvetlen kollektivizálás követelményével kellene behelyettesíteni. Igaz, találkozásunk a földmunkássztrájkolókkal és azok öntudatos kommunista elemeivel nem hagyott kétséget továbbra sem afelől, hogy a falusi lakosságon belül ott vannak már a jövő szocialista élet biztosítékai is, sokkal nagyobb mértékben, mint 1918-ban és 1919-ben, de éppen az összehasonlítás az egyes vidékek – például a galántai járás hősei és Csallóköz elmaradt parasztsága – között eléggé felnyitotta a szemünket. Igazat kellett adnunk a pártnak, amikor bírálta illúzióinkat, s e tekintetben a valóság reálisabb számbavételére buzdított. A parasztkérdésben nem is támadt több vita.

S tulajdonképpen: a kelet-európai kérdés esetében is továbbvitt a gyakorlat. Kongresszusunk valóban inkább még általános „kelet-európai” szempontból nézte a kisebbségi kérdés megoldását s a proletariátus idevágó feladatait, mintegy a jövő szocialista-kommunista álmából tekintvén vissza a közvetlen teendőkre, s igazán csak Julius Fučík megjelenése és „cseh üdvözlét”-e zökentett ki a vágy-szférából mindennapjaink hazai lehetőségei – elsősorban a cseh mun-

kással való szövetkezés reális feladatai – közé. Bekapcsolódásunk *Az Út*-ba és együttműködésünk a párttal még a rossz közvetítő közeg – a „vörös kispolgárok” – ellenére is szabályozóan hatott, s amikor Briand halála után utóda, André Tardieu francia miniszterelnök a dunai kisállamok szövetségének tervével lepte meg a világot, s az érdekelt államok polgári sajtója úgy üdvözölte a tervet, mint a súlyos gazdasági válságból való menekülést, időszerűvé vált a *Sarló* Kelet-Európa-elméletének hozzáegyeztetése a proletariátus közös frontjához.

Csehszlovákiának a francia imperialista tervek terén kulcsszerepe volt, s a magyar kisebbség oldaláról határozottan szembe kellett szállni mindazokkal a hitegetésekkel, melyek a cseh burzsoázia nyomásának csökkentését ígérték a Tardieu-terv megvalósulása esetére. Összeültünk tehát, és a párt részéről a kitűnő fiatal szlovák szociológus, Julius Bránik (Maibaum Gyula aláírással) adott segítséget a kérdés feldolgozásához. Így jelent meg közös cikkünk *Kelet-Európa tűzfészek!* címmel, amely a francia nagyhatalmi terv nemcsak népellenes jellegére, hanem a Szovjetunió ellen irányuló stratégiai lényegére is felhívta a figyelmet. A cikk konklúziójában kiegyenlítődtött a párt és a *Sarló* ellentmondása. „Akár sikerül Tardieu megváltó terve – írtuk ketten –, akár nem, Kelet-Európa dolgozó tömegeinek sorsa pusztulás, romlás, szenvedés marad. Igen ám, de kettőn áll a vásár. A kelet-európai kérdés francia imperialista felvetéséhez a proletariátusnak is van szava. Tardieu és táborja jól látja, és jól tudja: Kelet-Európa tűzfészek. Az átmeneti rétegek, a fejletlen parasztság és kisiparosság nyomorgása, a pénzügyi zavarok, a nemzetiségi ellentétek bizonytalanná teszik ezt a vidéket a Kárpátok körül a burzsoázia számára. Egyre fogynak az illúziók, amelyekkel az átmeneti rétegeket az uralkodó osztályok oldalán lehetne megtartani. A proletariátus előretörése adott pillanatban a legszelebb néprétegek szimpátiájával és támogatásával találkozhatnak. A kelet-európai kérdés hovatovább kérdéssé válik a proletariátus táborában is. A kelet-európai viszonyok logikája hozza magával, hogy az egyes dunai államok különböző nemzetiségű proletariátusa különleges kelet-európai összeköttetést keres, és a dunai népek nyomora,

a nyugati imperialisták és az azok zsoldjához ragaszkodó kelet-európai nemzeti burzsoáziák ellen egységes fellépést készít elő. Olyan kuruc-fellépést, amely azonban nem lesz híjával a nyugati szövetségnek. Mert Kelet-Európa népmozgalmassága bővülő proletárfrontja elválaszthatatlan a ma még fennhéjázó nyugati nagyhatalmak belső ellenségének, a nyugati proletáriátusnak harci frontjától.”

Itt már nem a „kelet-európai nemzetek konföderációja” a jelszó, hanem éppen ellenkezőleg: az imperialisták „dunai konföderáció”-tervével szemben foglalunk állást az egyképpen veszélyeztetett kelet-európai államok proletáriátusának erejével. Egy cikk-montázs ugyanabban a számban *Nyomor és terror – ez a népsors a Duna körül* címmel a közös kiszolgáltatottságot mutatta be, s arra figyelmeztetett, hogy az egymással szemben álló dunai burzsoáziák már 1919-ben milyen szolidárisak lettek a Magyar Tanácsköztársasággal szemben. A magyar ellenforradalmat fegyveresen támogató antanthatalmak és cseh, román, szerb burzsoá-szövetségeik tulajdonképpen a századok óta egymás ellen ugratott dunai népek szociális találkozásának kedvező feltételeit igyekeztek megsemmisíteni. „A burzsoázia újra összefogásra készül Kelet-Európában” – hirdette *Az Út*, s hivatkozással erre a veszélyre bejelentette, hogy ezentúl ismertetni fogja a kis dunai államok gazdasági és társadalmi viszonyait és osztályerőit. Ettől az időtől kezdve sűrűbben is közzöltünk magyarországi és romániai írásokat a gazdasági válság körülményei közt felfejlődő forradalmi népharcról, így Budapestről Gereblyés László, Kolozsvárról Szilágyi András tollából, persze álneveken.

A köd felszállott. A kelet-európai cél oda realizálódott, hogy minden érdekelt kelet-európai állam proletáriátusa fékezze meg saját burzsoáziájának népellenes és félreérthetetlenül a fiatal szovjetállam ellen irányuló törekvéseit. Ennek a konkrét harcnak az erősítésére szolgált a közös kelet-európai veszély tudatosítása és a proletár nemzetköziségre való hivatkozás. Örömmel fogadtuk, hogy a Berlinben székelő Antiimperialista Liga nemzetközi titkársága felfigyelt a *Sarló* nemzeti mozgalmára, s közölte velünk, hogy a gyarmati népek felszabadító harcának támogatását az elnyomott európai kisebbségek nemzeti törekvéseinek felkarolására is kiterjeszti. Minket is meghív-

tak az amszterdami antiimperialista és háborúellenes kongresszusra. Első dolgunk az volt, hogy levelet küldtünk Károlyi Mihálynak, mint az Antiimperialista Liga egyik vezető személyiségének, azzal a kéréssel, hallassa a mi különleges kisebbségi érdekeinket is ezen a nemzetközi fórumon. Egyidőben arra is felkészültünk, hogy személyesen képviseltesük magunkat Amszterdamban. Küldöttünknek Dobossy Lászlót jelöltük ki, aki a csehszlovákiai delegációval 1932 július havában ki is utazott Hollandiába. Kezemben tervbe vett felszólalásának fogalmazványa, s bár az még sokat alakult, míg Amszterdamba ért, s végeredményben csak az egyik albizottság ülésén szolgált mihez tartás végett, mégis tanulságos maradt mindmáig. Világosan jelzi lehiggadásunkat a kelet-európai kérdés értelmezésében. A háborúellenes kongresszushoz szóló üzenet így szólt:

Eltársak,

a csehszlovákiai magyar kisebbségi intelligenciának forradalmi szervezete, a Sarló, azért küldötte el képviselőjét erre a kongresszusra, mert a kisebbségi sorban élő magyarság számára, amint a kelet-európai népek számára általában, a háborús veszély és az imperializmus minden formája ellen való küzdelem nem lelkiismereti kérdés, de életkérdés... A fölöttünk uralkodó idegen burzsoázia gyarmati elnyomássá súlyosbítja a nép vállára nehezedeő osztályelnyomást, s erre a kettős teherre a parasztság s a munkásság egységes frontjának fokozatos kialakulása: a népmozgalommá szélesülő proletárforradalmiság felel.

A cseh és magyar imperializmus s az e kettő mögött meghúzódó nagyobb világimperialista ellentétek összecsapása esetén mi vagyunk a csatater. S ha kitör az új világháború, amely végső fokon minden bizonnyal a Szovjetunió ellen fog irányulni, nemcsak mi, kisebbségi magyarok, de mi mindnyájan, kelet-európai parasztnépek, a legtöbbet szenvedő áldozatait leszünk ennek a vérengzésnek, a mi földünk lesz a nyugati imperializmus felvonulási területe, nálunk lesznek az új, borzalmas hadszínterek.

Nehéz és veszedelmes helyzetünkben apellálunk a világ munkásságához és minden dolgozójához: akadályozzák meg a világháborút, s

küzdjenek az imperialista elnyomás és háborús veszély előidézői ellen. Mi is ezek ellen hadakozunk akkor, amikor a proletariátus frontján vállaltuk el a harcot népünkért.

Egy másik dokumentum: kiáltványtervezet. A Duna körül fekvő országok – pontosabban: Csehszlovákia, Magyarország, Románia és Jugoszlávia munkásságához és parasztságához szól „A kisántánt és Magyarország háborúellenes küldöttségeinek konferenciája” nevében. A tervezet egyaránt szembeszáll „a kivégzett forradalmárok vértől szennyes Horthy-Magyarország háborús uszításai”-val és a kisántánt imperialistáinak „a francia imperializmus oldalán” forralt szovjetellenes katonai szándékaival. Külön dunai antiimperialista megbeszélésre azonban nem került sor Amszterdamban. A mi dunai sirámainkat túlharsogta a világimperializmus általános fenyegetése, s a kongresszus erre válaszolt, lévén a dunai baj csupán függvénye a nagyvilág kiélesedett ellentéteinek. Dobossy László mindenestre átadta írásbeli előterjesztéseinket, s *Harmincmillió ember nevében* cím alatt be is számolt a kongresszus eredményeiről. *Az Út* hasábjain, hasznosan járulván hozzá propagandánkhoz a háborús készülődések ellen (a Vörös Barátság skandalva szavalta az utcán: „Imperialista háborúra – osztályharccal felelünk”).

Talán el is csitultak volna a vitáink, ha kongresszusi előadásaink megjelenésével olaj nem ömlött volna a már hunyó tűzre.

1932 húsvétjára kiadtuk testes kötetben a múlt szeptemberi vitaanyagot, Prohászka-képekkel, Rosie Ney-fotókkal illusztrálva, a címlapon parasztviselet és új vaskonstrukció jelképes ellentét-egységének montázsával. A ma már eredeti alakjában alig található könyvet *A Sarló jegyében* címmel nyomták Pozsonyban (alcíme: „Az újarcú magyaroktól a magyar szocialistákig”), s pontosan azért hoztuk ki az ünnepekre, hogy a zömét elpostázhassuk mielőtt a cenzor (a mi buddhista rendőrtiszt-ismerősünk) elolvassná. Jó pszichológusok voltunk, mert az elkobzásra tényleg csak az ünnepek elteltével került sor. Éppen csak annyit vonhattak ki a forgalomból, amennyit e célra a rendőrség közegei számára mi magunk meghagytunk, hogy szabályosan felvehető legyen a jegyzőkönyv. Sajnos még egy százas cso-

magot megtaláltak Terebessyéknél az ágy alatt (azt hittük, a törvényszéki tanácselnök házában biztonságban lesz, no de – sűrű bocsánatkérések közt – ide is elmentek érte). A cenzúra alaposan megtépázta a kiadványt. Kihúzták még az ajánlást is, mely így hangzott az első lapon: „Major Istvánnak, az elbocsátott magyar néptanítónak, a földmunkásság bebörtönzött szervezőjének.” Fehér folt került majd minden cikkbe: a hamar kihozott második kiadás már ilyen tarka lett. A *Sarló* kongresszusi anyaga egy teljes és egy csonka változatban került a nagyközönség elé, s a könyv körül legenda támadt. Nemcsak a diákok kapkodták szét, hanem kézzel a kézre adták barátainkká lett ifjúmunkások, harcos földmunkás elvtársaink, a város és a vidék munkásai is.

Bár az anyag egésze – a narodnyikizmus felszámolása és a tudományos szocializmus elfogadása, a konkrét hazai szociológia, a proletariátushoz való forradalmi csatlakozás, s mindaz, amit már cseh és szlovák elvtársainkkal közösen tárgyaltunk meg – feltétlenül a párt vezette népmozgalom javára esett, mégis: a gyakorlatban már túlhaladott megfogalmazások mechanikus újraközlése kényes és kínos helyzetet teremtett. Az olvasók többnyire a kommunistákhoz frissen csatlakozó rétegekből kerültek ki, soraikban ezért könnyen okozhatott zavart mindaz, amit mi is még csak átmeneti érvénnyel – útban a marxista-leninista ideológia és a pártos gyakorlat elsajátítása felé – tudtunk kifejezni. Az ok a könyv összeállításának és kinyomtatásának késése volt, s az a túlzó pedantéria, mellyel én a szerkesztőség élén szöveghűséghez ragaszkodtam még akkor is, amikor már nyilvánvaló volt előbbrejutásunk mind az értelmiség és parasztság kérdésében, mind a nemzeti kérdés kelet-európai vonatkozásainak megítélésében.

Új ellentét támadt, s elsőnek megint Bot Aladár (írói jelzése szerint: Rotor) jelentkezett kritikával. Bár elismerte, hogy „a *Sarló* is hatalmas fejlődésen ment keresztül ezen kongresszus óta, úgyhogy a könyvnek sok megállapítása ma már részükre is túlhaladott álláspont”, mégsem azt kereste, ami a fejlődést igazolta volna, hanem olyan kérdéseket rángatott elő, melyek „helytelenek és veszélyesek”. Az még elfogadható volt, hogy bírálta a kelet-európai föderatív köztársasá-

gok jelszavának gépies voltát és szembenállását a szocializmus akár egy országban is lehetséges győzelmének lenni elvével, s ama véleményének adott kifejezést, hogy ez a jelszó a proletariátusnak az adott államkeretben szükséges harcát saját burzsoáziája ellen „mellékvágányra tereli”, amikor azonban azzal vádolta a *Sarló*-t, hogy Kelet-Európa forradalmát szembeállítja a nyugat-európai munkásmozgalommal, nyilvánvalóan egyszer s mindenkorra kizárta annak lehetőségét, hogy Kelet-Európa a nyugati államok munkássága nélkül is a szocializmus útjára térhet. Még ellentmondóbbá vált a bírálat akkor, amikor a nemzeti önrendelkezés követelésének feladásával gyanúsította mozgalmukat, s leszegezte, hogy „ma, az adott helyzetben a Duna mentén minden népi önállóságra irányuló mozgalmat támogatunk: mert forradalmi és imperialista-ellenes”. Rotor ezek szerint mindennél fontosabbnak látta a gyors hatékonyságot, egy mozgalom azonnali rontó-bontó szerepét, csak az a fő, hogy az uralkodó burzsoázia ellen törjön, bármily legyen is a célja.

Kollektív válaszában a *Sarló* visszautasította azt a feltételezést, hogy a kelet-európai konföderáció jelszavával éket akarna verni Európa munkásmozgalmai közé, s nem tudná elképzelni a szocializmus győzelmét akárcsak egy dunai országban is, hangsúlyozta viszont, hogy a konföderáció jelszó eredetileg csak a nemzeti önrendelkezés egy fajtáját jelentette: a proletariátus vezette kisebbségi magyar tömegek ama óhaját, hogy sem kisebbségek nem akarnak maradni, sem Horthy-Magyarországhoz nem akarnak kerülni, sem önálló Szlovenszót nem akarnak, hanem a nemzeti kérdést szovjet-mintára egy szocialista államszövetségben belül látnák végleg megoldottnak. „A *Sarló* véleménye szerint – mondotta a válasznyilatkozat – a mai Kelet-Európában a nemzeti állam programja minden tekintetében idejétmúlt reakciós és utópisztikus, a proletariátus számára elfogadhatatlan gondolat.” Erősen támadta a cikk Rotor ama tételét, hogy „minden” önállóságra irányuló népmozgalmat támogatnunk kell, s rámutatott a magyar irredenta, a Tuka-féle szlovák szeperatizmus és a szudétanémet hitlerista elszakadási mozgalom reakciós jellegére. Mindezek „nemzeti állam”-tendenciájával szemben a cikk hivatkozott a balkáni nemzeti-forradalmi szervezetek komitéjának egy dek-

larációjára, mely a Balkán minden elnyomott népének és kisebbségének nemzeti felszabadulását és függetlenségét a balkáni köztársaságok föderációjában való egyesüléstől várja. A válaszcikk abba a konklúzióba torkollt, hogy a cseh burzsoáziával szembeforduló magyar kisebbségi tömegek sorában a proletariátus jelszava „nem lehet a nemzeti állam, hanem csak a szabad nemzetek szocialista konföderációja. Ez a jelszó éppúgy szembefordul a mai államkeretekkel, mint a nemzeti állam jelszava: de az imperializmussal nem egy másik állam imperializmusát, hanem a forradalmi proletariátus nemzetközi frontját szegezi szembe.”

A Rotornak adott válasz, melyet nevünkben Ferencz László, Horváth Ferenc, Jócsik Lajos, Terebessy János és Zsolt László jegyzett, végül hitet tett az osztályharc mellett, s leszegezte, hogy a *Sarló* egyáltalán nem tagadja a honi burzsoáziák imperialista jellegét, még kevésbé akarja csökkenteni az osztályharcot ezek ellen, mert „ha a kelet-európai burzsoák zsákmányul dobják Kelet-Európa dolgozó népét a nyugati imperialista nagyhatalmaknak, úgy ez egy okkal több a kelet-európai burzsoáziák ellen irányuló forradalmi osztályharcra.” E tekintetben tehát a *Sarló* kétségkívül közelebb hozta „Kelet-Európa-elméleté”-t a valóságos népharc követelményeihez, az egész válaszdadás belső logikája azonban mégis elvont maradt, spontánul alakult, régi felfogásunkat ideológiai légtornával próbálta marxistává legalizálni, de a napi harc konkrét céljaitól távol tartotta magát.

Őszintén be kell vallanom, hogy bennem ekkorra már annyi kétely dült, s a *Sarló* könyvében közreadott *A kelet-európai kérdés felvetése* című lírai elemzésemet olyannyira képtelen voltam Rotor támadásával szemben megvédeni, hogy ideológiai segítségért Zsolt László marxista járatosságához és olvasottságához folyamodtam. Ő vállalta is a vitacikk megírását, tőle származnak a pozitívumok, melyekkel Rotor tévedéseit és vádjait leszerelte, de övéi a negatívumok is, melyek miatt végeredményben a nyilatkozat nem tudott mindennapi gyakorlatunk iskolájával egyezni.

Bár túljutottunk a magunk ködein, még tisztáznunk kellett magunk számára a pártvonalat, helyes igazodásunkat a forradalmi stratégia és taktika irányelveihez. A vita boszorkányköréből – absztrak-

tok, szimplák és a mi spontaneitásunk hergelődéseiből – régi párt-ember segített ki. Goldhammer Géza *A Sarlósok és a nemzetiségi kérdés* című hozzászólásában megvilágította, hogy az önrendelkezési jog Lenin értelmezése szerint a nemzeti elnyomás ellen irányuló harc következetes kifejezése, s így magában foglalja mind az elszakadás, mind az egyesülés jelszavát, mindig a forradalmi célszerűség szerint. *A Sarló* helyesen teszi, ha az elnyomott nemzetiség részéről az egyesülést hangsúlyozza, de helytelenül értelmezi az egyesülés követelményét, amint azt a kelet-európai konföderációra érti, ahelyett, hogy fáradhatatlanul hirdetné „a cseh nemzet dolgozó tömegeivel való elszakíthatatlan osztályszövetséget a közös ellenség, vagyis a cseh imperializmus ellen”. Ez lényegében ugyanaz a reális útmutatás volt, melyet már Julius Fučík is megadott, amikor a cseh proletáriátus szövetségét ajánlotta fel a magyar kisebbség nemzeti felszabadulásáért vívott harchoz, s megfelelt a *Sarló* kongresszusa óta gyakorlatilag is kialakuló magatartásunknak. Goldhammer még egyszer és világosan tudatosította bennünk, hogy helytelen, ha a nemzeti kérdésre nem Csehszlovákián belül, hanem „Kelet-Európával” felelünk, s visszautasította azt is, hogy előírjuk a kisebbségi magyarságnak, hogyan éljen az önrendelkezéssel, holott az teljesen a helyzettől függ, melyben érvényesítésére sor kerülhet. Különben nemcsak a *Sarló* részesült kioktatásban. A cikkíró (későbbi idők Kassai Gézája) Rotorral is szembeállt s visszautasította – a mi válaszukkal egyértelműleg – a „minden népi önállóságra irányuló mozgalmat támogatunk” általánosító elvét.

Az eltelt három évtized Kelet-Európán végigviharzó eseményei és átalakulásai megmutatták, hogy valóban a célok ilyenformán való pártos konkretizálása volt a helyes. A fasizmussal szemben kibontakozott ellenállás, majd a szocializmus építése nem a konföderáció programját, hanem adott államkereteken belül a különböző nemzetiségű dolgozók összefogását, proletár internacionalizmusát tette időszerűvé. Nem is firtattuk tovább a kelet-európai konföderáció kérdését, viszont: számon tartottuk továbbra is a közös kelet-európai sorsot, rendületlenül ápoltuk mindig a nemzeti államok korlátain túlemelkedő összetartozások reményét. Goldhammer Géza egy tekin-

tetben adósunk maradt: a tennivalók realitásán túl nem mutatta meg előre – még csak a sejtés művészetével sem – azt a gazdag lehetőséget, melyet ma már életerős szocialista országaink szorosabb együttműködése, a Szovjetunió és a többi kelet-európai ország kölcsönös szocialista gazdasági és kulturális segélynyújtása magában hord, nem tagadván meg többé jövőnkől mindazt, amit a csehszlovákiai magyar kisebbségi élet feszültségei között egy fiatal magyar értelmiségi gárda szükségből és szívből megálmodott.

Mozgalmunkból természetesen nem mindenki ment át a gyakorlat tisztítótűzén. Az élen haladók egyre bensőségesebbé mélyítették érintkezésüket a mozgásba jutott kisebbségi néptömegekkel, s megtalálták a jogos nemzeti törekvések támaszát is a munkásság nemzetközi osztályharcában, a lemaradók közül viszont, egyesek, akik nem jutottak túl az ideológiai kiforrás csak-kisebbségi és csak-értelmiségi szakaszán, vagy személyi helyzetüknél, társadalmi kötöttségeiknél fogva a kommunista mozgalommal szemben fenntartásokkal éltek, megkísérelték visszavarázsolni a túlhaladott generációs törekvéseket. Maga a *Sarló* egyáltalán nem kívánta – s ez a magatartás okos is volt –, hogy mindenki „hivatásos forradalmár”-rá képezze át magát, s jól megfontolt szakmai feladatokat tűzött az értelmiség elé, az a feltételezés azonban, hogy az értelmiség egészében (vagy: akár csak a *Sarló* is teljes létszámmal) nyomon követi az élgárdát, illúzióknak bizonyult. A lemaradók egy ideig vártak, majd különféle – a *Sarló* fejlődésében már felhagyott – társadalmi és politikai góccok felé tájékozódva szervezkedni kezdtek.

Előbb Pozsonyban jött létre egy furcsa konglomerátum aktívista (a kormány felé valamelyes magyar modus vivendit kereső) és tradicionális nemzeti (a magyar népi megújítást, polgári reformoktól váró) értelmiségiekből, élükön a tanítóképző intézet örökifjú cserkész-igazgatójával, Szerényi Ferdinánddal, Dérer iskolaügyminiszter emberével, s Duka Zólyomi Norberttel, aki a „második Szentiváni Kúriá”-nak is tagja maradt, s magával vonzotta Brogyányi Kálmánt. Hátterében a *Sarló* esetében hoppon maradt szabadkőművesek maradék liberalizmusával ez a *Magyar Munkaközösség* átmenetileg még talált közös érintkező pontot a *Sarló*-val (meg is jelent

egy háborúellenes nyilatkozata *Az Út*-ban), amikor azonban rövidesen párja támadt Rimaszombatban is, ott már a két irány, a kormánytámogató és a nemzeti reformista, szembekerült egymással, s a konfliktus úgy oldódott meg, hogy a tábor állást foglalt mind a kormány, mind az ellenzékiesség, sőt: mind a jobboldal, mind a baloldal ellen. Győry Dezső, akinek ekkorra már a *Prágai Magyar Hírlap*-tól kiadták az útját („az ablakkilincs felé” – mint Jócsikhoz írt levele mondja), egyáltalán nem ügyelt világpolitikai áthallásokra, s a kisebbségi vidék dzsungeléből úgy akart kivezető utat mutatni, hogy az internacionalizmussal és kapitalizmussal szemben állást foglalt „a nemzet és a szocializmus mellett”. Ezen a formulán át azután egészen más dolgok bontakoztak ki, mint aminőkre ő maga gondolt, s költészetében és gyakorlatában ezentúl is hivatkozott. Bár Boross Zoltán a *Sarló* szempontjából igyekezett még egyszer megvilágítani az értelmiség összeforrását a munkás- és parasztosztállyal, a vezetők élesen szembefordultak a *Sarló*-val, s Duka Zólyomi – miután a kormánytámogatás vádja alól úgy-ahogy tisztára mosta magát – egyenesen ki is mondotta, hogy a Magyar Munkaközösség frontot vállal „a nemzetköziség minden megnyilatkozása, elsősorban a nemzetközi kommunizmus ellen...” Még keletebbre, Ungvárt a *Magyar Munkaközösség* már jobboldali szervezetként született meg, s mert valahol a reakciónak is meg volt a maga célirányos eligazítása, nem véletlen, hogy ez a fasisztabarát csoport a régi titkosok vonalára talált, s végül is közösen lépett fel a tányérsapkás brünni *Corviniá*-val.

Az újabb generációs mozgolódás („foghíjas ifjúság” – mondta egyszer ilyesmire Kolozsvárt Gaál Gábor), a *Sarló* levetett cipőinek felpróbálgatása, rég volt stadiális állapotok visszakeréldzése a szűk kisebbségi életben, ez az egész ismétlődés abból is erőt meríthetett, hogy *Az Út* szerkesztőségében parázsló frakcióharc hírei, a köröttünk ke-rengő pletykák, odakünn a párt és a *Sarló* harcává torzították össze-ütközéseinket a magunk hibáival és a dogmatikusok frázisaival. Ha valaki nem a valóságbeli szerepünket, ideológiai és gyakorlati munkánk tömegeredményeit figyelte, az intelligencia egyes köreiből támadt hiedelmek alapján valóban csak annyit mondhatott rólunk, mint a *Magyar Munkaközösség* egyik rimaszombati szónoka: „A

Sarló bekanyarodott egy internacionalista politikai párt zsákutcájába...” A diákszövetségben már végleg le is mondtak rólunk, s annál nagyobb volt a meglepetés, amikor 1932 szeptemberében diákküldöttségünk Ferencz László vezetésével megjelent Komáromban az esedékes évi kongresszuson. Ekkorra már jócskán érvényesült a Társadalmi Nagybizottság minden kérdést elkenő, a diákságot programtalanná herelő polgári befolyása, de mégsem annyira, hogy a kihívások szópárbajában újra felül ne kerekedjék a névtelen többség szimpátiája munkánk és harcunk iránt.

A komáromi diákkongresszuson egymás hajába kaptak a mestersegesen istápoltt utód-mozgalmak: a katolikus Prohászka-Kör nyomtatott röpiratban támadta a *Magyar Munkaközösség* ellentmondásait, s Grosschmid tatáék részéről is nehezményezték, hogy az újdonsült pozsonyi szervezet élén szociáldemokrata az elnök, mire az ungvári jobbszárny – már csak azért is, hogy más irányba terelje a figyelmet (s ezzel megszüntesse a „nemzeti” tábor belső villongásait) – a sarlósok kizárására tett indítványt. Cím az volt, hogy „a kongresszuson csak-azok vehetnek részt, akik nemzeti alapon állnak. Nincs itt helye azoknak, akik nemzetközieknek vallják magukat.” Hogy teljes legyen a zűrzavar, a Magyar Munkaközösség balszárnya ezúttal dezavualta a jobbszárnyat. A kongresszus gordiusi csomóját a *Sarló* delegációja oldotta meg. „Mi sarlósok – mondták diákjaink (nyilatkozatukat *Nemzeti vagy nemzetközi?* címmel közii *Az Út*) – forradalmi szocialisták vagyunk, s ez nem jelenti, hogy valaha is választottunk volna nemzetiség vagy nemzetköziség között. Magyarok vagyunk születésünk, nyelvünk szerint, s a magyar munkásság és parasztság érdekeiért folyó osztályharcba állottunk be a nemzetiségi és osztályelnyomás ellen. Nemzeti önrendelkezést követelünk, s titeket is, akik annyit hangoztatjátok a nemzeti jelszavakat, felszólítottunk arra, hogy a nemzeti sérelmek ellen küzdve ezt követeljétek. S nemzetköziségünk is helyzetünkéből adódik. A mi érdekeinkért küzd a cseh munkásság is, ugyanazok ellen az erők ellen, amelyek minket, kisebbségi magyar dolgozókat is szorítanak. Mi szolidárisak vagyunk tehát a cseh munkássággal. Nemzet és nemzetköziség elválaszthatatlan, ha szabad nemzeteket és felszabadult dolgozókat akarunk.”

Az egyenes beszéd hatott. A kongresszus többsége igazat adott a sarlós-diákoknak, és visszautasította a kizárási indítványt. Küldötteink erre ellentámadásba mentek át, s a diákság függetlenségét, az önszegélyezés elvének következetes megvalósítását s a „szabad vita” elvének intézményes biztosítását követelték. Véleményük az volt, hogy a szigorúan érdekvédelmi jellegű évi kongresszuson kívül meg kell teremteni „ifjúsági parlament” formájában azt a fórumot is, ahol a fiatalok világnézeti kérdéseiket vitatják meg a kisebbségi magyar nép érdekeinek gyakorlati számbavételével. Ez az indítvány akkor még korainak tűnt fel, valójában azonban olyan magot ültetett el, mely később – a fasizmus előtörésének időszakában – a csehszlovákiai magyar diákság demokratikus összefogásává terebélyesedett, sőt hozzájárult a budapesti *Márciusi Front* és Romániában a *Vásárhelyi Találkozó* haladó koncepcióihoz is.

A *Sarló* Komáromban jól vizsgázott a nemzeti kérdés pártos értelmezéséből: a „kelet-európai” álláspontot a „hazai” álláspont cserélte fel, s éppen az volt helyesen hagyományteremtő, hogy a csehszlovákiai realitással számoló politikával mit sem vezettett éléből a jogos nemzeti harc. Ekkor már nemcsak a Fučík-beszéd visszhangzott bennünk. „Egy cseh munkás” aláírással útleírás jelent meg *Az Út-ban Három nap a tatárok között* címmel, s a névtelen szerző jól tudta, miért hívta fel a magyar dolgozók figyelmét erre a témára. Ajánlása így hangzott: „A Szovjetunió egyik szabad nemzetiségéről küldöm ezt a beszámolót múlt évi tanulmányutam alapján a nehéz kisebbségi sorsú csehszlovákiai magyar dolgozóknak.” Kis adalék ez a korismerethez és környezetrajzhoz, de hát éppen az ilyen szép gesztusok bátorították fel diákjainkat a komáromi nyilatkozatra is. Az a „cseh munkás” különben később Szlovákia Kommunista Pártjának főtitkára lett.

Egy probléma megvitatása azonban még mindig hátramaradt. A zsidókérdésé. Van ilyen? Volt.

A magyar ellenforradalom antiszemitizmusa és a cseh burzsoázia megosztó politikája egyaránt elősegítette a zsidó eredetű és népi sajátosságait többé-kevésbé megőrzött lakosság disszimilációját a szlovenszói és kárpátaljai városokban és falvakon, s ezt a helyzetet

alaposan kiaknáztta a cionizmus. Amikor nemzeti jellegű ifjúsági mozgalmaink elindultak (cserkészlet, Szent György Kör, regősmozgalom), legfeljebb párhuzamos zsidó nemzeti mozgalmakkal találkozhattunk, melyekkel a kölcsönös udvariasságon kívül sehol sem értünk össze. Maga az antiszemitizmus sorainkban már mozgalmaink kisebbségvédelmi, humanista beállítottságánál fogva sem jelentkezett, viszont beleütköztünk a „zsidókérdés”-be, amint liberális körökben főleg zsidó származású polgárok helyezkedtek szembe kisebbségi törekvéseinkkel, s még inkább, amikor a cionizmusból már levált zsidó értelmiségiek nemegyszer megnyilvánuló anacionalizmusával, nemzeti nihilizmusával találtuk szembe magunkat. Nyilvánvaló volt, hogy az adott magyar nemzetiséget nem lehetett úgy levetni, mint a cionisták mesterkélte zsidó nemzetiségét, ugyanis mi a magyar polgári nacionalizmus etatista-irredenta formáival szembekerülve magyar népiséghez, magyar tömegek nemzeti adottságaihoz értünk (mégpedig nemcsak parasztrómantikából, hanem a nemzeti kérdés marxista-leninista értelmezése alapján is), a zsidó értelmiségnek viszont csak aránylag kis, inkább kárpátaljai része juthatott el hazai zsidó népi valósághoz, zsidó dolgozók nemzetiségi tömegéhez. Ha már most a cionizmussal szembeszálló értelmiségi nem fogózkodhatott meg konkrét zsidó népéletben, hanem a cionizmussal együtt megtagadta zsidó nemzetiségét is, ugyanakkor azonban elmulasztotta tudatosan beleélni magát a szlovák vagy magyar környezetbe, s anyanyelve szerint nem tájékozódott a szlovák vagy magyar történelmi probléma, kulturális viszonylatok s más – a tudatban jelentkező – nemzeti sajátosságok felé, akkor könnyen előállhatott az absztrakt humanista, absztrakt szocialista vagy kommunista. És az is könnyen megeshetett, hogy ilyen ember türelmetlenné vált nemzeti adottságainkkal, az ezekből eredő különleges bonyodalmakkal, nehézségekkel, megoldandó feladatokkal szemben. Akadt ilyen eset, sőt kialakult ilyen típus is, a baj azonban az lett, hogy vidéki egyoldalúsággal felnagyítottuk az egyedi és helyi jelenségeket.

Magam is nemegyszer szóltam és írtam „absztrakt magyarzsidó marxizmus”-ról, ami – intellektuális aggályoskodásaim szerint – hol a szociáldemokráciában, hol magában a kommunizmusban is hátrál-

tatja a nemzeti kérdés konkrét vizsgálatát, s ezzel a nemzeti felszabadulást. A valóság persze hamar átütött az ilyen hibás általánosításon, hiszen polgári és proletár oldalon egyaránt bőven akadt olyan „zsidó származású”, aki a magyar kultúra alkotó részese lett, akadt viszont „magyar származású” is elég, aki elszigetelődött a magyar tömegektől, dogmatikusan fogta fel a problémákat, és megfelekedett a konkrét helyi sajátosságokról (nem is említem az olyanokat, akik adandó alkalommal magyar nemzetiségüket is megtagadták). A hibát rendbe kellett hozni, mert a kommunista táborban kölcsönös gyanakvást támaszthatott a különféle származású elvtársak között. A pártvezetők bizalma és türelme átvezetett bennünket ezen a veszélyes szoroson. Személy szerint nagyon mélyről, a családi múltból kellett kiemelnem azt a hagyományos elfogultságot, mely – ha az antiszemitizmus barbárságát nem is ismerte – betokozódott abba a gesztusba, hogy a „zsidó is ember”. Senki sem kért fel rá, a magam belső bírálata hajtott. Prágában előadást vállaltam a *Sarló* rendezésében a „zsidókérdés”-ről. Ami igaz volt, azt a meghívott baloldali cionisták, zsidó nemzetiségű értelmiségiek és a faji üldözés miatt Csehszlovákiában tanuló romániai és magyarországi diákok előtt sem kellett elhallgatnom. Bemutattam a két utat, a magyar és a zsidó nemzeti mozgalmakból s azok hatásköréből kiemelkedő, a munkásmozgalomig ért fiatalok fejlődését, s leszegeztem, hogy nem faji eredet, hanem a tömegekkel való bensőséges kapcsolat adja a képességet a nemzeti adottságok felismerésére és marxista-leninista alkalmazására a gyakorlatban. Ebből a tényből vontam le a tanulságot: ahogyan a magyar eredetű ifjúságnak tudatosan szembe kell helyezkednie minden olyan törekvéssel, mely szocializmusát nemzeti keretek közé szorítja, s így a nemzeti burzsoázia jelszó-manővereinek szolgáltatja ki, a zsidóságból jövő fiataloknak is le kell vetniök minden szektaszerű elkülönülést, s ha magyar anyanyelvűek, be kell állniök a magyar élet pezsgésébe, tömegeink feltörekvésébe, nemzeti kultúránk proletár újraértékelésébe, a harcba, mely szociális és nemzeti felszabadulásunkért folyik. Otto Heller akkoriban megjelent *Untergang des Judentums* című könyvének marxista irányvonalát nagyrészt elfogadtam, de érveimet nem belőle, hanem saját megfigye-

léseimből vettem. A szerző általános asszimilációs elve mellett ugyan- is számoltam olyan megoldással is, mely a zsidó népiség felemelését és a többi nemzetiséggel közös forradalmi frontba való állítását tűzi ki célul maga elé, vagyis nem azonosítja a zsidóságot a cionista állammal, hanem azt – különös tekintettel Kelet-Európa és Cseh- szlovákiában a keleti részek jiddisül beszélő tömegeire – olyan nem- zetiségnek vallja, mely szabadságáért, az új társadalomért az ország többi nemzetiségeivel szövetezik.

Érdemes volt ezen is túl lennünk. A *Sarló* kezdeményezte moz- galmakban ekkorra már számos olyan „zsidó származású” diák és értelmiségi tevékenykedett, aki szívvel-lélekkel vállalta velünk együtt a magyar dolgozó tömegek életét, a harcot nyelvért, nemzeti szabad- ságért, társadalmi felemelkedésért, vallotta a lángolón megnyíló „Bo- lyai- s Csere sírok” örökét, röviden: megosztotta velünk a magyar gondot. Nem is emlékszem arra, hogy a prágai előadás s a rákövet- kező vita után felvetődött-e valaha is még egyszer elvi kérdések he- lyett a származás vitája.

Hát így. Részvételünk a párt vezette új közéletben: az öntudatos- sá vált tömegek harcában, ez tette lehetővé, hogy kiheverjük a fel- fogásainkba csúszott tévedéseket, s a dialektikus materializmust való- ban gondolkozásunk tengelyévé tegyük népi munkánkban. A gyakor- lat kisegített a pusztán elméleti viták hibás körforgásából.

Egy mozgalom nemcsak a saját értékeivel mérendő, hanem a kiváltott ellenakciók súlyával is. Eljutásunk a népforradalom kommunista elméletének és gyakorlatának pártos egységéig ez a több éves fejlődés állandóan kitermelte magával szemben a visszahúzó erők legkülönbözőbb manővereit, előbb csak a diákmozgalomban, majd – ahogy beértünk a férfiélet harcaiba – a kisebbségi közélet egyéb társadalmi és kulturális szakaszain is. Nyíltan reakciós és álprogresszív alakulatok próbáltak lecsipegetni valamit a *Sarló* téma-skálájáról, állásfoglalásának konkrétumaiból, csakhogy ellensúlyozhassák és ki játszthassák tömeghatását. Ha számításba vesszük mindazt, amit egyfelől a katolikus klérus a Prohászka-körökön, az egyesült magyar polgári pártok pedig a Társadalmi Nagybizottság akción át, másfelől a Masaryk-akadémia kormánycsatlósai, a szabadkőműves páholyok, a szociáldemokrata munkásakadémia, s a jobbtól balig minden reformista elemet átfogó Magyar Munkaközösség írásban, szóban, pénzben, szervezésben kiizzadtak, akkor látjuk igazán, hogy a mi mozgalmi kialakulásunk mennyivel több volt szűk önmagánál, s magát az egyedül lehetséges történelmi fejlődésirányt dokumentálta. De ha így mérjük a mozgalom jelentőségét, akkor is a vízbe fúrunk lyukat. Hiányzik még egy viszonyulás az értékek megállapíthatóságához, s ehhez csak akkor jutunk közelebb, ha megkérdezzük: végül is mit tudott a *Sarló* felvonultatni a maga ellen kihívott torzalakzatokkal szemben? Mi volt az értéke, mi volt a súlya mindannak, amivel ki-parírozta a magyar reakciót és álhaladást?

Szó se róla, veszélyövezet aknáira idejében felfigyeltünk. Ilyenkor még saját híveink és barátaink, legbensőbb bizalmi embereink megleckéztetésétől sem riadtunk vissza. Itt van a megszólaló címlap története. Szalatnai Rezső lírikus és pedagógus. Szűkebb, az iskolarendszerbe srófolt lehetőségei közt nem követ végig az úton, s *Van menekvés* címmel kiadja cikkeit. A címlapra Jócsik Lajos busaszép leányképét rakja, mintegy a fiatalságért való kiállítás jeléül. Nekünk nem tetszik a szerző generációs visszavágyakozása, lírai epedése új

fiatalságért, s vagyunk olyan gonoszak, hogy ideológiai mérgeledésünkben megszólaltatjuk *Az Út*-ban ezt a címlap-modellt. Jócsik már a címmel támad: *Az író ködbe menekül...* Szerinte Szalatnai feljajdulásainak „értelme semmi más, mint sajnálkozás afölött, hogy a *Sarló* nem maradt meg diákos, cserkészes, regösös-ködös ideológiai helyzetében, amikor még hatóereje szélesebb volt, mert hiszen konkrét állásfoglalásra senkit sem kötelezett, sajnálkozás, hogy a *Sarló* a szlovenszkoói dolgozók harci vonalára fejlődött!... Hol van hát a felajánlott menekvés? Vissza a ködbe, vissza a humbugos nagyágálások vonalára, a generációs elmélethez. A szlovenszkoói magyar kisebbségi társadalom fejlődése könyörtelenül kivégezte a generációs elméletet, de Szalatnai Rezső új generációt vár, várja a józanult huszonöt évesek után a húszéveseket, akik újra kézbe veszik a kiengedett kormányrudat: a munkás- és parasztmozgalmi felelősség helyett a középosztály diáktömegeinek ködös vezetését.”

Ez egyszer magunkba vágtunk, lemaradó barátunkba. S mégis: kellett a kemény önbírálat is, hogy majd hitele legyen, ha oda ütünk, ahol már az ellenség gyülekezik. Jócsik ide is kimérte a porciót. *Fiatalok a papi reakció zsoldjában* című cikkében bemutatta a klérus szociális demagógiáját, mely – az akkori viszonyok közt – sokszor már a kapitalizmust megtagadó forradalmi jelszavakig jutott el, hogy egy kanyarral megint visszalopja a rebellis ifjúságot a „krisztusi szeretet” kegyességéig, amely csak egy irányban tűr erőszakot: a kommunizmus ellen! „A galántai járás földmunkásainak sztrájkjában – emlékezett rá Jócsik – ifjúmunkások vigyáztak a megfelelő posztokon, hogy mikor hozzák csendőr-segédlettel a sztrájkőröket. Szerény vigyázókra van most szükség a plébániák, katolikus körök, legényegyesületek és Prohászka-körök tájékára is, mert sorainkat készülnek onnan megtörni.”

A radikálizálódás mezsgyéjéről már nem lehetett visszaküldeni az ifjúságot. Szociológiai érdeklődését senki kedvéért sem vonta volna vissza. S mert a pótmozgalmak lemaradtak a *Sarló* mögött mind politikai lendületben, mind éltető világ-beidegződésben, nosza: a nyílt antikommunizmus lett az utolsó mentség az európai fasizálódás receptje szerint. A válságidő felburjánzó polgári programadásai hirte-

len mind errefelé fordultak. A Szentiváni Kúria másod-eresztésének házilapja, a *Magyar Írás*, így adott irányvonalat: „A magyar szellemiségre is új harcot parancsol a faji és egyetemes szolidaritás. A magyar értelmiségre az elkövetkező időkben szintén az az emberfeletti feladat vár, hogy népe szociális forrongását túlegítse a kommunizmus vonalán.” A Prohászka-kör forrongói is addig-addig vitatták a materializmus és idealizmus viszonyát (még minket is meghívtak Prágába erre a viadalra), míg a vezetők szélhámossága felül nem kerekedett. Az üdvözítő konklúzió ugyanis így hangzott: „A nemzetközi kizsákmányoló kapitalizmussal és ateista csordabolsevizmussal szemben csak minden nemzet kapitalistaellenes összefogása által tudunk eredményes munkát végezni.” Kétségtelen, hogy itt már hitleri praktika célozta meg a liberális tőkét és a kommunizmust egy szuszra. S nem maradt távol a Magyar Munkaközösség sem a rendszervédő demagógiától. Ezúttal megint a jobbszárny kapta fel a szót: „A kultúrában és művészetben a társadalmi és pszichikai betegségek őszinte és nyílt feltárását követeljük. De csakis a marxista kultúra és művészet kultúrbarbarizmusának, ízléstelen erkölcsi anarchizmusának és abszolút materiális világnézetének kizárásával.” Minderre a tornyosuló áramlásra, a reakciós erők kommunista-ellenes integrációjára mi *Az Út*-ban a forradalom tizenötödik évébe lépő Szovjetunió jubiláló humanistájával válaszoltunk. Magam fordítottam (németből) – harc izgalmával és a győzelmes érv mámorával – Makszim Gorkij friss írását a szocialista humanizmusról. Így kezdődött: *Új ember nő fel.*

Ez nemcsak papiros-pólémia volt. Ténylegesen is el akartuk venni minden lehetőségét annak, hogy a reakció szervezői barbarizmusra, elkölcstelenségre, anarchiára, csordaszellemre, sőt, akár csak ízléstelenségre is hivatkozassanak a mi ateista-materialista világnézetünkkel szemben, s éppen azért emeltük ki mindazt, ami a proletárok harcában mélyen emberséges, a megvalósuló szocializmusban új rend, magasabb erkölcsiség, esztétikai öröm, mindazt, ami kommunizmusunkban szűzien szép és nemes, ami a közösségre termett ember teljes egyéni felszabadulása. Nem is csak cikkekben érveltünk, hanem arra törekedtünk, hogy a néptömegek nagy hulláma élén

valóban vonzó és meggyőző legyen a párt. Bot Aladárék ezt nem értették meg: hogy miért is akarjuk a kommunista sajtót formailag is felemelni, miért fontos az nekünk, hogy a helyesírás is tökéletes, a stílus átütő, a tördelés leleményes és megnyerő legyen. Számukra az nem volt fontos, hogy van-e szavalókórus, művészi-e a plakát, egyáltalán: van-e valami tervszerűség és fegyelem és folytonosság, valamelyes munkaigényesség mindabban, ami agitáció és propaganda. Még azért is küzdenünk kellett állandóan, hogy élő együttesben maradhassunk a munkásmozgalommal, hiszen feleslegesnek vélték munkánkat *Az Út*-ban és a Vörös Barátságban, s legszívesebben a külső „szimpatizánsok” sorába szorítottak volna minket vissza.

Sohasem voltunk egyesület. Nem létezett sarlós-alapszabály, nem hordoztunk tagsági könyvet, még csak tagdíjakat sem szedtünk be. Magát a munkát szerveztük, mindig a hozzávaló legjobbakat, akik szívükkel és eszükkel összeállottak a cselekedetre. Még csak az sem volt előírás, hogy valaki közülünk párttag legyen, vagy se: odaadásunk önkéntes volt és teljes. Nem „a Sarlóban” gondolkoztunk már, ilyesmihez csak a lemaradók ragaszkodtak, akikben elszigetelődő kiszülőködés motoszkált a mindig-nagy, mindig-népi, mindig a tömegek felé fordult felelősséggel szemben. Most is: pártos munkaműhely voltunk. Pozsonyi otthonunkban egybeszövődött *Az Út* szerkesztése, a Vörös Barátság kulturális tevékenysége és maga az értelmiségi gond, szakemberek bekapcsolása a munkás- és parasztmegmozdulásokba közös érdekek szerint és kölcsönös tanulságok végett. Ettől a műhelyegységtől is viszolyogtak „a régiek”, az a frakció, amely talán valamiféle pozíciókat féltett a mi önzetlenségünktől, nem tudom. Vagy talán szűkebb szervező-skálájuk volt, s ez a mi problémákkal terhes, gondoktól fűtött, magában felfokozott történelmet élő munkacsoportosulásunk nem fért be a sablonjaiba. Ez is lehet. Pedig békültem, egyezkedtem, szövetkeztem volna bárkivel, velük is, csak a munkánk jusson előbbre okosan és szépen. Elméletben és gyakorlatban voltunk már annyira jártasok, hogy tudjuk: felsorakozó ellenségeinkkel – a már ugyancsak rugódó magyar fasizmussal – szemben éppen csak annyit érünk, amennyi bennünk és általunk a párt. Meg is írtam egyszer stószai remeténknek mint főszerkesztőnk-

nek (s ő megőrizte az ilyen tűzre való leveleket is): „Meggyőződésem, hogy a félszeg félreértések, aljas inszINUÁCIÓK, bornirtságok és ügyetlenségek zűréből csakis a munkaprocesszus javítása vezet ki. S ez a mi esetünkben a komoly marxista felmérést és a konkrét osztályharcot jelenti a harc megfelelő frontszakaszain. Ezért kérem tőled mindig a munkaprocesszushoz való hozzászólásodat. Kell az objektív ember, aki öklével oda mer csapni, s a helyes munkaprocesszusra mutat... Nem mersz dönten? Vissza kívánod a régi Urat? S helyesled a kiadóhivatali válságokat? A magyar szellemiség, az ifjúság letörését? Vállalod azért a felelősséget a párt előtt?”

Az értelmiség és a munkásmozgalom bonyolult érintkezésének egyszerű kapcsoló-állomása akartunk lenni (máig emlékszem: tetszelegtem is magamnak „a névtelen telefonkissasszony” eligazító szerepében), így lett a helyiségünk egyre forróbb szellemi góc. Már addig, amíg végül is ki nem lakoltattak minket a Lőrinc-kapuból. Régi mecénásaink elmaradozásával megnövekedett lakbér-adósságunk, s végül még az is kiderült, hogy a jámbor Kossuth-rokon háziasszonynak történetesen éppen a meggyszín-díszmagyaros Jankovics Marcell az unokaöccse, így hát az ő ügyvédi felszólításai kezdtek sokasodni a postánkban. Végül mi húztuk a rövidebbet. Átköltöztünk a Duna utca 30 alá, csöndes udvart vertünk fel álmából. Ide hoztuk könyveinket és képeinket, most már Proh (így szignálta képeit Prohászka István) kommunista parasztképe, a *Sejtgvülés a Csallóközben* került a falra, ide jutott az Ady-maszk, s Bokros Birman Dezsőnek a Vörös Barátság számára készült sportplakettje: öt markos ifjú sorfala „A munkásporoló az osztályharc katonája” felirattal. Átköltöztek zuglakóink is, Balázs Drisa és tanítóképzős barátja, Oriskó István, a vasmarkú és vajszívű érsekújvári munkásgyerek, hogy ezentúl itt fogyaszták mindennapos töpörtyű-ebédjüket és vacsorájukat, persze csak az előadások és vitagyűlések lezajlása után. Ők legalább engedélyünkkel húzódtak itt meg, hova is mehettek volna, de tudtunk nélkül ide lopakodott ezentúl Szabó Béla is, aki foltozó szabóból vergődött fel őszinte és igaz írónak. A tút ugyan nem szerette, de már verskötete címében is elkiáltotta vádnak és jelnek: *Éhes vagyok*. Neki, ha feljött, már csak az asztalon jutott hely, s reggel idejében odábbállt,

mert szeretni szerettük, de féltettük az asztal még ki sem fizetett zöld terítőjét.

Fábrý szólt talán valahol? Közvetített és békített? Lehet. Jó időre teljesen a nyakamba szakadt *Az Út* előállítására, s még a sok válságon átment, elintézetlen ügyeket halmozó, minden szabályos ügyvitel nélkül maradt kiadóhivatal is átköltözött a *Sarló* új helyiségébe. Száraz Jóska lett a jobb kezem, kiderült, hogy munkásfiúból kitelik könyvelő, pénztáros, címszalagkészítő, terjesztő és csomagkihordó is egy személyben, ha látja a célt, bíznak benne, s ahol kell, felvilágosítják. Márpedig minden bajunk közt is kedveltük erősen a pontos, tiszta, szabatos munkát. A tizenötödik november 7-e közeledett, ebből az alkalomból *Februártól – októberig* címmel összeállítottam az oroszországi 1917-es forradalom történetét (Asztrov, Szlepkov és Thomas Berlinben kiadott nagy képes története alapján). Próbaképpen még fel-felolvasgattam egy-egy részt a fiúknak, s összeszedve a kéziratokat utaztam fel – mint minden lapszám megjelenése előtt – Prágába.

Ez az utazgatás anyagilag mindnyájunkat megerőltetett, hiszen erre nem volt fedezet a lap jövedelméből, s a szerkesztőség „régii” tagjai teljesen feleslegesnek vélték. Koronánként adtuk össze a jegyárát, egymást és környezetünket „vágtuk meg” egy-egy felutazásra, de nem mondtunk le róla. Csakis így válhatott a lap gondozottá, széppé, kaphatta színes beosztását, csakis ilyenkor, a közvetlen nyomdai szerkesztésben jutott belső arányokhoz, s így sikerült Julius Fučík ízléses és élő, közvetlen publicisztikájú lapjának, a *Tvorba*-nak a klisé anyagából kiválogatnunk a nekünk legmegfelelőbbet. Fontosnak tartottam az olvasóval való közvetlen kapcsolat megteremtését is belső utalásokkal, egyes cikkek szerkesztőségi kommentálásával, minden egyes szám belső összhangjának és időszerű, konkrét utalásainak megteremtésével. Prágában gyermekkori barátom várt, Szőke Lőrinc, a magnezitművek tisztviselője, aki a Ludovikát hagyta ott valamikor humanizmusa sugallatára, s most humanizmusából érkezett hozzánk. Kicsi szobájában szállást, sovány bukszájából ellátást – s amit magától megspórolt: még kávéházi költséget is – biztosított

havonta, s ő lett az olvasó-médiomom: egyszerűségig finomodott műveltségén ellenőriztem a készülő lap közvetlen hatását.

Kint Karlinban, a *Rudé právo* nyomdájában készült *Az Út*. Figyelmes cseh nyomdászokkal, akik először csodálkoztak rajtam (a magyar kiadványok dolgában nemigen járt hozzájuk senki), majd pedig nagyon is megbecsülték a számukra természetes művészi igényességet. Cseh munkások! Valamelyest ismertem már őket korrektor-koromból, de itt alkalmam volt bepillantani abba a lelki harmóniába is, amely őket a tárggyal: a kiszedendő és nyomandó politikai és művészi mondanivalóval egybefűzte. Bizonyára Budapesten sem volt másképp, de a szlovenszkói vidékhez s azon belül a mi kisebbségi viszonyainkhoz képest itt lehetett csak igazán megfogódznom. Látom Fučíkot a szomszéd tördelő asztalnál, bizony tetszett, hogy a tükör, a betűtípus kiválogatása, a képek elhelyezése neki is problémája volt. S a lángoló stílusa! A maróan szellemes publicisztikai hangvétele! Boldog voltam itt a nyomdában, újabb kapocs, mely a párthoz vont a kis dolgok nagyságának törvényével. A cseh kommunista írók sohasem riadtak vissza attól, hogy az egész cseh múltat mozgósítsák a jövőért. Itt láttam, milyen ragyogóan népi, össznépi, valóban cseh, egy egész jövődöbeli nemzetté tud lenni harcok kommunizmusuk, vénáiban a huszita hősök riadójával s a fehérhegyi ütközet után vérpadra hurcoltak megintlen felinduló átkaival. És a bizsergő világ bátorított fel arra, hogy *Megújhodnak a nemzetek a Szovjetunióban* címmel közöljem az ötéves terv ismertetését, vagy hogy éppenséggel a *Fölszállott a páva* kórus-átírását tördeljem be a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tiszteletére, a népdalból lett Ady-verset, amelyet a Vörös Barátság zümmögő-kórusa (egy kék inges énekel, a többi zümmögi) az emlékünnepevényen adott elő.

Prágából mindig teljes lelki egyensúllyal, felbátorodva tértem haza, természetesen a friss számmal – bőrdöndül is szolgáló aktatáskámban. Ez külön öröm volt: elvinni most a kész lapot a búzapiaci Sefcsik-vendéglőbe. A hét bizonyos napjain itt gyülekezett a kórus. A téren ugyan már régen nem árultak búzát, a kocsma azonban a régi volt, hosszú udvarában valamikor a szekerek és lovak is elfértek. Alacsony mennyezetű ivói egymásba nyílóan követték az udvart. Ez

felelt meg nekünk, ide beszaladhattak a fiúk és lányok egyenesen a munkából, úgy, ahogyan éppen voltak. Terembérben egyeztünk meg, ezt mindig össze lehetett adni. Már nemcsak Balázs Drisa tanított, vezette a kórust felváltva más is, Szabó Pista vagy Száraz Jóska. A cenzúra egyre vadabb lett, proletárverseket sem engedélyeztek, ezért népdalokkal és Petőfi-versekkel kísérleteztünk: ezeket a masarykiánus rendőrség elfogadta. Kórusvers lett abból a bakanótából, hogy *Nyitva van a százados úr ablaka ...* s hogy jól választottak, azt elárulta a siker. Nyilvános fellépéskor a közönség megismételtette a poént, igaz, itt már az egész kórus szavalta és dalolta a bakájához hű leány büszke válaszaként: „Még se leszek a százados úr babája!” A kormány-marxisták persze azt sem fogták fel (amit különben a mi balos elvtársaink sem értettek), hogy mi is az, ami a *Tisza partján elaludtam ...* kezdetű betyárdal hallatára is lázba hozta a hallgatóságot. Látszólag ártatlan folklór. A Szegedi Fialatok egy zöld fedelű kis naptárából akartuk kimásoltatni, de kiderült, hogy a kilenc pisztolyos betyár hőstettét ismerik a mi fiaink és leányaink is a Nagy- és Kis-Duna mellől. A kilenc zsandár golyót kap s a betyár megmenekül – még a Sallai és Fürst emlékére rendezett munkásünnepélyen is ez a jelképesse nőtt ballada-féle keltette a leforróbb vihart.

A „helyes munkaprocesszus” a prágai nyomdán és a búzapiaci eseten át mindig és újra belső körünkbe áramlott vissza: éppen a munkáséletből tudtuk, hogy a szemünk láttára kibontakozó népfordalomnak milyen nagy szüksége van értelmiségi szolgálatra. Egybe is kovácsolódtunk már a baloldali szakértelmiséggel, s Major Istvánt szabadulása után – 1932 késő őszén – siettünk meghívni új otthonunkba. Peéry Rezső művelődéstörténeti előadása volt soron a fiatal Marx eszmei alakulásáról, s diákok és orvosok, mérnökök, tanárok szép számban gyűltek össze a hírre, hogy meglátogat a kosúti sortűz óta börtönben sínylődött politikus. Meg is érkezett, s kigyúlt minden reményem. Fábry Zoltán messze van, de most itt lesz a párt élén Steiner Gábor mellett az egykori néptanító is, akiről ekkor már a Kossuth-nóta dallamára énekeltük a Bős községben jegyzett Majorballadát. Ő lesz az, aki végre igaz széken ül és igaz törvényt tesz a mi kínos belső perünkben, a Rotorékkal való tusakodásban.

Tulajdonképpen: rendező is vagyok. Szeretem a dolgokat úgy csoportosítani, hogy tisztán láttassák magukat, zavaró véletlenek nélkül. Itt: gondoltam, most vizsga lesz, s még egyszer ellenőriztem, minden a helyén van-e? Munkaterv-térkép és grafikon a falon, a *Sarló* faliságja, plakátgyűjtemény, művészeink szobrai és festményei, az asztalon kommunista folyóiratok Párizsból, Berlinből, Moszkvából, Prágából és Budapestről (Kassák Munká-ja is). Minden a helyén volt, minden tevékenységünket és érdeklődésünket lehelte. Méltó környezetben jöjjenek hát a méltó szavak, manifesztálódjék szeretetünk Major István iránt, akiben most a tömegek önmagukat látják.

Egy előre nem látott epizód azonban felborította a meghitt rendezést. Mielőtt mi a még fogoly-sápadt vendéget köszöntöttük volna, felkel valaki a közönségből, s rákezd ő. Fekete, elkínzott arc, örület vagy betegség villogása a szemeiben, s ahány mézes szó, anynyi szűrő fullánk. Ki ez? Valaki megsúgja: Ez az a Lenorovics! Lenorovics Ignác, a párt volt titkára. Most trockista vezér... Nem lett nagyobb baj, a vendéggel érkezett pártvezetők a kihívásra nem reagáltak, s Major István, szerény, de határozott módján megköszönte részvételünket a kiszabadításáért folytatott másfél éves harcban. Szárnyaimat azonban egy nyisszantással lemetszette az ismeretlen másik rendező. Nyilvánvaló volt, hogy a *Sarló* ez esetben nem a maga tapasztalatai, nézetei, szándékai szerint, nem a maga valódiságában mutatkozott be, hogy minden eddig volt súrlódáson túlemelkedve, helyesen rendezze végre viszonyát a párthoz, hanem ellenkezőleg: egy egészen más csoportosulás akarata vágott át rajta, de úgy, hogy a színen győztes minden különösebb erőbefektetés nélkül arra „régii” garnitúra maradt. Rotorék éberebbnek és megbízhatóbbnak bizonyultak a maguk örökös fenntartásaival velünk szemben.

Ki tudja ma már, hogy mi is volt akkoriban – a német fasizmus első fenyegetőzése idején – a trockizmus? Én nem felejtettem el. Ahogy nőtt a hitlerista veszély, úgy kellett rendre megtanulnom.

Trockij, Lenin régi ellenlábasa, emigrációban élt, s hívei nálunk is, mint bizonyára másutt is, a párttal szembekerült értelmiségiekből regrutálódtak. Mi a párt felé mentünk, egyre jobban a párthoz vonzódtunk, s éppen szembetalálkoztunk velük, akik a pártból szakad-

tak ki, a párttól voltak eltávolodóban. Imitt-amott hallott róluk valamit az ember. Aztán cirkulálni kezdett néhány Trockij-könyv, habzoltunk mindent, hát ezekbe is beleolvastunk. Csillogó publicisztika, élvezetes stílus – de joggal kérdeztük, ha ekkora kommunista, miért nem fért meg a pártban és hazájában? Már az első összecsapás trockista elemekkel gyanút ébresztett: voltuk szerint kik ezek, és mit akarnak? Ez még a kongresszusunkon történt 1931-ben, amikor Peéry be is került a szekta vonzó körébe. Akkor a kultúráról volt szó: ők is a száraz és lapos „proletkult”-ot támadták, mi is. Igen ám, de mi kapitalista viszonyok közt – a két kultúra lenini elvével egyezően – ragaszkodtunk egy valóságú és harcoss proletárkultúrához, ezzel szemben a trockisták nemcsak a már kialakult szocializmusban, de a mi kapitalista társadalmi adottságaink közt sem akartak ilyesmiről hallani. Ez elég volt kóistolónak, s hosszú időn át nem is vettem többé figyelembe ezt a csoportot. Azután: jöttek pletykák és vádjaik a szovjet fejlődés ellen, s ez már felháborította törzsgárdánkat az „öreg emigráns”-sal és megveszekedett szektájával szemben. Trockij az ötéves tervet, a szocializmus felépítését támadta, tehát éppen azt, ami bázisa, tartaléka, háttere volt minden népforradalmi szándékunknak, a kapitalista országokban.

Most: mintha csak ránk akarnának támaszkodni pártellenes akcióikban. Ez váratlan helyzet volt, gyorsan kellett eligazodnunk benne. Egyetlen lehetséges módon: minden belső ellentétet felülemelkedve (akár Rotorékkal is együtt) – a pártért! Megint a polgárfiúkra berzenkedtem, ők jártak összevissza társaságukba, s hordták szét a trockisták híreit. Sorra beszéltem velük, lássam, ki mit mond. Egyáltalán: Hogyan került az összejövetelükre ez a Lenorovics? Peéry szabódott, ő „semleges” a trockisták és a párt harcában. Szép, gondoltam, hiszen ő párttag! Zsolt egyetértett azzal, hogy a trockisták egzaltált elemek, de arra az álláspontra helyezkedett, hogy azért jó tudni, mit mondanak, hiszen „dialektikusan” ők is a nemzetközi munkásmozgalom része. Terebessy kijelentette, hogy nem ő, hanem az öccse... Végeredményben azonban megnyugodtam, hiszen a kért három volt közülünk a párttag, nem én (már csak bizony-

talán állampolgárságom miatt sem), s elhatárolták magukat Lenorovicsektől. A feszültség – látszólag – elült.

Éppen csak: súlyt veszítettünk a Rotorékkal való konfliktusban, s érthetően csökkent a pártvezetők bizalma is irántunk. Márpedig ezt a bizalmat vissza kellett szerezni. Nemcsak ama belső konfliktus felszámolása végett, hanem azért is, hogy szemben a magyar reakció és álhataladás rágalomhadjárataival, a kommunizmust gyalázó manővereivel, ne maradjunk erkölcsi támpont nélkül.

Baljós-kegyetlenül 1933-ra nyílt a naptár.

10

Vakon bíztunk a népforradalomban, a párt reális taktikai lépéseit azonban nem ismertük fel, és bizonytalanul követtük. A *Sarló*-ban hamar és könnyen hasadási vonalak és felületek álltak elő.

Ami azt illeti, vajon Németországban a bal- vagy a jobboldal kekedik-e felül, e tekintetben az volt a gyanúnk, hogy a német tömegeket a német kommunista párt nem fogja kellő mértékben magához vonzani a döntéskor. Bár – sajnos – igazunk lett, tagadhatatlanul volt bennünk előítélet is, ama bizonyos német- és Közép-Európa-ellenes történelemszemléletből kifolyólag, amely a magyar nemzett törekvések hagyományköréből származott, s felfogásunkban a Drang nach Osten veszélyével szembeszálló szláv–magyar–román sorsvállalássá, kelet-európai látássá, szovjetbarátsággá szélesült. Nem voltunk a német munkásság ellen, bűn lenne ilyesmire gondolni, de úgy éreztük (úgy tudtuk), hogy nálunk a Szudétáktól, a Lajtától és az Alpoktól keletre, a munkásságnak külön esélyei vannak az ösznépi szerepre, mint a fejlettebb nyugati államokban. Amikor kénytelen-kelletlen megismertem a sorainkba hatoló trockizmust, éppen ez a sajátos gondolatlánc állított szembe minden befolyásával. S ebben osztoztak velem mindazok, akik a *Sarló* népi vonalán jutottak el a tudományos szocializmushoz és a párthoz.

A trockisták nyíltan szembehelyezkedtek Kelettel, s a Szovjetuniót

nemcsak egy száműzött ellenzék mániákus dühével támadták, hanem általában is lebecsülték a „világforradalom” szempontjából. Nem volt nehéz megtalálnom Lenin döntő érveit Trockij Nyugat-barát s az egész földteke gyarmati elnyomottjait semmibe vevő, Kelet-ellenes elfogultságával szemben, s mondanom sem kell, hogy a Dévényi Kapunál mint kommunista még kevésbé voltam hajlandó feladni azt a kelet-európai realitást, amelyből kiindulva Leninig jutottunk el. Sokan sokféleképpen sodródtak ide vagy oda, a mi mozgalmunk azonban lényegénél fogva sem válhatott trockistává, először, mert alkalmazkodott már ahhoz a konkrét szükséghez, hogy itthon, Csehszlovákiában kell megvívni az osztályharcot, és felkészülni a népforradalomra, nem pedig „világméretben”, s másodszor: mert a továbbnyíló perspektívák nem hunytak ki képzeletünkben, de ezek is – konkrétan és sajátosan – Kelet-Európát fogták át a szocialista Szovjetunió biztos hátterével, nem pedig csak úgy általában a kontinenst vagy pláne az egész glóbuszt. Úgy éreztem, megint ezt a harcot kell megvívunk, amellyel már szabadkőműves polgárok Pán-európa-vágyálma, Hunyadi gróf neohabsburgista konföderációja, Jászi Oszkárék polgári demokrata Közép-Európája s a Tardieu-féle dunai terv ellen küzdöttünk. Nekünk, akik paraszt-Európából indulunk ki eredetileg, semmit sem jelenthetett a parasztellenes Trockij. Nem is véletlen, hogy a trockista befolyás csak azoknál jelentkezett, akik fejlődésünk régebbi, népi-narodnyik és magyar szocialista szakaszaiban sem tudtak emancipálódni Nyugat polgári befolyása alól.

A trockizmus nyíltan ugyan nem lépett fel köztünk, de Major István fogadása óta éberebbek lettünk jó néhányan. A „munkaproceszszus”-ba mindenki kifogástalanul beállott, s szentül hittem, hogy a fekete Lenorovics végleg kimaradt a játékból. Ha végiggondolom most, mi is volt az oka jóhiszeműségemnek, azt hiszem, talán, amikor a konspiráció és ellenkonspiráció elemi ismereteinek hiányát jelölöm meg igazi oknak. A párt legális akcióiban, nyílt tömegmozgalmaiban nevelkedtem, s hozzászoktam mindennek őszinte kimondásához, gondolkodásom nem járt rejtett menetekre, s érthető az is, hogy hittem barátaim kijelentéseinek. Miután Peéry és Zsolt egyaránt megtagadta a trockizmust, persze a maga „semleges” vagy

dialektikus módján, úgy gondoltam, még szorosabb bekapcsolódásuk a *Sarló* munkafolyamataiba végleg kivonja majd őket a trockisták hatósugarából.

Az új esztendőre komolyabban nekiláttunk a szocialista értelmiség megszervezésének. Mégpedig összetett módon. Elkészült egy „információs kérdőív” a szlovenszkói és kárpátaljai magyar szellemi dolgozók összmozgalma számára, s ennek figyelembevételével állította össze a pozsonyi csoport is szemináriumainak és munkabizottságainak gazdag programját. Most már előtérbe került magának az intelligenciának a szociográfiája és szociológiája. Jócsik Lajos idevágó elemzése *A szlovenszkói magyar középosztály* címmel egyidejűleg az *Korunk*-ban is megjelentek, s felhívták a figyelmet arra, hogy ha az intelligencia a munkásosztállyal való bensőséges kapcsolat nélkül radikalizálódik, akkor „önmagába tér vissza itt a középosztály fejlődése mert a *tartaléksereggé* válás újabb kényszerűség a középosztály számára. Ha kissé radikálisabb hangokat üt meg proletarizálódása következtében, azt társadalmi helyzetének visszaszerzése érdekében teszi. A fasizálódás kezdete ez.” Célunk világos volt: közelebb akartuk hozni mind a hagyományos középosztályból, mind a zsidó familiaritásból kiemelkedő értelmiséget a munkásmozgalom mindennapjaihoz, s szakmai közreműködését kértük a csehszlovákiai magyarság társadalomrajzának marxista összeállításához. Zsolt László az oldalunkra állítható pozsonyi intelligencia programját így határozta meg (a nálam lévő kézirat szerint): „A pozsonyi telepviszonyok, lakásviszonyok, üzemi állapotok, egészségi viszonyok tanuulmányozása exkurziók és ankétok formájában általában az olyan társadalmi kérdések fölvetése, amelyek a szocialista intelligenciát és munkásmozgalmat konkrétan összefűzik.” A cél helyénvaló volt, s a szlovák fővárosban szükségképpen túl is emelt minket a nemzeti korlátokon. Alkalmunk nyílt arra, hogy szlovák és német intelligencia-csoportokkal működjünk együtt.

Igen, az intelligenciának, ha valóban új társadalmat akar, mélyen és széles elágazásban be kell gyökereznie a munkásosztályba. Nem a párhuzamosság, hanem a csatlakozás és szövetkezés kérdéséről volt szó, nem egy „baloldali intelligencia”, hanem inkább a szocialista

értelmiség kialakításáról. Legvilágosabban ez a festők és szobrászok kezdeményezésében forrott ki: nem önmaguk lelki örvénylését és sodródását akarták kifejezni, hanem problémáik feloldását a munkásmozgalom humánumban, s felvetették a szocialista művészet kiállításának tervét. Én mit tehettem? Megírtam *Az Út* számára *A pozsonyi véres szerda* történetét, annak a szövetkezésnek a dokumentációját, melynek alapján a magyar egyetem beszüntetése és az 1918-as forradalmi vívmányokat ért erőszakosságok miatt *Pozsony munkássága* nemzeti különbség nélkül sztrájkba lépett, majd – 1919. február 12-én vérét is ontotta. Munkásvezetők és egyetemi tanárok, ifjúmunkások és egyetemi hallgatók forradalmi frigye volt ez, emlékeztető olyan lehetősége, amikor is az értelmiség veszélyeztetett jogait a proletariátus vállalja és vállalja.

Abban a borús időben, amikor a német munkásosztályt megosztó opportunizmus szociáldemokrata milliók szavazataival már Hindenburg tábornagyot, Hitler szálláscsinálóját tette meg a német birodalom elnökévé, s Európa-szerte megerősödtek a gazdasági válságot fasiszta diktatúrával és hódító háborúval megoldani akaró irányzatok, mi változatlanul ragaszkodtunk 1919 újraélesztéséhez, a kommunista párt vezette népforradalomhoz. Szükségképpen szembekeverültünk tehát mindazokkal a szellemi irányzatokkal, amelyek ezt bármely okból elleneztek, Megfeszítve kell most gondolkoznom. Pontosan akarom visszaadni azt a lelki magatartást, amely e kiéleződött helyzetben ifjú szívünk dobbanásával megnyilatkozott. A veszélyben forgó emberi javakhoz mértén jelentős volt-e vagy fontossá vált-e valaha is a mi akkori lelkületünk. Bizonyára nem. Mégis: ha egy regényírónak a maga költött figuráival különösképpen helyt kell állania az idevágó fejezetek jellemrajzaiban, nekem sem szabad meglapulnom kiseded, de annál valóbb történetemben az emberiség e sorsfordulója előtt.

A régi – titkosok – konzervatív reakcióját régen levertük, de feláadt az most már hétrészesen a nemzeti jelszavakkal radikálizálódó, többé-kevésbé nyíltan fasiszmust vagy legalábbis a „nemzeti szocialista” Európához való alkalmazkodást hirdető Jaross-féle ifjúsági mozgalomban (1933 elején a komor arcú udvardi földbirtokos már

nyolcvan vidéki szervezettel dolgozott). A felfejlődő fasiszta áramlat ezekben a feszült hetekben-hónapokban vált veszélyessé, s hagyta le maga mögött egyfelől a masarykiánus-szabadjóműves és szociáldemokrata csoportot, mely tétlen borzadállyal féltette húsfazekait az európai földindulástól, másfelől azt az egyre jelentéktelenebb népi csoportosulást, mely még mindig a Sarló falubarát múltját tokozta be generális romantikába. Nyilvánvalóvá vált, hogy az ideológiai harc tüzét most már a felbukkanó főellenségre – a Jaross-féle faszizmusra – kell megnyitni, mielőtt az maga mögé vonná a frontok közé szorult kormányoldali és népi-lokálpatrióta elemeket.

Antifasiszta frontra volt immár szükség a diákság, az intelligencia és a falusi kisgazda-ifjúság körében, ahol Jarossék befészkeltek magukat. Ebben az új frontvállalásban feszélyezett (s mint hamar kiderült: fenyegetett is) hátunkban a trockista kaland, mely a párt nélkül s a párt ellen, a Szovjetunió nélkül és a Szovjetunió ellen akarta megelőzni a népforradalmat, de egy nem létező „negyedik internacionálé” jelszavai mögött tulajdonképpen csak a liberális illúziók polgári értelmiségét állította szembe Hitlerrel. Olyan volt ez a mozgolódás, mint a vezetékből kiszabadult, összevissza csapongó, jelentéktelen, de annál ártalmasabb vadáram.

Elsősorban is munkás-egységfront kellett volna. A párt hirdette, s a magunk helyén ezért állottunk ki. Ide célzott *Az Út* jelszava is: „Ellenőrző jogot a munkásságnak az üzemek egészségügyi viszonyai fölött!” Rotorék csak általában beszéltek az egységfrontról, a mi csoportunk azonban konkrét akciókra akarta váltani a párt felhívását. A sólyombrézói „vész” – egy elhanyagolt martinkemence robbanásakor elevenen megégett munkások tragédiája – szomorú és jogos alkalmat adott erre az „alulról” kezdeményezett egységfront-akcióra, melynek első megnyilatkozása azonban egy ifjúmunkás-level az egyik ligetfalusi üzem kémiai osztályának egészségügyi fogyatékoságairól, majdnem visszafelé sült el. A tulajdonos Legiobank szatrapái ugyan is felmondtak az egész osztálynak, amíg elő nem kerítik a névtelen cikkíró, mire agg szociáldemokrata munkások vezetésével az egész osztály hozzánk vonult fel, *Az Út szerkesztőségébe* („a Sarló-ba”), hogy kikönyörögje – persze hasztalanul – a cikkíró nevét. Hát ilyes-

mi is létezett akkoriban. Sokkal eredményesebb volt a KISZ „katonafillér”-mozgalma, az a falun-városon szokássá vált szolidaritás, mellyel bevonult társaikat pénzküldeményel, csomaggal, levéllel lepték meg az ifjak és leányok, méghozzá politikai és világnézeti különbségre való tekintet nélkül.

Az egységfront megteremtésének ez a konkrét módja hozott össze az akkor már illegalitásba kényszerített Kommunista Ifjúsági Szövetség nem egy vezetőjével. Előbb a nyurga Betlen Oszkár keresett meg, s erősítette meg általam is a Vörös Barátság kapcsolatát a KISZ-szel, majd a Károlyfalvi út mentén, a Duna felett, találkoztam a sötétben a mozgalom tevékeny szervezőjével is, a csupa láng s mégis mindig megfontolt, nagyszerűen iskolázott Schönherz Zoltánnal. Zúgott lent a folyam, ütött a szél Bécs felől, szikráztak a csillagok, s engem bensőleg is felfrissített a beszélgetés. Az én első illegális találkám. Jólesett, hogy bíznak bennem, szólnak hozzám, útmutatást adnak, tanácsot kérnek, s meg is magyarázzák személyesen, mit kell tennem és miért. Kiderült, hogy a Vörös Barátság egyes ifjómunkásvezetői kerülnek a KISZ-szel való együttműködést, s mintha ide is átcsapott volna a mi örökös konfliktusunk Rotorékkal. Beláttam, itt változtatni kell, megneveztem a legmegbízhatóbb ifjakat (főleg Szabó Istvánt ajánlottam, bár lehet, hogy erre akkor már nem volt szüksége), s magam is vállaltam, amit lehetett. Az újoncokkal való törődés s a barátkozás a katonákkal valóban ki is szélesítette az ifjómunkás sportszervezetek hatékony együttműködését a szociáldemokrata, keresztényszocialista vagy kisgazdapárti dolgozó fiatalokkal. Én Prágában kerestem fel az oda bevonult munkásfiúkat, s ezekről a látogatásokról hoztam magammal *Az Út*-ban megjelent – s többnyire agyoncenzúrázott – katonalevelet és verseket.

A munkásegységfront kérdése azonban mégsem volt ilyen egyszerű. Tetszett az összefogás „alulról”, a mindennapi kis dolgok gyakorlataból, mihelyt azonban – főleg a németországi tragédia beteljesülésének, a két munkáspárt szétveretésének hatása alatt – innen is, onnan is, mindenünnen felvetődött a „felülről” való egységfront erkölcsi követelménye, be kell vallanom, már nem tudtam, mi az egységfront ügyében a helyes tennivaló. Hiszen nap nap után tanúi voltunk, hogy

a csehszlovák polgári–szociáldemokrata koalíciós kormány a maga erőszakszervezeteivel és sortüzeivel hogyan igyekszik terrorizálni a nyomor és munkanélküliség ellen megmozduló tömegeket, és sajnos, látnunk kellett, hogy a szociáldemokráciától is alátámasztott cseh gyarmatosítás hogyan löki a szlovák és magyar kispolgári és paraszt-tömegeket a Hlinka-féle vagy a Jaross-féle fasiszták karmaiba. Úgy gondoltam, hogy egyedül a népferradalmisság előretörése számolhatja fel a fasizmus veszélyét, állíthatja a tömegeket a párt mögé, s vonhatja magához útközben a Szlovenszkon kyszámú és nemzetiségileg három részre oszlott szociáldemokráciát.

Az első ellenlökés Hitler uralmával s a kapitalista Európa hozzá hasonló fasizálódásával szemben mindenesetre „alulról” jött, Kelet mélyéről. A román vasutasok harci egységfrontjának szárnyaló hírei nálunk Csehszlovákiában is új reménységgel töltötték meg mindazokat, akiket lesújtott a német fordulat. Bár a tőkésék és bojárok korrupt kormánya vérbe fojtotta a grivicai vasúti műhelyek munkásainak hősi megmozdulását, a romániai tömegharc 1933 február havában mégis ellentámadást jelentett a fasizmussal szemben, s fenséges népi erők tartalékára figyelmeztetett.

„Alulról” vagy „felülről”? Súlyos gond, kétely és vergődés, emésztő probléma volt ez akkor, de semmi esetre sem abban az értelemben, hogy az összefogást a közös veszéllyel szemben valaki is helytelenítette volna. A művelődés terén nekünk is voltak – főleg a hol megakadó, hol újra megjelenő *Új Szó* révén – személyi kapcsolataink szociáldemokrata körökkel, elsősorban a bécsi típusú kétésfelesekkel, az a váratlan sugalmazás azonban, amely Zsolt és Peéry felől hatolt közénk, hogy tudniillik ezekkel a körökkel mi (mármint: a *Sarló*) lépünk egységfrontra, a pártok felett kezdeményezvén munkás összefogást, számomra teljesen tartalmatlan ötletnek tűnt.

Volt is e kérdés körül szóváltásunk. Kiderült, hogy a kétésfelesek kulturális fellépésre készülnek, még hozzá kommunista magyarral (kétésfeles szocialista irodalom ugyanis nem létezett), s valakik már a *Sarló*-ból is bekapcsolódtak a dologba. Ohó! Ez már igazán nem „egységfront”, hanem élénk-ugrás, tematikánk kisajátítása egy levegőben lógó, tömegkapcsolatokkal nem rendelkező intellektuális

sziget céljaira. Nem volt nehéz engem a vitában odáig hergelni, hogy kitörjek, s érvek helyett el ne káromkodjam magam. Itt van most előttem „Laci” aláírással egy hosszú-hosszú kioktató levél, s persze, Zsolt Lászlónak úgy, ahogyan beállítja a kérdést, még igaza is van. Látókörom „még nacionálisan és lokálisan korlátolt” voltát veszi pergőtűz alá, s rám is bizonyítja, hogy gondolkozásom kisebbségi méretei között nem fogom fel teljes jelentőségében a szociáldemokrácia vezetőivel „felülről” is megkötenő európai munkásegységfront időszerűségét. A moralizálásba azonban olyan érvelés is belekeveredett, amelyből nem volt boszorkányság kivennem az egyáltalán nem „európai” hátsó gondolatot.

A levél a szociáldemokráciával szemben – akkor, az adott csehszlovákiai körülmények között – elfoglalt álláspontomat elemzi. „Dühöngsz ellene az «aljassága» miatt – írja Zsolt –, és kinyilatkoztatod, hogy aljas emberekkel nem lehet egységfrontot csinálni. (Ugyanez okból rendeztél hisztérikus jeleneteket Lenorovics ellen, akinél tisztább lelkű embert egyébként elképzelni is nehéz.) Ez a kispolgári morál tipikus szempontja, amely az embereket és mozgalmakat mint »jókat« és »aljasokat« osztályozza, és ettől teszi függővé velük szembeni magatartását. Mi az alapja ennek a morálnak? Az emberek legyenek »jók« és béke és jólét leszen a földön. Ezt a nézetet te valószínűleg nem osztod. De akkor legyen benned annyi következetesség, hogy beszüntesd etikai kirohanásaidat... A szociáldemokratákkal való egységfront például vagy szükséges a proletár osztályharc fokozására és a szociáldemokrata munkások megnyerésére a kommunizmus számára, vagy nem szükséges. Ha igen, meg kell csinálnunk akkor is, ha a szocdem vezérek aljasok, ha nem, akkor nem csináljuk meg akkor sem, ha az erkölcsi tisztaság mintaképei.”

De hát miről volt szó? Arról talán, hogy én legalábbis a II. internacionálé ellen „dühöngtem” volna? Szó sincs róla. Sokkal kisebb, helyibb, egyszerűbb volt a kérdés tárgyi vonatkozása részemről, és egészen biztosan Zsolt részéről is. Jelen Mihályról volt szó, egy kedves, becsületos kisemberről, aki könyvelő volt egy ócskavas-telepen és jeles könyvgyűjtő. Még csak rá sem haragudtam, hanem arra a manőverre, amelynek ő is áldozatul esett. Persze, hogy a

háttérben Lenorovics volt itt is a rendező, nem véletlen, hogy Zsolt tolla rájárt a nevére. Ama légius hiperszuper-egységfrontra reagáltam haraggal, amelyet megsejtettem az egész Jelen-féle rendezvény mögött. Egyébként: még csak a vele való együttműködést sem helytelenítettem. Soha Kassákékat meg nem tagadtam (éppen Jelen Miskán át volt kapcsoltunk), s nem lett volna kifogásom az ellen sem, ha a pozsonyi kétésfelesek kisded csoportja együtt szerepel velünk bármely rendezvényen. Kulturális politikánk az osztályharc és népfordalom szellemében nem ismert kizárólagosságot. Hát nem *Az Út* hozta ebben az időben Dömötör Teréz, a cselédlányból lett *Korunk-író* mellett Selleyi József arcképét és méltatását is a szomorú-szép *Vissza az árvalányhajhoz* élén? Selleyi erre-arra hajladozó parasztgyerek volt, s többet fordult meg *A Reggel*-nél, a kettes meg kétésfeles szociáldemokratáknál s éppen Jelennél, mint a *Sarló*-ban vagy nálam. De mert túlnőttünk a tollba diktált munkáséletrajzokon s – a realizmus igényeinek megtartásával – újra becsülni kezdtük a művészegyéniség nyújtotta teljesítményt, szívesen láttuk Selleyit is a tömegek kulturális ébredésének közös frontján.

Avagy talán a képzőművészetben lettünk volna szűkkeblűek? A német fasiszta puccs barbarizmusának legriasztóbb hírei közt rendezte meg a *Sarló* művész-csoportja Pozsonyban az osztályharcos művészet és szocialista agitáció első kiállítását (véletlenül abban a Grössling utcai blokkban, melyre a német konzulátus már horogkeresztes zászlót tűzött ki). *Az Út*-ban *Ostályharcos művészet Szlovenszkón* címmel kiemeltem ennek a kiállításnak a jelentőségét abból a szempontból, hogy az „... (két emelettel a német konzulátus alatt) a kommunista és szociáldemokrata művészek, írók, diákok ifjúnokások találkozóhelyévé vált, s az egységfront kialakulását segítette elő.) Ennek a folyamatnak megfelelően fejlődött a kiállítás ideje alatt – maga a kiállítás is. Eleinte csak kommunista plakátokat láttunk, s csak a kiállítás folyamán szaporodott fel a plakátok száma – harcosszocialista plakátokkal a szociáldemokraták táborából. A kiállítás ideje alatt készült el, napról napra vált határozottabbá, a még félig készen kiállított egységfront dombormú.)”

Ez a dombormú Bokros Birman Dezső munkája volt: az egyszerű

forma és a közvetlen mondanivaló monumentális összeegyeztetésével, a proletárharc és a teljes humánus azonosításával. Freskónagyvonalúságot ígért Reichental Ferenc nem egy képe is, így az *Asszonylázadás*, Prohászka István sokat vitatott látomása pedig a zöld frakkos Marxról, aki hatalmas gyárak közt karonfogva sétál a ködszerű Jézussal, parasztok hívő-kommunizmusát hozta az egységfrontba. Szociális groteszkséggel szerepelt Weiner Imre is (a *Koldusok Ferenc Jóskánál* víziójával), no de ott volt mindhárom művész időszerű plakáttermése. A cseh Jozef Rybák háborúellenes rajzai mellett kiállítottuk Jelen Mihályék szociáldemokrata munkásakadémiájának Maxim Gorkij-plakátját is, ott voltak megint a budapesti *Munka* fényképfelvételei, s azok a háromnyilas (fasizmus, háború, éhség ellen tüntető) táblák melyek később a szociáldemokraták menetében szerepeltek május elsején. Kifogást legfeljebb „a polgári agónia baloldalra is átcsúszó formajátékai” ellen emeltem, de lelkiismeretem legmélyebb rejtekéből is csak az egységfront leghöbb kívánságát tudom felszínre hozni.

A németországi eseményekkel párhuzamosan Csehszlovákiában is észrevehető volt a fasizálódás folyamata. Lépten-nyomon érezhettük a polgári államapparátus növekvő terrorját a forradalmi mozgalmakkal szemben, s egyre élesebbeké váltak a kisebbségek burzsoáziájának revansizta fenyegetései. Ebben a nehéz helyzetben, a kommunista párt „felülről” is kísérletet tett a kormányban lévő szocialisták (szociáldemokraták és a Beneš-féle párt) megnyerésére, hogy közösen járjanak el valamennyi fasiszta erő ellen a demokratikus jogok védelmében, a válasz azonban elutasító volt. Nem maradt más hátra, mint a munkásegységfront szívós megszervezése „alulról”, de nem a jelszó félreértésével, nem balos illúziók öncsalásával, hanem demokratikusan választott közös vezetőségek létrehozásával a konkrét követelésekért vívott harcban. Ez volt a pártvonal, ezt követtük a kulturális fronton mi is.

Itt volt a különbség a trockisták mesterkéltnyújtott egységfront-propagandája és a mi valóságos egységfront akciónk között. Kiéreződött, mit is akarnak tőlünk hol Jelen, hol Zsolt befolyásával. Valami képzeletbeli összefogást mind a kommunista párt osztályharcos erejének,

mind a kormányssocialisták csökönységének alábecslésével. A fellegjárással azonban megfért egészen durva politikai naturalizmusuk is. Egy lelkiismeretes ifjúmunkás, a vízvezetékszerelő Geyer József – proletár sportolóink vezetője a Vörös Barátságban – tudomásomra hozta, hogy Lenorovics mivel akarja szédíteni az ifjúmunkásokat: tervet dolgozott ki „a városháza és a központi épületek megrohanására”, hogy „a forradalom kitörésekor minden szabályosan menjen végbe.” Itt már a puccsban való gondolkodás helyettesítette a tömegek harcának ritmikus, lenini előbbrevitelét, s a trockista vágyálom egy sorba került a leghitványabb fasiszta provokációkkal... Ha talán még nem is eléggé tudatosan, valójában mégis ezzel a szektás giccsel fordultam már szembe, amikor ellene szegültem egy olyan – egyébként kulturális vonatkozásban is jelentéktelen – „egységfront” elképzelésnek, melyből a pártokkal és a tömegekkel való reális számolás teljességgel hiányzott.

A Vörös Barátságot kellett ebben az időben a legkevésbé féltetni. Itt őrt állt az osztályérzék, a társadalmi összetételnek megfelelő munkásszolidaritás ösztönössége. Megnyilvánult ez látszólag hetedleges kérdésekben is. Sohasem felejttem el például, hogy milyen felháborodást keltett az ifjúmunkásokban és társnőikben egy orvos vulgár-materialista előadása a nemi kérdéstről, amelynek a konklúziója az volt, hogy legjobb megoldás fiatal korban – az onánia! Ezek a fiatalok bizalmas szerelmi próbáikat élték már, mindegyik megtalálta (vagy cserélte) a maga párját. Nem volt szükségük prostitúcióra, amit mélyen megvetettek, de onániára még kevésbé, ez férfiatlannak s így szégyenletesnek tűnt kialakuló kommunista erkölcsi érzékük szerint. Viszonyaikban már a jövő egészséges házasságai érlelődtek, hogyan háborodtak volna fel az orvos bölcsködésén. Történetesen (és bizonyára nem is véletlenül) ez az orvos lett a trockisták egyik legtevékenyebb szervezője. Nem is volt baj, hogy polgári önleplezésével ifjúmunkásaink előtt eleve kompromittálta magát.

1935 tavaszán azért is nagy fába vágta fejszóját az ifjú-társaság. A lelkes Terebessy (most már különböztessük csak meg: János, a báty) állást szerzett Háber Zoltánnak egy szabóműhelyben, hogy Léváról Pozsonyba telepedhessék, s megteremtse a proletárszínpadot.

A Vörös Barátság apraja-nagyja Taraszov-Rogyionov szovjet író *Csokoládé* című regényének dramatizált változatába élte bele magát. A párizsi *Monde* kiadásában megjelent fordítás („Katona Fedor” mögött Karikás Frigyes rejlett) Háber írta át jelenetekbe, sajnos, elég hosszadalmasan és nehézkesen, úgyhogy fél napig elhúzódó „kínai dráma” lett belőle, a fiataloknak azonban annyira megtetszett, hogy inkább éjszakákat maradtak fenn, de törölni nem engedtek semmit. Az Atlon-mozgó nagytermében került sor a darab bemutatására késő délutánba nyúló matiné keretében, amíg azonban a díszletet, a jelenetek közé ékelt árnyképeket és a hatásos plakátot legjobb művészeink modern egyszerűséggel komponálták meg, maga a játék naturalista maszkírozásával ellenkező stílus-végletet jelentett. A közönség hallatlan hűséggel kitartott, s végigborzongta a harc osztlányöntudat, a forradalmi éberség és fegyelem, majd a hibák feltett való ön- és közítélkezés megrázó lelki konfliktusait. Nem is színdarab volt már ez, hanem a hallgatóság bevonása az osztályhűség politikai próbájába.

Nagy terveink voltak a darabbal, mely félreérthetetlenül előtérbe helyezte a forradalmi idők legpártosabb követelményeit. A bemutatón megjelent Cseklész, Szenc, Diószeg, Főrév és Somorja proletárfújóságának küldöttsége, s a következő előadásokat a vidék számára foglalta le. Mi zárt körben erélyes fellépésre készültünk a drámai gazdaságosság érvényesítése s a naturalista túlzások lefaragása végett, azonnal ki is dolgoztuk egy országos jelentőségű proletárszínházgócpont tervét, s a darab további sorsába bevontuk a legjobb írókat, művészeket és rendezőket (a Szlovák Nemzeti Színház fiatal művészei is jelentkeztek), a dologból azonban nem lett semmi. A rendőrségnek feltűnt a közönség tetszésnyilvánítása, sőt beleszólása a darab menetébe a legizgalmasabb részleteknél (Háber egy fordulattal a közönséget is belevonta a cselekménybe), s a közrend érdekeire való hivatkozással egyszerűen betiltotta a megismétlést.

Ekkor már József Attila verse, *Le a kapitalizmussal!* volt a kórus vezérszáma (ezzel a címmel hozta *Az Út a Szocialisták-at*). Fiataljaink közé nem hatolt be ebben az időben sem ingadozás, sem kétség. A KISZ nemcsak vigyázott, hanem irányított is, és azt hiszem,

ez a József Attila-vers is megtette a magáét. Május elsején ifjűmunkásaink a „harcos egységfront” jelszó-táblaival meneteltek, s amikor a párt kezdeményezte egységfrontvonalon megszületett az Egyesült Pozsonyi Üzemi Bizottságok Elnöksége, hogy összevont erővel utasítsa vissza az opportunistá vezetés alatt álló Betegsegélyző visszaéléseit, ifjainktól az egész város munkássága átvette a gúnydalokat, a brechti *Koldusopera* egyik slágerének dallamára szerzett néhány strófát. Megszületett a munkásság dal- és művelődési egyesületeinek „kartel”-je is, majd a kommunista és szociáldemokrata sport-szervezetek pozsonyi egységfrontja, már az első közös felvonulás a szociáldemokrata vezetők elutasító magatartása miatt utcai botrányba fűlt. A szociáldemokrata ifjak azonban nem voltak többé a közöstől elválaszthatók, még a német tornászok sem, noha azokat már eléggé környékezték a nácik.

Ha visszaemlékezem, soványnak és lerongyolódottnak látom magamat. Családom elől elbújtam, csak késő éjjel jártam haza. Egy szintre kerültem azokkal, akiket annyira szerettem, az ifjűmunkásokkal, de valójában előttük is restelltem szemmel látható állástalanságomat. Kértem ugyan, tegyék lehetővé illetékesek, hogy *Az Út* szerkesztéséért valamelyes honoráriumot kapjak, s így önkéntes munkámat a *Sarló*-ban és a Vörös Barátságban is elvégezhessem, de süket fülekre találtam, annál is inkább, mert Rotorék, akik a párt agitációs és propaganda-munkáját végezték, egyszerűen elejtették a lapot. Rám maradt, az én szegénységemre és megszállottságomra. Mert rettenetesen tudtam dolgozni. Hajnaltól éjjelig egyfolytában. Változatlanul a kávéházak meghitt sarkaiban írtam és írtam, nagy halmazba gyűltek asztalom az összegyűrt kéziratok. Valaki mindig akadt értelmiségi barátaim közül (ha más nem, hát Barta Lajos), aki kávémat és zsömléimet kifizesse, de az is igaz, hogy egy életre adós maradtam néhány velünk rokonszenvező „főúr”-nak (1958-ban kerestem régi pozsonyi főpincér-barátaimat, az egyik már meghalt, a másik nem akart emlékezni tartozásomra). Lesoványodott Száraz Jóska is, *Az Út* kiadóhivatali mindenese. Mégis: éppen ebben a megbódult világban, a fasizmus szemmel látható áthatolásai közt, muszáj volt ráfeküdnünk erre a részre, nehogy itt dőljön be hajónkba a víz.

A csapást nem is kívülről kaptuk.

1933 nyarán egyszerre híre járt, hogy Lévára, Feledre, Eperjesre magyar nyelvű trockista röpiratokat hordott ki a posta. Mi persze egyre késtünk (*Az Út* a maga gazdátlanságában állandó anyagi nehézségekkel küzdött), s valahonnan máris eregette pótlásnak a maga mondanivalóit a rejtélyes másik rendező. A röpiratok az öt éves tervet támadták, szovjet lapok kritikáit kiforgatva egyoldalú képet adtak a Szovjetunió belső nehézségeiről, Hitler uralomrajutásáért a kommunistákat vádolták, és a mondvacsinált új internacionálé fantáziaképet rakták a munkásegységfront tényleges megteremtésének szüksége és lehetősége helyébe. A hírek egyre szaporodtak, s végül is felfigyeltek a párt vezetői. Kiderült, hogy Lenorovicsék szektája megszerezte *Az Út* előfizetőinek és vidéki terjesztőinek címszalagját, s egyszerűen ezekre a nevekre küldte szét dugárúját.

Száraz Jóskának mennie kellett. A *Sarló* helyiségében ő sokszorozta és őrizte a címszalagokat, s ezek közül kelt lába néhánynak. Őt ugyan nem vádolta senki hűtlenséggel, de ő maga is elítélte Taraszov-Rogyionov darabjában Zugsint, a főhóst, aki csokoládét fogadott el a kémnőtől, s most el is várta a felelősségrevonást. Túlságosan is erélyes párttitkár tisztázta az ügyet, hogy csak úgy porzott. Ott voltam, amikor Száraz Jóskának kerek perec megmondta: „Inkább szenvedjen száz ártatlan, mintsem hogy egy bűnös közöttünk maradjon.” A fiú elsápadt, s összeszorított foggal alárendelte magát az ítéletnek: visszaadta KISZ-tagsági könyvét. Nem is rehabilitálhatta magát hamarabb, csak odakünn, a spanyol fronton.

Ki volt a tettes?

Nem kellett soká keresgélni. A *Sarló* helyiségébe feljárókat mind kihallgattuk bizalmasan, s a gyanú határozottan az „öcs”-re terelődött: Terebessy Károlyra, aki ekkor már nyíltan a trockisták sajtóját szervezte. Igaz, eltanácsolták otthonukból a Major-féle fogadás után (hiszen a bátyja már akkor ellene vallott), de az intelligencia megszervezésének nagy sürgés-forgásában bizony megfordult ott, azután is. Őszintén be kell vallanom, soha még véletlenül sem jutott az eszembe, hogy valaki, értelmes ember, hogy úgy mondjam: „úri ember” – akár csak fanatizmusból is – tolvaj lehessen. A baj persze

az volt, hogy valójában bennem rejtőzött az előítéletesen jóhiszemű „úri ember”.

A párt ebben a baljós helyzetben tovább kutatott, s magában *Az Út*-ban is megtalálta a trockisták bomlasztó mérgét. Ott volt. Zsolt *Az Út marxista iskolája* fejléc alatt megjelent Marx-tanulmánya burkoltan, rendkívül rafinált áthallással úgy értelmezte Hitler diadalát, mint a német kispolgárság uralomrajutását... E felfogás szerint helytelen tehát az az elemzés, melyet a kommunisták adnak, a finánctőkében jelölve meg Hitler és pártja igazi mozgatóját, s ha következtetéseket akarnánk levonni a Zsolt-féle eszmemenetből, vagy a kispolgárságnak kellett volna hadat üzennünk, vagy talán éppen a nacionalista kispolgári irányzatokkal kellett volna szövetkeznünk a finánctőke ellen. Zavaros „iskola” volt, de nem kevésbé veszedelmes, mint a trockistáké, akik a fasizmus terjedését úgy akarták megállítani, hogy a kommunista pártra és az épülő szocializmus országára törtek.

Elhívtak a párt irodájába. Ott vártak már komoran *Az Út*-kollektíva Rotor körül csoportosult tagjai, mint néma vádlók. Megjelent a pártvezetőség is, Steiner Gábor, Major István és Viliam Široký. Rajtam volt a sor (a *Sarló*-beli szerkesztők közül mást meg sem hívtak). Át kellett adnom mindent. Közölték velem, hogy felkészültségem ilyen időkre még hiányos, s ennek következtében ingadozó, kétes elemek vettek körül. A párt ezért jobbnak látja, ha közvetlenül maga veszi kezébe a lapot. Munkatárs maradhatok, éppen csak tanulmányozzam, honnan is eredtek a bajok, s foglaljak állást a sorainkba furakodó ellenséggel szemben.

Igazat adtam bírálóimnak.

Mert igazuk volt.

A párt különben – ismervén a helyzetet – nem Rotorék kezébe adta a lapot, hanem új embert jelölt ki a senkivel frakciós ellentétbe nem került, alapos és megbízható Dénes Árpád személyében. Ismerem, becsültem (tőle vált el a viharos Ráchel, de össze nem veszték soha), s máris elhatároztam, hogy lehetőségem szerint támogatni fogom.

A *Sarló* azonban szétporzott.

Volt, aki most is hű maradt a párthoz, sőt, most állt ki mellette igazán.

Volt, aki riadtan és értetlenül visszavonult, hogy kivárja a dolgok alakulását.

S volt, aki nem rejtette többé véka alá, hogy a párthoz semmi köze.

11

Ki mondta azt, hogy ha összeütközik a párttal, szétszedi magát, mint egy biciklit, s magában keresi meg a hibát? Úgy tudom Henri Barbusse. Az idézetet nem találtam, de ha más mondta is, igaz és jó jelige. Amíg azonban erre rájön az ember, füstölög, morgolódik, magát mentegeti, mást támad, kesereg. Nekem ráadásul az a természetem, hogy munkámmal akarok kipótolni mindent, túlbecsülöm a magam hozzájárulását a dolgok alakulásához, s amikor már minden szakad, én gyúrom az egészet tovább.

Kimenő leveleim egy része szép időrendben megmaradt, s most úgy olvashatom bele magamat újra rengéseimbe és hajlásaimba, mint geológus a rétegek gyűrődései és törései közt a földkéreg alakulásába. Itt van első beszámoló a fordulatról egy Fábrynak szóló (még a *Sarló* papirosára írt) levélben. Szimplán közlöm: „Tudod, hogy *Az Út* szerkesztői munkájától megfosztattam a velem szemben felmerült ideológiai bizalmatlanság miatt. Mindenesetre jobb így, mint az intrikák szövevényével tülekedni, s ha most nincs is rajtam a felelősség a lapért, még többet fogok dolgozni *Az Út*-ért, mint eddig, mert kint lévén a közvetlen szerkesztésből, annál erősebb kritikai lehetőségek nyílnak számomra. Márpedig haladás *Az Út* ügyében, másként, mint kritikai harccal, el nem érhető... Idővel majd csak eldől, hogy *Az Út* ügyeiben két esztendeje dúló harcban melyik oldalnak van igaza, illetve, hogy az ellentétek kitehetnek-e egy magasabb egységet?” Szóval, mintha semmi különösebb nem történt volna, meggy

minden tovább, az én munkám is, a Rotorékkal való sűrlődés is, sőt, úgy vélem, hogy minél kevesebb a felelősségem, annál több lehet a kritikai magatartásom.

Valamire aztán mégiscsak fel kellett figyelnem: senki sem kért tőlem semmit, senki rám sem bízott semmit, semmiről meg nem kérdeztek, s a lap ment tovább. Nélkülem. Visszaköszön mindenki, de rohan is tovább. Próbáltam újra gyűlést összehívni a *Sarló*-ba. A párttagok rideg közönnyel szükségtelennek vélték a találkozót, mind-egyikük a párthoz való személyi viszonyán töprengett, s várt, amíg majd a párttól utasítást kap. Zsolt és Peéry most vélték időszerűnek, hogy elhagyják a pártot, s maguk közt gyűléseztek új, előttem többnyire ismeretlen baráti körökben. A *Sarló* a gyűlés meghirdetett idejében üres volt.

A lakbér összeadását más és más okokból mindenki megtagadta.

A szobrászok és festők elhordták a teremből alkotásaikat.

Sokkal több történt tehát, amint azt az első napokban gondoltam. Egyfelől Lenorovicsék, Jelenék, Zsolték eléggé amorf, de a párttal szemben közös platformra helyezkedett társasága, másfelől a párthoz hű Rotorék ütközői közé kerültem, törzsgárdánk pedig, amely népforradalmi velleitásokat hozta a pártba, hirtelen elhallgatott. Jócsik és a Dobossyak, a prágai és brünni diákok, vidéken elszórt embereink: vártak, majd mivel sem törődve nekifeküdtek a maguk tanulmányainak, csöndes műhelymunkájának.

Fékezni kezdtem mindazt, ami mozgalmunkban csaknem egy évtized alatt kiforrott. Újabb levelet írtam, most már Terebessy Jánosnak, aki öccse trockizmusa ellenére is hűen folytatta munkáját a Vörös Barátságban. Megkíséreltem elvi értelmet adni a *Sarló* szétszóródásának, úgy, hogy ez a folyamat a párt javára, s ugyanekkor eredeti mozgalmi céljaink irányába is essék. Itt már elkezdődött a magam és magunk szétszedése és újra-összerakása Barbusse bicikli-receptje szerint. A levél 1933. augusztus 27-én kelt, s elvi része a következő:

Kedves Jancsi,

a kölcsönös tisztánlátás érdekében írásban terjesztem elő neked a jövőnk munkájára vonatkozó véleményeimet és tervezetemet. Tudod, hogy nálam már a teljes férfiélet kérdése mindez, meg fogod tehát érteni, hogy alaposan és gyökeresen szakítva a deklasszált polgári ifjúsági korunkból idáig gyűrűzött Sarlós-mozgalommal, mint a marxista világmozgalom és a nemzetközi vállalat embere szöveg hozzád, az elvtársamhoz.

Úgy érzem, úgy tudom, hogy mindannyiunk elvi kötelezettsége az eddigi fejlődés konzekvenciái szerint a proletariátus nemzetközi osztályharcának szolgálata adott lehetőségeink között, adott tehetségünk szerint. Ennek az osztályharcnak mai tényleges egyetlen avantgárdája a kommunista párt és a III. Internacionálé, tekintet nélkül arra, hogy az avantgárdista szerepet jól, eredményesen tölti-e be, vagy taktikai hibákkal, amelyek elméleti elsekélyesedésre vezethetők vissza. Ez áll világméretben és szlovenszói méretben is. Mi sem természetesebb, hogy a párt nélkül nem tehetünk semmit, viszont e pártban nevelődhetünk és nevelhetünk a harcra. Közvetlen kis kicsinyességek, személyi hibák nem rettenthetnek bennünket ettől a történelmi felelősségű belátástól vissza. A párt ereje, hogy tántoríthatatlanul harcol és katonai fegyelmet tart. Ha mi elméleti, politikai és gazdasági fronton be tudunk állni a tényleges harcvonalba, s ebben a szerepben a pártfegyelemre támaszkodunk, megkövetelhetjük másoktól is a jó elméleti, gazdasági és politikai harcot és pártfegyelmet, amelynek alapja az előzetes megvitatás és utólagos közös végrehajtás, mégpedig a határozat feltétlen akceptálása alapján Szlovenszói méretekben természetesen ez csak az itteni problémák megvitatására vonatkozik, míg szélesebb körű problémák megvitatásánál alá kell vetnünk magunkat a felsőbb fórumok határozatainak az osztályharc fegyelme érdekében. Ez nem zárhatja ki, hogy elméletileg ne foglalkozunk a mi döntési körünkbe nem tartozó problémákkal, s így ne lépünk elméleti téren kapcsolatba a már említett felsőbb fórumokkal.

Az elmondottak alapján be akarok állni teljesen a pártba, részt óhajtok venni a szlovenszói kérdések előzetes megvitatásában, és aztán a végrehajtásban, ha a határozat nem is fedí meggyőződésem, amelyet a vita során leszögeztem. Ha nem volt igazam, az akció győz

meg, ha igazam volt, az akció igazol. Ezt akadémikusan szögezem le, természetesen ama szlovenszkói kérdések megvitatásában óhajtok részt venni, amelyekhez értek, vagy amelyek megoldásánál szerepem lehet. Hiszem azt, hogy ha mindazok, akik eddig a kommunizmusig fejlődtek, valamint azok is, akik már mint kommunisták kerültek közelünkbe, fel nem ismerve a Sarló történelmi méreteiben komolytalan voltát a proletár osztálybázist igénylő osztályharc terén, mondom, ha mindezek az elvtársak igazán fenntartások nélkül be tudnának állani a pártmunkába, akkor sokat tehetnének a párt erősítéséért éppen a hiányos szlovenszkói elméleti munka terén. A sok véka mögött kifejtett és széles, felelőtlen beszélgetésekbe, szófolyásokba kent igazságeregetést felcserélné az illetékes helyen előterjesztett, ha kell, asztalra csapott komoly analízis, konkrét munkaeredmény, összefoglalt, meggondolt mondanivaló. Kritikánkat ne szórónók szét odavetett, akárhová dobott mondatokban és csípős megjegyzésekben, amik minket magunkat is már őrjítenek és lejáratnak, hanem konstruktív szerephez jutna a kritikai mondanivaló a pártban, emelné a párttagság nivóját és a pártvezetők nivóját is. A pártéletnek majdnem minden szakaszára tudnánk embert adni, ha tényleg likvidálnók gyermekkori eredetű külön-összeköttetésünket, és csak a párt együttesében találnánk megint egymásra.

Illusztrációul ennyit: a szlovenszkói földmunkásmozgalom, szakszervezeti taktika; egységfrontmozgalom, betegsegélyző mozgalom, üzemi bizottságok mozgalma, sejtoktatás, politikai ifjúmunkás munka, sajtó, sportmozgalom, harcok proletárkultúra, nemzetiségi mozgalom, művésztársaságmozgalom, intelligencia-kérdés, antifasiszta felvilágosítás, elméleti harc a reformizmus ellen, középiskola-mozgalom, illegális munka és még sok minden nyílt szókimondásra és határozatokra, közös végrehajtásra vár. Egyik kérdés sem leszögezett, mindegyikben lehet vitatkozni, dolgozni, nagy türelemmel és teljes odaadással a pártnak segíteni! S ezt mind meg tudnók csinálni. Ha ezt viszont nem tesszük meg, sőt még ágalhatunk a kávéházakban, izoláltan a munkásságtól. Mert a munkásság passzivitását csakis egy világmozgalomba ágyazott s onnan sugárzó jó taktika, oktatás oldhatja meg. Szeptakísérleteknél, az intelligencia által nyújtott iskolákon, diszkussziós klubokban és kassáki felkért szent társaságaiban a munkásságnak nem komoly, harcok eleme,

hanem csak „tudni” vágyó, polgáriasodó eleme jelentkezik. S ha a pártban a felsorolt kérdésekben nem mi kapunk mindig igazat, akkor is tiszta víz, megokolt határozat van előttünk. S abban, annak szintetikus voltában rejlik a mi munkánk eredménye is! Csakis így nevelődhetünk igazi forradalmárokká.

Kezdeni a munkát – a magunk analizésén kell. Feltétlenül polgári – generációs gőz és le nem vetett hordalékanyag volt egészen a legutóbbi időig a mi prepotenciánk, ahogyan magunkat tartottuk a jövő zálogának, nem pedig azt az objektív munkafolyamatot, amiben természetesen mi is lehetéseink szerint részt találhattunk. Nem szégyenlem ezt a prepotenciát, mert nem személyi hiba, hanem objektív faktorokra visszavezethető pszichózis volt. Ezt a pszichózist csak táplálta a pán relatív gyöngesége Pozsonyban, az elméleti munka lapossága. Egészen addig, amíg a mi teljes csődünk – méghozzá sok igazunk mellett – fel nem nyitotta a szemünket. Sajnos, legtöbbünkben ez a felismerés, gyöngeségünk belátása, egyelőre inferioritási gátlások ellentett végletében, üldözöttségi és undorkomplexusokban jelentkezik. Pedig egyszerűen tudnunk kell, hogy egyénileg munkaképes és komolyan felelőssé válható emberekkel van dolgunk a Sarló szétment gárdájában, viszont a Sarló mint olyan vált szükségtelessé, vált lehetetlenné, amint a marxista végkonzekvenciákhoz eljutottunk, mert munkásmozgalmat nem lehet a Sarlóból csinálni, pártot nem lehet a Sarlóból javítani, még elméleti munkát sem lehet a Sarlóból csinálni! A külön-elhivatottság érzete teremtette meg a Sarlót, mintegy új utakra induló polgári-generációs szellemi gárdát. Amint a Sarló szükségtelessé vált, a külön-elhivatottság érzete egy elvtelen frakció és klikk kialakulására nyújtott pszichikai formákat. Hál'istennek e formák nem töltődtek meg, s a Sarló autolikvidációját nyomon követte a levegőben maradt lelki felépítmény, a külön gárda-öntudat likvidálódása is. Amennyiben ez eddig rendszertelenül és lelki zavarok formájában jelentkezett, a kitudatosítással kell az egyensúlyhiányokat kompenzálnunk. Azt hiszem, életünk legdöntőbb stádiumába csak most érkeztünk, most likvidáljuk csak igazán egy polgári élet minden utolsó maradványát bennünk. Felszabadulásunk csak most következik be, oly mértékben, amely mértékben most igazán

magunkévá tesszük elvi belátásaink szerint a kommunista voltunk kötelezettségeit.

Csakis a kommunista pártban való teljes részvétel fogja különben megmutatni, hogy ki mily mértékig győzi elméleti meggyőződéseit praktikus életévé tenni. Ez lesz a legjobb szűrő: kérdés, hogy marad-e akár csak fél tucat ember a régi gárdából és a mai elégedetlen, világmegváltó gesztusú és letört praktikájú kávéházi zavarosból – röviden: belőlünk – a praxis nehézségei közt elvei magaslatán? S tud-e teljesen mozgalmi emberré lenni?

Ne hidd, hogy az öntudat mértékét vesztve szaggatom most ruhámat, és szidalmazom önmagamat. Azt vallom, hogy önanalízisnél kell kezdenünk, s akkor hamar rájövünk, hogy mint gárda nem nyomunk a latban, mint egyes személyek nem vagyunk még igazán egybeforrvva a munkásmozgalommal, s számosan közülünk életkörülményeik folytán sem lehetnek maradéktalanul berufszerevucionérek. Ez azt jelenti, hogy csak a periferiális munkatereken segíthetik a munkásmozgalmat, anélkül hogy módjuk lenne valaha is konstruktív kritikai munkára, legfeljebb defétista fecsegésre és önmentő ködölésre. Amilyen sötétnek tűnik fel ez a kép, oly mértékben látszik előttem világosnak, hogy mindegyikünkre szükség lehet a pártban, s mindegyikünknek módjában is van teljesen munkásmozgalmivá lennie a pártban, feltéve, ha már tudja elméletileg, hogy mi a párt szerepe és történelmi kötelessége, esetleg sokkal jobban is tudja ezt, mint olyik százesztendőös bonc és vörös kispolgár, akinek egyetlen pozitívuma a pártban, hogy a határozatok végrehajtásában részt vesz ellentmondás nélkül, de már a határozatok megszületésénél szerepe nulla.

Belépek tehát a pártba, és erre kérlek fel benneteket is. Pláne, ha formailag tagjai is vagytok a pártnak, legyetek 100%-osan párttagok, és vegyetek részt – a tanulási elfoglaltságoktól eltekintve – a párt legfelsőbb szervezeti és elméleti életében... (Ha van bürokratizmus a pártban, azt csak a javított munkamenet likvidálhatja. A munkamenet javítása természetesen nehezebb feladat, mint kívülről hadjárat indítása a bürokrácia ellen, mert az utóbbi munkára elég egy félóra a rendes polgári életben hetente, viszont az előbbi teljes emberi odaadást igényel. S a bürokrácia elleni hadjárat nem jár semmi kockázattal sem!

Én objektív ellenforradalmi munkának tartom, s bár minden bürokratizmusnak esküdt ellensége vagyok, az ilyen felelőtlenséget a párt érdekszolgálatában akarom leküzdeni. Csakis ennek leszögezése után, s mi teljes pártmunkánk esetén, a rendíthetetlen harci odaadásban győzhetjük le – nem egyedül, hanem minden értelmes kommunistával és vezetővel egyetemben a pártban – a mechanikus és antidialektikus bürokratizmus veszélyeit.)

Szeretettel ölellek.

Ez volt a leghelyesebb álláspont: félreérthetetlenül leszögezni, hogy minden tervünket és álmunkat történelmileg csakis a párt, a proletariátus marxi-lenini pártja képes valóra váltani, tehát minden valódi vagy vélt konfliktuson felemelkedve egyszer ott a helyünk. Fontos is volt az az állásfoglalás, mert alkalmat adott arra, hogy a *Sarló* csoportmorálját feloldja és az egyes személyek pártos erkölcsiségévé változtassa, szigorúan megkülönböztetvén magát a pártot mindattól, amit Rotorék hibáiként bíráltunk. Kétségtelen, hogy a párt beavatkozása a kellő pillanatban nemcsak a trockista befolyás csápjait vágta el, hanem véget vetett annak a veszélynek is, hogy a Rotorék és a *Sarló* közt ismétlődő súrlódások sebeibe a pártellenesség fertőző anyaga egye bele magát.

Tulajdonképpen máig is büszke vagyok erre az állásfoglalásra. Az, hogy „megfosztattam” *Az Út szerkesztői* posztjától, itt vált edzéssé, nemcsak számomra, hanem mindama társam számára is, aki a trockista pártellenesség és a bürokrácia dogmatizmus Szküllája és Kharübdisze közt a döntő pillanat benső katarziséval velem együtt valóban a párthoz jutott el. Éppen csak az maradt nyitott kérdés, vajon annak a hasznos szerepnek, amelyet a *Sarló* a magyar értelmiség zajló, ellentmondásos életében éppen a szocializmus, a párt javára eredményesen be tudott tölteni, veszendőbe kell-e mennie a *Sarló* központjában bekövetkezett zavarok miatt?

Ebben az időben személyi körülményeim is alaposan megváltoztak. Anyám feladta a Duna utcai lakást, s visszaköltözött nagyanyánkhöz a Zuckermannli végére, a kőbányai vámmal szembe néző régi családi házba. Lygia húgom már felcseperedett, anyám az ő ér-

dekeit kezdte védeni, neki biztosította a házrész-örökségét és a régi bútorokat, s velem szemben becsületes törésre vitte a dolgot: álljak meg a talpamon. Kaptam egy öreg vaságyat, egy kis íróasztalt és egy könyvespolcot, Balázs Drisa díványt szerzett, s miután a *Sarló* helyiséget végleg bezártuk, közösen vettünk ki szobát a Zoch utcán a Kecse-kapu közelében (ez a Zoch volt az a főispán, aki 1919-ben a munkásságba lövetett). Most már igazán rákényszerültem arra, hogy kenyérkereset után nézzek, s így lettem a közben Pozsonyban megindult *Magyar Újság* névtelen munkatársa. Az új napilap főszerkesztője, Dzurányi László, odahagyta a jobbra forduló magyar ellenzéki pártok orgánumánál, a *Prágai Magyar Hírlap*-nál betöltött eredeti tisztjét, s a már régebben állástalanná vált Győry Dezsővel együtt kísérletet tett polgári demokratikus és liberális erőkkkel egy nemzeti aktivista orgánum megteremtésére. A *Reggel* a maga kormány-talpnyalásával végleg megbukott, s persze kérdés maradt, vajon ez a csehszlovák koalíciós kormánnyal most már kisebbségvédelmi alapon megegyezést kereső – valójában Szent-Ivány József régi, felhagyott politikáját folytató lap a maga írói csoportjával meddig jut el? A fő ellenséggé vált fasizmussal és háborúval szemben mindenestre a *Magyar Újság* is komoly szellemi hadállást jelenthetett, viszont a haladó polgárok távol voltak még attól, hogy a munkássággal és a párt vezette népforradalmi törekvésekkel szövetségre lépjenek. Erkölcsileg és politikailag lehetséges volt ugyan, hogy a *Magyar Újság*-ba írjak (bár helyzetemben igazán csak magamnak tartoztam ezért felelősséggel), taktikailag azonban még lehetetlen volt kommunistának ott is és a pártsajtóban is szerepelnie. Úgy egyeztem ki magammal – négynapos éhezés után –, hogy x-jelzéssel vállaltam el egy kulturális rovatot, amolyan kelet-európai figyelőt. A cikkek alaposan megbolygatva, lerövidítve jelentek meg, de még így sem kellett szégyenkezniem miattuk. Aki belenéz majd egyszer ebbe az anyagba, megtalálja benne a pártosság és a polgári keretek szabta lehetőség konkordanciáit.

Már az önálló megélhetés fedezete alatt fordítottam le és vontam össze a Dimitrov-per anyagát a *Barnakönyv* első kötetéből. A párt egyik kiadvállalata hozta ki tízezres példányszámban. Most már ott-

hon is dolgoztam, egyáltalán: konszolidálódtam kissé. Balázs Dri-sa befejezte ugyan tanulmányait, s hazament, de helyét Száraz Jóska foglalta el, s vele bejáratos lett nálunk az egész Vörös Barátság. Kedves leányok mosolyára emlékszem (hogy megrökönyödött Peéry Rezső, amikor egy reggel beállított hozzánk, s a tükör előtt fésülködött Klári, a szobalányuk, baráti vacsorákra, s néha egy-egy jó előre bejelentett vendégre, aki talán Bulgáriából ment Ausztriába, vagy Magyarországról vitte titkos útja Csehszlovákián át a moszkvai *Sarló és Kalapács*-hoz. Ilyenkor kitiltottuk a barátokat és barátnőket a szobából.

Már-már beleszoktam a sohasem kívánt s számomra új nyugalomba, a mozgalmatlan magánéletbe, amikor váratlanul felszólítást kaptam a rendőrségtől, hogy két héten belül mutassam fel román útlevelemet. Micsodát? Négyéves korom óta Pozsonyban laktam, s Temesvár sem volt még a születésemkor Románia. Hiába volt a tiltakozásom, mindössze két hétre hosszabbították meg a tartózkodási engedélyemet. Elhatároztam, hogy Prágába költözöm, ott jobban meghúzódhatom a sűrűben. Akadt is társ, Lőrincz Gyula, a festő.

Előbb azonban levelet írtam Fábrynak, ez is keresztmetszet volt: 1933 vége. Úgy látszik, akkor már többfelé is megpróbálkoztak a *Sarló* feltámasztásával, különben bizonyára nem jelenteném ki a december 17-éről keltezett levélben olyan ingerülten, hogy „Ami a *Sarló*-t illeti: nem létezik. S ezzel mindennemű »híresztelést« mint teljesen alaptalant el is intéztem. A *Sarló* szellemi élcsapat volt, sohasem »egyesület« és sohasem »tömegmozgalom«. Mint élcsapat: felvetette egy különös, ellentéteken átmenő fejlődés során a regionális problémaskálát, és eljutván a marxizmushoz, a munkásmozgalomban teljes belső szükségből likvidálta magát.” Szembeszállok a levélben mindazokkal, akik generációs mámorral konzerválni akarnák a *Sarló* eredő állapotát, s azokkal is, akik valamely koncepció számára legszívesebben kisajátítanák mozgalmunkat: nemzeti szocializmusnak, kormánytámogató aktivizmusnak, magyar vallásnak, külön nemzeti forradalomnak vagy egy új munkásmozgalom káderének. „Nos – közlöm Fábryval –, akik évek harcán át »sarlósok« voltunk, magunk döntöttünk, s teljes eltökéltséggel beolvadtunk abba a világmozgalomba,

saját formáinkkal, amelyhez te is tartozol, s a Romain Rolland-ok, Dimitrovok vagy Karikás Frigyesek. Én nem vagyok »sarlós«, én nem hívok össze olyanokat, akik »sarlósok« szeretnének lenni. Ezzel tartozom annak a dialektikus-természetes, őszinte fejlődésnek, amelyen sok társammal együtt éppen »a sarló jegyében« keresztülmentem. S ezzel tartozom azoknak az elvtársaimnak, akik nem voltak sohasem »sarlósok«, akikhez engem a *Sarló* juttatott el.”

A Terebessyhez adresszáltak óta eltelt négy hónap megkeményítette tehát az elhatározást, s hogy nemcsak a magam felfogásáról volt szó, az is kiderül a levél következő soraiból: „Akik a *Sarló* együtteséből a munkásmozgalomig jutottunk el (Ferenc, Balázs, Jócsik, Horváth, Terebessy és én), nem tartunk fenn »külön« összekötetést, miután idejekorán észrevettük, hogy a végső konzekvenciák levonása után teljesen megokolatlan »sarlós«-összetartást külső frakciós érdekek (Zsolt, trockizmus, kassákizmus) használhatják ki, veszélyeztetve azt az őszinteséget, amellyel való vagy vélt helyes felfogásokért olykor-olykor a munkásmozgalmon belül síkraszálltunk. (Az a lapokban is szorgalmasan kolportált hír, hogy a *Sarló* – a kp-t akarta »megjavítani« s ott »frakciót« kezdett, végső gyökerében a kellő időben fel nem ismert, a *Sarló*-n kívül fekvő, trockista tényezőkre Vezethető vissza, akik a *Sarló* logikus önfeloszlatásának jelenleg legelkeseredettebb ellenségei.)”

Le kell szegeznem, hogy a párt vezetői sohasem kérték vagy javasolták a *Sarló* önfeloszlatását (még Rotorék sem). Egyetlen céljuk a párt – s pontosabban: a pártsajtó – védelme volt egy nehéz helyzetben olyan erőkkel szemben, melyek a *Sarló*-n túl – és annak gyengeségét kihasználva – a népforradalmi erők és vezetője, Csehszlovákia Kommunista Pártja ellen léptek fel. Tulajdonképpen meg is őrizhettük volna a *Sarló*-t, megtisztíthattuk volna, s kijelölhettük volna a szerzett tapasztalatok alapján újra a maga pártos hatáskörét. Ez azonban az éles fordulatban, kinek-kinek tétovázási, lelki elrendeződése során erőltetett lett volna. Nem önszaggató vitákra, nem vége láthatatlan dumára volt akkor szükség, hanem annak végső tisztázására, hogy sokoldalúan kibontakozott mozgalmunkból ki jutott el végleg a történelmi fejlődés fővonalára, s ki nem. Éppen önfeloszla-

tásunk határozottsága óvta meg legjava embereinket az ideológiai visszatáncolástól. Lassanként innen is, onnan is jelentkeztek őszintén kommunistává vált barátaink (emlékszem Szántó Jenőre: Csukárpán „krisztustalanította” az iskolát, helyezgették is erre-arra), s idővel még a tétovázók nagy része is visszakerült a párt s a párt vezette tömegakciók sodrába. A szekták és frakciók azonban hoppon maradtak. Elszigetelődtek és kifulladtak.

De miért kellett ezt Stószra megírnom? Azt hiszem, Rotorék lapangó vádaskodásaitól kellett megvédenem magamat Fábry előtt. Ez már azért is valószínű, mert bírálatomat *Az Út* dolgában minden hiányosságom elismerése ellenére is fenntartottam. A pártosság tökélyére volt magamban szükségem, hogy erkölcsi erőm és hitelem legyen a Dénes Árpád hű adminisztrációja mellett is programtalanná vált és bukácsoló folyóirat hibáinak felrovásához. Meg is mondom (egy december 19-én kelt levelezőlapon), hogy a közben megjelent évszázad hatodik számnak néhány örömkeltő pozitívum mellett mi a baja; „némi egyhangúság, s az effektív mozgalmakkal való érintkezés hiánya, a helyi erők és problémák ki nem hozása...”

Prágában sikerült egy időre kivonnom magamat a rendőrség zaklatásai alól, s a kihelyeződés az elmúlt három pozsonyi év felgyűlt problémáiból, a szélesebb körűtekintés is kedvezett önmagam összeszedésének. Egy külvárosi diákpenzióban vertünk tanyát Lőrincz Gyuszival, aki időnként plakátokat rajzolt egy hirdetővállalatnak, s biztosítékul az éhség ellen vagy harminc fej otthonról hozott hagymát őrzött kofferében (ennek ellenére összeesett egyszer egy halbüfé kirakata előtt). Az sem segített rajtunk, hogy ránk költözött az utánunk jövő diáknemzedék ügyes marxista vitakozója, Szekeres György, mert ideológiai haragjában kitagadta földbirtokos apját (még a címét is eltitkolta szülei elől, nehogy pénzt küldhessenek neki). A kávéházakból rendszerint Szőke Lőrinc váltott ki mindhármunkat a kávébédék után. Mégis: legalább fölszánt szellemi életet élhettünk. Elmentünk Vítězslav Nezval versfelolvasásaira, végigizgultuk a szürrealisták és szocialista realisták ádáz elméleti csatáit, ha este Eisenstein filmjét, úgy éjfélkor az absztraktok vetítéseit néztük meg. Debussy-koncert után Goya-kiállítás – jaj, nagyon Európa volt akkor

Prága, odamenekült az üldözött német haladás is, s érződött léptenyomon, hogy a berlini könyvégetőkkel szemben itt, a Moldva partján egymásba rendeződik minden szent hagyomány, demokrata rártartóság és szocialista szándék. Itt ért, Kelet-Európa harci tűzben égő végvárában, a bécsi Schutzbündler-felkelés fénye s leveretésének árnya. A zsidó könyvügynök, akinek asztalánál olykor rendes ételhez jutottunk, elesett osztrák szociáldemokrata munkásharcos szőke kis árváját fogadta örökbe, s én sietve nekiláttam Ilja Ehrenburg *Polgárháború Ausztriában* című munkája fordításának. Meg is jelent frissen, magyarul.

Csoda-e, ha ebben a villámos ájerben felrajzottak bennünk megint a tervek? Itt Prágában éreztük csak igazán a kisebbségi magyar baloldal lemaradásának kínját. *Az Út* gyenge, intellektuális erjedés nincs, a növekvő magyar nacionalista táborral sehol sem csapunk össze. Új indulás kell, hallatszott köreinkben.

Előbb azonban rendbe kellett hoznom viszonyomat a párttal. Barátaim sürgettek: beszélj, kritizálsz, kovácsolod újabb és újabb programjaidat, s nem veszed észre, hogy a legfontosabb kapocs hiányzik? Az első mégiscsak az, hogy: veled legyen végleg tisztában a párt! Ott volt Ráchel is Prágában, s duruzsolva ismételte mindig ugyanazt: nem elég ha te magadat kommunistának tartod, s mégis mindig külön csatározol! Fejem felett tanácskozott rólam Lőrincz és Szőke, s egy sereg körülöttük gyülekező fiatal, aztán beállított a rejtélyes öreg is, akivel egyszer Geyer Jóska, a vízvezetékszerelő hozott össze, s csak annyit tudtam róla, hogy rejteni kell (Budapesten, Kolozsvárt és Belgrádban is járt, talán illegális összekötő volt, asztalosműhelyekben dolgozott ideig-óráig minden városban, s évek múlva megtudtam: a német megszállók lőtték agyon Jugoszláviában). Ez az öreg moszkvai példákra hivatkozott, s ugyanazt ajánlotta, mint sorra mindenki: magamban keressem a hibát, ne „Rotorékban”, akik iskolázott voltukban bizonyára már jóvátették, ha hibáztak, míg én... S jöttek a bevonult munkásfiúk is, kérdezték, mi van?

Végül is levelet írtam a párt Központi Bizottságának. A levél nincs meg, de itt egy levelem 1934. április 18-áról, Fábryhoz címezve. Ebben közlöm: „...bedugultak a munkásdokumentumok, a szlo-

venszkói tanulmányok, a művészekkel való élő kapcsolataink, s a politikai frissesség valamikori fellángolásai. Tény, hogy egyedül maradtál, tény, hogy a *Sarló* bomlása jelentette a megakadást. E bomlás okait egy év után most foglaltam össze egy levélben, elküldtem mértékadó kezekbe. A levélben, ha későn is, beismerem, hogy a bomlás oka: 1. Zsolt László kétesztendő pártellenes munkája, 2. a «sarlósok» kispolgári ideológiai csökevényei, idealista és formalista gondolkozásunk, marxista elméleti téren elmaradottságunk, s csak harmadsorban a párt pozsonyi kerületének szervezeti hibái, amelyeket mi mindig előtérbe toltunk, az előbbi két körülmény fel nem ismerésével, s egyenesen személyi térre mérgesítettük el az ellentéteket. Ilyen viszonyok közt a *Sarló* nem tűzött ki maga elé konkrét célokat, nem szélesítette ki kereteit, elhanyagolta az intelligencia s a diákság frontszakaszán a munkát, s külön ideológiai platformot épített ki, melynek jóhízeműségét trockista részről sikertelenül, ellenben Zsolt László külön-tervei oldaláról már-már sikeresen használták ki a párt ellen irányuló tendenciák. Ezek a felismerések s bevallásuk, megkönnyítenek és megerősítenek, s azt hiszem, rövidesen megint teljes erőmből dolgozhatom – ideológiailag megerősödve – mindazokon a területeken, amelyeken talán rám szükség lehet.”

Az önbírálat végletébe estem? Gátat szakított a gyónás? Most már saját feladatainak feladásával is vádoltam a *Sarló*-t, s ugyanekkor „külön ideológiai platform” miatt tettem magunknak és magamnak szemrehányást? Végeredményben: helyes volt-e vagy mégis kár volt az önfeloszlatás?

Csupa kérdés, amely alaposan megtáncoltatott minket a prágai vitákban. De magunk közt voltunk: mindnyájan a pártédekből indultunk ki. S a kis prágai körben regenerálódott minden. A fogalmak helyükre álltak, reális viszonylatok közé, s ami a legfontosabb: nem öncélú játékban, hanem a közös érdek felé nyíló perspektívák vonzása szerint. Igen, megállapítottuk, hogy utolsó munkaszakaszában a *Sarló* ellentmondásba került önmagával, amikor ama „munkaprocesszus” körét szűken vonta meg, s beléfeledkezve a „harcos proletárkultúra” kísérletezéseibe, szem elől veszítette a diákság és értelmiség marxi-lenini felkészülésének konkrét céljait. Ennek volt a kö-

vetkezménye, hogy a nacionalista veszélynek kitett magyar értelmiség szélesebb tömegei helyett megelégedtünk a már „baloldali” elemek összevonásával. Az a komáromi manifesztáció, azt kellett volna új ifjúsági táborrá szélesíteni, anélkül persze, hogy gyengítettük volna a munkássággal – főleg az ifjúmunkássággal – való kapcsolatainkat. Beláttuk, hogy míg minden energiánk *Az Út*-ra ment rá, közben hadállásokat adtunk át a reakciónak ott, ahová *Az Út* már nem érhetett el: a magyar polgári pártok s az egyházak szférájában. Végeredményben a „népforradalmi” platformhoz való merev ragaszkodásunk bosszulta meg magát abban a pillanatban, amint az európai események tragikus forgása már a demokratikus jogok védelmét tette konkrét taktikai parancssá. Vagyis: harcoltunk „Rotorék” szektás-bürokratikus hibái, dogmatikus fantáziátlansága, szervezeti kapkodásai, szimpla praktícizmusa és irodalmi, kulturális hozzánemértése ellen; de ugyanekkor mi estünk ultraradikalizmusba, s azt hittük, elég a néparba beállanunk, azt „önkifejezésre” bírunk, s nem kell törőd-nünk többé a megtorpant és lemaradt utánpótlással.

Újraértékeljük az önfeloszlatást is. Ha helyes is volt 1933 nyarán erőlyesen felszámolni az ellentmondások folytatását, s megvonni a levegőt a frakciózástól, ha becsületes is volt félreérthetetlen állásfoglalásunk a párt mellett s feladása bárminemű mozgalmi különplatformnak; most már úgy láttuk, hogy éppen a párt érdeke kívánja a *Sarló* legjobb hagyományainak felújítását az antifasiszta harc és békevédelem sikere, a demokratikus vívmányok megőrzése végett.

Prágában újjászületett egy demokratikus magyar nemzeti mozgalom kibontásának gondolata a párt kezdeményezte antifasiszta összefogás szellemében. Amikor május elsejére Prága dolgozói két nagy folyamban az utcára tódultak (a Vencel tér jobboldalán ömlött a pedáns és dekoratív szociáldemokrata menet, a baloldalon zuhogtunk alá az óváros felé mi, egymásba karolva és parttalanul), a kommunisták sorában megint ott volt a fiatal magyar értelmiség legjava. Diákok, akiknek nevére sem emlékeztem, de tudtam, hogy falujukban valamikor találkoztam már velük, vagy nevük tűnt fel *A Mi Lapunk*-ban, fiatalok, akik már a nyomunkba léptek, s rövidebb úton találtak el a vörös lobogó alá. Egy diák üres széket emelt a magasba,

utána csomagolópapírra mázolván hordozták végig a cseh fővároson csehül is, magyarul is, a szemrehányó kérdést: MIÉRT BETÖLTETLEN A MAGYAR TANSZÉK? A harcban nem volt megállás, de azért észre kellett vennünk, milyen kevesen vagyunk a menetben, a néptenger cseppje, s nincs semmi módunk, szervezetünk, keretünk, eszközünk arra, hogy ezer és ezer magyar diák szívéhez érjünk, eszébe fogózzunk, akár csak a betöltetlen magyar tanszék nemzeti ügyében is.

Lőrincz Gyula művészete akárcsak egyénisége is frappáns módon egyszerűsíti le a legnagyobb bonyodalmakat. Képeiben csupa mélylélektani elemzés és torzító formabontás (ez később Párizsban és különösen a fasizmus éveiben robbant ki belőle igazán), de ami az egészst illeti, az mindig világos mondanivaló. És ilyen a közéletben is. Fagyosan hallgat, nem is ő, csak a szemüvege él, s amikor mégis ítélni kell, józan parasztlógika szól belőle, maga a biztató életigazság. Sok huzvonánkunk körlevéllel vetett végett, melyben egy prágai magyar irodalmi és művészeti kör megteremtésére hívta meg a volt *Sarló* tagjait és a kisebbségi magyar szellemi élet néhány képviselőjét, összesen vagy félszáz embert. A körlevél feleslegessé vált, ellentéteket karolt át, s bár egyfelől kihagyott egy-két következetlen „baloldali”-t, annál bátrabban nyújtott kezét Győry Dezsőéknek, akik ha nem is az osztályharc frontján, de feltétlenül a fasiszták szította nacionalizmussal szemben a szláv-magyar kulturális közeledést hirdették. Elővette a régi kommunista és haladó polgári írógarnitúrát, mely a *Sarló* népi-népferradalmi izzásakor erre-arra lemaradt (Földes Sándort, Forbáth Imrét, Jarnó Józsefet, Kaczér Illést, Tamás Mihályt), újra mozgósította a *Sarló* szakkáderét, mely orvosi, mérnöki, tanári hivatása folytán vált – látszólag – passzívva, s felkarolta azokat a legfiatalabbakat is, akik írásaikkal ebben az időben ígérték már a folytatást: Ilku Fált Kárpátaljáról, Lami Józsefet, Sándor Lászlót, Szekeres Györgyöt, Szepesy Lászlót, az 1933 óta *A Mi Lapunk* helyébe lépett losonci *Indulás* fiatal szerkesztőit és munkatársait, meg Szabó Imrét, az éles eszű munkácsi jogászt, aki lenini felismerésből jutott el a dolgozók harcának vállalásáig. Az új csoportosulás megkísérelte Peéry Rezső és Duka Zólyomi Norbert megnyerését is. A tervbe vett „szabad

magyar kultúregyesülés” eredetileg Ady-kört lett volna (később, a megvalósulásakor a cseh füleknék sokkal ismertebb Petőfi-nevet vette fel).

Függetlenül attól, végül is mit valósított meg a kör, mit nem, már tervéből kitűnik átfogó szellemi jellege. A körlevél programpontjai ezek: „1. szlovák–magyar Ady-est. Előadókul meghívjuk Laco Novomeskýt és Dobossy Lászlót 2. Győry és Kaczér előadóestje Prágában a diákság bevonásával, 3. prágai magyar munkásest Fábry Zoltán és Balázs András bevonásával, 4. tárgyalások indítása egy prágai magyar könyvkiadó létesítésére, 5. a magyar szocialista festőművészek kiállításának megrendezése, 6. külföldi tanulmányutak elősegítése Franciaországába és a Szovjetunióba.”

Az adott helyzetben ez az ésszerű összefogás mutatkozott a legpártosabb célnak, s kitűnő talajt biztosított számára a Prágában egyre határozottabban fellépő magyar diákszövetségi ellenzék, a *Sarló* legélőbb és legegészségesebb folytatása. A Keviczky fiúk szobájára emlékszem, csupa könyv, csupa műszaki rajz (Sándor ma Szlovákia jeles építészettörténésze, Nándor egy technikai kutatóintézet élén áll), s valahányszor itt volt a gyűlés, valahogyan a szakmán át kerekedett ki mindig marxizmus és humánus. Ezek a fiúk már többet tudtak nálam, többet olvastak. Volt már mihez csatlakoznom nekem is. Belső szükségletem volt, hogy ne az én, megbicsaklott kezdeményezéseimből forrjon tovább, hanem a valóság belső fejlődéstörvényei szerint lobbanjon fel újra a mozgalom.

Boldoggá tett egy levél: Fábry Zoltán ebben az időben reagált először rokonérzelemmel kínládásaimra és hol jogos, hol túlzó szemrehányásaimra. Az új prágai akciókat (még az én álmomat: egy *Sarló* nevű prágai magyar „világfolyóirat” plánumát is) örömmel fogadta, s végre színt vallott éppen *Az Út* szerkesztése körül lezajlott régi konfliktusok ügyében. „Annyit... – írja – mindenesetre a magam javára könyvelhetek, hogy *Az Út*-ban jelenleg nincsen pártfrazeológia, demagógiát nem tűrünk, hogy minden sorban ott van a kommunizmus, mint a humanizmus mai summája. És lehet, hogy valahol ezek a magok, ez a tisztultabb ágálás is gyökeret ver”. Ha később is, itt volt végre Fábryval a régen óhajtott elvi egyezés, mely teljesen meg-

felelt a párt realizmusának, s túl a hibáinkon, most már a *Sarló* haladó hagyományaira emlékeztetett. A készülődés a nagy harcra fasizmus és háború ellen valóban nem túrt meg többé sehol sem frázist és sablont. Fábry a mi „mozgalmasság”-unkkal a maga mindenkori „kontempláló cellaélet”-ét hasonlítja össze a levélben, s így zárja sorait (ez az, ami meghatott): „...de most meg kell azt is mondanom, hogy az idegenség feléd elmúlt. Mert te egyedül maradtál meg mellett, és te egyedül értesz meg. És most én tartozom köszönettel és szeretettel. Most, most először írom le minden gátlás nélkül, és teszem örömmel, hogy megölelek.”

Fábry hálás volt, mert Prágából rendszeresen küldtem *Az Út*-nak anyagot, s bár én névvel nem írtam (amíg a pártügyem nem rendeződik), legalább mások cikkeit szállítottam, s persze sohasem maradtam adós a bírálattal sem. A lapot akkor már – az enyhébb cenzúra miatt, de meg közelebb is volt Stószhoz – Eperjesen nyomták. *A proletártoll versenye* címmel Fábry felújította a realista munkás- és parasztdokumentumok közlését, és saját cikkeiben kivirágzott anti-fasiszta humánusának teljessége.

Jó szavai előhírnökei voltak a párt döntésének. Az Ady-kör előkészületei közepette kaptam értesítést. A párt tudomásul vette a beadványomban foglalt önbíráló elemzéseket (a *Sarló*-ról és magamról), s ezek alapján nem volt kifogása többé munkám folytatása ellen. Felfüggesztés-féle bizonytalan állapotom – a belső száműzetés – véget ért.

12

Ifjúságom emlékiratát itt nyugodtan zárhatnám. A *Sarló* érése véget ért, részesei egy sajátos történelmi képződmény – a csehszlovákiai magyar kisebbség – polgári bomlása során együtt és külön-külön eljutottak a gondolkodás magasabb fokára, melyből helyzetüket és szerepüket már tudományosan, marxista-leninista módra megítél-

hették, s többségükben úgy dönthettek, hogy beállanak az emberi fejlődést harcban előrelendítő forradalmi munkáspárt soraiba. Ezzel valójában be is fejeződött a helyi és nemzedéki jelleggel indult s éppen érett döntései folytán a két háború közti magyar szellemi élet egyik emlékezetes jelenségévé vált mozgalom köztörténete, s ami folytatódik: az már önéletrajzi adalék, egyesek többé-kevésbé következetes viszonyulása az ifjúságunk legjava idejében elért eszmei eredményhez.

Az út felvázolása, mely minket a polgári középosztály lelki nyavalyáiból, a vidék kispolgári és paraszti elmaradottságának átkai közül a kommunista világnézethez vezetett el, mindmáig hasznos lehet. Ennek az útnak minden lejtője és emelkedője, minden fordulata talán figyelmeztető mindazoknak, akik ma is szembetalálják még magukat a múlt ideológiai maradványaival. Úgy gondolom azonban, hogy vallomásom a *Sarló* kalandozásairól és megérkezésétől a proletáriátushoz más szempontból sem hiábavaló. Még sokáig időszerű volt – sőt: a hitleri előtörés és megosztás törvényei közt vált csak igazán próbává – az az összetettebb tanulság is, melyet a *Sarló* a maga pályájának teljességével a munkásmozgalomra testált át: az állásfoglalás mind a revansista magyar nacionalizmussal, az irredentával, mind a magyar kisebbségek elnyomására törő nacionalista kizárólagosságokkal szemben, egy olyan – ma végre kiteljesedő – szocialista együttműködésért, amelyben az egymás mellett élő népek energiái közösen számolják fel az évszázados lemaradást, s a szabad népek társadalmában szabad fejlődéshez jutott nemzeti kisebbségek megannyi híddá válnak a nemzetközi érintkezésben. És a *Sarló* eszmei öröksége az a dialektikus felismerés is, hogy a kisebbségek akkor tölthetik csak be igazán híd-szerepüket, ha nemzeti kultúrájuk értékeivel teljesen bekapcsolódnak államuk egészének – a többséget alkotó nemzet dolgozóinak – szocialista építésében.

A konklúziók teljes értékesítése végett érdemes volna kitekinteni még mindarra, ami a polgári Csehszlovákia 1938 őszen bekövetkezett erőszakos felbontásáig – most már nem külön pályán, hanem a CSKP antifasiszta népfront-vonalán – fékezte a nacionalizmusokat, s ezzel gyakorlati alapokat készített elő szocialista országaink mai

együttműködése számára is. Erről – azt hiszem – Lőrincz Gyula és Ferencz László tudna pontosabban beszámolni, már csak a Morva-Osztravában 1936-tól 1938-ig megjelent, rendkívül népszerű *Magyar Nap* anyaga alapján is, melyet a párt megbízásából szerkesztettek, maguk köré vonva a régi sarlós-gárda legjavát s a budapesti *Marciusi Front* íróit (máig nem értem: éppen Jócsik Lajos miért makacsolta akkor meg magát, s csapott fel egy idejemúlt külön-*Sarló* partizánjának). Vagy: szólhatna Fejér István, aki a prágai Petőfi-kör élén állott, s szép szerepet vállalt a csehszlovákiai magyar ifjúság demokratikus nemzeti összefogása – az Érsekújvárt lezajlott *Tavaszi Parlament* – megteremtésében. Tény, hogy rövidesen a *Sarló* megszűnte után, de annak elemeiből hamarosan újjászületett megint, egyetemi városokban és vidéken újra pezsgett a kisebbségi magyar értelmiség haladó élete, néppel a népért küzdő fiatalok bátor szembeállása az egyre fenyegetőbb fasiszta rémmel.

Én azonban személy szerint ennek az újjáéledésnek már csak az első rezdületeit kaphattam el, mert a rendőrség állandó követelőzése 1935 tavaszán végül el kellett hagynom Csehszlovákiát. A prágai új indulástól távozásomig háromnegyed év telt még el, egy nyár, egy ősz, egy tél emléke suhan át emlékezetemen változatos élményekkel és az éledés biztatásaival. Demoklész kardja azonban ott lógott a fejem felett, s hol a román követséget kellett zargatnom útlevelért, hol a prágai vagy pozsonyi rendőrségen kellett kijármom újabb s újabb, egyre rövidebb haladékot a tartózkodás engedélyezésére. Ebben a sziszifuszi tülekedésben nem voltam többé alkalmas arra, hogy a dolgok alakulását személyi erőfeszítéssel előbbre vigyem.

És a dolgok sem mentek simán.

Az antifasiszta magyar szellemi front összeállása még sokáig késett.

A *Magyar Újság* írói – bár közéjük húzódott a PMH jobboldali radikalizálódása előtt Bihari Mihály, az 1919-es emigráns és Erdélyi László, a független szocialista közíró is (később társam Kolozsvárt a *Korunk* szerkesztőségében) –, legjobb szándékuk ellenére sem fordulhattak szembe kötött helyzetükben a csehszlovák burzsoázia örült kísérletével, hogy a hitlerizmussal szemben a baloldaltól is el-

szigetelje magát, sőt kétfrontos harccal igyekeztek szabadulni a német nyomás alól. Ebben a helyzetben Lőrincz Gyula prágai kezdeményezése legfeljebb némi személyi egyetértés hangulatát teremthette meg, anélkül hogy ténylegesen kiváltotta volna a haladó kisebbségi magyar erők közös felsorakozását. Nem sikerült a szlovenszkói magyar festők prágai bemutatása sem. Lőrincz meg sem várta a választ az Ady-kör kérdésében, s máris érintkezésbe lépett az előző évi szocialista kiállításon Pozsonyban felvonult művészekkel, hogy éppen a szürrealizmus körül fellángolt eszmei harc kellős közepén bevethesse a mi „szubjektív realista” iskolánk eredményeit. Prohászktól a *Falusi agitátor*, Reichental műhelyéből a *Munkásfelvonulás* kellett volna Lőrincz képei közül az *Aratósztrájk* szerepelt a tervben), s még néhány ilyen, az európai formabontásokon ugyan átment, de magasabb művészi összetételében is realista mondanivaló, a postán érkező ládából azonban csupa tájképet szedtünk ki. A munkásmozgalom valóságához kapcsolódó régi együttes felbomlott, eredményei szétmállottak, a kishitűség visszavetette festőinket a szé naboglyák, vizek és felhők melodráájába.

Erre már fel kellett figyelniük. Ha Prágában, a feszült cseh légkör pólusai közt újjá is született a szocializmus szellemi gárdája, ez még korántsem jelentette, hogy vidéken is – az egész szlovenszkói és kárpátaljai magyar élet provinciális megrekedtségében – túljutottunk a sarlósok 1933-as sokkján. Mi néhányan elintézhettük magunkban és a pártban lelkiismeretünk kérdéseit, munkatársaink százaiban azonban otthon sután vártak tovább, s ebben a céltalanságban szétfeszlett értelmiség és munkásosztály, szellemi élet és pártos világnézet, művészet és valóság egyszer már olyan markánsan kialakult kapcsolata.

Itt volt a ideje, hogy a *Sarló* önbírálatával a nyilvánosság elé lépjünk. Elkent konfliktusok, leplezett hibák, elhallgatott fordulatok szétmarnak és elemésztének, mint a rozsdá. Éppen a népfronti energiák kiszabadítása a göröcsből és új vonalba-helyezésük követelte meg, hogy a tömegek előtt is tiszta vizet töltsünk a pohárba. Így jelent meg *Az Út* 1934. évi nyolcadik számában *A harcban nincs megállás* című cikkem ezzel a kirívó alcímmel: „A *Sarló* bukásának

tanulságai”. Erről a cikkről írja Csanda Sándor (a pozsonyi *Irodalmi Szemle* 1961-es évfolyamában): „Akik tudják, mennyire szívéhez nőtt Balognak a kisebbségi magyar forradalmi értelmiségnek ez a mozgalma, azok megértik, hogy ezt a cikket, mellyel a *Sarló*-t eltemette, szinte önvérével írta...” Félreértés. Egyáltalán nem a *Sarló* temetéséről volt szó, hanem ellenkezőleg: új nemzeti forradalmi mozgalom elindításáról a *Sarló* örökségének – többek közt bukása tanulságainak – felhasználásával. A cikk nemcsak lezárása volt valaminek, hanem új indulások manifesztációja is. Örökre restellném, ha nem az ügy, hanem csupán a keret, nem a név, a párt és forradalom, hanem csak az ifjúsági nyújtózkodások tovatűnt emléke készített volna akkor írásra. Most sem a *Sarló* maga, hanem benne, körülötte és rajta át az élet, a fejlődés, a magyar népi és szellemi haladás törvénye bírt arra, hogy gépbe kopogjam tíz ifjúsági esztendő minden előbbre vivő rezdülését.

A cikk kitergetei persze a *Sarló* történetét pluszaival és mínuszaival, leleplezi a *Sarló* bomlásának okait, és személyről személyre kipécézi mindazok illúzióit, akik az 1933-as fordulat után nem a pártnál – az antifasiszta szabadságharc fókuszánál – keresték harcunk értelmét és folytatását. De nem is a visszatekintés a lényeg, hanem az a távlat, melyre a cikk (nem is a magamé, mert ebbe az írásba belejátszott az egész harcos, felkent prágai kolónia) ajtót-ablakot nyit. Erről volt szó: „A *Sarló* a múlté, de a csehszlovákiai magyar dolgozók harca a nemzetiségi elnyomás ellen azon a szociális fronton, amelyre éppen a *Sarló* tudta nemzeti harcát átvezetni – megkülönböztetvén küzdelmét a magyar utak uszításaitól és háborús törekvéseitől, nemkülönben koncleső alkudozásaitól is – nem enyészik el a *Sarló*-val, mert ennek a harcnak minden előfeltétele az egyre követelődőbb történelmi szükségszerűségekből fakad, s elválaszthatatlan a magyar dolgozók forradalmi harcától. Az a tény, hogy a *Sarló* következetes nemzeti harcában a nemzetiségi kérdés marxista-leninista elvi megfogalmazásáig jutott, csakúgy emlékezetes hagyománya marad a nemzetiségi harcnak Csehszlovákiában, mint az a tanulság is, amit a *Sarló* bomlásából kaptunk: az a tény, hogy elvi tisztázódás és manifesztáció üres formajátékká sikkad, s önmagát robbantja szét, ha

nem párosul cselekvő akarattal, mely minden mozgalmi lehetőséget a forradalom javára, lelkek, erők, tömegek mozgósítására aknáz ki. A *Sarló* következetes nemzeti harcának hagyományára támaszkodva fel kell karolnunk minden becsületes nemzeti törekvést, mely a magyarság nemzeti elnyomása ellen irányul, külön kell azt választanunk a burzsoázia élősdi-érdekeitől, s szívós marxista-leninista agitációval és propagandával oda kell hatnunk, hogy mindez a törekvés következetesen a dolgozók szabadságharcává váljék a népmozgalommá szélesülő proletár osztályharc forradalmi vonalán. Le kell azonban vonnunk a *Sarló* bukásának tanulságát is, és gondoskodnunk kell arról, hogy a kommunista nemzetiségi politika szervezetileg is eljusson mindazokhoz az átmeneti rétegekhez s mindazokba a kultúrmozgalmakba, amelyek szociális érdeklődésének homlokterében a nemzeti sérelmek elleni harc áll. Cselekvő irányítással kell mindeme társadalmi rétegek és szellempolitikai irányzatok nemzeti harcát népivé változtatni, s a munkásság forradalmi mozgalmával szövetséges viszonyba hozni. A cselekvő irányítást lehetővé tevő szervezeti program hordozására *új nemzeti mozgalmat, új Sarlót kell toboroznunk, új gárdát, mely társadalmi helyzetében eredményesen és szélesvonalúan kiáltja meg a harcot a fasizmussal és imperialista háborús előkészületekkel szemben.*”

Amint a diáktársaság szétrebbent a vakációra, mi is hazajöttünk. Prága mindent tisztázott, Szlovenszón kellett megint elkezdni a munkát. Lőrincz Gyulán volt a sor. Ő tárgyalt mindenfelé. Belőlem most már igazán csak írásra telt, nyert időm volt minden hét és hónap, amíg kényszerű kivándorlásomat elodázhattam. Viszont annál sürgősebb volt számomra, hogy példát adjak magam is az átfogóbb látásra, olyan karolásra, mely valóban a munkásság mellé állíthat minden haladó nemzeti erőt. Már: elvben. Egy történelmi epizód nyomta kezembe a tollat. Pozsony város tanácsa egy pillanatnyi statisztikai konstelláció alapján, melyben a magyar lakosság arányszáma néhány ezrelékkal a jogokat biztosító 20 százalék alá süllyedt, szó-többséggel eltávolítottatta az utcákról a magyar feliratokat. A közvetlenül érdekelt magyar ellenzéki pártokon kívül csak a kommunista városatya, Ján Poničan szlovák író barátunk emelt szót a nyelvi

jogegyenlőség mellett, én pedig a *Magyar Újság* teherbíróképességét tettem próbára *Elhalhat-e a magyar szó Pozsonyban?* címmel. Nem a leroskadó magyar úri képleteket védtem, hanem a külvárosokban felzúfolódó új munkásmagyarságért emeltem szót, melynek „sorsa, jövője nem különvaló nemzeti sors, nem öncélú nemzeti jövő. Beita-
tódva a periféria nyomorába, az új embert, új történelmet hozó, soknyelvűen kavargó népi vulkánmélységekbe, sorsa és jövője mindenkor a munkásosztály helyzetének és súlyának függvénye lesz.” Györy Dezsőék, Erdélyi Lászlóék egy kis „kopf”-fal elkülönítették ugyan magukat a cikktől, de éppen ez volt a fogás, mely lehetővé tette, hogy egyáltalán közölhessék, szemben a kormánykoalíció pártjaival, melyek a Dzurányi-féle kisebbségi aktivizmust támogatták ugyan, de a kisebbség nyelve ellen szavaztak. Barta Lajos volt az első, aki ezért a cikkemért megölelt, s hamarosan reagáltak is rá mindazok a barátaim, akik a nemzeti jogokért nem a nacionalizmus oldaláról, hanem Poničanékkal együtt a város és a közélet demokratizálása vonalán akartak sikra szállani.

Pozsonyban nem volt lakásom, fogtam magam, s ellátogattam Stószra. Muszáj volt végre elzarándokolnom Fábry Zoltánhoz az Érc-hegységbe. Stósz volt a lelki menedék, ahol leveleimmel mindig kipanaszkozhattam magam, oda gyűlt a keserűségem évek óta, onnan vártam mindig, és kaptam is meg végül a legbensőbb megnyugtatót. Az első *Korunk*-bírálattól, mely még „etnográfiai szocializmus”-unkat támadta, egészen az utolsó „megölellek”-ig, amelyben benne volt hibáim megszólása s ugyanakkor igazam elfogadása is, egyre erősödött a lelki kapocs. Úgy voltam mindig Fábry Zoltánnal, hogy a mozgalmasság ezer kötelezettsége közt az ő könyvtári őrhely-nyugalma volt számomra a legeszményibb ellenvéglet, mozgó-magam sarkcsillag-biztonsága minden számításban. Hozzá igazítottam – még ha ezer dologban tusakodtam is vele – munkám erkölcsiségét, az ő humánuma (már a cserkész-kezdetnél: „embermagyarsága”) volt a mérték, melyen akcióink kisebbségi mondanivalóját, valóság-vallo-mását, élő marxizmusát foknyi-pontosan ellenőrizhettem. S akár-milyen furcsa: ő volt a kapocs Erdély felé is. Jövendőbeli hazám problémáihoz Stószon nyílt a kapu: Fábry volt a *Korunk* csehszlo-

vákiai szerkesztője, Gaál Gábor barátja. Hiszen ez lett most vágyaim netovábbja: odakerülni Gaál mellé a kolozsvári *Korunk* szerkesztőségébe, ott kezdeni a férfikort, ifjúságunk nehezékei nélkül... Méliusz József, a *Korunk* írókövete, járt egyszer nálunk Pozsonyban, be is toborozta a sarlósokat a *Korunk* munkatársai közé, csak én vontam ki magamat eddig, mert úgy éreztem, hogy a folyóirat szűk rétegnek szól, s nem kelt elég visszhangot az élő marxista publicisztikának.

Megérkezni a mánták völgyébe (Fábry is ebből az elmagyarosodott ónémet bányász-néptöredékből ered), elhelyezkedni a könyvtárszobában, ahol egy vaságy engem vár, leülni az első szobában a nagyasztal mellé és belelapozni a világ folyóirataiba, örvendeni a postának, aztán elindulni a sziklák és fenyők közt a gazdasszonyhoz, aki a két öreglegénynek, Fábrynak és a plébánosnak főz, meghallgatni az ügyes-bajos látogatókat (hiszen bíró a gazda), s betemetkezni a kortárs német irodalomba, Thomas Mann és Adam Scharrer világába, míg kint tombol a nyári zivatar – aztán elővenni egy fehér papírlapot, s a csendben írni, írni, amíg ki nem hagy a készyárból idevezetett gyenge áram, jó éjt kívánni, s még folytatni csapongó, de szent és szép beszélgetést, s mindig újra és újra látni az emberiség gondját hordozó aszkéta ráncok gyermekarcát: sokszor és sok helyt végiggondoltam ezt, s vágyódtam ide vissza. Még egy ilyen kegyhely hangulatát éltem át: Kisbacont a Székelyföldön, de onnan akkor már régen hiányzott Benedek Elek. Kisebbségi magyarok Jasz-naja Poljanái ezek, tolsztoji mélység és nagyság őrizői. Most, hogy könyvem megírása előtt újra jártam Stószon, s negyed évszázad tornádója után mindent úgy találtam, ahogy az belém hatódott s mindig édesen felsajgott, s ráadásul nem változott a házigazda antifa-őrállása, sőt szerepének szüksége és jelentősége sem, úgy éreztem, ez az egyetlen hely, ahol ifjúságom megállott az időben, s én örökre otthon vagyok.

Csehszlovákiai életem utolsó ajándék-hónapjait a stószai látogatás után Pozsonyban töltöttem el. Megint Lőrincz Gyuszival vettünk ki közös szobát (adósak is maradtunk vele a gazdag ügyvédnek, aki a magyar kommünnek még jelentős részese volt, s azóta betöltött

„uzurpátor”-szerepének – ő mondta így – némi levezeklésével hónap-ról hónapra el is nézte tartozásunkat), alagsorban laktunk, nagy ablakkal, az Erzsébet-rendi apácák magas kertfala felé. Azért jutott be fény, s Lőrinc kifeszíthette vásznait. Itt készült a *Sunnyogó* (Tóth Gyuszi, a malteros modell nevezte így el), s újra meg újra a *Piros pünkösöd*, a kosúti látomás, nem tudtunk szabadulni a tűzkeresztség emlékeitől. Kugler Jani járt ide, az egyik kosúti sebesült öccse, maga is ott volt a felvonuló ifjak között, s pontos betájolásai szerint készült a kép (sohasem lett meg, mert a festő újra meg újra levakarta). S ide került hamarosan *Az Út* szerkesztősége is. Néhány hónapig megvolt az az elégtételelem, hogy a párt megbízásából megint szerkeszthettem a lapot. Szabadságra ide jött haza Száraz Jóska a messzi távolból egy csehországi kaszárnyából, igaz, harmadnapra már el is vitte a detektív, egy régi KISZ-históriáért börtönben ülte le a szabadságát. Fiúk és leányok – micsoda zajlás volt itt megint, aztán jöttek sorra a festők (Proh legalább paprikás szalonnát hozott), s beállított – egyelőre Kovács Károly álnéven – a rejtélyes pártideológus is, aki-ről később, *Az Út* Rákosi-számának szerkesztésekor derült ki, hogy valójában Fedor János, és negyven hónapot töltött a Horthy-rendszer börtöneiben. Kemény ember volt, valósággal megdermesztett minket elvi szilárdságával és pontos-katonás életbeosztásával, hajnalban filozófiai kurzussal kezdte... no de nem ártott nekünk az iskola, kóstolót kaptunk a KMP illegális módszereiből, s hamarosan mi is betartottunk mindenféle – akkor még túlzásnak tűnő, de később hasznosnak bizonyult – konspirációs szabályt.

A Rákosi-per alkalmából kiadott „Rákosi-különszám” 1935 február havában egyesítette mindazt, amit a párt tőlünk elvárt, s amit a régi *Sarló* a párttól mindig megkívánt. Számunkra a kisebbségi küzdőtéren nem lett volna elégséges a budapesti per pusztán proletár és kommunista vonatkozásainak értékelése, ezért fordítottuk vissza Tamássy László koronaügyész nemzetárulás-vádját magára a Horthy-rendszerre, s arra hivatkoztunk, hogy 1919-ben „a magyar dolgozók szabadsága és nemzeti jogai ellen azok fogtak össze külföldi imperialistákkal, akik... a kommunistákat igyekeztek megőrizni a nemzetárulás vádjával.” Lőrincz Gyula egy csehszlovákiai munkás-

küldöttséggel maga is részt vett a tárgyaláson, s jelképesen *Salgótarján* című linóját rakta a különszám első lapjára, hogy a magyar kommün harcát a Horthyékkal szövetkezett cseh légiókkal szemléletessé tegye, én meg felszaladtam Prágába, s megkerestem egy kávéházban (a Vencel téren) Böhm Vilmost, a Magyar Tanácsköztársaság volt hadügyi népbiztosát és a Vörös Hadsereg volt főparancsnokát. Megátalkodott szociáldemokrata volta ellenére is rá akartam venni egy nyilatkozatra Horthyék és a csehszlovák burzsoázia ellenforradalmi szövetkezéséről. Nem mondom, ő is, és a szomszéd asztalnál hamar megtalált Garbai Sándor, az 1919-es magyar Forradalmi Kormányzótanács elnöke is azonnal hajlandó volt szolidaritását kifejezni a vádlott Rákosi Mátyás iránt, ami azonban a cseh-magyar reakciós összefogás leleplezését illeti, mindkettőt kötötte a szociáldemokraták részvétele a prágai kormánykoalícióban.

Legnagyobb elképedésemre Böhm elmondotta, hogy a Vörös Hadsereg titkos irattárát kimenekítette ugyan Bécsbe, s megőrizte „a bolsiktól is, akik azt meg akarták venni”, mihelyt azonban az ausztro-marxizmus, melyet Moszkvánál biztonságosabbnak vélt, megbukott, kénytelen volt „feleségével együtt heteken át éjjel-nappal tüzelni az iratokat a konyhában, nehogy illetéktelenek kezére jussanak”. Mindaz a dokumentum, mely Bethlen Istvánék és a szociáldemokrata Vavro Srobár szlovák teljhatalmú miniszter titkos kapcsolataira és az előnyomuló magyar Vörös Hadsereg elárulására fényt deríthetett volna, elveszett. Amikor *Az Út*-ban, majd a Rákosi-beszéd kiadásának bevezetőjében a Horthy-rendszer nacionalizmusa mögött meghúzódó nemzetárulást és a kisántánt demokratáinak a Horthy-féle ellenforradalom elősegítésében viselt szerepét támadtam, felhasználtam természetesen Böhm Vilmos szóbeli adatait.

A frazeológia és a tényleges állásfoglalás ellentmondására mindig kihegyezett volt a fülem, ebben a különérzékenységben erősített a leninizmus, és hozzájárult a rengeteg visszáság is, melyet a *Sarló* odisszeája során; – utoljára a párttal való ütközésben – át kellett esnem. Antifaszizmus? Igaza volt mindenkinek, aki Hitler uralomrajutása után már nem a népforradalom közvetlen lökésére várt, hanem a népi erők védelmi átcsoportosításáról, a fasizálódással való széles, demok-

ratikus szembeszegülésről gondoskodott. Ebben az időben rázta fel a lelkeket a cseh és szlovák írók antifasiszta manifesztuma, s ebben az értelemben jelentett időszerű súlypontot kisebbségi életünk kulturális frontján Fábry Zoltán nagy antifa-cikkgyűjteménye, a *Korparancs*. Az *Út* sem a „harcos proletárkultúra” művelődésére rendezkedett már be, hanem kereste mindazt, ami az új együttesre, a munkásegységfronton át a nép legszélesebb összefogására késztet. Ezért kellett tisztáznunk magát az antifasizmust is. Mert könnyű volt egyelőre akár német vagy magyar fasizmust támadni, s még könnyebb hallgatni Csehszlovákia belső fasizálódásáról. Márpedig ez döntött: kivel és ki ellen? Máig fáj, hogy éppen Győry Dezsővel kerültem szembe ebben a kérdésben.

A vita egy könnyedén vett, hirtelen és bizonyára muszájból írt riport körül tört ki. Győry a füleki zománcédénygyár „közgazdasági csodá”-ját mutatta be a gyártulajdonos szavaival, s meglepődött, amikor az érdekelt füleki munkások – még hozzá nem is egy, hanem mindjárt négy levélben – rendre visszaverték kapitalista gazdájuk áttetszően fasiszta elképzeléseit a munkaszervezésről. Sokkal közelebb állt múltamhoz, életemhez, minden reményemhez a költő, aki útnak indított, semhogy most én is neki ne mentem volna. Túlzás volt, lehet (Barta Lajos az akkor összehozott *Magyar Szellemi Társaság*-ban politikai ügyet csinált a kibékítésünkéből), de ha arra gondolok, hogy távozásom után Győry Dezső megváltozott-szabadon újra a népe lett, s csak ezután jött a *Magyar hegyibeszéd*, mégsem bánom a támadást. Meg kellett egyszer neki is kapnia a magáét azoktól, akikhez való volt, s akik a legjobban szerették. (Volt ilyen összekoccanásunk Egri Viktorral is, és a bírálat neki sem ártott, a kisebbségi irodalom élmunkása lett a felszabadulás után.)

Nem babra ment a játék. Egy nappal a cseh fasiszta Nemzeti Egyesülés pozsonyi zászlóbontása előtt, 1935. március 23-án vagy negyven rendőr rohanta meg a Vörös Barátság akkorra már szépen berendezett helyiségét a Védcsölöp úton. A kórust szétkergették, Szabó Pistát, a csoport vezetőjét letartóztatták, s a könyvtárt, a sportfelszerelést már vitték is el. A hatósági erőszak teljében értem oda: már csak az utcára nyíló kert vasrácsán át lehettem a rombolás szem-

tanúja. Ők? Johannes R. Becker egyik versébe kapaszkodtak bele, melyet a Vörös Barátság Komját Aladár fordításában akart bemutatni egy nyilvános Lenin-ünnepélyen. De másnap tanúja lehettem az ellentámadásnak is. A nyargalászó lovasrendőr-csapatok fenyegetése ellenére kommunista és szociáldemokrata munkások közösen vették ostrom alá a Városi Vigadót, ahol a fasiszták gyülekeztek, s csak órákig tartó dulakodás után – miközben a figyelmeztető rendőrök is megszólalt – szoríthatták ki a tömeget a belváros területéről. Ligetfalu kommunista és szociáldemokrata pártszervezete ezen a napon közös felhívásban szólította fel a dolgozókat az antifasiszta tüntetésre. Megértem (és megírtam) tehát Csehszlovákiában még ezeket is: rosszat s a bajban a jót.

Távozóban megvolt az a szándékom, hogy lezárjak egyet-mást, egy-egy fogással eligazítsak még valamit közdolgoimból, hogy zavartalanabban érvényesüljön a jobb, s a többit rábízzam azokra, akik majd ügyesebben csinálják, mint ahogyan én megpróbáltam. Szóval: hagykoztam. A *Sarló* után most már a Vörös Barátság is befejezte, a harc azonban folyt tovább, s biztos voltam már benne, hogy ami a faszizmus előretörését hátráltathatja, arra mind sor is kerül, mert tanult a párt, és megerősödött az ifjak illegális szervezete. Kibontakozóban volt a munkásegységfront, s Franciaországból megjöttek a népfronti taktika első biztató hírei. Dimitrov már Moszkvában volt, és a Kommunista Internacionálét irányította. Nem volt kétséges előttem, hogy Lőrincz Gyula és Ferencz László a legjobb magyar értelmiségiekkel együtt megszervezi a mi kisebbségi hozzájárulásunkat is a jobb és igazabb győzelméhez.

Amit nem láthattam előre: az a csehszlovák burzsoázia végtelen korlátotlansága volt. A saját népükre való támaszkodás helyett újra meg újra Nyugat imperialistáinak ültek fel. Nem sejthettem a müncheni árulást és a bécsi diktátumokat. 1938-ban még eljutott hozzám a tornóci népgyűlés híre. Tízezrek gyülekeztek a Vág partján, a magyar földmunkásság Dózsa-serege, azzal a távlatokat nyitó jelszóval, hogy Magyarország függetlenségét is védik, amikor Csehszlovákiát a német terjeszkedéssel szemben támogatják. Lőrincz Gyula beszélt ott, s lévai ifjúmunkások Arany János dramatizált *Toldi*-ját

adták elő... A polgári árulás azonban utat nyitott a fasizmusnak, s az egymásra uszított kelet-európai népek országai sorra a teuton hódítók hernyótalpai alá kerültek.

A regényíró választhat, vajon utószóban elmondja-e még, hogy hőseivel végül is mi történt tovább, avagy bízsa a dolgokat olvasói képzeletére? Nekem bajosabb volna 1935 után is végigkísérni mindenkit az élete útján. Julius Fučík, Steiner Gábor, a fiatalok közül Schönherz Zoltán és Szabó István bevonult a szabadsághősök panteonjába, emléküik milliók szocialista öntudatában és büszkeségében ismétlődik és hatványozódik már. Az írók közül Sáfáry Lászlót a háború, Sellyei Jóskát a tüdőbaj vitte el, meghalt Vars László is. Szegegy Kardos Feri, Deák Jancsi névtelen-nyomtalan állott ki a sorból. A legtöbb alakom azonban él! A polgárfiúk közül, akik Nyugatra vetődtek a bécsi diktátum után, egyesek – s ez nem lehet véletlen – ott is ragadtak. Zsolt László egyesek szerint szakács, mások szerint államtitkár Norvégiában, Brogyáni Kálmánnak volt még egypár kalandja (a szociáldemokratákon át a kormányaktivistákhoz, majd a nacionalistákhoz, végül a nyilasokhoz cikázott el örökös dobogásában, s most New Yorkban munkás, ott van különben Terebesy Jancsi is – ő a fasizmus elől emigrált –, bár ő nyugodt lelkiismerettel haza-hazalátogat, s nemrég Kolozsvárt is felkeresett mérnöki fiával. Hornyánszky István Svédországban lett jeles építész. Utoljára került Nyugatra Peéry Rezső, 1956-ban disszidált Sopronból. Kár. Mindig úgy ingott, hogy akár hozzánk is csatlakozhatott volna újra. Most könyvtáros Stuttgartban, s ha rá gondolok, esetén ugyan nem csodálkozom, de végtelenül sajnálom őt, gondolkozása és írása műveltségét. Törhetek-e pálcát felettük? Valamit hozzáadtak, mást elvettek a fejlődésünkből, ifjúságunk közös emlékét azonban mégis hordozzák, s bizonyára van ott is, a kegyetlen idegenben, elég tennivaló, ami kihozhatja belőlük még mindig a tiszta, szép kezdet emberigazát.

Azokról, akik Magyarországra verődtek, nem kell külön szólanom. Boldog vagyok, ha befut asztalomra egy-egy új terméke hasznos munkálkodásuknak, legyen az lengyel irodalomtörténet, mint a Kovács Endréé, cseh szellemi elemzés, mint a Dobossy Lászlóé, vagy lírában bontsa ki mindazt, ami az én emlékiratom prózája, mint a *Zengő*

Dunatáj, Györy Dezső verskötete, idézze a szlovák–magyar együttélés hagyományait, mint Szalatnai Rezső írásai, vagy szóljon akár a komposztálásról, mint Jócsik Lajos legújabb mezőgazdasági szakkönyve (benne Boros Zoltán hasznos adalékaival). E könyv anyagának összeállításában is régi társ segített: Oriskó István, akit szegénységében a *Sarló* vállalt „diáknak” s aki ma a Gyógypedagógiai Főiskola tanára Budapesten. Folytathatnám a sorukat... – de a legnagyobb elismerés és legőszintébb hála legyen csak azoké, akik otthon maradtak, s ma a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban járulnak hozzá ifjúságunk örökszép álmainak megvalósításához. Mindaz, ami bennem a polgári Csehszlovákiából való kiutasításig végső tanulságként megfogalmazódott, s aminek a rám tört durva erőszak miatt nem tehettem többé eleget, emlékiratom értelme: bennük kristályosodik ma ki.

És azokra sem haragszom többé, akikkel a pártban annyi összeütközésem volt merevségük és fantáziatlanságuk miatt. A valóság csökönységét, a reáliák hasznos ellenállását is jelentették fejlődésünkben, szemben csapongó álmainkkal, s hogy nemcsak ütköztünk egymással, hanem alkalmazkodtunk is egymáshoz, ez is az élet iskolája volt Rotor később éppen a sztalinizmus foglya lett valahol Szibériában, s bizonyosan más ember volna, ha ma is élne. Ábrahám Vili, a jobbkeze, a fasiszták áldozatául esett... azt hiszem, ő is átforrósodott volna, ha máig köztünk marad. Nem hallgattam el régi ellentéteinket, de hiszem ma élőbb a leninizmus, és beolvasztja a régi érdekességeket.

Közvetlenül 1935. május elseje előtt felhívtak a pozsonyi rendőrigazgatóságra, s közölték, hogy két héten belül el kell hagynom az országot. Ha nem megyek, áttesznek a határon. Addig is rendőri felügyelet alá helyeznek.

Felszaladtam a prágai román követségre, s miután kiderült, hogy temesvári születésem címén Romániában katonaszökevénynek számítok, s ezért útlevélhez nincs jogom, átvettem egy román és francia nyelvű bizonylatot, melynek alapján „katonai ügyem rendezése végett” Románia területére léphetek. Szöke Lenci s néhány diák kísért ki a gyorshoz, eljött búcsúzni a könyvügyök is a kis Schutz-

bündler-fíúval. Útközben átszálltam egy mellékvonalra, hogy lássam még egyszer Száraz Jóskát, aki csendes barátságával az ifjúmunkás-életbe bevont. Kietlen kis garnizon volt Vysoké Mýto a cseh-morva határon, benne volt még a régi osztrák szag. Ácsorogtam a lakatánya előtt, amíg bevonult az ezred porosan. Váratlanul Dobossy László állott elém, katonamód-soványan, de sült-barnán, égő szemekkel. Tőle is elbúcsúzhattam, s vele attól a fiatal értelmiségtől, amely velem együtt rajzott. Előkerült a kis motring Száraz Jóska is. Elkérte magát tisztjétől, s befordultunk a városkába. Céltalanul beszélünk lényegtelen dolgokról, telve voltunk bizonytalanságai, de annyit a fiú megmondott, hogy nem felejtí el: én voltam az egyetlen az életben, aki „fiam”-nak szólította.

Pozsonyban a család Lőrincz Gyuszival együtt meghívott búcsúvacsorára. Kint terítettek a kertben, nagyapám fekete eperfája alatt, velünk szemben jött a fénylő Duna Dévény felől. Utoljára láttam nagyanyámat, akitől a nevemet örököltem, s anyámat, aki a szívemet és gondolkozásomat adta. A házat sem láttam többé. Amikor alagútat fúrtak a Várhegy oldalába, beszakadt az egész kertestül.

Ejjel indultam egy aktatáskával az idegenbe.

Nem álltam meg, hogy Kassán megint meg ne szakítsam az utamat, s ki ne siessek még egyszer Stószra. Fábry Zoltán egy erdélyi néplapot nyomott a kezembe, tanulmányozzam az úton, ez olyasféle mozgalom, mint amilyent mindig a *Sarló* sürgetett. A *Falvak Népe* volt, ízes parasztnyelvezettel szólt gyergyói és kalotaszegi problémákról, falusi dolgozók leleplezéseit közölte a román csendőrségre támaszkodó kisebbségi magyar bankárok fosztogatásairól, s közben egy-egy oktató munkáslevél. Fábry elkísért majdnem Mecenzéfig, aztán mégiscsak elhatároztuk magunkat, s elváltunk. Kassán volt még néhány óram a vonatindulásig. Benéztem a Schalkház-szálló nagytermébe, éppen Steiner Gábor képviselő beszélt a terjedő munkanélküliségről nagyszámú hallgatóság előtt. Egyszerre szétlibben mögötte a függöny, s előlép egy sor fekete rendőr azzal a kísérteties ezüst sisakpánttal. A gyűlést feloszlatták, s a rendőrfalanx jött, jött felemelt gumibotokkal, nyomta a tömeget maga előtt. Bent zúgott még az Internacionálé, kint oszladozott már a hang, mint sűrű, nyo-

masztó füst. Sodródtam én is egy darabon az emberekkel, azán vitt a vonat.

Királyházán túl egyedül kerültem az átmenő szerelvénybe. A lépcsőn katona állt. Lassan gördültünk délnek, jobbra a Tisza csilant fel utoljára, balra közeledett rozsdás kontúrokban az Avas. Fel és alá lépdeltem az üres kocsiban, ilyenkor számol és mérlegel magában az ember. Egy világ maradt mögöttem, benne az életbe lépő fiatal társaim. Súlyos próbákat kellett kiállanunk, mindegyiknél lemaradt valaki, s mindegyiknél kaptunk is új erőt. Szakítás a titkosok irredentizmusával, harc Adyért – Kelet-Európáért s a konzervatívok leküzdése, kiállítás népért – faluért (erre is jártunk, párában úszik Nagypalád tornya), összeütközés az áloktóbristákkal és masyriánusokkal, vérrel szentelődött vörös barátság, kikászolódás a trockista kerítésből – megannyi próba volt, egyre szigorúbb legénypróba. S a hetedik a legnehezebb: lelkiismeretünk fegyelmével beállani a pártos nemzetköziségbe, tudományos tudattá váltani a háborgó ösztönöket, kommunistává érlelődni közös felelősség bölcsességében... Új táj közeledik, új probléma-rengeteg, búcsúzom ifjúságom részestársaitól. Huszonkilencedik évembe jutottam, a vergődő útkeresés hosszúra nyúlt. Megálltam sétámban és elővettem a *Falvak Népe*-t. Hangos szóval bevéstem emlékezetembe a cikkek alatt előforduló neveket. Ezek lesznek az új barátaim, túl immár az ifjúságon, férfikor teljében. Még nem tudtam, hogy ezek fedőnevek s csak Gyökér Istvánt fogom Nagy István személyében megtalálni. Hídon mentünk át. Az újságokat behajítottam a vízbe.

Halmi. Igazoltatás. A követségnél kapott bizonylatra rányomták a királyi határrendőrség pecsétjét. 1935. május 18-a volt, ragyogó reggel. Romániába érkeztem.

(Megkezdtem 1961 augusztus havában, befejeztem 1963 március havában Kolozsvárt.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Tartalom

Regösjárás	5
Sarlósok	97
Vörös barátság	221

Felelős kiadó a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Réz Pál

Műszaki vezető: Jánosa István

Műszaki szerkesztő: Tóth Béláné

A burkoló Csillag Vera munkája

Megjelent 1350 példányban, 24 (A/5) ív terjedelemben

Készült az MSz 5601-59 és 5602-55 szabványok szerint

Sz 5351-6567

65-2739 Pécsi Szikra Nyomda

F. v.: Melles Rezső